

UNIVERZITA PARDUBICE

FAKULTA FILOZOFICKÁ

DISERTAČNÍ PRÁCE

2021

Berenika Zemanová Urbanová

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Hrabě hraje divadlo. Leopold II. Lažanský z Bukové (1854–1891)

Disertační práce

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Praze dne 25. 8. 2021

Berenika Zemanová Urbanová

PODĚKOVÁNÍ

Ráda bych poděkovala všem, kteří mi během té doby pomohli s hledáním zdrojů nebo byli ochotní se mnou o tématu této práce debatovat a tím posouvali moje uvažování. Z archivářů musím na prvním místě jmenovat Mgr. Jakuba Mírku, vedoucího pobočky SOA Plzeň v Nepomuku, který mi trpělivě odpovídal na nejrůznější otázky a maximálně mi vycházel vstříc. Děkuji také Mgr. Marii Mírkové, pečlivé autorce inventáře k fondu Rodinný archiv Lažanských – Chyše. Ráda bych také poděkovala dalším archivářům, PhDr. Martinu Klečackému a Ph.D. a Mgr. Janu Kahudovi Ph.D z Národního archivu, vedoucímu SOkA Karlovy Vary Mgr. Milanu Augustinovi a Mgr. Petru Caisovi z téže instituce, Mgr. Martině Šlancarové ze SOkA Kroměříž, vedoucí SOkA Domažlice Mgr. Radce Kinkorové a PhDr. Kateřině Pařízkové z Archivu Národního muzea a v neposlední řadě Mgr. Petru Kopičkovi ze SOA Litoměřice. Děkuji také Mgr. Martě Pavlíkové z Národního památkového ústavu – Územní pracoviště Ústí nad Labem a její předchůdkyni Ivaně Chovancové.

Z odborníků, se kterými jsem téma konzultovala a kteří přispěli cennými radami, bych ráda jmenovala v abecedním pořadí Mgr. Zdeňka Bezecného, Ph.D., PhDr., doc. PhDr. Ivanu Čornejovou, CSc., JUDr. Jiřího Georgieva, Ph.D., Mgr. Zdeňka Hazdru, Ph.D., PhDr. Alenu Jakubcovou, Ph.D., Mgr. Pavla Koblasu, Mgr. Rudolfa Kardoše, Ph.D., doc. PhDr. Marii Mackovou, Ph.D., Mgr. Lucii Pázlerovou, PhDr. Jiřího Raka, CSc., PhDr. Jana Štěpánka, Ph.D., PhDr. Luboše Velka, Ph.D., PhDr. Karla Wasku, CSc., PhDr. Evu Waskovou, CSc., Mgr. Marcelu Zemanovou, Ph.D. a prof. PhDr. Jana Županiče, Ph.D.

Během svého výzkumu jsem měla to potěšení poznat pravnuka Leopolda II. Lažanského Ericha Franka a pravnučku Elfriede Hirschwehr, současné majitele zámku v Chyši Ing. Vladimíra Lažanského, jeho ženu Marcelu Lažanskou a paní Zdenku Doležalovou z Lubence. Ráda bych poděkovala také svým přátelům Markétě Avakian Pávkové, Honzovi Boučkovi, Evě Dvořákové, Otto Linhartovi, Marcele Magdové, Dině Podzimkové, Janě Šelové, Denise Šťastné, a zvláště Aničce Hejmové.

Zvláštní dík patří PhDr. Jitce Ludvové, CSc., které byla oním pověstným *spiritus movens*, byla mi nápomocná při luštění rukopisů a při překladech z němčiny, a která se mnou práci ochotně konzultovala po celou dobu až k jejímu dokončení. A především prof. PhDr. Mileně Lenderové, CSc., vedoucí této práce, která mě přijala mezi své doktorandy a pro výzkum a psaní mi dávala neocenitelné rady, podněty a inspirace. Děkuji jí za maximální podporu, které se mi dostávalo během celého doktorského studia.

Závěrečné poděkování patří mým nejbližším, tedy mé rodině. Mámě Jiřině Urbanové za dohledání nejednoho bibliografického údaje a tátovi Janu Urbanovi za průběžné konzultace a také za občasné trochu nemilosrdné poznámky. A především mému muži, Petru Zemanovi, kterému naše letité soužití s Leopoldem Lažanským občas tak úplně nevyhovovalo, ale i tak byl po celou dobu mého bádání, přemýšlení a psaní ochoten se mnou o mé práci nejen mluvit, ale také o ní velice zasvěceně diskutovat.

ANOTACE

Majitel panství Chyška na Karlovarsku hrabě Leopold II. Lažanský (1854–1891) miloval divadlo. Deset let se pokoušel prosadit se jako herec na německojazyčných scénách v Rakousko-Uhersku a snažil se také o vlastní divadelní podnikání. V roce 1886 kandidoval jako poslanec za písecký obvod do říšské rady a po svém zvolení vstoupil do mladočeského klubu. V parlamentu proslul svou pročeskou nacionální rétorikou a různými extempore. Zemřel v 37 letech a zanechal po sobě několik nemanželských dětí. Jednou z jeho dcer byla Leopoldina Klotylda Volková (1888–1970), zvaná Ilka, která se provdala za dědičného prince Ferdinanda Josefa Lobkowicze z roudnické knížecí linie.

Leopoldu II. Lažanskému bylo doposud věnováno nemnoho slovníkových hesel a jen pár dílčích studií. Pokud jde o historickou paměť, stál Leopold ve stínu svého mladšího bratra Vladimíra Lažanského, následného dědice chyšského panství. Předkládaní disertační práce je jeho první ucelenou biografií, jež stojí na bohatém heuristickém základu. Využívá převážně pramenů z rodinného archivu a archivu velkostatku, přičemž nejvíce těží z egodokumentů a dobového tisku. Hojně byly využity také písemnosti institucionálního charakteru z archivů v České republice a Rakousku. Při interpretaci pramenů používá interdisciplinární postupy, v nichž kombinuje teoretická východiska sociálních dějin, mikrohistorie, teatrologie a paměťových studií, souhrnně kulturních dějin. Cílem práce je odvyprávět individuální příběh hraběte a na jeho pozadí co nejdůkladněji vykreslit historický a společenský kontext v oblastech jeho veřejného působení, zvláště v oblasti divadelní a oblasti politické. Divadlo je přitom jedním z klíčových témat a tvoří také základní interpretační rámec této práce.

Autorka se pokouší charakterizovat postavení chyšské větve hrabat Lažanských, popisuje jejich rodinné strategie, věnuje se Leopoldovým rodičům a charakterizuje jeho dětství, výchovu a vzdělání. Dále rozebírá okolnosti, které jej vedly k rozhodnutí stát se profesionálním hercem. Popisuje průběh Lažanského divadelní kariéry a analyzuje příčiny, proč se mu nepodařilo prosadit se jako herec; charakterizuje přitom dobové divadlo, a to zvláště po jeho provozní stránce. Politickou kariéru hraběte chápe vesměs jako pokračování kariéry divadelní, neboť záměrem Lažanského v první řadě bylo na sebe upozornit a poutat na sebe pozornost. Metafora divadla použitá v názvu práce tak vystihuje Lažanského teatrálnost i rozporuplnost jeho povahy. Ta se projevila i v soukromé sféře a v jeho privátním životě. Lažanský se projevoval kontroverzně i jako majorátní pán v Chyši i při řízení velkostatku.

Vzájemný poměr hraběte a obyvatelů panství, jež byli převážně německé národnosti, byl napjatý až vyostřený. Komplikované byly i Lažanského vztahy rodinné a milenecké. Hrabě žil bouřlivým milostným životem a zplodil nejméně šest nemanželských potomků, přičemž dvě dcery vyrůstaly u něj na zámku. V případě Zdenky Martinové, Ilky Volkové a Leopolda Knieriema se autorce podařilo dopátrat jejich pozdějších osudů. Disertační práce reflektuje také Lažanského život po životě. Spisovatel Bruno Brehm jej učinil hlavní postavou svého románu *Ein Graf spielt Theater*. O Leopoldu Lažanském se zmiňuje také Karel Čapek, který pracoval jako vychovatel v rodině Vladimíra Lažanského. Leopold se též objevuje v próze Marie Šulcové *Kruh mého času*.

Biografie Leopolda II. Lažanského je příspěvkem k poznání života šlechty v Rakousko-Uhersku. Lažanského případ ukazuje, že důsledky modernizačních procesů, s nimiž bylo též spojené šíření individualismu, non-konformismu, ale také nacionalismu, zasáhly v posledních desetiletích 19. století všechny společenské vrstvy, a to včetně šlechty, která se doposud počítala mezi její nejkonzervativnější reprezentanty.

KLÍČOVÁ SLOVA

Lažanští z Bukové, Leopold II. Lažanský, divadlo, šlechta, mladočeši, nacionalismus, Chyšé, západní Čechy, 19. století, Lobkowiczové

TITLE

The Count plays a part. Leopold II Lažanský of Bukowa (1854–1891)

ANNOTATION

Count Leopold II Lažanský (1854–1891) was the owner of the Chyšé estate in the Karlovy Vary region and a theatre-loving man – to the extent that he spent more time on his hobby than on the management of the family estate. For ten years he strived to establish himself as an actor on German-language stages in the Austro-Hungarian Empire, and he also attempted to start up his own theatre business. In 1886 he stood as a deputy for the Písek district in the Imperial Council and after his election joined the Club of independent Czech delegates in the Imperial Council. In the parliament, he was renowned for his pro-Bohemian nationalist speeches and occasionally inappropriate behavior. He died at the age of 37, leaving behind several illegitimate children. One of his daughters was Leopoldina Klotylda “Ilka” Volková (1888–1970), who married the hereditary prince Ferdinand Josef Lobkowitz from the princely family line of Roudnice.

Leopold II Lažanský has so far been the subject of few dictionary entries and only a couple of partial studies. As far as historical memory is concerned, Leopold stood in the shadow of his younger brother Vladimír Lažanský, the subsequent heir to the Chyšé estate. This dissertation is his first comprehensive biography, and it is based on a rich heuristic foundation. Its principal sources comprise the archives of the family and the estate, and it primarily benefits from ego-documents and contemporary press. Institutional documents from archives in the Czech Republic and Austria have also been used extensively. The interpretation of the sources is based on interdisciplinary methods, combining the theoretical background of social history, microhistory, theatre studies, and memory studies – or summarily cultural history. The work seeks to relate the individual story of the count, using it as a background to depict as thoroughly as possible the historical and social context in the areas of his public activity, especially in the theatrical and political spheres. Theatre represents one of the key themes as well as the basic interpretative framework of this dissertation.

The author endeavors to characterize the position of the Chyšé branch of the Lažanský family, describes their family strategies, discusses Leopold's parents and his childhood, upbringing, and education. She also examines the circumstances behind his decision to become a professional actor, describes the course of his theatrical career, and analyses why he

failed to establish himself as an actor. In doing so, she characterizes the theatre of the time, particularly its operational aspects. She sees the count's political engagement as an expansion of his theatrical career since his intention was to draw and retain public attention. The theatre-related metaphor used in the title thus captures both Lažanský's theatricality and the contradictory nature of his character. This feature also manifested in his private and intimate life. His behavior proved controversial even in his role as the holder of majorate in Chyše and estate manager. The mutual attitudes between the count and the estate inhabitants, who were predominantly of German nationality, were at times strained to the point of acrimony. His family and romantic relationships were also complicated. The count enjoyed a stormy love life and fathered at least six illegitimate offspring, two of whom were raised in his chateau. In the cases of Zdenka Martina, Ilka Volková, and Leopold Knieriem, the author was able to trace their later lives. The dissertation also pursues the count's posthumous life. He became the main character of the novel by Bruno Brehm *Ein Graf spielt Theater*. Leopold Lažanský is mentioned by Karel Čapek, who was employed as a tutor in the family of Vladimír Lažanský. Leopold also appears in Marie Šulcová's prose *Kruh mého času*.

The biography of Leopold II Lažanský contributes to the knowledge of the life of the Austro-Hungarian nobility. Lažanský's example shows that the consequences of the modernization processes, which were also connected with the spreading of individualism, non-conformism, but also nationalism, affected in the last decades of the 19th century all social classes – including the nobility, which had hitherto ranked among its most conservative representatives.

KEYWORDS

Lažanský of Bukowa, Leopold II Lažanský, theatre, nobility, Young Czech Party, nationalism, Chyše, Western Bohemia, 19th century, Lobkowitz

OBSAH

ÚVOD.....	14
1. KONCEPTUÁLNÍ A TEORETICKÝ RÁMEC, HEURISTICKÁ VÝCHODISKA	17
1.1 Konceptuální a teoretický rámec	17
1.1.1 Metafora divadla, teorie hry a koncept teatrality	17
1.1.2 Metafora divadla a 19. století v české historiografii.....	19
1.1.3 Problém s (českými) dějinami divadla.....	20
1.1.4 Dějiny divadla ze sociálně-historické perspektivy	22
1.1.5 Šlechta 19. století jako předmět výzkumu	24
1.1.6 Další metodologická inspirace: teorie skandálu	28
1.2. Heuristická východiska.....	28
1.2.1 Dosavadní stav bádání o rodu Lažanských a Leopodu II.	28
1.2.2 Charakteristika pramenů	32
1.3 Ediční poznámka.....	38
2. SYNEM MÍSTODRŽITELE	41
2.1 Lažanští z Bukové.....	41
2.2 Otec Leopold I. Lažanský	46
2.3 Matka Rosina von Mack	48
2.4 Milešov	50
2.5 Otcova smrt.....	52
2.6 Výchova a vzdělání.....	57
2.7 Kalksburg.....	60
2.8 Prokop III. a Alexander Lažanský	65
3. PÁNEM NA CHÝŠÍCH	68
3.1 Městečko Chyše	68
3.2 Dějiny Chyše.....	69
3.3 Leopoldovo dědictví	72
3.4 Nový poručník	74
3.5 Poslední léta v Kalksburku a maturita v Salcburku	75
3.6 Zpátky v českých zemích.....	78
3.7 Vivat Skrejšovský et Růžička!	80
3.8 Konflikt s poručníkem	84
3.9 Kontakty se žurnalisty a vlastní literární tvorba	87
3.10 Innsbruck	89
3.11 Faust v innsbruckém Národním divadle	93

3.12 Zplnoletnění	95
4. NĚMECKÝM HERCEM	97
4.1 Inkognito v městském divadle	98
4.2 Šlechta a divadlo	101
4.3 Leopold Neuhoff	102
4.4 Exkurz: Německojazyčné divadlo druhé poloviny 19. století	105
4.4.1 Cenzura	108
4.4.2 Divadelní podnikatelé	109
4.4.3 Divadelní agentury	111
4.4.4 Herec	112
4.4.5 Lažanského parádní role	116
4.5 První angažmá	118
4.6 Hraběcí zámecké divadlo v Chyši	119
4.7 Společnost hraběcího zámeckého divadla	123
4.8 Další pokusy o divadelní podnikání	124
4.9 Angažmá a pohostinská vystoupení	125
5. ČESKÝM NACIONALISTOU	132
5.1 „Ich als Slawe...“	134
5.2 Politizace a teatralizace	138
5.3 Politická situace	139
5.4 Přípravy na vstup do politiky	142
5.5 Fejton v Národních listech	144
5.6 Nečekaná kandidatura	145
5.7 Rychlé kortešování	148
5.8 Politika slabosti a povolnosti versus politika šalby a klamu	151
5.9 Neodvislý klub	153
5.10 Hrabě Lažanský na říšské radě	154
5.11 „U pana hraběte je všechno jenom dočasné...“	164
6. MAJORÁTNÍM PÁNEM	166
6.1 Panství	166
6.2 Obyvatelé panství	170
6.3 „Čechizace“ panství	172
6.4 Příbuzní	175
6.5 Matka a bratr	179
6.6 Milovníkem	181

6.7	Wilhelmine.....	183
6.8	Regina	184
6.9	Ida	186
6.10	Dcery.....	194
7.	SMRT A ZAPOMNĚNÍ	197
7.1	Poslední léta života	197
7.2	Poslední cesta do Chyše.....	201
7.3	Dědictví Vladimíra Lažanského	205
7.4	Odlíšné osudy Lažanského nemanželských dětí.....	208
7.4.1	Zdenka Martina.....	208
7.4.2	Ilka Volková	212
7.4.3	Leopold Kniriem.....	223
7.5	Lažanského život po životě.....	225
7.6	Epilog: poslední Lažanští a opuštěná Chyše.....	228
	ZÁVĚR	232
	PRAMENY A LITERATURA	236
	Archivní prameny	236
	Literatura.....	246
	SEZNAM OBRAZOVÝCH PŘÍLOH.....	265
	OBRAZOVÁ PŘÍLOHA.....	267

ÚVOD

Leopold II. Lažanský (1854–1891) byl synem moravského místodržícího hraběte Leopolda I. Lažanského a hraběnky Rosiny von Mack. Když mu bylo 16 let, zdědil rodový majetek Lažanských z Bukové se sídlem v Chyši u Karlových Varů. Po dokončení filosofických studií na univerzitách v Praze a Innsbrucku byl zplnoletněn a ujal se zděděných statků. Více jej ale lákala kariéra u divadla. Pod uměleckými jmény Wilhelm Sigl von Hamburg, Leopold von Mack a především jako Leopold Neuhoff vystupoval v městských divadlech v Rakousko-Uhersku a v Německu, ale hrál také s kočujícími divadelními společnostmi po hostincích. V roce 1879 si zřídil veřejně přístupné divadlo na svém zámku v Chyši. Neměl však potřebná povolení a divadlo bylo do roka úředně zakázáno. Lažanského kariéra herce, režiséra a divadelního podnikatele příliš úspěšná nebyla, s postupem doby hrál ve stále odlehlejších koutech monarchie a v polovině osmdesátých let byl nucen jí ukončit. Lažanskému, milovníkovi divadla a bytostně teatrálnímu člověku, však život soukromníka nevyhovoval, a tak se rozhodl pro vstup na politickou scénu. V doplňovacích volbách do říšské rady (1888) kandidoval s podporou mladočechů v píseckém obvodu a stal se poslancem. Mandát vykonával pouze po jedno volební období, v dalších volbách už nekandidoval. Zemřel náhle v pouhých 37 letech.

Se jménem Leopolda II. Lažanského jsem se poprvé setkala krátce po nástupu do Kabinetu pro studium českého divadla v Institutu umění – Divadelním ústavu začátkem roku 2015. S paní doktorkou Jitkou Ludvovou, která měla na starosti biografická hesla německojazyčných divadelníků působících na území českých zemích pro projekt *České divadelní encyklopedie*, jsme hledaly vhodnou osobnost, kterou bych mohla zpracovat. Bylo to moje první heslo pro *ČDE*, které jsem psala v rámci stálého úvazku.

Paní doktorka mi navrhla heslo Leopold Lažanský na základě rešerší z pozůstalosti Jiřího Hilmery, který se specializoval především na dějiny scénografie a divadelní architekturu, avšak jeho badatelský záběr byl širší. Ve svém posledním výzkumném projektu chtěl zmapovat činnost německojazyčných kočujících divadelních společností v českých zemích 19. století na základě periodického tisku. Při pročítání tehdy ještě nedigitalizovaných periodik narazil Hilmera na Lažanského jméno hned u několika společností a spojil si je s dochovanými divadelními cedulemi Hraběcího zámeckého divadla v Chyši (*Leopold Lažanský'schen gräflichen Schlosstheater zu Chiesch*), které znal ze sbírek Divadelního oddělení Národního muzea, v němž spravoval jako kurátor scénografickou sbírku. Projekt

GAČR o německojazyčných společnostech sice dokončit nestihl, nicméně právě na základě těchto materiálů publikoval v *Časopisu národního muzea* článek *Lažanský a Neuhoff – dvakrát Leopold, aneb Německý divadelník a český nacional v jedné osobě*.¹ Jeho název odkazoval jednak k Lažanského uměleckému jménu a zároveň si pohrával s konvencí na cedulích inzerovaných divadelních představení. Na osobnosti Lažanského Hilmeru mimo jiné zaujala skutečnost, že opakovaně vystupoval v roli *Fausta*.

Hilmerův článek však vycházel pouze z cedulí a dobového periodického tisku a na životopisný materiál nezbytný k vytvoření biografického hesla byl skoupý. Během rešeršní činnosti jsem zjistila, že se ve Státním oblastním archivu v Plzni v pobočce Klášter u Nepomuka nachází Lažanského pozůstalost. Bylo zřejmé, že se jedná o rozsáhlý materiál k velice zajímavé osobnosti. Heslo *Leopold Lažanský*, jež redigovala doktorka Eva Šormová, bylo publikováno na stránkách *České divadelní encyklopedie* na jaře 2015.² Tou dobou jsem se po domluvě s profesorkou Milenou Lenderovou přihlásila k doktorskému studiu do programu Historické vědy na univerzitě Pardubice.

Předkládaná práce zpracovává formou biografie život hraběte Leopolda II. Lažanského, a to v kontextu společenských a politických změn druhé poloviny 19. století. Snaží se zodpovědět, do jaké míry bylo jeho rozhodnutí dát se na dráhu profesionálního divadelníka a posléze radikálního mladočeského poslance neobvyklé pro člověka jeho postavení a v kontextu jeho rodiny. Studium pramenů osobní povahy se zároveň snaží přiblížit Lažanského myšlenkový svět a jeho vztah k okolí, zároveň si klade za cíl důkladně popsat jednotlivá prostředí, často velmi kontrastní, do nichž Lažanský vstupoval. Jejím cílem je odvyprávět individuální příběh na pozadí co nejdůkladněji popsaného historického a společenského kontextu. Sleduje především dva hlavní okruhy veřejného působení hraběte, oblast divadelní a oblast politickou, ale věnuje se také jeho privátnímu životu.

Jednou ze základních otázek je, zda máme Lažanského chápat jen jako extravagantního solitéra, který se vymyká své době, anebo zda jeho individualismus nějakým způsobem neodráží překotné politické a sociální změny, které s sebou nesl přechod od „starého režimu“ k moderní společnosti.

Divadlo je jedním z klíčových témat této práce a tvoří také její základní interpretační rámec. Lažanský divadlo miloval: hraní divadla považoval za své povolání i poslání a věnoval

¹ Jiří HILMERA, *Lažanský a Neuhoff – dvakrát Leopold, aneb: Německý divadelník a český nacional v jedné osobě*, ČNM – řada historická 172, 2003, s. 212–215.

² [online]. [cit. 15. 8. 2021]. URL: <[Lažanský, Leopold – Divadelní Encyklopedie \(idu.cz\)](https://www.idu.cz/cs/encyklopedie/divadelni-encyklopedie/lažanský-leopold)>

se mu po většinu svého dospělého života. Pozdější vstup na politické kolbiště můžeme chápat v jistém smyslu jako pokračování divadelní kariéry. Domnívám se, že metafora divadla použitá v názvu práce charakterizuje Lažanského život a vystihuje zároveň jeho rozporuplnou povahu. Na Lažanského můžeme nahlížet jako na člověka, který se neustále nechává strhnout nějakou ideou, přičemž nereflektuje, že tím zároveň popírá své dřívější názory a pozice. Jako na někoho, kdo v různých životních fázích hraje různé životní role a neustále si nasazuje nové a nové masky: milujícího syna, horlivého katolíka, hloubajícího intelektuála, talentem obdařeného umělce, protřelého bonvivána a milovníka, obránce historických práv české koruny, neohroženého národovce, starostlivého hospodáře, a nakonec i milujícího otce.

Použití divadelní metafory v názvu práce nás chtě nechtě nutí, abychom alespoň naznačili rozsah uvažování o divadle, divadelnosti, hře a konceptech, které s těmito myšlenkovými proudy souvisejí. Je však nutné zdůraznit, že tato práce, jež je rozdělená do sedmi kapitol snažících se vystihnout Lažanského dominantní roli pro dané životní období, sebe samu vnímá jako práci historickou a jejím cílem není hledat nejvhodnější definici teatrality a performance či podat vyčerpávající výčet teorií kultury, jež souvisejí s divadlem. Spíše se snaží poukázat na ta uvažování o divadle, jež jsou pro ni inspirativní.

1. KONCEPTUÁLNÍ A TEORETICKÝ RÁMEC, HEURISTICKÁ VÝCHODISKA

1.1 Konceptuální a teoretický rámec

1.1.1 Metafora divadla, teorie hry a koncept teatrality

Přirovnání světa k divadlu a lidského údělu k hereckému výkonu je téměř stejně staré jako divadlo samotné. S metaforou *theatrum mundi* se setkáváme přinejmenším od pozdní antiky, ale nejvíce vlivnou byla na přelomu 16. a 17. století, kdy se stala jakýmsi příznakem doby končící renesance, výrazem politických a společenských nejistot a všeobecné skepse vyvolané náboženskými válkami. Pesimistická vyjádření, že „všichni jsme jen herci na jevišti světa,“ byla tehdy v módě a do sonetů a svým postavám do úst v komediích a tragédiích je v různých obměnách vkládal i William Shakespeare, jenž také rád používal principu divadla na divadle. Obliba divadelních postupů se ostatně projevila hned v následující epoše. Barokní umění bývá charakterizováno jako divadelní, dramatické, senzuační, přičemž divadlo a divadelnost jsou zároveň chápány jako princip či příznak barokní kultury.³ Divadelnost či teatrální povaha konkrétní kultury v místě a čase se pak staly východiskem pro nejrůznější teoretické koncepty.

S divadelním pojetím kultury úzce souvisí teorie hry. Průkopníkem tohoto uvažování byl nizozemský historik Johan Huizinga, který ve své knize *Podzim středověku* představil období pozdního středověku jako barvitou, emočně vypjatou až dramatickou epochu.⁴ Úvahy o principu hry jako základní bázi pro kulturu rozvinul v knize *Homo ludens*, v níž se pokoušel dokazovat, že nejrůznější oblasti lidského počínání se vyvinuly z hravého způsobu chování, které se pak pomocí rituálů institucionalizovalo.⁵ Z dalších teoretiků hry můžeme jmenovat francouzského sociologa a filosofa Rogera Cailloise (*Hry a lidé*)⁶ či německého fenomenologa Eugena Finka (*Hra jako symbol světa*).⁷

³ Lynda G. CHRISTIAN, *Theatrum mundi. History of an Idea*, Oxford 1987; z této práce jsem vycházela ve své diplomové práci. Berenika URBANOVÁ, *Theatrum mundi – divadlo jako interpretace světa (kulturologická analýza)*, diplomová práce, Katedra teorie kultury (kulturologie), Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2009.

⁴ Johan HUIZINGA, *Podzim středověku*, Praha 1999.

⁵ Johan HUIZINGA, *Homo ludens. O původu kultury ve hře*, Praha 1971.

⁶ Roger CAILLOIS, *Hry a lidé*, Praha 1998.

⁷ Eugen FINK, *Hra jako symbol světa*, Praha 1993.

Významnou změnu paradigmatu, jež se odrazila i ve vnímání divadla, nastolila slavná teze antropologa Clifforda Geertze o kultuře jako „pavučině významů“. Podle tohoto tzv. interpretativního pojetí je kultura chápána jako znakový systém, nejčastěji definovaný jako systém symbolů a významů.⁸ Představitelé symbolické antropologie Victor Turner, Richard Schechner či Erwing Goffman se pokoušeli porozumět povaze jednání a událostí. Turner se zaměřil na interpretaci rituálů, Goffman poukazoval na symbolickou povahu jednání v celé škále projevů od každodenního života až po posvátné rituály. Ve své knize *The Presentation of Self in Everyday Life*, do češtiny kongeniálně přeložené jako *Všichni hrajeme divadlo*, zkoumal každodenní chování jednotlivce a využíval k tomu analogii k divadelnímu představení a s tím související divadelní terminologii.⁹ Univerzitní profesor Schechner byl zároveň divadelní praktik, který založil soubor s programovým názvem „Performance group“. Předtím byl za základ divadla považován text, nyní bylo za nejdůležitější uznáno představení, *performance*. Redefinice vztahů divadelní a mimodivadelní skutečnosti a nové uspořádání pozice aktérů a diváků však měla širší souvislosti patrné i v jiných západních humanitních vědách. Od šedesátých let a sedmdesátých let minulého století mluvíme o *performativním obratu* (*performative turn*), jehož podstatou byl přechod od díla k události. Z nově definovaných *performance studies*, které našly svůj ohlas v literárních vědách, jazykovědě, politologii, sociologii, vychází i (znovu)objevený princip teatrality, jehož se chopili divadelní teoretikové. S přijetím a vyjasňováním termínů teatrality a performativity se potýká česká teatrologie teprve v posledních letech, kdy s odstupem začala reflektovat výše zmíněný performativní obrat a překračovat hranice tradičního vymezení pojmů divadla a divadelnosti.¹⁰ V našem prostředí je patrný zvláště vliv německé divadelní teorie (svou roli tu sehrála i v roce 2005 vydaná antologie),¹¹ přičemž mezi nejvlivnější teoretiky patří berlínská teatroložka Erika Fischer-Lichte, jejíž stěžejní práce *Estetika performativity* vyšla roku 2011 v českém překladu. Fischer-Lichte nově vymezila předmět teatrologického výzkumu, jímž zůstává divadelní dílo z hlediska estetických kritérií, ale nově ustanovila také analýzu divadla jako tzv. kulturního modelu, kde se divadelní projevy hledají mimo oblast umění a kde je

⁸ Clifford GEERTZ, *Interpretace kultur. Vybrané eseje*, Praha 2000. K různým přístupům a nahlížením termínu kultura viz *Sociální a kulturní antropologie*, eds. Alena Vodáková – Olga Vodáková – Václav Soukup, Praha 2000, s. 85–90.

⁹ Erwing GOFFMAN, *Všichni hrajeme divadlo*, Praha 1999.

¹⁰ Martina MUSILOVÁ, *Teatralita veřejných událostí – uvedení do problematiky*, in: *Theatralia* 17, 2014, č. 1, s. 9–24. Dále tematická čísla revue *Theatralia: Kulturní performance ve světle současné teatrologie*, *Theatralia* 21, 2018, č. 1; *Perform(ance) or (something) else*, *Theatralia* 23, 2020, č. 2; *Performance Cultures of English Restoration (1660–1737)*, *Theatralia* 24, 2021, č. 1.

¹¹ Koncepty a metody německé teatrologie po tzv. performativním obratu shrnul Jan Roubal v úvodní studii antologie. Jan ROUBAL, *Několik slov o pár stránkách (z) německé divadelní teorie*, in: *Souřadnice a kontexty divadla. Antologie současné německé divadelní teorie*, ed. Týž, Praha 2005, s. I–XIII.

vítané inspirovat se obory, které se zabývají kulturou v nejširším pojetí.¹² K tomuto pojetí divadelněvědného výzkumu se většinou přiklání i česká teatrologie.

1.1.2 Metafora divadla a 19. století v české historiografii

S trochou nadsázky můžeme říct, že v českém prostředí se performativní obrat udál 10.–12. března 1983 v Plzni. Tehdy se zde uskutečnil třetí ročník mezioborového symposia, tentokrát na téma “Divadlo v české kultuře 19. století”.¹³ Na možnost širokého vnímání divadelnosti začali v rámci svých oborů poukazovat historici a historici uměnovědných oborů.¹⁴ Tématem většiny příspěvků nebyly do té doby obvykle pojímané divadelní dějiny, přednášející se věnovali spíše projevům divadelnosti v různých oblastech kulturního, společenského a politického života. Na symposiu byly artikulovány zcela nové myšlenky (a myšlenkové postupy) o významu hry a divadla, přičemž v případech Vladimíra Macury a Otto Urbana byly jejich příspěvky součástí jejich nových koncepčních a v mnohém dodnes nepřekonaných prací. Literární historik Vladimír Macura v Plzni proslovil příspěvek nazvaný *Paradox obrozenského divadla*, který byl identický s kapitolou jeho téhož roku vydané knihy *Znamení zrodu. Národní obrození jako kulturní typ*. Macura v ní vyzdvihl principy hry a mystifikace, které podle něj stály na začátku utváření novodobého českého národa.¹⁵ Podobně jako Huizinga označil jako základní stavební kámen dané kultury hru.

Macura ve shodě s badateli z oblastí americké sociální a kulturní antropologie zdůrazňoval, že člověk je do kultury zrozen a musí si ji osvojit, přičemž poukázal, že pro člověka-vlastence účastného na projektu české kultury byla tato kultura mnohem méně „daná“ a daleko více „tvořená“. Byla tak ve větší míře jeho výtvorem, nikoliv jen jakousi jeho přítomnou výsečí.¹⁶ Vlastenec tak musel utvářet nejen svou přítomnost, ale i dotvářet minulost a odtud pak pramenil značný podíl mystifikací českého národního obrození. Uvnitř vrcholné obrozenecké kultury přisuzoval Macura specifické postavení divadlu. Zdůraznil, že jungmannovský projekt plně rozvinuté kultury fakticky nepočítal s tehdy oblíbenými divadelními tvůrci (J. N. Štěpánek, V. K. Klicpera) a oblíbenými žánry (frašky, rytířské hry) a

¹² Erika FISCHER-LICHTE, *Estetika performativity*, Mníšek pod Brdy 2011.

¹³ *Divadlo v české kultuře 19. století*, Sborník symposia pořádaného Ústavem teorie a dějin umění ČSAV ve spolupráci s Národní galerií v Praze u příležitosti 3. ročníku Smetanova festivalu v Plzni ve dnech 10.–12. března 1983, ed. Milena Freimanová, Praha 1985.

¹⁴ Tento přístup není pochopitelně pouze českou specialitou. Téma divadelnosti a v různých historických epochách zkoumá ve své knize *Teatr masowy – teatr dla mas* Małgorzata LEYKO. Małgorzata LEYKO, *Teatr masowy – teatr dla mas*, Łódź, 2011.

¹⁵ Ke genezi této vlivné práce blíže Jiří RAK, *Doslov*, in: Vladimír MACURA, *Znamení zrodu a české sny*, ed. Kateřina Piorecká, Praha 2015, s. 543–548.

¹⁶ Vladimír MACURA, *Znamení zrodu a české sny*, ed. Kateřina Piorecká, Praha 2015, s. 215.

do popředí žánrové hierarchie poněkud uměle umístil vznešenou tragédii. Toto ideální pojetí však bylo jen stěží adaptovatelné do divadelního provozu, a tak zavládl mezi divadlem jakožto veřejnou institucí a obrozenskou kulturou napjatý vztah.¹⁷ Macura přesně pojmenoval, že dosavadní české divadlo bylo co do provozu omezené, neboť kolísalo mezi ochotničením a subalterním postavením v rámci německé scény a nemělo ani vlastní budovu. Zdůraznil také sociální ráz českého publika, které tvořily zejména nižší společenské vrstvy vyžadující nenáročný a zábavní repertoár.¹⁸ Taková byla podle Macury výchozí pozice českého divadla.

Divadelního rázu a teatrálních projevů provázejících formování novodobého českého národa si všímal i historik Otto Urban. Na plzeňském sympoziu prezentoval příspěvek s názvem „Schmerlingovo divadlo“, což byla zároveň jedna z kapitol jeho tehdy zbrusu nové knihy *Česká společnost 1848–1918*.¹⁹ V ní si na více místech všímal inscenování politického života a divadelních projevů patrných ve veřejném prostoru, a to zvláště v souvislosti se zavedením parlamentarismu po roce 1866. Nově utvářený rozměr společenského a politického života byl podle Urbana pro tehdejší společnost natolik nezvyklý, že inklinoval k do té doby jediným možným a povoleným veřejným projevům, totiž k divadlu. Novost obsahu tak našla odpovídající formu, což souviselo s dalším symptomatickým rysem divadla jako něčeho umělého, nepřirozeného, teatrálního.

Na Urbanův příspěvek později navázal Milan Hlavačka, jenž sledoval projevy teatrálnosti na znovuobnoveném českém zemském sněmu, a to ve svém příspěvku na plzeňském sympoziu o osm let později v roce 1991.²⁰ Že se od té doby divadelní metafora zabydlela v uvažování historiků o 19. století, dokazuje i nejnovější práce Jiřího Štaifa, který ve své syntéze sociálních dějin 19. století odkazuje na Huizingův herní princip a jednotlivé etapy modernizace přirovnává k jednotlivým aktům divadelního představení.²¹

1.1.3 Problém s (českými) dějinami divadla

Problémy s interpretacemi dějin českého divadla pojmenoval už Vladimír Macura, když zmínil rozpor mezi jungmannovským ideálem divadla a realitou dobového divadelního provozu. Výzkum českojazyčného divadla byl dlouhodobě zatížen národnostním étosem a

¹⁷ Vladimír MACURA, *Znamení zrodu a české sny*, s. 219.

¹⁸ Vladimír MACURA, *Znamení zrodu a české sny*, s. 219–220.

¹⁹ Otto URBAN, *Schmerlingovo divadlo – politika jako divadlo*, in: *Divadlo v české kultuře 19. století*, Praha 1985, s. 44–52; TÝŽ, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 165–173.

²⁰ Milan HLAVÁČKA, *Parlament jako divadlo světa*, in: *Umění a civilizace jako divadlo světa*. Sborník z 11. sympozia k problematice 19. století pořádaného Ústavem pro hudební vědu ČSAV v rámci Smetanovských dnů v Plzni ve dnech 14.–16. března 1991, eds. Marta Ottlová – Milan Pospíšil, Praha 1993, s. 41–44.

²¹ Jiří ŠTAIF, *Modernizace na pokračování. Společnost v českých zemích (1770–1918)*, Praha 2020.

přeceňováním jeho umělecké stránky, málo se naopak bralo v potaz, že divadlo bylo pro většinu diváků především zábavou a že je třeba více brát na zřetel jeho komerční rozměr.

I po bezmála 30 letech je výzkum divadelní kultury 19. století na našem území stále diskvalifikován mnohaletým protěžováním českojazyčného divadla. Ačkoliv se daří jednotlivá bílá místa na divadelní mapě postupně zaplňovat,²² je smutným faktem, že za více než sto let nevznikla syntéza dějin česky a německy hraného divadla tohoto regionu.²³ Opominuty tak zůstaly četné kulturní kontakty se zbytkem rakouského soustátí a Evropy,²⁴ přičemž se také nezdůrazňuje, že českojazyčné divadlo mělo svým omezeným regionálním dosahem zcela odlišné provozní podmínky než divadlo německé. Provozní stránka divadla byla (a vlastně dosud stále je) přezíraným tématem, byť i zde existují výjimky.²⁵ Poměrně málo byla doposud reflektována sociální funkce divadla jako místa setkávání, ačkoliv i zde se objevují první vlaštovky, ty se však soustřeďují výhradně na pražské divadlo.²⁶

Divadelní věda (a nejen ta česká) má jako uměnovědný obor větší tendenci hodnotit divadelní dějiny z pozic „tady a teď“, z hlediska pravidel vlastního oboru a současných estetických kritérií. V teatrologii jednoznačně dominují estetická kritéria evropské moderny, přičemž na pomyslný piedestal uměleckého vrcholu bývá stavěna avantgarda. Velké vyprávění o moderním divadle se píše od tzv. velké divadelní reformy na konci 19. století, tedy od naturalismu a jeho nového pojetí dramatu, režie a herectví.²⁷ Starší divadlo, které co do doby trvání dvakrát předčí svou existencí to moderní, je chápáno spíše jako pouhá předehra či příprava na etapu moderního divadla. Philipp Ther upozornil na další metodologický problém, totiž ignorování politického, společenského a národního významu opery, což neplatí pouze pro Therem popisovaný případ pražského Národního divadla a

²² Viz např. Jitka LUDVOVÁ, *Až k hořkému konci. Pražské německé divadlo 1845–1945*, Praha 2012; Margita HAVLÍČKOVÁ – Sylva PRACNÁ – Jiří ŠTEFANIDES, *Německojazyčné divadlo na Moravě a ve Slezsku*, tři svazky, Olomouc 2011, 2013, 2014. Hesla divadelníků v sekci „Německá činohra v českých zemích 19. století“ jsou v rámci *České divadelní encyklopedie* publikována v češtině a němčině on-line od roku 2012, ed. Jitka Ludvová, od 2015 ed. Berenika Zemanová Urbanová. [online]. [cit. 15. 8. 2021]. URL: <[Německá činohra v českých zemích v 19. století – Divadelní Encyklopedie \(idu.cz\)](http://www.idu.cz/encyklopedie/nemecka-cinohra-v-ceskych-zemich-v-19-stoleti)>

²³ Za autoritu stále platí v sedmdesátých a osmdesátých letech vydávané tzv. „akademické“ (dle nakladatelství Academia) *Dějiny českého divadla*, které zevrubně popisují českojazyčnou divadelní kulturu a té německé věnují prostor pouze v případě nezbytného kontextu. Důsledkem toho je, že jinak široce koncipované *Dějiny českých zemí* (vydávané nakladatelstvím Paseka) opět popisují pouze dějiny česky hraného divadla na našem území.

²⁴ Potřebnou komparaci do dějin českého Národního divadla přinesl až rakouský historik Philipp THER, *Národní divadlo v kontextu evropských operních dějin. Od založení do první světové války*, Praha 2008.

²⁵ František Adolf ŠUBERT, *Dějiny samostatnosti českého divadla v Praze III. Dějiny Národního divadla v Praze 1883–1900*, Praha 1910.

²⁶ Hana ZIMMERHAKLOVÁ, *Stavovské divadlo a společnost 1798–1888*, disertační práce, Univerzita Karlova, Filosofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin, Praha 2011; Philipp THER, *Národní divadlo v kontextu evropských operních dějin: Od založení do první světové války*, Praha 2008.

²⁷ Termínu první divadelní reforma použil polský historik Kazimierz Braun, aby odlišil od tzv. druhé divadelní reformy, jež je spojována s nástupem alternativního divadla v šedesátých letech 20. století. Kazimierz BRAUN, *Druhá divadelní reforma?*, Praha 1993.

zdaleka nejen pro operu. Důvod spatřuje v tiché dohodě o dělbě práce mezi divadelní a hudební vědou, jejímž výsledkem je to, že podíl opery na obecných dějinách nebyl dosud prozkoumán.²⁸ Určitě by nebylo na škodu klást větší důraz na sociální dějiny divadla, jejich institucionální ukotvení v tehdejší společnosti, organizaci divadla a jeho řízení, jevištní praxi repertoár a jeho dobové souvislosti.

1.1.4 Dějiny divadla ze sociálně-historické perspektivy

K výkladu sociálních dějin divadla přirozeně tendovaly monografie zaměřené na kočující divadelní společnosti a lidové (později předměstské) divadlo. Byly to zvláště práce Josefa Knapa, který zmapoval příběhy divadelní rodiny Zöllnerů a českých kočujících společností.²⁹ Pandánem k této práci je kniha Lilian Schacherl *Die komödianten-Karren kommt. Von den Wandertheatern in Böhmen*, která sledovala německy hrající společnosti na území českých zemí.³⁰ Topografii lidového divadla pražských předměstí zpracoval ve své nedoceněné monografii *Pražské arény. Lidová divadla pražská v minulém století* Alfréd Javorin.³¹

Programové přihlášení ke konceptu a metodologickým postupům sociálních dějin nalzáme až u německých badatelů z přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století. Významným předělem je práce Petera Schmitta *Schauspieler und Theaterbetrieb. Studien zur Sozialgeschichte des Schauspielstandes im deutschsprachigen Raum 1700–1900*.³² V první části knihy se zabýval institucionálními otázkami divadla a popsal jeho základní provozní a organizační formy: divadla ambulantní (kočující), dvorní a městská. V další části se věnoval životu herců od začátku jejich profesní dráhy, jejich vzdělání, průběhu kariéry i jejímu konci, způsobům výplaty, výplatám jejich sociálnímu zajištění a postavení ve společnosti. Podrobně se zabýval také klíčovým aspektem divadelního života, totiž mobilitou divadelníků. Jejich každodennosti, způsobům života a postavení ve společnosti se věnoval Hermann Schwedes v knize *Musikanten und Comödianten – eines Pack wie das andere. Die Lebensformen der Theterleute und das Problem ihrer bürgerlichen Akzeptanz*.³³ Provoz divadla na malém

²⁸ Philipp THER, *Národní divadlo v kontextu evropských operních dějin. Od založení do první světové války*, Praha 2008, s. 20–21.

²⁹ Josef KNAP, *Zöllnerové: dějiny divadelního rodu*, Praha 1958. TÝŽ, *Umělcové na pouti: české divadelní společnosti v 19. století*, Praha 1961.

³⁰ Lilian SCHACHERL, *Die komödianten-Karren kommt. Von den Wandertheatern in Böhmen*, München 1967. Autorka (nar. 1929) bohužel neodkazuje k citovaným pramenům, což může souviset se skutečností, že byla roku 1946 odsunuta z Čech a pak pravděpodobně neměla možnost si své zdroje ověřit.

³¹ Alfréd JAVORIN, *Pražské arény. Lidová divadla pražská v minulém století*, Praha 1952.

³² Peter SCHMITT, *Schauspieler und Theaterbetrieb. Studien zur Sozialgeschichte des Schauspielstandes im deutschsprachigen Raum 1700–1900*, Tübingen 1990.

³³ Hermann SCHWEDES, *Musikanten und Comödianten – eines Pack wie das andere. Die Lebensformen der Theterleute und das Problem ihrer bürgerlichen Akzeptanz*, Bonn 1993.

městě, jeho repertoár, vztahy divadelních podnikatelů s městskou radou a na druhé straně s herci, postavení herců a jejich životní podmínky a doplněné o další podrobné detaily z divadelní praxe popsal Walther Taufar na „mikrohistorickém“ pozadí divadla v Mariboru. Jeho disertační práce *Das deutschsprachige Theater in Marburg an der Drau. Typologie eines Provinztheaters* nebyla vydána knižně, ale i tak se řadí k nejcitovanějším monografiím německojazyčného divadla druhé poloviny 19. století.³⁴ Topografií vídeňských zábavních divadel druhé poloviny 19. století (přesněji období od stržení hradeb v roce 1858 až do konce první světové války) se ve své knize *Residenzstadt und Metropole. Zu einer kulturellen Topographie des Wiener Unterhaltungstheater (1858–1918)* zabývala Marion Linhardt.³⁵ Ústředním žánrem zábavního divadla a zároveň symbolem doby je pro autorku opereta, které se věnovala také v práci *Inszenierung der Frau – Frau in der Inszenierung. Operette in Wien zwischen 1865 und 1900*.³⁶

Německá jazyková oblast poskytuje celou řadu dalších inspirativních prací k dějinám divadla, jež jsou zaměřeny na různé aspekty divadelního života. Divadelní historici z univerzity v Heidelbergu Hans-Joachim Jakob, Bastian Dewenter a Hermann Korte vydávají v edici *Proscenium (Proszenium-Reihe)* sborníky zaměřené na různorodou divadelní problematiku. Ve třech z nich se zaměřili na divadelní publikum jako takové,³⁷ na reflexi publika v divadelních a literárních časopisech a ročenkách,³⁸ následně na jeho reflexi v autobiografiích, denících a korespondenci.³⁹ Další sborníky se věnovaly médiím v divadelních dějinách⁴⁰ nebo divadelním zákonům a služebním řádům, tedy problému disciplinace v divadle.⁴¹ Pozoruhodné publikace vydává v řadě *Modernes Theater* nakladatelství Narr Francke Attempto v Tübingen, mezi nimiž můžeme jmenovat sborník, který se věnuje hereckým oborům (*Rollenfächer*) a jejich významu pro divadelní provoz

³⁴ Walther TAUFAR, *Das deutschsprachige Theater in Marburg an der Drau. Typologie eines Provinztheaters*, disertační práce, Universität Wien, 1982.

³⁵ Marion LINHARDT, *Residenzstadt und Metropole. Zu einer kulturellen Topographie des Wiener Unterhaltungstheater (1858–1918)*, Berlin 2006.

³⁶ Marion LINHARDT, *Inszenierung der Frau – Frau in der Inszenierung. Operette in Wien zwischen 1865 und 1900*, Tutzing 1997.

³⁷ Hermann KORTE – Hans-Joachim JAKOB, „Das Theater gleich einem Irrenhause“. *Das Publikum im Theater des 18. und 19. Jahrhunderts*, Heidelberg 2012.

³⁸ Hermann KORTE – Hans-Joachim JAKOB – Bastian DEWENTER, „Das böse Tier Theaterpublikum. Zuschauerinnen und Zuschauer in Theater- und Literaturjournalen des 18. und frühen 19. Jahrhunderts“, Heidelberg 2014.

³⁹ Hans-Joachim JAKOB – Bastian DEWENTER, *Theater und Publikum in Autobiographien, Tagebüchern und Briefen des 19. und 20. Jahrhunderts*, Heidelberg 2016.

⁴⁰ Hermann KORTE – Hans-Joachim JAKOB – Bastian DEWENTER, *Medien der Theatergeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts*, Heidelberg 2015.

⁴¹ Bastian DEWENTER – Hans-Joachim JAKOB, *Theatergeschichte als Disziplinierungsgeschichte? Zur Theorie und Geschichte der Theatergesetze des 18. und 19. Jahrhunderts*, Heidelberg 2018.

od Anji Detken a Sonji Schönlau.⁴² Zajímavou monografií představuje práce Annette Bühler-Dietrich *Drama, Theater und Psychiatrie im 19. Jahrhundert*, která sleduje souvislosti rozvíjejícího se oboru psychiatrie s divadlem. Ve druhé polovině 19. století podle Bühler-Dietrich narůstá počet her, které tematizují motivy šílenství, přičemž na jeho konci se obliba těchto motivů začíná odrážet i v tzv. virtuózním hereckém stylu, který bývá také charakterizován jako nervózní a s motivy šílenství vědomě pracuje.⁴³ Jiný neotřelý pohled představila ve své knize *Piktoral-Dramaturgie. Visuelle Kultur und Theater im 19. Jahrhundert* teatroložka Nic Leonhardt, která se zaměřila na vztah vizuální kultury a divadla poslední třetiny 19. století. Používá v této souvislosti termínu „piktorální dramaturgie“, což znamená, že obrazy, které v sobě kumulovaly symbolickou a reprezentativní funkci, se promítly i do estetiky divadla, kterou zpětně ovlivňovaly.⁴⁴ Německojazyčný prostor neokupují však pouze progresivní práce. Pro výzkum divadla 19. století jsou klíčové periodické tiskoviny (almanachy, letáky, abšidy, cedule), jež sbírá a vydává původem americký knihovník a badatel Paul S. Ulrich ve slovníkových soupisech.⁴⁵

1.1.5 Šlechta 19. století jako předmět výzkumu

Téma dějin šlechty se z metodologického hlediska jeví jako méně komplikované. Období 19. století je ale ve srovnání s obdobnými pracemi medievalistů a historiků raného novověku stále tak trochu popelkou. Výzkum šlechty zaměřený na 19. století se rozvíjí až v posledních desetiletích, období přechodu od stavovské společnosti ke společnosti moderní stálo poměrně dlouho stranou badatelského zájmu. Dějiny píšou vítězové, a tak bylo toto období interpretováno z pohledu po první světové válce vítězného měšťanstva, respektive buržoazie, tedy společenské vrstvy potřebující se vymezit vůči starému režimu. Tento narativ zpochybnil americký historik Arno J. Mayer, který ve své knize *Adelsmacht und Bürgertum. Die Krise der europäischen Gesellschaft 1848–1914* vyslovil tezi, že ve zmiňovaném období měšťanstvo pouze usilovalo o vzestup a společnost stále fungovala na základě starých

⁴² Anke DETKEN – Anja SCHONLAU (eds.), *Rollenfach und Drama. Europäische Theaterkonvention im Text*, Tübingen 2015.

⁴³ Anette BÜHLER-DIETRICH, *Drama, Theater und Psychiatrie im 19. Jahrhundert*, Tübingen 2012.

⁴⁴ Nic LEONHARDT, *Piktoral-Dramaturgie. Visuelle Kultur und Theater im 19. Jahrhundert*, Bielefeld 2007.

⁴⁵ Pro oblast českých zemí jsou důležité následující: *Biographisches Verzeichnis für Theater, Tanz und Musik. Fundstellennachweis aus deutschsprachigen Nachschlagewerken und Jahrbüchern*, Paul S. Ulrich, Band 1 (A–L), Band 2 (M–Z), Berlin 1997; *Deutschsprachiges Theater in Tschechien (1777–1918). Dokumentation zu Topographie und Repertoire anhand von universalen Theateralmanachen und lokalen Theaterjournalen mit einem Überblick zu Zeitungen mit Theaterreferaten und deren Referenten*, Hg. Paul S. Ulrich, Band I–II, Vorabdruck 16. Oktober 2018.

struktur, respektive starého režimu v čele s panovníkem a aristokracií, a byla tedy ze své podstaty předobčanská a předindustriální.⁴⁶

Potřeba vymezit se vůči zaniklému řádu a jeho elitám byla silná i v Československé republice, která značně okleštila dřívější privilegovanou vrstvu tím, že zrušila šlechtické tituly a přijala pozemkovou reformu.⁴⁷ Většinová česká společnost vnímala bývalý režim spíše negativně, byvše ovlivňována publicistikou nacionalistického a „pokrokařského“ ražení. Znáмым příkladem takového uvažování o šlechtě je hanopis *Česká šlechta* z pera Josefa Holečka.⁴⁸ Pokud nebyla meziválečná doba bádání o šlechtě 19. století úplně nakolněna, po roce 1948 byl výzkum šlechty v Československu vysloveně nežádoucí, byť i zde existovaly výjimky.⁴⁹ Bádání o šlechtě 19. a 20. století se mohlo plně rozvinout až po roce 1989.⁵⁰

Výzkum se tak musel vypořádat s četnými zkresleními a stereotypy, které se o šlechtě nahromadily již od 19. století a které výstižně shrnul Jiří Rak v kapitole „Šlechta zrádná a cizácká“ v knize *Bývali Čechové... České historické mýty a stereotypy*.⁵¹ Od devadesátých let 20. století se postupně začaly objevovat monografie věnované jednotlivým šlechticům i šlechtickým rodům, určitým tématům či specifickému životnímu stylu této privilegované společenské vrstvy.⁵² Jsou tu také práce zahraničních historiků, které se přímo týkají dějin šlechty v českých zemích, anebo pojednávají o šlechtě a jejím životním stylu v obecnější rovině, což vzhledem k národnostní nevyhraněnosti popisované sociální skupiny a provázanosti rodin minimálně v rámci regionu střední Evropy není nikterak diskvalifikující faktor. Důležitým momentem bylo vydání knihy Ralpa Melvilla *Adel und Revolution in Böhmen. Strukturwandel von Herrschaft und Gesellschaft in Österreich um Mitte des 19.*

⁴⁶ Arno J. MAYER, *Adelsmacht und Bürgertum. Die Krise der europäischen Gesellschaft 1848–1914*, München 1984.

⁴⁷ Proti pozemkové reformě a jejím důsledkům se ohradil Josef Pekař, ale jeho názor byl minoritní. Josef PEKAŘ, *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy*, Praha 1923.

⁴⁸ Josef HOLEČEK, *Česká šlechta*, Praha 1918.

⁴⁹ Zdeněk Bezečný uvádí případ historika Antonína Okáče, který v roce 1847 stihl vydat knihu *Český sněm a vláda před březnem 1848*. Kapitoly o jejich ústavních sporech a pod pseudonymem Josef Boček v sedmdesátých letech část edice Belcrediho deníků. Zdeněk BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, České Budějovice 2005, s. 13.

⁵⁰ K dosavadnímu bádání o šlechtě v českých zemích podrobněji Zdeněk BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách*, s. 9–22; Zdeněk BEZECNÝ – Milena LENDEROVÁ, *Několik poznámek k proměnám elit v Čechách*, in: *Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka*, eds. Milena Lenderová – Zdeněk Bezečný – Jiří Kubeš, České Budějovice 2003, s. 19–26.

⁵¹ Jiří RAK, *Bývali Čechové... České historické mýty a stereotypy*, Praha 1994. Tématům mýtu šlechty a historické paměti se věnovala Radmila Švaříčková Slabáková v samostatné monografii. Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Mýtus šlechty u nás a v nás. Paměť a šlechta dvacátého století*, Praha 2012.

⁵² Přehledně opět Zdeněk BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, České Budějovice 2005, s. 16–21.

Jahrhundert,⁵³ jež pojednává o pro šlechtu přelomovém roce 1848, kdy bylo zrušeno poddanství, což bylo provázeno rozsáhlými změnami ve správě a organizaci panství a mělo značný vliv na následující politické angažmá šlechty v českých zemích. Dominantní myšlení a politickou příslušnost většiny šlechtických představitelů období následujícího analyzuje Jiří Georgiev v knize *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*.⁵⁴ Důležitým příspěvkem k poznání šlechty tohoto období je práce Jana Županiče *Nová šlechta rakouského císařství*, která se navzdory svému názvu nevěnuje pouze po roce 1867 nobilitovaným šlechtickým rodům, ale poskytuje také strukturální popis privilegovaných vrstev Rakousko-Uherska v celé jeho šíři a v delším časovém horizontu.⁵⁵ Téma nacionalismu a šlechty v období Československé republiky s četnými odkazy do druhé poloviny 19. století přehledně zpracoval kanadský historik Eagle Glassheim v knize *Urození nacionalisté. Česká šlechta a národní otázka v 1. pol. 20. stol.*⁵⁶ Tomuto období se věnují i monografie Zdeňka Hazdry *Šlechta ve službách Masarykovy republiky. Mezi demokracií a totalitními režimy*⁵⁷ a Dity Jelínkové Homolové *Šlechta v proměnách. Osudy aristokracie v Československu 1918–1948*.⁵⁸

Je už také k dispozici řada biografii jednotlivých šlechticů a šlechticů. Dočkali se jich namátkou Sidonie Nádherná,⁵⁹ Pavlína ze Schwarzenbergu,⁶⁰ František kníže Thun⁶¹ či František Thun-Hohenstein.⁶² Zajímavým počinem je kolektivní monografie *JUDr. Václav Kounic a jeho doba*, do níž přispělo 25 autorů ve 23 studiích, a kniha tak nabízí zajímavý, mnohostranný až kaleidoskopický obraz šlechtice.⁶³ Trendem monografií věnovaných jednotlivým rodinám jsou přesahy k obecnějším otázkám šlechtické mentality a jejich rodinných strategií. Na tomto místě je nutné zmínit práci Radmily Švaříčkové Slabákové *Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století*, která na jedné straně sleduje

⁵³ Ralph MELVILLE, *Adel und Revolution in Böhmen. Strukturwandel von Herrschaft und Gesellschaft in Österreich um Mitte des 19. Jahrhundert*, Mainz 1998.

⁵⁴ Jiří GEORGIEV, *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, Praha 2011.

⁵⁵ Jan ŽUPANIČ, *Nová šlechta rakouského císařství*, Praha 2006.

⁵⁶ Eagle GLASSHEIM, *Urození nacionalisté. Česká šlechta a národní otázka v 1. pol. 20. stol.*, Praha 2012.

⁵⁷ Zdeněk HAZDRA, *Šlechta ve službách Masarykovy republiky. Mezi demokracií a totalitními režimy*, Praha 2014.

⁵⁸ Dita JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ, *Osudy aristokracie v Československu v letech 1918–1948*, Praha 2017.

⁵⁹ Robert SAK – Zdeněk BEZECNÝ, *Dáma z rajskeho ostrova. Sidonie Nádherná a její svět*, Praha 2000.

⁶⁰ Milena LENDEROVÁ, *Tragický bál. Život a smrt Pavlína ze Schwarzenbergu*, Praha – Litomyšl 2005.

⁶¹ Jan GALANDAUER, *František kníže Thun, místodržící českého království*, Praha – Litomyšl 2007.

⁶² Marcela ZEMANOVÁ, *František Thun-Hohenstein (1809–1870). Biografie šlechtice v kontextu proměn společnosti 19. století*, disertační práce, Katedra historie Filosofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 2017.

⁶³ *JUDr. Václav Kounic a jeho doba*, eds. Jiří Malíř – Martin Rája, Brno 2009.

rodinu v čase jednoho století a v průběhu tří jejích generací, na druhé straně pojmenovává její obecnější rysy v podobě již zmíněných mentalit a strategií. Hlavní rysy šlechtické mentality spatřuje Zdeněk Bezecný v případě orlické sekundogenitury v konzervativních postojích a lpění na svébytném životním stylu. V monografii *Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. století a na počátku 20. století* popisuje nejdřív samotné dějiny rodiny a posléze se dostává k životnímu cyklu šlechtice, přičemž charakterizuje různé druhy šlechtických zábav a život na šlechtickém sídle a na venkově.⁶⁴ Obdobně postupovali i Hannes Stekl a Marija Wakounig v rozsáhlé monografii *Windisch-Graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert*, kteří život příslušníků rodu knížat Windischgrätzů rozčlenili do kapitol věnovaných dětství, mládí, sňatku, smrti a různým typům kariér: vedení hospodářství, kariéře u vojska, službě u dvora a ve veřejných službách a v kariéře v politice.⁶⁵ Téma životního stylu vyšší společnosti v 19. století soustavně hojně zpracovávají studenti Historického ústavu Jihočeské univerzity.⁶⁶ Relativně malá pozornost zatím byla věnována problematice šlechtického hospodaření a řízení velkostatku.⁶⁷

S tématem šlechty úzce souvisí teorie elit, již se historiografie inspirovala v sociologii. Pro období druhé poloviny 19. století až do doby po první světové válce je toto téma výsostně aktuální, neboť tou dobou se v důsledku modernizačních a demokratizačních procesů elity znatelně mění. Tomu byl věnován sborník k narozeninám docenta Roberta Saka *Proměny elit v moderní době*, přičemž studií o filosofických východiscích teorie elit přispěl Roman Dub,⁶⁸ studií o proměnách elit v kontextu šlechty na našem území napsali Zdeněk Bezecný a Milena Lenderová⁶⁹ a textem o české národní mentalitě v kontextu sociálních dějin přispěl Jiří Štaif,⁷⁰ jenž se dlouhodobě věnuje elitám národním.⁷¹

⁶⁴ Zdeněk BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, České Budějovice 2005.

⁶⁵ Hannes STEKL – Marija WAKOUNIG, *Windisch-Graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert*, Wien – Köln – Weimar 1992.

⁶⁶ Pod vedením již několikrát zmíněného Mgr. Zdeňka Bezecného, Ph.D., například Eva HRACHOVCOVÁ, *Šlechtické sňatky v druhé polovině 19. století*, Historický ústav Filosofické fakulty, Pedagogická fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2007; Radek HOLCEPL, *Šlechtic a lov. Příklad hlubockých Schwarzenbergů v letech 1848–1914*, Historický ústav Filosofické fakulty, Pedagogická fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2010; Alena BARVÍKOVÁ, *Chov psů v Čechách v letech 1848–1918*, Historický ústav Filosofické fakulty, Pedagogická fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2010.

⁶⁷ Luboš PÁTAL, *Česká šlechta ve druhé polovině 19. století. Šlechtický velkostatek v Čechách na přelomu věků: Analýza ekonomických poměrů tří aristokratických rodů*, Ústav českých dějin, Univerzita Karlova v Praze, Praha 2013.

⁶⁸ Roman DUB, *Teorie elity (Filosofické zdroje)*, in: *Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka*, eds. Milena Lenderová – Zdeněk Bezecný – Jiří Kubeš, České Budějovice 2003, s. 43–68.

⁶⁹ Zdeněk BEZECNÝ – Milena LENDEROVÁ, *Několik poznámek k proměnám elit v Čechách*, in: *Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka*, s. 17–42.

1.1.6 Další metodologická inspirace: teorie skandálu

Inspirace sociálními vědami může mít mnoho podob. Jedním z nich je téma skandálu, o němž se zprvu zajímala především sociologie, případně politologie. Téma skandálu, jež by dřív jistě vyznívalo příliš bulvárně, se stává předmětem teoretických úvah, jež mají co dělat s výzkumem masové kultury a médií. Postupně se skandál jako předmět výzkumu rozšířil o pohledy dalších oborů, zvláště historických a kulturních věd. Sociální vědy chápou skandál jako indikátor systémové disfunkce, či jako fundamentální výraz určitého poranění společenských norem. Zároveň jej chápou jako možnou budoucí normu, která je nejdříve viditelná právě v performativní dimenzi. Náhledem historiků mohou skandály fungovat jako kumulační body a „zhušťovat“ rozmanité diskurzy, činy a skutky jako konflikty, které mění a upevňují pravidla chování.⁷²

Téma skandálu úzce souvisí s Lažanského životem obdobně jako téma divadla. Lažanský na sebe díky svému extravagantnímu chování poutal pozornost velice často, a byl tak vděčným objektem novinových zpráv. Nepochybně se tím odlišoval od většiny šlechticů, jejichž jména se novinách objevovala sporadicky, nejčastěji v souvislosti s jejich dobročinnými aktivitami, popřípadě výhradně ve společenských rubrikách. Lažanského nonkonformní chování a vyhraněné politické názory byly vděčným tématem řady článků, noticek a pochopitelně také karikatur. Zadáme-li heslo „Lažanský“ do některé z databází naskenovaných on-line periodik, ve valné většině vyhledaných výsledků se bude jednat právě o Leopolda II. Lažanského. Co do výskytu je zvláště bohatý rok 1873, kdy měl jako nezletilý konflikt se svým poručníkem, a první měsíce jeho poslaneckého mandátu v říšské radě v letech 1887 a 1888.

1.2. Heuristická východiska

1.2.1 Dosavadní stav bádání o rodu Lažanských a Leopodu II.

První dějiny hraběcí rodiny Lažanských *Chronik des Hauses der Grafen Lažanzky, Freiherren von Bukowa* vyšly v roce 1860 v Brně při příležitosti odchodu Leopolda I.

⁷⁰ Jiří ŠTAIF, *Česká národní mentalita 19. století v kontextu sociálních dějin*, in: Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka, s. 69–92.

⁷¹ Jiří ŠTAIF, *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830–1851*, Praha 2005.

⁷² Andres GELZ – Dietmar HÜSLER – Sabine RUß-SATTAR, *Einteilung: Skandal als Forschungsfeld – Ansätze, Konjunktoren, Leerstellen*, tíž: Skandale zwischen Moderne und Postmoderne, Kassel 2014, s. 7.

Lažanského z úřadu místodržitele.⁷³ Jejich autorem byl brněnský magistrátní úředník Joseph von Wieser, jenž byl Lažanského blízkým spolupracovníkem⁷⁴ a měl k dispozici rodinné písemnosti, ze kterých hojně těžil.⁷⁵ Jeho kronika je velice solidní historickou prací, která se věnuje dějinám tohoto šlechtického rodu od poněkud nejasných počátků, přičemž nepřekvapivě klade důraz na úřední kariéru Leopolda I. Lažanského a zvláště na jeho působení na Moravě.⁷⁶ Jeho synovi Leopoldu II. Lažanskému bylo v době vydání kroniky šest let.

Leopold II. a vlastně Lažanští vůbec stáli donedávna stranou soustavného historického výzkumu. Od poloviny 19. století nová práce nevznikla a základní informace o této rodině poskytovaly především encyklopedické slovníky. Stručná slovníková hesla však trpěla určitou neproporčností a stala se zdrojem později hojně opakovaných chyb. Příkladem může být heslo Augusta Sedláčka pro *Ottův slovník naučný*, v němž se uvádí mylný rok úmrtí Leopolda II. 1894 namísto 1891.⁷⁷ Nepoměrně více prostoru věnoval Sedláček Leopoldovu bratru Vladimírovi, který panství po jeho smrti zdědil. Byl to právě Vladimír Lažanský, který se dostal do širšího povědomí. Nermalou roli v tom sehrály Vladimírovy aktivity v rámci organizace Národopisné výstavy v roce 1895, nad níž převzal patronát. K dalším důvodům lze počítat skutečnost, že hrabě po několik měsíců zaměstnával čerstvě graduovaného Karla Čapka jako vychovatele svého syna Prokopa.⁷⁸ Čapek pobýval několik měsíců v Chyši a tímto pobytem je inspirována část jeho literárního díla. Je pochopitelné, že se z čapkovského narativu stal dominantní příběh chyšského zámku, který logicky využívá i jeho současná

⁷³ Věnování nese datum 13. 3. 1860. Tehdy už se Leopold I. Lažanský funkce ze zdravotních důvodů vzdal a o několik měsíců později zemřel.

⁷⁴ Joseph C. von Wieser (1813–1886) byl autor prací z oblasti dějin a správního práva a také spisovatel a dramatik. Narodil se v Brně, vystudoval práva a státovědu v Olomouci. Po studiích se vrátil do Brna a pracoval jako úředník na magistrátu, později byl jmenován zemským radou a povýšen do šlechtického stavu. Patřil k mladší generaci tzv. Básnické olomoucké školy (Olmützer Dichterschule). Psal hlavně básně, ve kterých akcentoval moravský lokální patriotismus, podporoval mírové soužití germánských a slovanských etnik. Jeho synem byl August rytíř Wieser z Mährenheimu (1847–1916), advokát a purkmistr Brna, též poslanec moravského zemského sněmu. Paul STZEMCHA, *Die Olmützer Dichterschule*, in: *Zeitschrift des deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens* 12 (1908), s. 278; roč. 14 (1910), s. 50. s. 793; Jiří MALÍŘ a kol., *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918*, Brno 2012, s. 793 (heslo Wieser z Mährenheimu, August).

⁷⁵ Viz přípis na titulním listu: „Nach den Familien-Aufzeichnungen zusammengestellt von J. C. v. Wieser“. Joseph C. von WIESER, *Chronik des Hauses der Grafen Lažanzky, Freiherrn von Bukowa*, Brünn 1860.

⁷⁶ Vlastní Lažanského rodina je zmíněna poměrně stručně: „Am 20. November 1850 vermählte sich Graf Leopold Lažansky mit Rosine Edlen von Mack. Zwei blühende Kinder sind die Höffnung dieser glücklichen Ehe – Leopold Prokop, geb.[oren] 1854, und Wladimir Rudolph Ferdinand, geb.[oren] 1857.“ Joseph C. von WIESER, *Chronik des Hauses der Grafen Lažanzky*, s. 139.

⁷⁷ *Ottův slovník naučný, ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí XV. (Krajčil – Ligustrum)*, Praha 1900, s. 750.

⁷⁸ Karel ČAPEK, *Starý vlastenec*, Lidové noviny (Praha) 25. 3. 1934. Čapkovým pobytem v Chyši se soustavně věnovala spisovatelka Marie Šulcová. Marie ŠULCOVÁ, *Kruh mého času*, Plzeň 1989, s. 109; TÁŽ, *Karel Čapek v Chýších*, Literární noviny. Týdeník pro kulturně politické a umělecké otázky, 6. 8. 1966.

expoze. O bývalém zaměstnavateli Čapek napsal dva fejetony a přisoudil mu i několik historek, jejichž aktérem byl ve skutečnosti jeho starší bratr. Petra Maška to pak vedlo k vyjádření, že nejzajímavější postavou rodu byl právě Vladimír Lažanský.⁷⁹ Pokud jde o míru extravagance, tak Leopold svého mladšího bratra nepochybně mnohonásobně předčil, nicméně takový výrok je problematický hlavně proto, že byl vyřčen pouze na základě znalosti sekundární literatury. Neznalost pramenů nastoluje problém historické paměti, či spíše její ztráty, protože v případě chyšských Lažanských zůstali poněkud nespravedlivě ve stínu posledních a poněkud výstředních představitelů ti členové rodiny, kteří byli politicky skutečně vlivní (Prokop I.), byli významnými mecenáši (Prokop III.) či vysokými státními úředníky (Leopold I.).

Kvůli nezpracované pramenné základně docházelo i k jiným dezinterpretacím. Tak například Otto Urban ve své stěžejní práci *Česká společnost 1848–1918* zaměnil Leopolda II. s jeho příbuzným Janem Lažanským z Manětína; oba Lažanští sice byli politicky činní ve stejné době, ovšem každý jinde: Leopold byl poslancem říšské rady za mladočechy, kdežto Jan působil na českém zemském sněmu.⁸⁰ Na Urbanovu obranu je třeba poznamenat, že tito dva Lažanští se pletli už svým současníkům, takže je pochopitelné, že z nich omylem udělal jednu osobu.

Přehledové a syntetizující práce vždy ponесou nebezpečí přílišného zjednodušování a možných záměn ve jménech aktérů, jen hlubší sondy mohou tyto chyby revidovat. Významný předěl v bádání o hraběcí rodině Lažanských představuje disertační práce Jana Štěpánka *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí českých zemích*. Ačkoliv byla obhájena na Ústavu dějin umění FF UK a logicky se zaměřuje hlavně na kunsthistorickou oblast, není pouze prací uměnovědnou. Aby Štěpánek správně zhodnotil význam rodiny na tomto poli, neobešel se bez důkladné heuristiky a pečlivého ověřování pramenů. Zbavil tak dějiny rodu mnoha tradovaných nepřesností a sestavil pečlivý genealogický přehled jejích členů včetně řady pobočných linií.⁸¹ V případě politického působení Leopolda II. Lažanského bylo možné opřít se o disertační práci Luboše Velka *Národní strana svobodomyšlná (mladočeská) 1889–1907*, v níž autor zhodnotil Lažanského politickou kariéru a charakterizoval jeho solitérní

⁷⁹ Petr MAŠEK, *Knižní sbírky hrabat Lažanských z Bukové*, in Sborník Národního muzea v Praze, řada C. sv. XXXII, č. 3, s. 15; TÝŽ, *Modrá krev*, 1999, s. 154.

⁸⁰ Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 387.

⁸¹ Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí českých zemí*, disertační práce, Univerzita Karlova, Filosofická fakulta, Ústav pro dějiny umění, Praha 2017, s. 289–355.

postavení v rámci mladočeské strany.⁸² Když Jan Pömerl pro *Divadelní revui* zpracovával přehled zámeckých divadel v českých zemích, zahrnul do něj i Lažanského Hraběcí zámecké divadlo v Chyši.⁸³ Pömerlovi se v rozsahu pouhého odstavce podařilo vystihnout základní provozní fungování tohoto zámeckého divadla, včetně toho, že intuitivně správně odhadl inspiraci divadlem Jiřího II., vévody sasko-meiningenského. Dalším badatelem, který se zaměřil na Lažanského divadelní kariéru, byl už zmíněný Jiří Hilmera.⁸⁴ Ten se s Lažanského jménem opakovaně setkával při excerpcích z dobového lokálního tisku během mapování činnosti kočujících divadelních společností v Čechách v rámci grantového projektu. Zaujalo jej, že se Lažanský objevoval jako herec u nejrůznějších společností, že vytvořil vlastní divadelní soubor a také skutečnost, že opakovaně hrál titulní roli v Goethově *Faustovi*. Hilmera stručně refletoval také Lažanského krátkou a neúspěšnou politickou kariéru. Nicméně jeho článek pro *Časopis Národního muzea* je závislý pouze na výše uvedených zdrojích a z tohoto důvodu je i značně fragmentární. Hilmera i Pömerl pracovali výhradně s dochovanými divadelními cedulemi ze sbírky Národního muzea, které doplňovali o údaje z dobového tisku; dokumenty z rodinného archivu Lažanských a osobní pozůstalost Leopolda II. však k dispozici neměli. Leopold II. Lažanský zaujal i Květoslavu Haubertovou, někdejší vedoucí již neexistující žlutické pobočky Státního archivu v Plzni, v níž byly archiválie Lažanských po určitou dobu uloženy. Haubertová napsala menší článek *Chyšský zámecký pán Leopold II. Lažanský* do bulletinu *Střela, ta kráska mezi řekami*,⁸⁵ jež zpracovala na základě části archiválií uložených v rodinném archivu Lažanských a podařilo se jí sestavit fundovaný stručný přehled Lažanského životě. Ani ona se ovšem nevyhnula drobným nepřesnostem v interpretaci některých pramenů.⁸⁶

⁸² Luboš VELEK, *Národní strana svobodomyšlná (mladočeská) 1889–1907. Příspěvek k dějinám politického stranictví v habsburské monarchii v období procesu politické modernizace*, disertační práce, Univerzita Karlova v Praze, Filosofická fakulta, Ústav českých dějin, Praha 2004.

⁸³ Jan PÖMERL, *Zámecká divadla v Čechách a na Moravě*, *Divadelní revue* 1992, č. 4, s. 13.

⁸⁴ Jiří HILMERA, *Lažanský a Neuhoff – dvakrát Leopold, aneb: Německý divadelník a český nacional jedné osobě*, ČNM – řada historická, 172, 2003, s. 212–215.

⁸⁵ Květoslava HAUBERTOVÁ, *Chyšský zámecký pán hrabě Leopold II. Lažanský 1854–1891*, in: *Střela, ta kráska mezi řekami*, bulletin vydaný ke třetímu setkání parkinsoniků, editor, místo vydání a rok neuvedeny, s. [2–3].

⁸⁶ V článku se například píše, že Leopold II. Lažanský byl předtím, než zdědil panství, nemajetným. Není to pravda, značný majetek přinesla do rodiny Leopoldova matka Rosina von Mack, dcera bohatého vídeňského obchodníka a továrníka v oboru cukrovarnictví a pivovarnictví Ignaze Macka. Další nepřesnosti se týkají Lažanského divadelního působení a zámeckého divadla v Chyši.

1.2.2 Charakteristika pramenů

Předkládaná disertační práce čerpá z bohaté pramenné základny, pro níž byly využity archiválie uložené ve fondech Rodinný archiv Lažanských – Chyšé (RA Lažanských) a Velkostatek Chyšé (Vs Chyšé). Kromě těchto dvou nejdůležitějších zdrojů bylo využito také mnoho dalších pramenů různých fondů.

Archiv rodiny se původně nacházel v budově chyšského zámku ve druhém patře a Lažanským byl zkonfiskován společně s celým majetkem na základě dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. „o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa“. Na zámek bylo umístěno Ředitelství státní správy lesů Chyšé, ale po reorganizaci lesní správy k 1. lednu 1953 byl zámek vyprázdněn a o jeho mobiliář se podělilo několik institucí, přičemž archiválie přešly do správy zemědělsko-lesnického archivu v Klášterci nad Ohří. Koncem padesátých let, kdy už byl zemědělsko-lesnický archiv součástí Státního archivu Kadani, začal dokumenty Lažanských pořádat archivář Jiří Kynčil, jenž konstatoval: „By bylo nepravdou, že snad během těch několika málo let o naše archiválie někdo pečoval, někdo je opatroval. Měl k nim, bohužel, kdekdo přístup a spatřován v nich povětšinou starý, neužitečný papír, vhodný jedině pro sběr.“⁸⁷ V roce 1969 byly archiválie přestěhovány do pobočky Státního archivu v Plzni ve Žluticích. Archiv ve Žluticích byl zrušen v roce 2006 a od té doby se fondy Rodinný archiv Lažanských a Velkostatek Chyšé nacházejí v nově zřízené pobočce Státního oblastního archivu Plzeň v Klášteře u Nepomuka. Rodinný archiv Lažanských – Chyšé nově uspořádala Marie Mírková, která je zároveň opatřila novým inventářem.⁸⁸ Fond Velkostatek Chyšé (37 bm) nebyl nově uspořádán a zpracován, avšak je přístupný na základě starší archivní pomůcky.

Osobní pozůstalost Leopolda II. Lažanského je ve fondu Rodinný archiv rozdělena na osobní záležitosti hraběte (druhopisy křestního listu, školní vysvědčení, doklady o studiu na univerzitách, pozvánky na plesy a nekrology) a soukromou korespondenci obsahující dopisy

⁸⁷ Státní archiv Kadaň, Zemědělsko-lesnické odd. Klášterec nad Ohří, Velkostatek Chyšé s příslušenstvím, inspekce účetních revisí a hlavní pokladna Lažanských, archivní inventář, zpracoval PhDr. Jiří Kynčil, Klášterec nad Ohří 1960, s. 29. Kynčil vycházel ze vzpomínky okresního archiváře A. Cikánka, dřívějšího zaměstnance Ředitelství lesního závodu Chyšé. Z vlastní zkušenosti mohu doplnit, že z části korespondence jsou vystřiženy známky z dopisů a korespondenčních lístků – týká se to Lažanského divadelní činnosti uložené ve fondu Velkostatek Chyšé. Při návštěvě Chyšé v roce 2019 jsem našla na půdě bývalé klášterní budovy a pozdějšího sekretariátu torza písemností velkostatku z druhé poloviny 19. století a první poloviny 20. století, které se týkaly hospodářských záležitostí.

⁸⁸ Státní oblastní archiv v Plzni – 5. oddělení, Rodinný archiv Lažanských z Bukové, Chyšé (1625) 1630–1939. Inventář EL NAD č. 160, AP 663, zpracovala Marie Mírková, Klášter 2011.

od rodinných příslušníků, příbuzných a přátel. Veřejná činnost Lažanského je dokumentována doklady o členství v různých kulturních spolcích a institucích, písemnostmi týkajícími se Lažanského divadelní a politické činnosti, a nakonec majetkovou a hospodářskou dokumentací, která zahrnuje projednávání dědictví po Prokopu III. a dopisy od Lažanského sekretáře, lesmistra a kontrolora.

Soukromá korespondence Leopolda II. je dochovaná pouze torzovitě. Naštěstí se dochovaly dopisy jeho nejbližších, totiž matky Rosiny von Mack a bratra Vladimíra Lažanského i dopisy Leopolda matce a bratrovi. Matčiny dopisy však nejsou datovány a uspořádány, orientaci v nich navíc ztěžuje kněžnin obtížně rozluštitelný rukopis. V přijaté korespondenci od příbuzných najdeme dopisy od Leopoldovy babičky Amalie Rybacz-Mack, tety Ludmily Csáky von Körösszeg, tet Marie Anny Lažanské a Josefíny Zdeborské. Dopisy strýce Prokopa III. a bratrance Alexandra Lažanského, kteří byli po určitou dobu Leopoldovými poručníky, se dochovaly pouze po několika exemplářích. V Leopoldově osobní korespondenci se nacházejí dopisy od jeho domácího učitele Hamana, pedagogů z jezuitského gymnázia v Kalksburku a dopisy od jeho spolužáků a přátel. Od početných přítelkyň a milenek se v pozůstalosti dochovaly pouze dopisy Idy von Martina, matky jeho nemanželské dcery Zdenky, a dopisy adresované herečce Wilhelmine Sigl, zachycující začátky Lažanského divadelní dráhy.

Pozůstalost Leopolda II. v tomto ohledu významně doplňují pozůstalosti jeho bratra Vladimíra a jeho matky Rosiny. Můžeme sice předpokládat, že část z Rosiny pozůstalosti se nachází v držení jejích potomků z rodiny Wrede (Rosina se po smrti svého prvního manžela Leopolda I. Lažanského znovu provdala za knížete Alfreda Wredeho a měla s ním další tři děti), podstatné ale je, že v rodinném archivu Lažanských se nachází její korespondence týkající se rodiny prvního muže a synů z prvního manželství. Jsou mezi nimi také dopisy od Rosinina švagra Prokopa III. Lažanského, které se sice dochovaly pouze z posledních dvou let před jeho smrtí, nicméně pro účely této práce jsou důležitým zdrojem informací o rodinných vztazích a Leopoldově dospívání. Prokopovy dopisy švagrové Rosině jsou cenné i proto, že v jeho vlastní pozůstalosti osobní písemnosti chybějí, a to včetně korespondence. Prokop byl českým vlastencem, schopným hospodářem, největším mecenášem z rodiny a jistě to byl také zajímavý člověk. Za manželku si vybral Josefínu, rozenou Zdeborskou, dceru ševce z vídeňského předměstí. Josefína přežila svého muže o 18 let a i její pozůstalost v rodinném archivu se sestává jen z několika málo dokumentů. Domnívám se, že osobní dokumenty a privátní korespondenci Prokopa III. Josefína odvezla z Chyše, odkud jí svým chováním vypudil její synovec Leopold II. Lažanský. V rodinném archivu se nenachází ani pozůstalost

Prokopovy nemanželské dcery Anetty Cerato, která na zámku žila většinu svého života a byla Josefininou dlouholetou společnicí. S chybějící osobní korespondencí se potýkáme i v případě Leopoldova otce, Leopolda I. Lažanského. V pozůstalosti je dobře dokumentovaná jeho kariéra vysokého státního úředníka, ale o jeho osobním životě se nedozvíme takřka nic. Jeho dopisy se dochovaly v pozůstalostech rodinných příslušníků jen v množství zcela zanedbatelném. Zcela pak postrádáme vzájemnou korespondenci Leopoldových rodičů.

Významným zdrojem informací pro tuto práci byla korespondence v pozůstalosti Vladimíra Lažanského. V dospělosti spolu měli bratři vřelý vztah, přičemž Leopold Vladimírovi vcelku do detailů popisoval svůj život (jiná věc je, že k němu nebyl vždy upřímný). Vladimír byl ve srovnání se starším bratrem více v kontaktu s rodinnými příslušníky a co do pořádání vlastních písemností pečlivější než Leopold: matčiny dopisy datoval, identifikoval a popisoval rodinné fotografie, zajímal se též o genealogii rodu. Písemnosti v jeho pozůstalosti dokumentují podstatné okolnosti života jeho bratra. Korespondence s advokátem JUDr. Janem Javůrkem objasňuje Leopoldovy majetkové poměry, komplikované dědické řízení po jeho smrti a přináší důležité informace o jeho nemanželských dětech.

Deník Leopolda II. Lažanského kupodivu nenajdeme v rodinném archivu. Zřejmě byl zařazen mezi knihy ze zámecké knihovny, a patrně proto se v současnosti nachází v Oddělení zámeckých knihoven Národního muzea. Rukou jeho bratra je na titulním listě napsáno „Poldys Tagebuch“.⁸⁹ Lažanského zápisky v něm začínají listopadem 1878 a poslední zápis pochází z října roku 1889. V deníku je vloženo několik samostatných listů: jedná se o tři zápisky datované k roku 1876, pravděpodobně z Lažanského předchozího nedochovaného deníku, a Lažanského dopis sekretariátu panství, který napsal těsně před svou smrtí. Hrabě si vedl deník nepravidelně, větší mezery zaznamenáváme v letech 1881–1882, 1887–1889. Deník zahrnuje přes 300 popsaných stran, transkripce vychází na 140 normostran. Není paginovaný, proto je při citacích uvedeno pouze datum zápisu.

Lažanského divadelní činnost je v osobní pozůstalosti dokumentována především rozsáhlou sbírkou divadelních cedulí (návěští) z různých divadel v Rakousko-Uhersku a Německu. Je to jedna z nejrozsáhlejších sbírek divadelních cedulí v soukromé pozůstalosti.⁹⁰ Nachází se tu také několik Lažanského kontraktů a výstřižky z novin, jež jsou vlepené

⁸⁹ Tímto způsobem budeme deník označovat v citacích.

⁹⁰ Vycházím z poznatků výzkumného projektu NAKI „Cesta k divadlu“, jehož záměrem byl vývoj metodiky a specifických nástrojů pro uchování, exploataci a zpřístupnění historických divadelních cedulí se zvláštním zřetelem ke sbírkovým fondům Národního muzea v Praze a Moravského zemského muzea v Brně. Projekt byl realizován Kabinetem pro studium českého divadla (IDU), Divadelním oddělením Národního muzea a Oddělením dějin divadla Moravského zemského muzea.

v černých sametových deskách se zlatě vyšitým Lažanského monogramem. Většina výstřižků je bohužel bez datace a bez určení původu periodika. Dokumenty týkající se zámeckého divadla v Chyši zahrnují smlouvy s herci, jejich repertoár, rukopis služebního řádu pro členy divadla,⁹¹ torzo knihy pokut, některá povolení a také sbírku divadelních cedulí.

Korespondenci s divadelními řediteli, agenty a v menší míře také hereckými kolegy najdeme ve fondu Velkostatek Chyše. Zahrnuje pouze poslední léta Lažanského hereckého působení (1884–1885), ale jedná se o neproskartovaný materiál, který nabízí komplexnější vhled do Lažanského divadelního působení, jeho chování a strategií. Divadelní korespondence obsahuje téměř stovku dopisů od divadelních ředitelů, divadelních agentů, hereckých kolegů, pomocného divadelního personálu (suflér, vlásenkář aj.), dále účtů za nákupy divadelní literatury a divadelních kostýmů, paruk a rekvizit. Jedná se tedy o unikátní doklady související s divadelním provozem a fungováním divadelního zákulisí v poslední čtvrtině 19. století. V Oddělení zámeckých knihoven Národního muzea se nachází velké množství teatrálií, které Lažanský shromáždil.⁹² Kromě pojednání z dějin divadla a literatury a různé teoretické práce se o jedná o desítky tištěných divadelních her a jejich opisy v sešitech jednotlivých rolí.

Několik dopisů Leopolda Lažanského se dochovalo v pozůstalosti divadelního agenta Carla Alberta Sachseho, která je umístěna ve Wien Bibliothek im Rathaus. Cedule hraběcího zámeckého divadla se nacházejí také ve sbírce Divadelního oddělení Národního muzea a ve Státním okresním archivu v Karlových Varech ve fondu Soudobá dokumentace. Dokumenty, které osvětlují úřední zákaz zámeckého divadla se nacházejí ve fondu Prezidium místodržitelství v Národním archivu.

Politickou činnost Leopolda Lažanského dokumentují v rodinném archivu osobní poznámky, korespondence a výstřižky z novinových článků. Korespondence týkající se politických záležitostí je dochovaná také ve fondu Velkostatek Chyše, zahrnuje ale spíše došlé žádosti a petice od nejrůznějších spolků a sdružení. Dalším zdrojem informací o Lažanského působení na říšské radě jsou stenografické protokoly publikované na stránkách Österreichische Nationalbibliothek. Z tištěných pramenů dále jmenujme deník Eduarda

⁹¹ *Služební řád pro členy Hraběcího zámeckého divadla Leopolda Lažanského v Chyši (1879)*, edice a překlad rukopisu Berenika Zemanová Urbanová, redakce Jitka Ludvová, Institut umění – Divadelní ústav, Praha 2017. [online]. [cit. 15. 8. 2021]. URL: <[Služební řád pro členy Hraběcího zámeckého divadla Leopolda Lažanského v Chyši – Divadelní Encyklopedie \(idu.cz\)](#)>

⁹² *Národní muzeum, Lokální a inventární katalog zámecké knihovny Chyše II*, zpracovala Heroutová (křestní jméno neuvedeno) 4. 4. 1973. V katalogu chybí časové určení jednotlivých akvizic, přírůstky za Leopolda Lažanského ale lze odvodit podle jeho zájmů, popřípadě v souvislosti s korespondencí a zápisky v deníku.

Grégra,⁹³ a především osobní svědectví sekretářského adjunkta Josefa Kohna, který ve svém článku pro časopis *Máj* vzpomínal na průběh Lažanského volební kampaně.⁹⁴ Při psaní kapitoly o Lažanského politickém působení bylo možné čerpat z kvalitní sekundární literatury. Mám na mysli především zmíněnou disertační práci Luboše Velka *Národní strana svobodomyslná (mladočeská) 1889–1907*,⁹⁵ z níž jsem převzala jím citované prameny z fondu Národní strany svobodomyslné (protokoly z jednání klubu), a korespondenci Ervína Špindlera a Julia Grégra uloženou v Literárním archivu Památníku národního písemnictví.

Důležitým zdrojem informací pro tuto práci byl také periodický tisk, přičemž zdrojových periodik bylo použito na 150. Neplatí to pouze pro období Lažanského politického působení, pro něž byla analýza denního tisku klíčová. Denní tisk je totiž také zásadním (a mnohdy jediným) zdrojem informací při mapování aktivit německých divadelníků, neboť registroval jejich pohyb, avizoval divadelní představení včetně obsazení a přinášel pravidelné divadelní referáty. Dalším důvodem pro hojné využívání tohoto typu pramene je nepochybně i sám Lažanský, který se stal vděčným objektem novinového zpravodajství, jak už ostatně bylo popsáno výše. Důležitým zdrojem informací pro tuto práci byly i další druhy periodického tisku, zvláště divadelní ročenky a schematismy. Schematismy velkostatkářů a jejich zaměstnanců podávají zprávu o vývoji panství, jeho hospodářství a personálním obsazení. Celoněmecké divadelní almanachy byly vydávány v Berlíně a zachycovaly dění na německojazyčných scénách od Ameriky po Rusko. Kromě obsáhlých článků na důležitá témata, jubilejních článků a obsáhlých nekrologů, obsahovaly podrobné soupisy divadelníků jednotlivých scén včetně služebního personálu a díky tomu představují zásadní zdroj pro sledování jejich profesních osudů. V období sedmdesátých a osmdesátých let 19. století nesly název *Deutscher Bühnen-Almanach*. Lažanský se v nich objevoval pod uměleckým jménem Neuhoff a almanachy zaznamenávají jeho angažmá jak v jednotlivých divadlech, tak v rámci některých pohostinských vystoupení.

Předkládaná práce využívá také paměťové zdroje a práce beletristické. Cenná je již zmíněná osobní vzpomínka na Leopolda II. Lažanského od Josefa Kohna otištěná v časopise *Máj*, která přibližuje život Lažanského v každodenní rovině, a to pohledem člověka z odlišné sociální skupiny. Kohn také objasňuje některé vztahy uvnitř hraběcí rodiny, které nejsou

⁹³ Eduard GRÉGR, *Dennik I-II*, ed. Zdeněk V. Tobolka, Praha 1908–1914.

⁹⁴ J. E. KORN [Josef Kohn], *Vzpomínka na volbu před dvaceti lety*, *Máj* 4, 1907, č. 4, s. 58.

⁹⁵ Luboš VELEK, *Národní strana svobodomyslná (mladočeská) 1889–1907. Příspěvek k dějinám politického stranictví v habsburské monarchii v období procesu politické modernizace*, disertační práce FF UK, Praha 2004.

z jiných písemností patrné.⁹⁶ Zajímavé zdroje představují vzpomínky literátů, kteří byli nějakým způsobem svázáni s Lažanskými (Karel Čapek) nebo s Chyší (Bruno Brehm a Marie Šulcová). Čapkovy fejetony ukazují postupné rozměňování kolektivní paměti, kdy některé události přímo se týkající Leopolda II. začaly být v jeho podání připisovány jeho bratrovi a dědicovi panství Vladimírovi Lažanskému.⁹⁷ Spisovatel Bruno Brehm měl v Chyši příbuzné, během dětství k nim jezdil na letní pobyty a jistě si tehdy vyslechl mnohé pravdivé i nepravdivé historky o bývalém majorátním pánovi. Inspirovaly jej k napsání románu *Ein Graf spielt Theater*, jenž prvně vyšel roku 1930 a jehož název jsme si vypůjčili i pro tuto disertační práci.⁹⁸ Brehm také vydal v roce 1951 knihu vzpomínek, v níž podává svědectví o předválečné Chyši.⁹⁹ Do doby první světové války, kdy v Chyši pobýval jako vychovatel v rodině Vladimíra Lažanského Karel Čapek, se vracela spisovatelka Marie Šulcová, jež pak zaznamenala také proměnu Chyše po druhé světové válce.¹⁰⁰

Život šlechtice na panstvích v českých zemích v druhé polovině 19. století mohou zprostředkovat memoáry šlechticů, nebo naopak těch, kteří šlechtice a poslední léta monarchie zažili a popisovali jejich život na venkovském sídle. Vzpomínky Richarda Coudenhove-Kalergi přibližují idylické prostředí rodinného sídla obklopeného zahradou obehnanou vysokou zdí.¹⁰¹ Pohled na tuto zeď z druhé strany, a tedy motiv vysoké zdi jako dělící linie mezi světem šlechty a obyvateli města se objevuje i ve vzpomínce Bruno Brehma na Chyši za majorátu Vladimíra Lažanského.¹⁰² Vzpomínky Albíny Honzákové *Z dětského světa* přibližují život hraběte Ervína Šlika na panství Kopidlno.¹⁰³ Šlik byl vrstevníkem Leopolda Lažanského, dokonce se po určitou dobu přátelili. Tak jako on zdědil rodinný majetek v mladém věku a oba žili obdobně světáckým způsobem. Honzáková, jejíž otec byl

⁹⁶ Kohn identifikuje původ Anety Cerato, jež byla nevlastní dcerou Prokopa III. a společnicí Prokopovy manželky Josefíny rozené Zdeborské. J. E. KORN [Josef Kohn], *Vzpomínka na volbu před dvaceti léty*, s. 58.

⁹⁷ Karel ČAPEK, *Starý vlastenec*, Lidové noviny (Praha) 25. 3. 1934.

⁹⁸ Bruno BREHM, *Ein Graf spielt Theater, (Ein Schloß in Böhmen). Ein heiterer Roman*, Karlsbad – Drahowitz – Leipzig 1930.

⁹⁹ Bruno BREHM, *Heimat in Böhmen*, Salzburg 1951.

¹⁰⁰ Marie ŠULCOVÁ, *Kruh mého času*, Plzeň 1989; TÁŽ, *Karel Čapek v Chýších*, in: Literární noviny (Praha), 6. 8. 1966.

¹⁰¹ „Mé dětství v Ronšperku bylo šťastné a bezstarostné jako krásný sen. Zeď, která obepínala park, nás dělila od rušného světa. Zámek Ronšperk byl malý svět sám pro sebe, oáza pokoje. (...) Hranice našeho světa tvořily zdi zámeckého parku, jenž byl naším jediným hřištěm.“ *Úryvky ze vzpomínek Richarda Coudenhove-Kalergi*, in: Paměti hraběnky Micu Coudenhove-Kalergi, která žila na zámku v Poběžovicích, eds. Alena Vondroušová – Ladislava Váňová, Domažlice 2014, s. 11.

¹⁰² „Auch in Chiesch gab es einen Park hinter ein hohen Ziegelmauer, den Park des Grafen, aber er war dem Knaben fremd geblieben wie eine andere Welt, auch wenn sich sein mächtiges Gittertor gegen den großen Marktplatz mit den niedern Häusern hin öffnete.“ Bruno BREHM, *Heimat in Böhmen*, Salzburg 1951, s. 12.

¹⁰³ Albína HONZÁKOVÁ, *Z dětského světa* (1960), in: Listy starohradské kroniky č. 1, roč. 22, 1999, [online]. [cit. 15. 8. 2021]. URL: <on-line: [Listy starohradské kroniky, č. 1 r. 22, březen 1999 \(2. část\) \(jicinsko.cz\)](http://www.jicinsko.cz)>

Šlikovým osobním lékařem, plasticky vylíčila ušlechtilé světáctví a bezstarostný život hraběte, jemuž se nepochybně v mnohém podobal i život Leopolda Lažanského v Chyši.

Pro tuto práci bylo důležité setkání s potomky Lažanského nemanželské dcery Zdenky Martinové, provdané Pachmannové. Její vnuk Erich Frank napsal rodinnou kroniku na základě rodinných písemností a fotografií a transkriboval také babiččin deník, který opatřil edičními poznámkami. Vycházel také z vlastních vzpomínek na své prarodiče a z toho, co mu Zdenka vyprávěla o svém otci.¹⁰⁴ V rodině byl Zdenčin původ dobře znám, její potomci věděli i to, že Zdenka byla vychovávána na chyšském zámku. Jiné informace, které se v rodině tradovaly, se na základě pramenů v rodinném archivu ukázaly jako nepravdivé.

Důležitým vodítkem pro zmapování života Lažanského nemanželské dcery Ilky Volkové provdané Lobkowiczové byly posmrtně vydané paměti historika Karla Stloukala.¹⁰⁵ Autobiografickou vzpomínku Ilky Lobkowitzové otiskl Bohumír Lifka v samostatně vydané studii *Moravské léto F. X. Šaldy ve Starém Hobzí 1912*.¹⁰⁶ V případě Ilky Lobkowitzové byly využity také materiály Archivu Národního muzea a Archivu bezpečnostních složek.

Obrazový a fotografický materiál ze zámku Chyše spravuje Národní památkový ústav Územní odborné pracoviště Ústí nad Labem. Po znárodnění majetku Lažanských byl oddělen od písemností a zámecké knihovny, což v mnoha případech stěžuje jeho identifikaci. Některé fotografie rodinných příslušníků popsal Leopoldův bratr Vladimír Lažanský, jiné podobizny lze identifikovat jen na základě analogií. Zatím je nám známá přibližně desítky fotografií, na nichž je Leopold II. zachycen ve věku od devíti let do období nedlouho před svou smrtí v roce 1891. Tímto letopočtem je také označen Lažanského neformální portrét na plátně od Josefa Rollera.

1.3 Ediční poznámka

Disertační práce *Hrabě hraje divadlo* pracuje s dobovými prameny, které jsou ve větší míře v němčině, část z nich je psána také česky a výjimku tvoří několik pasáží ve francouzštině. Pro lepší přístupnost této práce jsou cizojazyčné pasáže ve většině případů překládány do češtiny a jejich originální znění je citováno v poznámkách pod čarou. V případě německého textu byla metoda transkripce uplatněna pouze zčásti a z části bylo použito metody transliterace. Cílem bylo, aby byl text pro dnešního čtenáře srozumitelný, ale aby byly zároveň zachovány dobové zvláštnosti či specifický rukopis pisatele. Dobovým specifíkem, je

¹⁰⁴ Erich FRANK, *Familienchronik: Zdenka und Franz*, Wien 2012 (vlastním nákladem).

¹⁰⁵ Karel STLOUKAL, *Historie mého života: Skutečnost poněkud zbasněná*, Praha 2013. Za upozornění na Stloukalovy paměti děkuji Mgr. Petru Kopiczkovi.

¹⁰⁶ Bohumír LIFKA, *Moravské léto F. X. Šaldy ve Starém Hobzí 1912. Prostředí, kde uzrály eseje Duše a dílo*.

například koncovku -e v singuláru 3. pádu mužského rodu *im Schlosse* (*im Schloss*), či zvláštní zápis slov přejatých z cizích jazyků *Correspondenz* (*Korrespondenz*), *Burreaukrat* (*Bürokrat*), které transkripce zachovává. Specifikem Lažanského rukopisu je vynechávání písmene „h“, na což přepis upozorňuje hranatou závorkou: *Büne* → *Bü[h]ne*, *wärend* → *wä[h]rend*. Kontrahované tvary jsou rozepsány do současné podoby *eingen*, ale hranatá závorka poukazuje na zvláštní způsob zápisu *zustenden* → *zuste[he]nden*.

Chyšě: Původně sídelní místo a centrum panství Lažanských a dnešní město má v současné době tvar Chyšě, ale v minulosti byl značně neustálený. Antonín Profous v encyklopedii *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny Díl II CH – L*,¹⁰⁷ vydané v roce 1949 eviduje jméno ve variantě *Chýše* a uvádí proměny názvu a různé způsoby zápisu od druhé poloviny 12. století. V této práci používáme nejčastěji dnešní způsob zápisu, „Chyšě“, popřípadě německou variantu *Chiesch*, v případě citací z pramenů ponecháváme původní znění, takže je možné setkat se variantami *Chýše*, v *Chýši*, v *Chýších* aj.

Názvy divadel: pokud se nejedná o konkrétní scénu, jejíž název je ustálený a všeobecně známý (*Stavovské divadlo*, *vídeňské Dvorní divadlo*), jsou psány s malým písmenem. Divadla tehdy neměla oficiální názvy a jejich pojmenování kolísala (*Stadttheater Iglau*, *Stadt-Theater in Iglau*, *Theater in Iglau*, *Iglauer Stadttheater* aj.), takže tento způsob zápisu dle názoru autorky lépe vystihuje fungování těchto scén, jejichž provozovatelem bylo dané město a takové divadlo bylo spíš chápáno jako divadlo v určitém místě, nikoliv jako samostatná instituce.

Rodová jména a ženská příjmení: Jméno hraběcí rodiny Lažanských se sice v pramenech objevuje v různých variantách (*Lazansky*, *Lazanski*, *Lazcansky* aj.), nicméně všeobecně přijímaný český původ rodiny (*Defurovy Lažany* v okrese Klatovy) jméno Lažanský nijak neproblematizuje a nerelativizuje jeho znění. U uherské šlechty zachováváme znění v maďarštině, jména rodin nepočesťujeme (*Pállfy*, *Huyn*, *Csáky*, *Esterházy*).

V případě ženských příjmení Martina/Martinová, Kalista/Kalistová často záleží na jazyce citovaného pramene, a tak se snažíme zachovat původní znění a zbytečně je nepočesťovat. Za schůdnou variantu považujeme ponechat jméno v německé verzi v prvním pádě, ale při jeho pozdějším skloňování připouštíme již i českou variantu. U Zdenky Martinové se častěji vyskytuje varianta -ová než v případě její matky Idy von Martina. Minimální výskyt zaznamenáváme v případech Rosina kněžna z Wredu / z Macku, obvyklá je

¹⁰⁷ *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl II, CH–L*, Antonín Profous, Praha 1949, s. 85.

varianta Rosina von Wrede / von Mack. Naopak v případě Leopoldiny Klotildy Volkové a její matky Františky je častější varianta česká, a to vzhledem k jejich původu z jihomoravského Hulína, kde převládalo českojazyčné obyvatelstvo.

2. SYNEM MÍSTODRŽITELE

V 19. století procházela společnost habsburské monarchie zásadními změnami. Už zrušení nevolnictví Josefem II. uvolnilo pracovní síly, toleranční patent a relativní svoboda vyznání předznamenaly celkovou politickou, hospodářskou i intelektuální liberalizaci. Ta vyvrcholila revolucí roku 1848 a zrušením poddanství, což znamenalo, že rolník se stal skutečným vlastníkem půdy, na které pracoval. Proměnila se tím sociální struktura společnosti, neboť stavy a vrchnosti zmizely, šlechta ztratila své správně politické výsady a namísto vrchnostenského spravování byl zaveden systém státní správy.¹⁰⁸ Císařské patenty z roku 1851 sice znamenaly utužení absolutistického režimu a nastolily období takzvaného Bachova absolutismu, potvrdily však také občanskou rovnost před zákonem, za své vzal zastaralý cechovní systém, byly podporovány živnosti a zárodky průmyslu. Průmyslová revoluce vynesla do vyšších pater společnosti úspěšné podnikatele a investory, rostl počet nobilitací. Formálně si byli obyvatelé rakouského soustátí rovni, nicméně šlechta si výsadní postavení ve společnosti udržela. Projevovalo se to například v přístupu k panovnickému dvoru, ale třeba také v možnostech uplatnit se v armádě a státních úřadech. Tato společenská vrstva disponovala značným kapitálem, jenž ještě rozhojnila náhrady za vykoupení z poddanství, což jim umožňovalo investovat například do modernizačních technologií v rámci hospodaření velkostatku. Na druhou stranu byly šlechtici vázání rodinnou tradicí a povinnostmi vůči zděděnému majetku, který měl často podobu nedělitelného svěřenectví (fideikomis). Byli také svázáni životním stylem své sociální skupiny, mimo jiné i vědomím vlastní výlučnosti. U mnoha se tvář v tvář liberalizačním a modernizačním procesům prohloubila tendence uzavírat se sama do sebe, což se týkalo především tzv. aristokracie, úzké skupiny nejbohatších rodin, jejichž šlechtičtí předci sahali nejméně do počátku 18. století, častěji však až do středověku. To nebyl případ Lažanských, kteří sice byli starým českým rodem (ve smyslu *böhmisch*, tedy zemského vlastenectví), nicméně k předním rodům monarchie se počítat nemohli.

2.1 Lažanští z Bukové

Lažanští z Bukové byli vladycká rodina původem z Plzeňska. Tak jako více rodů z této oblasti používali erbovní znamení označované jako korbel, což je část kola složená z náboje a dvou

¹⁰⁸ Milan HLAVAČKA a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době I*, Praha 2016, s. 39.

paprsků propojených loukotí. Lažanští měli korbel stříbrný na červeném štítě. Původním domovem jim byla ves Buková u Merklína (okres Plzeň-jih, 13 km jihozápadně od Přeštic), nejstarší zmínka o nich pochází z roku 1358. Potomci pánů z Bukové drželi na přelomu 15. a 16. století obec Lažany (dnes Defurovy Lažany) na Klatovsku a název tohoto sídla přejali do svého přídomku. Tehdy však ještě byli tak nepatrným rodem, že se o nich nedochovaly téměř žádné prameny. Souvislou genealogii rodu je možné sledovat až od třicátých let 16. století, kdy ale zároveň páni z Bukové Lažany prodali a majetky drželi na Rakovnicku a na Plzeňsku. Od sedmdesátých let 16. století je najdeme mezi aktivními příslušníky stavovské obce. Prvním skutečně významným členem rodiny byl Ferdinand Rudolf Lažanský z Bukové (1590–1657), jenž se pohyboval v prostředí císařského dvora. Katolické straně zůstal věrný i po roce 1618, což se mu také vyplatilo. Nejprve byl povýšen do panského stavu (1631) a 17. února 1637 do stavu hraběcího. Původně vlastnil statky převážně na Strakonicku, pak ale po své sestře Ester Mitrovské z Bukové zdědil panství Manětín, který se stal centrem rodového dominia.¹⁰⁹

Ferdinandem Rudolfem počínaje zastávali čelní představitelé Lažanských často významná místa v armádě, soudnictví a ve správním aparátu habsburské monarchie. Žák Bohuslava Balbína Karel Maxmilián Lažanský (1639–1695), císařský komoří, rada apelačního soudu a místokancléř České dvorské kanceláře, patřil k pražské kulturní a společenské elitě, vlastnil palác v Karmelitské ulici a usedlost Nebozízek na Petříně. Období vrcholného a pozdního baroka je ale spjato především se jménem hraběnky Marie Gabriely Lažanské rozené Černínové (1691–1758), vdovy po Václavu Josefu Lažanském († 1715). Marie Gabriela vyrůstala ve dvorském prostředí a potřeby reprezentace vtělila do velkorysého projektu přestavby manětínského zámku, který roku 1712 vyhořel. Náklady však značně přesáhly prostředky a hraběncini potomci se potýkali se značnými dluhy. Přesto však její syn Maxmilián Václav rozšířil majetek rodiny o Rabštejn nad Střelou (1748) a vnuk Prokop I. pak dominium ještě zvětšil koupí panství Chyše (1766) a dalších statků.¹¹⁰

¹⁰⁹ Ferdinand Rudolf Lažanský vlastnil statky Štěkeň, Cehenice, Mladějovice, Osek, Miloňovice, Malá Turná (okres Strakonice), Manětín (okres Plzeň-sever), Záběhllice, Petrovice (hl. m. Praha), dům U zlaté husy v Praze [Lázeňská č. 289/9]. Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí českých zemí*, disertační práce, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav pro dějiny umění, Praha 2017, s. 292.

¹¹⁰ Zpracováno na základě těchto zdrojů: Josef C. WIESER, *Chronik des Hauses der Grafen Lažanzky, Freiherrn von Bukowa*, Brünn 1860. August SEDLÁČEK, *Lažanský z Bukové* [slovníkové heslo], in: Ottův slovník naučný XV, Praha 1900, s. 750–751; Petr MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti I (A–M)*, Praha 2008, s. 538–539; Jan PELANT, *Erby české a moravské šlechty*, Praha 2013, s. 249; Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí českých zemí*, disertační práce, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav pro dějiny umění, Praha 2017.

Prokop I. (1740–1804) byl zřejmě nejvýznamnějším představitelem rodu v jeho novodobé historii, neboť dosáhl značného politického i kulturního vlivu. Byl viceprezidentem pražského gubernia, nejvyšším zemským sudím, předsedal Královské české společnosti nauk a byl také provinciálním velmistrem zednářské lóže v českých zemích.¹¹¹ Nashromáždil slušný majetek a nově zakoupenou Chyši učinil společně s loveckým zámečkem Nový Dvůr rodovou rezidencí.¹¹² V chyšském kostele Zvěstování Panně Marii založil rodinnou hrobku. Byl dvakrát ženat, první manželkou byla Valburga Krakovská z Kolowrat, druhou Ulrika z Falkenheimu. Majiteli českých statků se stali starší synové Prokop II. a Jan Nepomuk, jež se roku 1810 vypořádali s ostatními dědici. Původně spravovali majetek společně, ale po dalších sedmi letech si jej rozdělili napůl.¹¹³ Jan obdržel panství Manětín se statkem Kalec a větší část panství Rabštejn, Prokop II. dostal panství Chyše se statky Lubencem, Struhařem, Drahonicemi, Řepany a „rabštejnskou“ část, která zahrnovala dvůr Novosedly, revíry Nový Dvůr a Tis, a dále vesnice Kračín, Jablonná, Luby, Močidlec, Novosedly, Nový Dvůr a Tis u Blatna s osadou Nové Domky.¹¹⁴ Vznikly tak dvě hlavní větve Lažanských z Bukové, totiž linie chyšská a manětínská.

Zakladatel starší pošlosti rodu Prokop II. (1771–1823) se podobně jako jeho otec etabloval v panovníkových službách. V 25 letech se stal hejtmanem Litoměřického kraje, později zastával významné posty českého a haličského dvorského kancléře a funkci rady Českého zemského gubernia. Roku 1803 se dostal jako viceprezident do Haliče, ale už o dva roky později jej František I. jmenoval moravskoslezským hejtmanem. Musel se vypořádat se složitou situací, když Brno obsadila francouzská vojska a Moravu pak těžce poznamenala bitva u Slavkova. Císař jej odměnil největším civilním vyznamenáním, velkokřížem Královského uherského řádu sv. Štěpána a jmenoval jej kancléřem spojené dvorské kanceláře. Roku 1797 pojal Prokop II. za manželku Terezii z Bretfeldu, dceru rektora Karlo-Ferdinandovy univerzity Josefa barona z Bretfeldu a Anny Chlumčanské z Přestavlk a Chlumčan. Měli spolu sedm dětí, avšak dospělosti se jich dožilo pět, mezi nimi i Leopold I. Lažanský (1804–1860), otec Leopolda II. Hlavou rodiny se však stal jeho starší bratr Prokop

¹¹¹ O Prokopově roli v zednářském hnutí a České společnosti nauk blíže Ivo CERMAN, *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici*, Praha 2011, s. 176–177.

¹¹² Jméni Prokopa I. bylo vyčísleno na milion zlatých. Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí českých zemí*, disertační práce, Praha 2017, s. 100.

¹¹³ Dospělého věku se dožilo celkem osm Prokopových potomků. Synové Josef, Maxmilián a Anton zakotvili v jiných částech monarchie. Josefova linie vymřela roku 1868, Antonova (Antonínova) roku 1885, Maxmiliánovi potomci žijí dodnes. Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí*, s. 99–100.

¹¹⁴ K chyšskému panství přibyl roku 1821 statek Lybině, jež koupil Jan Lažanský od Jana Karla rytíře Korba a věnoval jej svému bratru Prokopovi II. *Velkostatek Chyše s příslušenstvím, inspekce účetních revisí a hlavní pokladna Lažanských*, archivní inventář, zpracoval Jiří Kynčil, Státní archiv Kadaň, Zemědělsko-lesnické odd. Klášterec n. Ohří, Klášterec nad Ohří 1960, s. 10.

III. (1798–1868), zřejmě největší mecenáš v dějinách rodu po Marii Gabriele Lažanské. I on byl připravován na úřední a dvorskou kariéru. Při studiu filosofie byl jmenován panošem u císařského dvora a roku 1822 se stal císařským komořím a zároveň čekatelem při moravskoslezském soudu v Brně. Po otcově smrti se však musel ujmout panství a 1829 odešel ze státní služby. Změny roku 1848 spojené se zrušením poddanství si vyžádaly reorganizaci panství, kterou Prokop III. se správcem Janem Rotkým využil k rozhojnění výrobních kapacit velkostatku o další podniky. Díky výnosnému podnikání a finančním náhradám za vykoupení z poddanství mohl Prokop III. investovat do přestavby zámku Chyšce a do koupi pozemku na dnešním Smetanově nábřeží Praze, na němž vybudoval dodnes stojící palác Lažanských.¹¹⁵ Prokop se roku 1856 oženil s neurozenou a o 22 let mladší Josefínou Zdeborskou (1820–1886). Na zámku v Chyši žila i Prokopova nemanželská dcera Anetta Cerato.¹¹⁶

Oba Prokopové z chyšské větve, tedy Leopoldův děd a strýc, vstoupili do nerovnorodého manželství, jejich rodinné strategie byly v rámci jejich sociální skupiny na tehdejší dobu neobvyklé. Bretfeldové byli dobře situovaná měšťanská rodina, jejíž členové zastávali vysoké úřední a akademické funkce a do šlechtického stavu byli povýšeni Marií Terezií roku 1770.¹¹⁷ Otec Terezie Bretfeldové byl významným pražským právníkem, konsistorním radou, kancléřem pražské konzistoře a univerzitním profesorem. Vlastnil dům v Krokevní (dnes Nerudově) ulici, kam zval významné osobnosti společenského a kulturního života. Její matka Anna Chlumčanská byla sestrou pražského arcibiskupa Václava Leopolda Chlumčanského z Přestavlk a Chlumčan (1749–1830). Byl-li sňatek Prokopa II. nerovnorodý, v případě jeho syna Prokopa III. se jednalo o vyloženou mesalianci. Prokopova manželka Josefína Zdeborská pocházela z vídeňského předměstí Laimgrube, otec Josef Zdeborský byl zámečník a matka Anna Waza dcerou ševce.¹¹⁸ Z pozdější korespondence Prokopových sourozenců nevyplývá, že by jim tento svazek nějak vadil, Josefína byla členy rodiny dobře přijímána. Podobně tolerantní byla rodina i v případě Prokopovy nemanželské dcery Anetty

¹¹⁵ *Velkostatek Chyšce s příslušenstvím, inspekce účetních revisí a hlavní pokladna Lažanských*, archivní inventář, s. 19–20.

¹¹⁶ Opírám se o svědectví sekretáře Leopolda II. Lažanského Josefa Kohna: „Poněvadž hrabě Prokop nezanechal po meči potomkův a o přeslici slečny Anetty Cerato a o vdovu Josefínu roz. Zdeborských bylo řádně postaráno, připadlo veškeré panství synu Leopoldovu.“ J. E. KORN [Josef Kohn], *Vzpomínka na volbu před dvaceti léty*, Máj, roč. 6, č. 4, s. 58.

¹¹⁷ *Rodový archiv baronů z Bretfeld na Kronenburg 1770–1845*, archivní inventář, zpracoval Antonín Cikánek, Okresní archiv v Blšanech, Blšany 1960, s. 1.

¹¹⁸ Diözesarchiv Wien, Pfarre St. Josef ob der Laimgrube, Wien, Kirche St. Josef, Trauungsbuch 1853–1860, sign. 02-05, fol. 109, No. 91.

Cerato, která žila s otcem a Josefinou na Chyši jako právoplatný člen hraběcí rodiny.¹¹⁹ Tyto dvě Prokopovy ženy spolu trávily většinu času a jejich vztah byl podle všeho harmonický.

Vedle nerovnorodých sňatků je pro Lažanské první poloviny 19. století příznačná také jejich orientace na Uhry a následná provázanost s předními rody tamní šlechty. Sestra první manželky Prokopa I. Valburgy, Marie Antonie rozená Krakowská z Kolowrat, se roku 1782 se provdala za Rudolfa Pálffyho z Erdödy a širší potomstvo z tohoto svazku se stalo předmětem sňatkových strategií dalších generací.¹²⁰ Zakladatel manětínské větve Jan Nepomuk Lažanský se oženil s Alžbětou Pálffy a jeho sestra Henrietta se provdala za uherského hraběte Johanna Josefa de Huyn. Sourozenci Leopolda I. a Prokopa III. odešli do Uher: Ludmila Lažanská se roku 1819 vdala za Štěpána Csákyho a žila s ním na panství Budatín u Žiliny, Adalbert Lažanský se 1834 oženil s hraběnkou Angelikou Esterházy a našel domov na Bakonyszombathely v komárensko-ostříhomské župě. Prokop III. byl roku 1830 jmenován císařem do uherského sněmu a ve třicátých letech se zabýval myšlenkou majetek v Čechách prodat a do zemí svatoštěpánské koruny se přestěhovat natrvalo. Ve čtyřicátých letech však od tohoto záměru upustil a věnoval se převážně správě hospodářství na chyšském panství. V Čechách se pak podílel na činnostech národních institucí a patřil mezi zemskou vlasteneckou šlechtu.¹²¹ Lažanští tak byli pokrevně svázáni s rody Pálffy, Esterházy či Csáky, tedy s vysoce postavenými magnátskými dynastiemi svatoštěpánské koruny. Je třeba mít na paměti, že šlechta v Uhrách měla vlivem historického vývoje odlišné postavení než šlechta v Čechách.¹²² Zatímco v Čechách většinou patřila velká panství jednomu vlastníkov, v Uhrách bylo častější spoluvlastnictví panství a statků v rámci široké rodiny včetně vzdáleného příbuzenstva, takže institut fideikomisu tu nebyl příliš rozšířený.¹²³ Provázanost Lažanských s uherskou šlechtou se ostatně projevila i ve sňatku Leopoldových

¹¹⁹ V dodatku k testamentu Prokop uvedl, že se Anetty ujal v Benátkách, když byla ještě dítě, a dal jí na vychování do dívčího internátu ve Vídni. Po jeho smrti jí měla být vyplácena renta o 1000 zlatých ročně. SOA Plzeň: RA Lažanských – Chyše, Prokop III., projednání pozůstalosti [1863] 1868–1881, inv. č. 567. Z jednoho Josefinina dopisu vyplývá, že se Anetta narodila 23. 3. 1847. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Leopolda II, dopisy od tety Josefiny roz. Zdeborské, dopis z 23. 3. 1870.

¹²⁰ Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí českých zemí*, disertační práce, s. 104; TÝŽ, *Alžběta Lažanská-Pálffy a její svět: příspěvek k prosopografii uherské šlechty v Čechách*, in: Res Pálffyana. Příspěvky k dějinám rodu Pálffyovců, ed. Daniel Hupko, Bratislava 2018, s. 167–175.

¹²¹ Byl zakládajícím členem Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách, byl činný v Jednotě pro zvelebení hudby v Čechách, Spolku přátel chrámové hudby, v Muzeu Království českého nebo ve Vlastenecko-hospodářské společnosti. Několikrát finančně podpořil Matici českou. Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí českých zemí*, disertační práce, s. 104.

¹²² Bylo to dáno také tím, že v pobělohorských Čechách téměř vymizela drobná šlechta. Podobně jako v Polsku byla v Uhrách šlechta zastoupena mnohem silněji: hlásilo se k ní 12–16 % obyvatelstva. Zatímco v Čechách připadalo na jednoho šlechtice 828 obyvatel, v Uhrách jich bylo pouhých 16. Pavel KOBLASA, *Uherská šlechta v nových časech*, České Budějovice 2011, s. 6–7.

¹²³ Pavel KOBLASA, *Uherská šlechta v nových časech*, České Budějovice 2013, s. 8.

rodičů, Leopolda I. Lažanského a Rosiny von Mack. I v tomto případě se jednalo o nerovnorodý sňatek, neboť otec nevěsty byl povýšen do šlechtického stavu až roku 1840.

Rodina hrabat Lažanských z Bukové se v průběhu 19. století rozrůstala o další pobočné linie. Tito příbuzní však nedělili rodové majetky, a často pak zakotvili v jiných částech monarchie.¹²⁴ Nezbyvalo jim než existenčně se zajistit pomocí sňatků a či kariérou v politice či státní správě. Antonín II. Lažanský (1815–1883), vnuk Prokopa I., se stal v roce 1864 místodržitelským viceprezidentem v Čechách, v letech 1865–1866 byl pověřen vedením českého místodržitelství a 1867–1868 zastával funkci viceprezidenta moravského místodržitelství. Tato větev však vymřela roku 1885 jeho synem Antonínem III.¹²⁵

V druhé polovině 19. století došlo k rozrodu manětínské větve na dvě pobočné linie. Synové Jana Nepomuka Lažanského se dohodli na rozdělení majetku a losem bylo určeno jaký díl kterému připadne. Mladšímu Prokopu Aloisovi (1809–1875) připadl Manětín a starší Jan Karel (1806–1878) zdědil Rabštejn se statkem Kalec. Jan Karel se oženil se sestřenicí Marií, sestrou výše zmíněného Antonína II., ale i tato linie záhy zanikla. Jan Karel zemřel bez dědiců a po smrti jeho ženy Marie Lažanské roku 1906 bylo rabštejnské panství opětovně spojeno s majetkem manětínské větve rodu.¹²⁶

2.2 Otec Leopold I. Lažanský

Ve státní správě sloužil po celý život i Leopoldův otec Leopold I. Lažanský (1808–1860), nejmladší syn Prokopa II. Lažanského a Terezie z Bretfeldu. Narodil se 14. června 1808 v haličském Lvově, kde tehdy jeho otec působil ve funkci viceprezidenta gubernia. Tak jako jiní šlechtici se vzdělával jako privatista a na veřejných školách pouze skládal zkoušky, maturoval roku 1820 na Skotském gymnáziu ve Vídni, což bylo soukromé chlapecké katolické gymnázium založené roku 1807 benediktinským řádem, jež navštěvovala řada později proslavených osobností z oblastí politiky, kultury a vědy.¹²⁷ V letech 1821–1823 absolvoval Lažanský základní filosofické studium na vídeňské univerzitě, 1824–1827 studoval na pražské univerzitě teorii právních a politických věd, poté odjel na poznávací cestu do Říma. Podle životopisce Josefa C. Wiesera zavázal Leopolda I. ke státní službě a

¹²⁴ Genealogická rešerše rodu Lažanských z Bukové, Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí*, disertační práce, s. 289–355.

¹²⁵ Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí*, disertační práce, s. 99.

¹²⁶ Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí*, disertační práce, s. 140.

¹²⁷ Heslo *Gymnasium zu den Schotten*, in: *Historisches Lexikon Wien*, ed. Felix Czeike, [online]. [cit. 12. 10. 2020]. URL: <https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Gymnasium_zu_den_Schotten>. Škola funguje dodnes a mohou na ní studovat i dívky, [online]. [cit. 12. 10. 2020]. URL: <https://www.schotten.wien/schottengymnasium/schulgeschichte/>.

neochvějně věrnosti panovníkovi na smrtelné posteli jeho otec.¹²⁸ Jako nejmladšímu ze tří přeživších synů mu fakticky ani nic jiného nezbyvalo, žádný majetek totiž nepodědil. Když v 19 letech přišel o otce, stal se jeho poručníkem strýc z matčiny strany Václav Leopold Chlumčanský z Přestavlk a Chlucan, arcibiskup pražský a primas český.¹²⁹ Roku 1829 složil Lažanský zkoušku z politického práva a polštiny a svou úřední kariéru zahájil ve svém rodišti, ve Lvově. Zde byl nejdříve koncipistou, později krajským komisařem. Po krátké službě u štyrského gubernia se do Lvova vrátil v hodnosti rady, pak zastával funkci hejtmana olomouckého kraje. Do Haliče se naposledy vrátil jako viceprezident gubernia. Roku 1847 byl povolán do funkce moravského guberniálního viceprezidenta a usadil se v Brně. V revolučním roce 1848 se mu na Moravě podařilo udržet klid do té míry, že sem z Vídně přesídlil jak parlament, tak celý císařský dvůr. František Josef I. jej k 8. prosinci 1849 jmenoval moravským místodržitelem.

Lažanský byl schopným úředníkem, jenž byl v případě nestabilní situace schopen energicky zasáhnout. Ve Lvově zvládl v roce 1831 nápor epidemie cholery, stejně tak epidemii tyfu v Brně roku 1847.¹³⁰ V letech 1844–1847 potlačil povstání v Haliči, za což mu císař Ferdinand I. udělil komandérský kříž císařského Leopoldova řádu. Funkce moravského místodržitele, jež by se dala srovnat s dnešním předsedou vlády dané země, byla vrcholem Lažanského úřední a politické kariéry, již zastával v letech 1849–1859. Ve stabilnějším období padesátých let významně přispěl k urbanistickému rozvoji moravské metropole, stejně jako ve třicátých letech inicioval vznik parků na Písečné hoře u Lvova. V Brně prosadil projekt brněnské okružní třídy, jenž přímo navazoval na koncept vídeňské Ringstrasse. V letech 1853–1855 nechal upravit park v Lužánkách a postavil zde společenský dům a kasino. Angažoval se v charitativních organizacích, které často také sám založil. Z jeho iniciativy vznikl Moravský invalidní fond, který se staral o válečné invalidy z let 1848–1849. V roce 1853 stál u založení Nadace císaře Františka Josefa I. na podporu nemohoucích dělníků a o rok později k ní přibyla Nadace císařovny Alžběty pro výchovu mladých a chudých dívek. Na pomoc těmto projektům iniciovali zástupci města Brna vznik reprezentativního portrétu místodržitele, který se prodával ve vysokých nákladech a jeho výnos činil přibližně 4000 zlatých.¹³¹ To svědčí o Lažanského značné oblíbenosti. Byl známý svou vlídností, přívětivostí a současníci si jej cenili pro jeho rozvážnost a neutrálnost,

¹²⁸ Josef WIESER, *Chronik des Hauses der Grafen Lažanzky Freiherren von Bukowa*, Brünn 1860, s. 100.

¹²⁹ Josef WIESER, *Chronik des Hauses der Grafen Lažanzky Freiherren von Bukowa*, Brünn 1860, s. 99.

¹³⁰ Nekrolog, *Brünner Zeitung* 8. 11. 1860; též Josef WIESER, *Chronik*, s. 103.

¹³¹ Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí*, disertační práce, s. 128.

v národnostních otázkách prý nenadržoval žádné straně.¹³² Během života se Lažanskému dostalo několika významných ocenění, kromě zmíněného Leopoldova řádu od Františka I. jej ocenil ruský car Řádem svatého Stanislava a Řádem svaté Anny, pruský král Řádem červené orlice, a nakonec František Josef I. Řádem železné koruny.¹³³ Lažanský byl typickým představitelem rakouské státní správy z poloviny století a vynikajícím úředníkem, který vždy zachovával neochvějnou věrnost císaři.¹³⁴

2.3 Matka Rosina von Mack

Teprve v relativně vysokém věku se Leopold I. Lažanský rozhodl založit rodinu. Bylo mu 42 let, když se oženil s o 23 let mladší Rosinou von Mack, dcerou zámožného vídeňského podnikatele Ignaze Macka.¹³⁵ Ignaz Mack byl majitelem cukrovaru (*Zucker-Raffinerie von Mack & Comp.*) v Leopoldstadtu a pivovaru v Margarethen v dnešním V. vídeňském obvodu.¹³⁶ Na výrobě cukru Mack značně zbohatl, říkalo se mu „cukrový baron“. S manželkou Amálií rozenou Jürgens měl dcery Ignatii, Rosinu a Amálii.¹³⁷ Rodina žila v Leopoldstadtu ve dvoupatrovém domě vedle cukrovaru v Schüttelstraße přímo u Dunajského kanálu.¹³⁸ Když bylo Rosině 17 let, vyhořela během revolučních pouličních bojů 26. října 1848 budova cukrovaru a požár poničil i obytný dům. Finanční a majetková situace rodiny byla i přes tuto pohromu velmi dobrá. Majetek byl pojištěný, a tak mohl být

¹³² Viz Lažanského nekrolog v Lumíru: „Byl to dobrý pán, všem známý a všem milý. [...] Nebude snad nikoho, jenž by mu do hrobu vyčítal, že mu úmyslně ukřivdil, zajisté vůle zemřelého předbílala vždy ještě skutek. Ta jeho vládlost, ta přívětivost, ta jeho všech osob znalost a nepřináhlivost v jednání, hlavní byla příčinou, že jmenovitě v roce 1848, na Moravě panoval pokoj. Hrabě Lažanský byl jmenovitě zde žádoucím prostředníkem mezi rozličnými národnostmi, on nenadržoval žádné straně.“ *Lumír* (Praha) 15. 11. 1860.

¹³³ Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí*, disertační práce, s. 316.

¹³⁴ Zhodnocení politické kariéry Leopolda I. Lažanského viz *Brünner Zeitung* 8. 11. 1860 (nekrolog); *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, Hg. Constantin Wurzbach, Vierzehnter Theil, Wien 1865, s. 236–237; Josef WIESER, *Chronik des Hauses der Grafen Lažanzky*, s. 97–150.

¹³⁵ Rosina Mack se narodila 25. 2. 1831 ve Vídni. Diözesarchiv Wien, Dompfarre St. Stephan, Wien, Taufbuch 1828–1832, sign. 01–111, fol. 218). Portrét Ignaze von Macka se nachází v Rakouské národní knihovně. Österreichische Nationalbibliothek, Porträtsammlung, inv. č. PORT_00112309_01. [online]. [cit. 1. 10. 2020]. URL: <http://www.bildarchivaustria.at/Pages/ImageDetail.aspx?p_iBildID=8146453>.

¹³⁶ Maria MANDL, *Leopold Lažanský von Bukowa und Rosa von Mack* [online]. [cit. 12. 10. 2020]. URL: <<http://www.pratercottage.at/2015/03/02/1848-leopold-lazansky-von-bukowa-und-rosa-von-mack-ca-schuettelstrasse-9/>>.

¹³⁷ Kromě tří dcer měli Mackovi ještě syna Vincenze, který patrně zemřel již v dětském věku. *Die landesfürstliche Pfarrkirche zum heil. Johann von Nepomuk in der Praterstrasse in Wien*, Realis [Gerhard Dützele von Coeckelberghe], Wien 1846.

¹³⁸ V tomto domě se 19. 3. 1871 narodila Mary Vetsera, dcera svobodného pána Albina Vetsery a Helene rozené Baltazzi, pozdější milénka korunního prince Rudolfa. Maria MANDL, *Mary Dear am Donaukanal: Die Häuser der Familien Vetsera und Baltazzi, Schüttelstraße 7–9 (ehemals 11, ab 1870) und Praterstraße* [online]. [cit. 12. 10. 2020]. URL: <<http://www.pratercottage.at/2013/10/05/mary-dear-am-donaukanal-die-haeuser-der-familien-vetsera-und-baltazzi-schuettelstrasse-11-ab-1870-und-praterstrasse/>>.

obytný dům znovu vystavěn, nicméně cukrovar již obnoven nebyl.¹³⁹ V roce 1840 byl Ignaz Mack povýšen mezi uherskou šlechtu, šlechtického titulu tak mohla používat i manželka a jejich tři dcery, které se všechny skvěle provdaly. Jejich manželé se stali vysoce postavení muži z řad staré šlechty.¹⁴⁰

Spojení hraběcího rodu Lažanských a majetku nově nobilitovaných Macků bylo výhodné pro obě strany: Leopold dal Rosině titul hraběnky, ona mu svým věnem poskytla kapitál. Sňatek se konal 20. listopadu 1850 v kostele svatého Jana Nepomuckého v Leopoldstadtu. Svědky byli ženichův strýc Antonín II. Lažanský a kníže Paul Georg Esterházy.¹⁴¹ Blahopřání a požehnání poslal novomanželům také olomoucký arcibiskup Maxmilián Josef Sommerau-Beckh.¹⁴²

V rodinném archivu se dochoval dostatek dokumentů o působení Leopolda I. Lažanského jako státního úředníka, o politické činnosti jsme zevrubně informováni od Lažanského sekretáře a životopisce Josefa C. Wiesera.¹⁴³ Korespondence mezi manželi se nedochovala a v archivních materiálech se nenachází příliš zdrojů, aby bylo možné udělat si obrázek o Lažanského osobním životě.¹⁴⁴ Z torza několika dopisů bratru Prokopovi III. zaujme opakující se formulace „dávám na srozuměnou“ (*ich setze in die Kenntniss*), která se užívala spíše v úřední korespondenci. Z toho samozřejmě nelze vyvozovat závěry, nicméně můžeme tušit, že Leopold I. si vzal poslední slova svého otce k srdci a byl úředníkem tělem i duší. Zda bylo manželství Leopolda I. Lažanského a Rosiny von Mack opravdu šťastné, jak konstatuje Wieser v rodinné kronice, s jistotou nevíme.¹⁴⁵

¹³⁹ Maria MANDL, *Leopold Lažanský von Bukowa und Rosa von Mack* [online]. [cit. 12. 10. 2020]. URL: <<http://www.pratercottage.at/2015/03/02/1848-leopold-lazansky-von-bukowa-und-rosa-von-mack-ca-schuettelstrasse-9/>>.

¹⁴⁰ Ačkoliv se obvykle soudí, že členové rodiny Mack byli potomky Franze Edlera Macka (1730–1807), do šlechtického stavu povýšeného dvorního klenotníka Marie Terezie a Josefa II., nebylo tomu tak. Franz Edler von Mack měl sice početné potomstvo, ale Rosinina otce Ignaze ani děda Vincenze mezi nimi nenajdeme. Podle vyjádření dědiců domu v Magarethen skutečně příbuzní nebyli, nobilitací rodin stejného jména bylo v 19. století víc, přičemž otec Rosiny Ignaz se domohl šlechtického titulu až roku 1840. Viz matriční záznam narození Rosiny Mack, který obsahuje přípis, že byl Ignaz Mack nobilitován mezi uherskou šlechtu k 2. 7. 1840 (Diözesarchiv Wien: Dompfarre St. Stephan, Wien, Taufbuch 1828–1832, sign. 01–111, fol. 218). Není pravděpodobné, že by přídomku „von“ na rozdíl od jiných potomků Franze von Macka nepoužíval, a následně byl znovu nobilitován. Rozrod Franze Edlera von Mack je otištěn v pamětním spise. Mayer von ROSENAU, *Gedenkschrift eines verdienstvollen Wiener Bürgers Franz Edler von Mack, Hofjuwelier der Kaiserin Maria Theresia und seine Bedeutung für Kalksburg, Mauer und Umgebung*, Alzgersdorf bei Wien 1904, s. [70].

¹⁴¹ Diözesarchiv Wien, Pfarre St. Johann Nepomuk, Wien, Trauungsbuch 1844–1854, sign. 02-04, fol. 163, No. 72

¹⁴² Josef WIESER, *Chronik des Hauses der Grafen Lažanzky*, s. 139.

¹⁴³ Josef WIESER, *Chronik des Hauses der Grafen Lažanzky*, s. 97–139.

¹⁴⁴ Soukromá korespondence Leopolda I. Lažanského je na rozdíl od jeho úřední korespondence dochovaná v pouhém zlomku. V případě pozůstalosti Rosiny von Mack je v RA Lažanských umístěna jen její část. Pokud zbývající pozůstalost existuje, nachází se v držení potomků v Rakousku.

¹⁴⁵ Josef WIESER, *Chronik des Hauses der Grafen Lažanzky*, s. 139. Spisovateli Bruno Brehmovi se později hodilo vykládat výstřednosti staršího syna jako důsledek nesouladu rodičů a jejich neustálých hádek, což byla

V Brně žila rodina Leopolda I. Lažanského v barokním místodržitelství paláci na dnešním Moravském náměstí.¹⁴⁶ Od Wiesera víme, že bezprostředně po sňatku zamířili novomanželé do Mikulova, kde hraběnka Lažanská podpořila velkorysým darem 2000 zlatých chudinu z místní křesťanské i židovské obce. Posvatební dar se pak stal základem Nadace hraběnky Lažanské (*Gräfin Lažansky Stiftung*), která vznikla o sedm let později, a jejímž správcem byl moravský místodržitelství rada a čestný občan Mikulova rytíř Franz Marensky.¹⁴⁷ Tak jako Leopold I. se i jeho žena angažovala v charitativní činnosti. Dobročinnost a podpora chudých patřila ke ctnostem vyšších vrstev a pro manželku místodržitele byla i reprezentativní povinností. Rosina Lažanská se na tomto poli realizovala především před narozením svých synů. Finančně podporovala katolickou Kongregaci Milosrdných sester Vincence de Paula v Zábřovicích u Brna pečující o staré lidi, děti a dlouhodobě nemocné, byla také druhou prezidentkou Institutu pro slepá děvčata.¹⁴⁸ Ve prospěch tohoto institutu se koncem července 1851 v parku Lužánky konal koncert, na němž hrála kapela vojenského pluku Zanini, kapela občanského sboru a kapela národní gardy.¹⁴⁹ Kromě toho se Rosina po boku manžela účastnila i oficialit, jež byly spojené s jeho úřadem. Zprávu máme jen o jedné, totiž vlajkoslávě za přítomnosti chorvatského generála Josipa Jelačiče a císařovny Alžběty.¹⁵⁰ Mezi společenské povinnosti místodržitelství páru patřily také návštěvy divadla: Lažanský měl předplacenou lóži v městském divadle na Zelném trhu, a zvláště významní hostující umělci byli zváni do místodržitelství paláce na diner.¹⁵¹

2.4 Milešov

V místodržitelství paláci přišel 18. února 1854 na svět prvorozený syn, Leopold Prokop Zdenko Erasmus, v rodové posloupnosti Leopold II. Pokřtěn byl následujícího dne biskupem

psychologizace nemající s realitou pravděpodobně nic společného. Tato interpretace je ostatně zcela ahistorická, protože ignoruje povahu vztahů ve společensky vysoce situované rodině poloviny 19. století. Jak vypadal život provdané šlechtičny, manželky šlechtice ve státních službách, si můžeme udělat představu podle studie Kláry Kubešové, v níž zpracovala život kněžny Vilemíny Schwarzenbergové, která byla o dva roky mladší než Rosina Lažanská. Klára KUBEŠOVÁ, *Kněžna Vilemína ze Schwarzenbergu, rozená z Öttingen-Wallersteinu (1833–1910). Obraz šlechtičny v druhé polovině 19. století*, in: Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice, Série C, 9, (2003), s. 125–158.

¹⁴⁶ Dnes zde sídlí Moravská galerie v Brně.

¹⁴⁷ Josef WIESER, *Chronik des Hauses der Grafen Lažanzky*, s. 139–140.

¹⁴⁸ *Humorist* (Wien) 18. 6. 1851.

¹⁴⁹ *Illustrierte Zeitung* (Wien) 2. 8. 1851.

¹⁵⁰ *Der Österreichische Zuschauer. Zeitschrift für Kunst, Wissenschaft und geistiges Leben* (Wien) 27. 11. 1852. S Jelačičem udržoval Lažanský užší vztahy, byl mu totiž svědkem na jeho svatbě. V mobiláři chyžského zámku se zachovala i Jelačičova busta. Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí*, disertační práce, s. 152.

¹⁵¹ *Der zwischen-Akt* (Wien) 16. 5. 1860.

Antonem Ernestem Schaffgotschem, do matriky byl zapsán při kostele u svatého Jakuba.¹⁵² Druhým jméno dostal po svém kmotru a strýci Prokopu III. Lažanském, hlavě rodu a majorátním pánu na Chyši, kmotřenkou mu byla teta Anna Marie Lažanská, která žila v Brně.¹⁵³ O dva roky a čtyři měsíce později se v místodržitelském paláci narodil Leopoldův mladší bratr Vladimír, celým jménem Vladimír Ferdinand Rudolf Leopold Erasmus Nepomuk.¹⁵⁴ V rodině předtím nepoužívané křestní jméno dostal po kmotrovi hraběti Vladimíru Mitrovském z Mitrovic a Nemyšle.

O Rosiných filantropických a společenských aktivitách po narození synů žádné zprávy nemáme, nemůžeme však předpokládat, že se hraběnka plně věnovala svým dětem. Vlastní každodenní opatrování, výchova a vzdělání náležely v rodinách elit zprvu kojným a později chůvám.¹⁵⁵ Společenské aktivity hraběnky Lažanské mohly být utlumeny i z jiného důvodu. Po narození Vladimíra se Leopold a Rosina rozhodli pořídit si vlastní sídlo. Jak už bylo řečeno, Leopold I. žádné majetky nezdědil, ostatně v rámci své kariéry migrujícího úředníka by ani neměl čas se o ně starat. Sice si v roce 1833 koupil dům v Praze na Hradčanech, příliš v něm však nepobyl a roku 1847 jej prodal.¹⁵⁶ Nepochybně za přispění Rosinina věna si manželé roku 1857 poříдили panství Milešov v Českém středohoří se statky Milešov a Medvědice (dnes je zámek a stejnojmenná obec Milešov součástí obce Velemín). Koncem čtyřicátých let 19. století se milešovské panství dostalo do dražby po vymření jeho držitelů Hrzánů z Harasova. Jeho nejslavnějším majitelem byl obránce Vídně před Turky Zdeněk Kašpar Kaplíř ze Sulevic, který milešovskému zámku vtiskl současnou podobu raně barokní rezidence. Kaplířové i jejich přímí pokračovatelé Hrzánové tu zanechali pozoruhodný komplex barokních památek citlivě zakomponovaných v krajině jako zahradní kasino, farní kostel svatého Antonína Paduánského či řadu soch. Zámek stojí na skalnatém ostrohu Milešovky, nejvyšší hory Českého středohoří, německy zvané Donnersberg neboli Hromová hora. Německý název dobře vystihuje její zvláštnost, protože se na jejím vrcholku odehraje nejvíce bouřek v zemi. Od dob romantismu byla Milešovka oblíbeným turistickým cílem. Lákala především hosty teplických lázní, kteří mohli na vrcholku přespát v dřevěných chýších

¹⁵² Křest se odehrál patrně v domácím prostředí, což bylo obvyklé v rodinách šlechty a zámožnějších měšťanů. Milena LENDEROVÁ, *K hříchu a k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999, s. 20.

¹⁵³ MZA, fond Sbirka matrik, Brno, farnost sv. Jakuba, matrika narozených 1848–1858, sign. 16875, fol. 192.

¹⁵⁴ Vladimír se narodil 15. června 1857. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Vladimíra Lažanského, křestní list, inv. č. 472.

¹⁵⁵ Jméno chůvy bohužel neznáme. Podle fotografie označené později Vladimírem Lažanským na zadní straně popiskou „Mama, Poldi u[nd] Fr[an]k v[on] Z[ü]lich in Teplitz und Mieschau, 1863“ mohla být právě slečna von Zülich chůvou obou chlapců. NPÚ Praha, pobočka Ústí nad Labem – Krásný Dvůr, svoz ze zámku Chyše, inv. č. KD07632.

¹⁵⁶ Jednalo se o dům na Hradčanském náměstí čp. 12. Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí*, disertační práce, s. 128.

a pozorovat východ slunce. Pověstnému výhledu z vrcholu do všech stran se obdivovali Wilhelm Humboldt či Karel Hynek Mácha. V polovině století vyrostla na vrcholku Milešovky vyhlídka.¹⁵⁷

Na přelomu července a srpna 1858 byl Leopold I. a jeho žena Rosa slavnostně uvítáni na Milešově. Do Lovosic jim jeli naproti místní na koních, aby nové majitele doprovodili k slavnostnímu oblouku před zámek. Pak následovalo „krásné veselí, při němž byla mládež hojně obdarována, starší častováni a chudobní almužnou poděleni“. Večer se konalo slavnostní osvětlení a na okolních horách hořely velké slavnostní ohně. Na večer uspořádali obyvatelé veliký průvod s pochodněmi, s třemi hudebními sbory a za neustálého hřmění mozdířů a Leopolda I. a Rosinu vítalo hlučné „Vivat!“ Slavnost skončila zpíváním národní hymny a provoláváním „sláva“ Jeho Veličenstvu a novému panstvu. Při nedělní bohoslužbě ve farním kostele předal farář Leopoldovi I. patronátní klíče a po bohoslužbě se rozdávaly almužny. Přítomen byl i přítel a blízký spolupracovník hraběte, Cyril František Napp, opat brněnského augustiniánského kláštera.¹⁵⁸ Ceremoniál přivítání nového majorátního pána zjevně přetrval i po zrušení poddanství měl nadále charakter příjezdu feudální vrchnosti.

Od roku 1858 tedy Rosina zřejmě pobývala častěji na Milešově, zatímco Leopold I. byl svým úřadem stále vázán v Brně. Z rodinné korespondence se o Milešově příliš nedovíme, z tohoto období se prakticky nedochovala. Leopold a Vladimír tu ale zřejmě trávili většinu času mezi lety 1858–1866, což zahrnovalo Leopoldův třetí až dvanáctý rok života. Když později Leopold přál bratrovi k jeho dvacátým narozeninám, vzpomínal na oslavy v Milešově: „Tento den ve mně zanechal smutné vzpomínky na časy, kdy jsme vždy slavili společně a na dortu plápolalo tolik svíček [...]. Byla to šťastná doba, kterou jsme strávili na úpatí Milešovky!“¹⁵⁹

2.5 Otcova smrt

Leopold I. Lažanský se do krajiny pod Milešovkou zapsat nestihl. Krátce poté, co se stal majitelem panství, spadl 10. srpna 1858 na vyjíždě z Brna do Králova Pole z koně a zlomil si levou klíční kost.¹⁶⁰ V místodržitelském úřadu sice setrval až do roku 1860, nicméně

¹⁵⁷ Kamil PODRUŽEK – Vilém ZÁBRANSKÝ a kol., *Katalog výstavy Milešov ve středověku a raném novověku. (Milešov: historie, kulturní památky a jejich dokumentace)*, Ústí nad Labem 2015, s. 11.

¹⁵⁸ *Lumír* (Praha) 5. 8. 1858.

¹⁵⁹ „Wie hätten mir da den Tag in trauen Erinnerungen verleben können an die Zeiten, wo wir diesen Tag immer beisammen feierten und so viele Lichtchen auf der Torte flimmerten, als das Gefeierte Sommer zählte. Ja das waren glückliche Zeiten, die wir am Fuß des Donnerberges verbrachten!“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšé, pozůstalost Vladimíra Lažanského, dopisy od bratra Leopolda II 1871–1890, inv. č. 480, dopis z 16. 6. 1877.

¹⁶⁰ Josef WIESER, *Chronik des Hauses der Grafen Lažanzky*, s. 146.

zdravotní problémy jej neopustily. V srpnu 1859 zřejmě už těžce nemocný Leopold požádal bratra Prokopa, aby jej navštívil na Milešově.¹⁶¹ Nedlouho poté se zřejmě vzdal úřadu, ale do Brna se snažil dojíždět vždy, když mu to jeho zdravotní stav dovolil. Měl pronajatý apartmán v hotelu „U Císaře rakouského“ (dnes Palác Padowetz)¹⁶² naproti nádraží a zde také 7. listopadu 1860 ve věku 52 let zemřel na srdeční slabost.¹⁶³ Rosina Lažanská to jménem svým a svých nezletilých synů oznámila v novinách *Brünner Zeitung* den po manželově skonu.¹⁶⁴ V poslední vůli Leopold I. uvedl, že chce být pochován buďto v rodinné hrobce v Chyši nebo v Brně a přál si, aby za něj byla v úmrtní den sloužena mše v chyšském kostele Zvěstování Panny Marie. Rosina nechala manžela pochovat v Brně.¹⁶⁵ Tělo zesnulého bylo vystaveno na katafalku na brněnské radnici a 11. listopadu pohřbeno na městském hřbitově. Noviny psaly o honosném pohřbu, který se v Brně jen tak nevidí: smutečního průvodu se účastnili školáci a jejich učitelé, občanské spolky, vojenská kapela císařského a královského regimentu vévody následníka trůnu, církevní představitelé včetně brněnského biskupa a členů řádů kapucínů a minoritů. Katafalk s rakví táhlo čtyřspřeží a doprovázeli jí představitelé obchodníků a měšťanů, kteří byli následováni čestnými představiteli Olomouce, Znojma a Lvova, tedy měst, v nichž Leopold I. působil jako úředník. Za rakví kráčel kromě příbuzných také arcivévoda Karel Ferdinand.¹⁶⁶ Město nechalo Lažanskému postavit na nejstarší části hřbitova neoklasicistní obelisk, v jeho okolí vysázelo tújový háj a po Lažanském pojmenovalo náměstí u místodržitelského paláce, které se dnes nazývá Moravské.¹⁶⁷

¹⁶¹ V dopise z 24. 8. 1859 mu pak za návštěvu děkoval: „Vor allem, lieber Popy, danke ich dir nochmals recht herzlich für deinen Besuch, der mir in meinen Leiden und Todesgefahr, ebenso ein ein erfreudlicher Beweis deiner brüderlichen Liebe als mehrer Trost und Beruhigung war.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Prokopa III., dopisy od bratra Leopolda I., inv. č. 111.

¹⁶² Palác Padowetz, dříve hotel a hostinec „U Císaře rakouského“, nechal postavit velkoobchodník a podnikatel v cukrovarnictví Laurenz Padowetz (1795–1869). Nárožní hotel měl jako jeden z mála právo honosit se názvem „U Císaře rakouského“ a byl určen pro exkluzivní klientelu, která přijela z Vídně parní železnicí. Dnešní adresa: Bašty 413. *Encyklopedie města Brna*. [online]. [cit. 12. 10. 2020]. URL: <https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_domu&load=117>.

¹⁶³ Příčina smrti: organická srdeční vada. Podle matriky i Rosinina oznámení v *Brünner Zeitung* se chybně uvádí, že Leopoldovi I. Lažanskému bylo 54 let. MZA, fond Sbirka matrik, Brno, farnost sv. Petra a Pavla, matrika zemřelých 1860–1921, sign. 16961, fol. 8–9.

¹⁶⁴ *Brünner Zeitung* 9. 11. 1860.

¹⁶⁵ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Leopold I., testament, inv. č. 199.

¹⁶⁶ *Brünner Zeitung* 13. 11. 1860.

¹⁶⁷ Neutrálnímu jménu Moravského náměstí předcházela pojmenování, jež dobře ilustrují složité dějiny střední Evropy 20. století. Jméno úspěšného místodržitele neslo náměstí do první světové války. Od roku 1915 se náměstí jmenovalo Císaře Josefa, od roku 1918 opět Lažanského náměstí. Během druhé světové války bylo přejmenováno na Náměstí Adolfa Hitlera. Lažanskému se vrátilo jen na rok 1945, od roku 1946 neslo náměstí jméno Rudé armády. Od roku 1990 se náměstí jmenuje Moravské. Lažanského obelisk sem byl přenesen roku 1899 po zrušení původního městského hřbitova a stojí zde dodnes. *Encyklopedie města Brna* [online]. [cit. 10. 10. 2020]. URL: <https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_ulice&load=2302> <https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_objektu&load=229>

Rosina Lažanská se stala v 29 letech vdovou s dvěma malými syny. V závěti jí Leopold I. svěřil poručnictví, což znamenalo, že měla rozhodovat jak v záležitostech výchovy svých synů, tak ve správě rodinného majetku.¹⁶⁸ Jako spoluporučníky jí určil svého bratra Prokopa III. a opata Cyrila Františka Nappa (1792–1867), významné osobnosti brněnského duchovního, politického a kulturního života.¹⁶⁹ Je zajímavé, že v osobách spoluporučníků se odrážela osobní zkušenost Leopolda I., neboť po smrti jeho otce mu byl poručníkem jeho strýc a duchovní v jedné osobě, pražský arcibiskup Václav Leopold rytíř Chlumčanský z Chlumčan a Přestavlku. O faktické roli opata Nappa jakožto spoluporučníka Leopolda a Vladimíra bohužel nevíme nic bližšího, jeho korespondence se v žádné z pozůstalostí rodinného archivu nezachovala. Napp zemřel roku 1867 a přinejmenším od této doby byl nejdůležitějším Rosininým rádcem její švagr Prokop III.¹⁷⁰

Šest let po manželově smrti se Rosina Lažanská rozhodla prodat panství Milešov. Ve veřejné dražbě je koupil hrabě Adolf Ledebour-Wichelns za 450 000 zlatých.¹⁷¹ Prodej panství byl rozumný a pochopitelný krok, neboť Rosina patrně neměla s vedením velkostatku žádné zkušenosti a dalšími zděděnými majetky byla vázána ve Vídni, kde byla majitelkou čtyřpatrového domu vedle Svatoštěpánského chrámu, jemuž se říkalo U Zlatého mužíka.¹⁷² Ve Vídni žila také Rosinina matka Amálie, která se po manželově smrti podruhé provdala za majitele továrny Josef Rybacze.¹⁷³ Rosinina starší sestra, rovněž Amálie, si vzala roku 1858 barona Bélu Liphthay de Kisfalud et Lubelle, známého liberálního uherského politika a

¹⁶⁸ Poručenství matky-vdovy nebylo nikterak neobvyklé, zmiňuje jej Klára Kubešová v případě kněžny Vilemíny ze Schwarzenbergu, jejíž matka Marie Anna roz. z Trautmansdorfu byla poručnicí svých dětí po smrti jejich otce Bedřicha z Öttingen-Wallersteinu. Klára KUBEŠOVÁ, *Kněžna Vilemína ze Schwarzenbergu, rozená z Öttingen-Wallersteinu (1833–1910). Obraz šlechtičny v druhé polovině 19. století*, in: Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice, série C, Fakulta humanitních studií. Pardubice 2003, s. 129.

¹⁶⁹ Napp byl dlouholetým poslancem moravského zemského sněmu, kde byl známý a vyhledávaný pro hluboké znalosti projednávaných záležitostí. Podílel se na založení technické školy, spořitelny, hypoteční banky a požární pojišťovny. Nechal vystavět chudobinec a zřídil opatrovnu pro předškolní děti. Podporoval ovocnářství a pomáhal začínajícím přírodopiscům, například Johannu Gregoru Mendelovi. Zajímavý byl jeho vztah k českému národnímu obrození. Ačkoliv mluvil původně pouze německy, naučil se česky a stal se členem řady vlasteneckých spolků. Roku 1848 dával najevo své národnostní smýšlení tak ostentativně, že proti němu brněnští Němci uspořádali demonstraci, která skončila vytloučením klášterních oken. Přátelil se s Františkem Palackým, Pavlem Josefem Šafaříkem, Františkem Matoušem Klácelem či Josefem Krasoslavem Chmelenským. *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918*, ed. Jiří Malíř a kol., Brno 2012, s. 887.

¹⁷⁰ Dopisy Prokopa III. Lažanského Rosině Lažanské se dochovaly pouze z let 1866–1868.

¹⁷¹ *Die Debatte* (Wien) 2. 1. 1865

¹⁷² Dům stál na náměstí Stock im Eisen čp. 1. a v majetku rodiny Mackových byl od roku 1834. V druhé polovině 19. století se mu říkalo Lažansky-Haus. Roku 1893 byl společně s dalšími domy stojícími v jednom bloku demolován, čímž se zvětšila plocha Štěpánského náměstí. Felix CZEIKE, *Historisches Lexikon Wien*. Cit dle [online]. [cit. 5. 10. 2020]. URL: <<https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Lazanskyhaus>>

¹⁷³ Datum úmrtí Ignaze von Mack není známé, patrně zemřel již v první polovině padesátých let. Amalia Rybacz zemřela 9. 3. 1869 na zápal plic. V matričním záznamu je Josef Rybacz [Josef Ribarz] uveden jako vdovec. Diözesarchiv Wien, Pfarre St. Johann Nepomuk, Sterbebuch 1866–1875, sign. 03-07. Zpráva o převodu majetku firmy Mack na Josefa Rybacze: *Gerichtshalle* (Wien) 12. 8. 1869.

mecenáše.¹⁷⁴ Manželství zůstalo bezdětné. Co do společenského statusu si ze tří sester nejvíce polepšila nejmladší Ignatia Christine Mack, která se provdala za bavorského knížete Ottu Friedricha von Wrede (1829–1896), s nímž pobývala na zámku Mondsee v rakouské Solné komoře (Salzkammergut).¹⁷⁵ Jejich jediná dcera Helene Ignatia Amalia von Wrede (1859–1935) se roku 1879 provdala za Carla Augusta hraběte Almeidu.

K širší rodině Rosiny Lažanské a jejích synů je také nutné počítat příbuzenstvo z manželovy strany. Členové rodiny Lažanských se zajímali o jejich výchovu, protože kromě Alexandra Lažanského, syna Adalberta Lažanského a Angeliky rozené Esterházy, byli Rosinini chlapci jedinými legitimními mužskými potomky chyšské větve rodu. Jejich bližší či vzdálenější příbuzní s nimi udržovali kontakt přinejmenším korespondenčně: Rosina si kromě Prokopa III. pravidelně dopisovala se svými švagrovými Ludmilou a Marií. Strýc Prokop (*Onkel Popy*), tety Ludmila (*Tante Lidi*), Josefina (*Tante Pepy*) a Marie či babička Amalia pak ve svých dopisech nabádali chlapce, aby byli hodní, poslušní, dobře se učili, byli pamětliví svého otce a poslouchali svou matku. Zajímali se o to, co dělají, jak si hrají a informovali je o tom co dělají jejich příbuzní; babička jim například pravidelně psala o mladší sestřenci Heleně Wrede, která po nich dědila hračky. Dopisy Amalie Rybacz-Mack jsou k vnukům něžné, pozorné a velice osobní. Leopoldovi a Vladimírovi byly dopisy předčítány a než se sami naučili psát, psali za ně dopisy jejich vychovatelé. Leopold a Vladimír sice také byli s matkou ve Vídni, ale větší část roku trávili pravděpodobně na venkově. Kromě Milešova pobývali chlapci pravidelně několik týdnů v létě u svého strýce Prokopa III. Lažanského a tety Josefíny na Chyši, jezdili také k tetě Ignatii a jejímu manželovi Ottovi von Wrede na zámek Mondsee a někdy navštěvovali své příbuzné v Uhrách. Bratranec Alexander Lažanský žil s matkou na zámku v Bakonyszombathely v komárensko-ostříhomské župě.

¹⁷⁴ Béla Liphay de Kisfalud et Lubelle (1827–1899) pocházel ze starého uherského rodu, jenž má kořeny už ve 13. století. Jako devatenáctiletý student práv se aktivně zúčastnil boje za nezávislost a po porážce povstání se v padesátých letech stáhl na statky do Lovrinu (dnešní Banát v Rumunsku). V šedesátých letech se vrátil do veřejného života jako poslanec uherského parlamentu, od roku 1867 byl guvernérem župy Baranaya v jižním Maďarsku, pak guvernérem v Pešti, o dva roky později rezignoval. Jako liberální demokrat byl stoupencem Ference Deáka, tvůrce rakousko-uherského vyrovnání. Když se Deákova strana spojila se stranou Kálmána Tiszy, opustil Béla Liphay koalici. I nadále však působil ve veřejném a kulturním životě. Byl členem komise, která dohlížela na stavbu budovy parlamentu v Budapešti. Byl také členem celé řady uměleckých společností a předsedal spolku Národního divadla. Shromáždil cennou sbírku uměleckých předmětů, jež jeho manželka Amalia po jeho smrti věnovala maďarskému Uměleckoprůmyslovému muzeu. [online]. [cit. 5. 10. 2020]. URL: <https://lipthay.wixsite.com/lipthay/copy-of-history>

¹⁷⁵ Otto von Wrede byl vnukem Carla Philippa von Wrede (1767–1838), velitele bavorských vojsk za napoleonských válek. Bavorsko stálo roku 1805 na Napoleonově straně a Wrede se při taženích Napoleonovy Velké armády vyznamenal jako schopný a uvážlivý vojevůdce. Roku 1810 dostal odměnou panství Mondsee. Těsně před bitvou u Lipska (1813) však změnilo Bavorsko na Wredeho doporučení takticky strany a připojilo se k Rakousku. Wrede se pokusil zablokovat Napoleonovi ústup, ale v bitvě u Hanau byl nejen poražen, ale i těžce zraněn. Byl povýšen do hodnosti polního maršála a zastupoval Bavorsko na vídeňském kongresu. Roku 1814 byl povýšen do knížecího stavu.

V Budatíně (dnes městská část Žiliny) žila teta Ludmila Csáky Körösszeg rozená Lažanská a v Budapešti teta Amálie von Mack s baronem Bélou Liphthay. Ludmila zvala Rosinu a její syny i na zámek v Szendrő v župě Boršod-Abov-Zemmplín (33 km od Miškolce).

První dopisy Leopolda matce se dochovaly z roku 1861, kdy mu bylo sedm let. Psal jí básničky a přání k narozeninám, poměrně často si stěžoval, že mu nepíše tak často jako on jí. Z Leopoldových prvních dopisů je zřejmé, že byl od matky často odloučen i po dobu několika týdnů, postrádal jí a často se jí dotazoval, kdy se zase uvidí. Od tety Josefíny dostal Leopold při letním pobytu v Chyši roku 1863 loveckou tašku a lesní roh.¹⁷⁶ O tři roky později si dvanáctiletý Poldy a desetiletý Wlady nejraději hráli na vojáky, což Prokop Rosině vylíčil: „Ujist’uji tě, že jsme s Pepy rádi, že tu chlapce máme (...). Nejvíc nás těší jejich veselá mysl a jejich všímavé dětské láskyplné chování, které jim upřímně oplácíme. Oba chlapci se pilně učí. Když ale mají volno, tak se výtečně baví, a to především hrou na vojáčky, přičemž denně execírují v zámeckém parku se skupinkou patnácti až dvaceti chlapců. Předevčírem jsme tu měli malou oslavu [Vladimír měl narozeniny], při níž Pepy obdarovala malé vojáčky krásným praporem a bubnem. Wlady se stal vlajkonošem, Poldy obdržel malou šavličku a byl jmenován komandantem dobrovolnického sboru. Poté, co jsem mu předal prapor, držel ke svému mužstvu opravdu krásnou řeč, kterou zakončil slovy *At’ žije císař a naše vlast*. Pak jim Pepy přinesla na tácu chleby s máslem a všechny je spořádali.“¹⁷⁷ Při pobytech v Mondsee podnikali chlapci společně se strýcem Ottou Wredem plavby po jezeře na loďce. Rosina zase ve Vídni brala chlapce do divadla: desetiletý Leopold to popsalsvé tetě Anně Marii Lažanské. Rosina Lažanská měla v blíže neznámém operním divadle předplacenou lóži.¹⁷⁸

¹⁷⁶ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Rosiny von Mack, dopisy od syna Leopolda 1861–1890, inv. č. 324, dopis z 9. 8. 1863.

¹⁷⁷ „Ich kann Dich versichern, dass sowohl Pepy als ich uns recht erfreuen, Poldy und Wlady bei uns zu haben. [...] Beide Knaben benehmen sich zu unserer vollsten Zufriedenheit. Was uns hie[r]bei am meisten erfreut, ist ihr Frohsinn und ihr aufmerksames kindliches liebesvolles Benehmen für uns was wir ihnen auch vom Herzen erwidern. Beide Knaben lernen fleißig und unterhalten sich in ihren Rekreatiionsstunden vortrefflich, insbesondere mit dem Soldatenspiele wobei sie täglich einer Truppe vom 15 bis 20 Knaben im Schlosspark exerzieren. Vorgestern hatten wir hie[r]bei einer kleinen Feierlichkeit indem Pepy diesen kleinen Soldaten eine hübsche Fahne und Trommel widmete, wobei Wlady Fahnenträger wurde und Poldy einen kleinen Säbel erhielt als Kommandant dieses Freiwilligenkorps. Bei Übergabe der Fahne richtetet ich einige darauf bezugnehmende Worte an den Korpskommandanten der sodann eine ganz hübsche Rede an seiner kleinen Mannschaft hielt, welche mit den Worte Schluss: Hoch lebe der Kaiser und unser Vaterland. Sodann wurde exerziert und schließlich die ganze Schar von Pepy mit Kaffer Butterbrot usw. bereit hat.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Rosiny von Mack, dopisy od švagra Prokopa III. Lažanského 1866–1868, inv. č. 328, dopis z 18. 6. 1866.

¹⁷⁸ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Anny Marie Lažanské, dopisy od synovce Leopolda II. Lažanského [1860]–1867, inv. č. 188 [nedatováno].

2.6 Výchova a vzdělání

V rodinách aristokracie nebylo zvykem, aby mladí šlechtici navštěvovali veřejné školy nižšího a středního stupně. Chlapci byli vyučováni soukromě a na veřejných školách skládali pouze pololetní zkoušky.¹⁷⁹ První dochované vysvědčení ze čtvrté třídy vystavila devítiletému Leopoldovi hlavní školu v Litoměřicích, pod níž spadal Milešov. Ve čtvrté třídě byl Leopold klasifikován z náboženství (biblické dějiny a evangelium), němčiny (výuka jazyka zahrnovala gramatiku, pravopis, písemné i ústní vyjadřování), počtů a krasopisu a postoupil s vyznamenáním. V deseti letech zahájil gymnaziální studia a k této příležitosti dostal od matky psací stůl, s nímž se pochlubil v dopise své tetě Anně Marii.¹⁸⁰ První gymnaziální pololetní zkoušku absolvoval v Litoměřicích a složil jí z náboženství, latiny, zeměpisu, matematiky, přírodních věd (se zaměřením na zoologii), z němčiny a češtiny, opět s vyznamenáním. Zkoušku z druhého ročníku skládal už ve Vídni na Skotském gymnáziu, které absolvoval jeho otec.¹⁸¹ Soukromé katolické gymnázium založené roku 1807 benediktinským řádem navštěvovala řada později proslavených osobností z oblastí politiky, kultury a vědy.¹⁸² Na Skotském gymnáziu skládal Leopold zkoušku z náboženství, latiny, němčiny, dějepisu a zeměpisu (předměty byly spojené), matematiky a přírodovědy. Ve třetím ročníku přibyla ještě řečtina. Dobré výsledky prokazoval v náboženství, němčině a v přírodních vědách, ale od druhého ročníku gymnázia mu dělala problémy latina.

Tím, kdo učil šlechtické chlapce většinou předmětů, byl domácí učitel, vychovatel neboli preceptor.¹⁸³ Děti s ním trávily podstatně více času než se svými rodiči, a to až do nástupu na univerzitu. Vychovatel měl nejen vliv na jejich vzdělání, ale mnohdy zásadním způsobem formoval jejich světonázor, myšlení a postoje. Bylo tomu tak u celé řady šlechtických rodin, jako příklady můžeme uvést Karla IV. ze Schwarzenbergu či Václava Roberta Kounice.¹⁸⁴

¹⁷⁹ Zdeněk BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, České Budějovice 2005, s. 86.

¹⁸⁰ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšé, Anna Marie Lažanská, dopisy od synovce Leopolda II. Lažanského [1860]–1867, inv. č. 188 [nedatováno].

¹⁸¹ Gymnasium zu den Schotten, viz heslo, in: *Historisches Lexikon Wien*, ed. Felix Czeike, [online]. [cit. 12. 10. 2020]. URL: <https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Gymnasium_zu_den_Schotten>.

¹⁸² Škola funguje dodnes a mohou na ní studovat i dívky. [online]. [cit. 12. 10. 2020]. URL: <https://www.schotten.wien/schottengymnasium/schulgeschichte/>.

¹⁸³ Zvlášť byli nájímáni učitelé angličtiny, francouzštiny, náboženství, hudby, tance, kreslení, popřípadě tělocviku. Zdeněk BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost*, s. 87.

¹⁸⁴ U orlických Schwarzenbergů působil jako vychovatel Jan Bohumil Novák, jenž vychovával Karla IV. ze Schwarzenbergu, na Václava Roberta Kounice měl vliv spisovatel a redaktor Národních listů Ferdinand Schulz. V otázce vlastnictví nejen zemského ale i jazykového se spekuluje též o míře vlivu Karla Schneidera na Rudolfa Thurna prince Thurn-Taxisse. Viz Jan ŽUPANIČ, *Nová šlechta rakouského císařství*, Praha 2006, s. 146.

Vychovatele, který působil u Lažanských v raném dětství chlapců, bohužel neznáme, je ale pravděpodobné, že se jich na této pozici vystřídal více. O nedostatečných schopnostech stávajícího vychovatele či dokonce o jeho špatném vlivu vypovídají Prokopovy dopisy z léta roku 1866, v nichž zmiňuje charakterové vady chlapců a jejich dřívější špatné chování.¹⁸⁵ Kázeňské problémy se více projevovaly u staršího Leopolda. Když Rosina onemocněla, Prokop jí odepsal, že nechal za její uzdravení sloužit mši: „Zvlášť Poldyho jsem upozornil na tu pasáž z tvého dopisu, v níž si stěžuješ na jeho necitelnost ve Vídni a píšeš, že by jeho dopisy mohly být více přátelské. Poldy projevilo lítost nad svým dřívějším chováním a předsevzal si, že ti bude svou dětskou lásku dokazovat při každém kontaktu, o čemž ti sám příště napíše. Jak teď Poldyho posuzuji, nemusela jeho dřívější lehkomyšlná slova vycházet z jeho srdce, ale mohly být důsledkem nějakého duševního zmatku. Sice se zdálo se, že svou dětskost už ztratil, ale když už nedostává podněty k takovým myšlenkám, vrátila se do jeho srdce dřívější nenucenost. Chováme se k němu tak, jak to odpovídá jeho věku, a mluvíme s ním o jeho budoucnosti. (...) Je upřímný a zdvořilý, což se projevuje ve všech vztazích. Důkazem budiž i skutečnost, že si ho oblíbili všichni lidé v domě, i ti nejnižší.“¹⁸⁶

Na zlepšení chlapcova chování měl podíl domácí učitel J. V. Haman, jehož Prokop najal jako vychovatele po dobu letního pobytu chlapců v Chyši. Haman pocházel z Jičína a studoval na univerzitě v Innsbrucku. S jeho výchovnými metodami byl Prokop velice spokojen a Rosině psal, že se oba chlapci chovají vzorně a doposud nemuseli být nikterak trestáni. Haman měl také za úkol doplnit mezery ve vzdělání obou chlapců, zvláště Leopoldovy v latině, kdežto řečtině chlapce učil chyšský farář Anton Brehm, který zároveň

Některé vychovatele měli jejich svěřenci v úctě po celý život, jak tomu bylo v případě J. B. Nováka a Karla IV. Schwarzenberga. Zdeněk BĚZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost*, s. 82.

¹⁸⁵ Prokop psal Rosině: „Co se týče osoby preceptora, nemůžeme s výchovou obou chlapců experimentovat, jako se to stalo s panem Řilským [Řilským].“ Nic bližšího včetně jména tohoto vychovatele se nepodařilo dohledat. („Dass wir mit unserem Hofmeister in Häuslicher Erziehung nicht experimentiert können, haben die Nachteile bewiesen, welche in der Erziehung beider Knaben durch das Experiment mit Herrn von Řilsky stattgefunden“). SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Rosiny von Mack, dopisy od Prokopa III. Lažanského 1866–1868, inv. č. 328, dopis ze 4. 9. 1866.

¹⁸⁶ „Ich habe Poldy auf einer Stelle deines Briefes aufmerksam gemacht in welcher du dich über sein liebloses Benehmen in Wien beklagst und auch gegenwärtig seiner Briefe zu wenig gemüthlich findest. Poldy bereute hie[r]bei seinem früheren Benehmen und nimmt sich vor in der Folge dir seine kindliche Liebe in jeder Beziehung zu beweisen, worüber er dir nächstens selbst schreibt wird. So wie ich Poldy gegenwärtig beurtheile, so kann sein damaliges Benehmen und seine unüberlegte Worte nicht aus seiner Herzen, sondern aus einer Art Geisteskrankheit verworrenen Ideen, welche gegenwärtig vollkommen behoben erscheint, indem nicht mit ihm Besprechen wird, was solche Ideen Nahrung geben könnte. Poldy ist hindurch wieder kindlich geworden, eine Eigenschaft welche er bereits ganz verloren hatte und wodurch auch dir natürliche Gemüthlichkeit wieder in sein Herz zurückgekehrt ist. Er wird seinem Alter gemäß behandelt, und vor allem vermindern mit ihm seiner Zukunft besprechen, insbesondere aber wird er angehalten gegen Untergeben loyal und höflich zu sein, was er auch in jeder Beziehung geworden ist. Ein Beweis hie[r]für ist, dass Poldy bei allen meine Hausleuten von Geringsten an, gefangen, beliebt ist.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Rosiny von Mack, dopisy od švagra Prokopa III. Lažanského 1866–1868, inv. č. 328, dopis z 12. 9. 1866

dával oběma chlapcům třikrát týdně hodiny náboženství. Hamanova úloha byla důležitá ještě z jednoho důvodu. V rodinách české historické šlechty to byl právě vychovatel, jenž měl za úkol naučit své svěřence češtině, znalost zemského jazyka byla chápána jako projev vlastenectví. Z tohoto důvodu byli najímáni mladí čeští vzdělanci, obvykle z měšťanského prostředí, kteří studovali na univerzitě, anebo vysokoškolská studia právě dokončili.¹⁸⁷ Prokop o Hamanovi psal jako o „českém vlastenci“ (*tschechischer Patriot*).¹⁸⁸ Běžným komunikačním jazykem uvnitř rodiny však zůstávala obvykle němčina a nejinak tomu bylo u Lažanských, Rosina Lažanská česky pravděpodobně ani neuměla. Kromě dvou zemských jazyků se příslušníci vyšších vrstev druhé poloviny 19. století učili tradičně francouzštině a tehdy módní angličtině. Díky rozsáhlé síti rodinných vazeb byla šlechta kosmopolitní a znalost několika cizích jazyků byla pro její příslušníky samozřejmostí. V roce 1866 pozval Prokop na Chyši slečnu Duponihel z Vídně, aby zde pobývala od června do konce září a chlapi u ní brali dvě lekce francouzštiny týdně. Následujícího roku jí nahradila slečna Brie, což byla zároveň Anettina učitelka zpěvu. Miss Brie dávala chlapcům lekce francouzštiny, ale s Anettou a Prokopovou sestřenicí Annou Hartmann mluvila výhradně anglicky.

Kromě němčiny, češtiny, angličtiny a francouzštiny musel mladý šlechtic ovládat také latinu a řečtinu. V tomto ohledu Prokop svého synovce litoval, neboť Leopoldovi klasické jazyky dělaly problémy, Prokop navíc považoval dril spojený s jejich učením za zbytečný. Latina a řečtina byly ale nezbytné pro budoucí úřední kariéru, avšak Prokop byl toho názoru, že by bylo lepší věnovat se živým jazykům, zvláště francouzštině, angličtině a češtině. Největší význam přikládal češtině, takže když z ní Leopold na konci letního semestru 1867 téměř propadl, jeho strýce to velice zarmoutilo. Prokop byl bystrým pozorovatelem politického života a dokázal pojmenovat společenské změny, jež měly nastat po prohrané prusko-rakouské válce: „Čím víc se duch doby přiklání k rozvoji ústavního života, tím více budou nenáviděni byrokraté. V tomto ohledu máme nejnovější příklad v bratranci Antonu Lažanském,¹⁸⁹ byrokratovi do morku kostí, který byl coby místodržitelský viceprezident

¹⁸⁷ Radmila Švaříčková-Slabáková upozorňuje, že pozice preceptora z měšťanského prostředí mohla také být ambivalentní, protože jeho sociální postavení mohlo být ve šlechtických rodinách pokládáno za podřadné, čímž mohla klesat vychovatelova autorita. Děti si své superiority mohly být dobře vědomy a mohly to vychovateli dávat také najevo. U Lažanských, u nichž byly kontakty s měšťanským stavem nadstandardní, nadřazené chování vůči preceptorům zřejmě předpokládat nemůžeme. Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století*, Praha 2007, s. 130.

¹⁸⁸ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Rosiny von Mack, dopisy od švagra Prokopa III. Lažanského 1866–1868, inv. č. 328, dopis z 4. 8. 1866.

¹⁸⁹ Anton II. Lažanský (1815–1883) byl vnuk Prokopa I. Lažanského. Jeho otec byl Anton I. Lažanský a matkou Josefa roz. z Trauttmansdorff-Weinsbergu. Anton II. (též Antonín II.) vystudoval práva a pracoval nejprve jako guberniální, posléze jako dvorní koncipient. V letech 1861–1864 byl radou Českého gubernia a v letech 1864–1867 místodržitelským viceprezidentem v Čechách. *Slovník představitelů politické správy v Čechách v letech*

v Čechách vyznamenán od císařského Majestátu jako komandér uherského řádu svatého Štěpána a také titulem tajného rady. Ale netěší se takové důvěře, aby se stal českým místodržitelem, protože proti sobě má národní a konstituční stranu.“¹⁹⁰ Leopoldovu budoucnost viděl Prokop v politice: „Jsem přesvědčen, že v době, kdy Poldy dosáhne mužného věku, budou zástupci parlamentu nejvyšší ve státě, aniž by museli začínat jako praktikanti, s veškerou námahou se sebeobětovat a ztratit tím své politické zásady, aby dosáhli kýženého politického vzestupu. Rozumí se samo sebou, že na parlamentní kariéru bude nutné dobře se připravit, aby bylo možné vyniknout jako řečník, ale proto není třeba pedanticky dodržovat studijní plán. Za stávající osnovy můžeme děkovat dřívějšímu ministru [kultu a] vyučování, hraběti [Leopoldu] Lvu Thunovi,¹⁹¹ který chtěl ze všech žáků udělat učence. Už jsem se k tomu dostatečně vyjádřil a nebudu si tady nadále stěžovat, ale jakmile jsem blíže poznal Poldyho osobitost, jsem přesvědčen, že bude skvělým poslancem zemského sněmu. Pokud ho budeme nutit do stávajícího studijního plánu, může z něj být tak akorát špatný byrokrat.“¹⁹²

2.7 Kalksburg

Na jaře 1866 napsal Prokop Rosině: „Díky svým talentům vzbuzují oba chlapci ty nejlepší naděje. Jsou dobromyslní a poslušní, když se s nimi přiměřeně a vhodně zachází. Nadto mají

1849–1918, Martin Klečáček a kol., Praha 2020, s. 383–384; Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí*, disertační práce, s. 335.

¹⁹⁰ „Nichts ist gegenwärtig verhasster, als der Bureaukratismus und hie[r]mehr sich der Geist der Zeit der Entwicklung des Verfassungslebens zuneigt, desto mehr werden die Bureakraten gehasst werden. Wir haben diesfalls ein neuerliches Beispiel in unserer Familie. Unser Vetter Anton Lažanský, ein Bureaukrat vom reinsten Wappen, wurde soeben als Statthalterleiter von Böhmen von St. Majestät durch das Commandeurs-Kreuz als St. Stephansordens und die geheime Rathswürde ausgezeichnet, demnach traut man sich nichts ihn zum Statthalter von Böhmen zu machen, weil er die National- und Konstitualspart[h]ei gegen sich hat.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšě, pozůstalost Rosiny von Mack, dopisy od švagra Prokopa III. Lažanského 1866–1868, inv. č. 328, dopis z 24. 9. 1866.

¹⁹¹ Lev Thun-Hohenstein (1811–1888) z děčínské větve rodu, byl v letech 1848–1849 prezidentem Českého gubernia, 1849–1860 ministr kultu a vyučování a v letech 1861–1866 poslanec Českého zemského sněmu.

¹⁹² „Ich bin überzeugt, dass in der Zeit in welcher Poldy in reiferem Mannesalter kommt, man aus dem Parlament zu jeder hohen Staatswürde gelangen kann, ohne beim Praktikanten anzufangen und sich mühsam und oft mit Aufopferung seiner politischen Grundsätze eine bureaukratische Carrière zu erringen. Es versteht sich von selbst, dass man für eine parlamentarische Carrière tüchtig vorgebildet sein muss, um als Redner hervorragen zu können, deswegen brauche man aber nicht eine pedantische Studienplan verfolgen, wie der ist, den wir dem früheren Unterrichtsminister Grafen Leo Thun verdanken, der aus allen Schülern, Gelehrtes machen wollte. Ich habe mich hierüber schon frischer ausführlich gegen dich ausgesprochen und werde in meiner Ansicht umso mehr beklagt, als ich Poldys Individualität näher kennenlerne, der ein recht brillanter Landtagsdeputierter werden kann, dagegen sehr wahrscheinlich ein schlechter Bureaukrat werden dürfs, wenn man ihn noch ferner in das Fach dieses Studienplans zwingt. Hierüber wollen wir aus übrigens noch mündlich verständigen bevor diesfalls ein Entschluss gefasst wird.“ RA Lažanských – Chyšě, pozůstalost Rosiny von Mack, dopisy od švagra Prokopa III. Lažanského 1866–1868, inv. č. 328, dopis z 24. 9. 1866.

oba chlapci příjemné způsoby, čímž budí ten nejlepší dojem.“¹⁹³ A dále pokračoval: „Musíme se ale ptát, zda příznivé výsledky zdejšího pobytu [v Chyši] pouze neznamenají, že chlapci své dřívější charakterové vady jen nepotlačili, a zda se z nich skutečně stali dobří a poslušní chlapci. Kdyby se ve zralém věku vrátili ke svým dřívějším chybám, musel bych si to vysvětlit jako nevyléčitelnou nemoc. Projevilo by se to ve všech vztazích a bylo by to pro tebe stejně jako pro mě nanejvýš bolestivé.“¹⁹⁴

Rosina preferovala spíše domácí vzdělávání, ale v důsledku předchozích problémů si nebyla jistá, zda situaci zvládne, nedokázala se rozhodnout a zvolit správné řešení. I Prokop připouštěl, že by výchova na jezuitské koleji mohla být na škodu, zvláště v Leopoldově případě. Nakonec se rozhodli pro Kalksburg. Jedním z důvodů byl také fakt, že se osvědčený Haman vracel na univerzitu, nemohl tedy zůstat v rodině jako domácí učitel a Rosina nového vychovatele nenašla. Nástup do vzdělávacího ústavu však zkomplikovala propuknutí epidemie cholery ve Vídni, a tak si Prokop chtěl nechat chlapce u sebe v Chyši až do listopadu, kde je po odjezdu Hamana do Innsbrucku měl vyučovat páter Ragener. V říjnu ale přišla cholera i do Chyše a za měsíc onemocnělo 40 lidí, zemřelo jich 17, včetně dvou dětí. Prokop tedy nechal oba chlapce odjet v Hamanově doprovodu přes Cheb k matce do Mondsee. Na přelomu října a listopadu nastoupili Leopold a Vladimír do soukromého jezuitského gymnázia Konvikt neposkvrněného početí (*Convicte Immaculate Virginis*) v Kalksurku. Gymnázium dodnes funguje a je součástí 23. vídeňského obvodu Liesing, v 19. století se však ještě nacházelo mimo hlavní město. Jezuité měli v Kalksurku od začátku 17. století klášter a koncem 18. století získal panství Kalksburg Franz Edler von Mack. Roku 1856 se do Kalksurku jezuité vrátili, když jim zámek poskytl jeden z Mackových dědiců a vznik jezuitské gymnaziální koleje finančně podpořil také císař František Josef I. Konvikt neposkvrněného početí byl považován za jednu z nejlepších škol v monarchii. Studovala zde celá řada šlechtických synků, včetně těch z rodin české historické šlechty. Výuka na rakouských veřejných gymnáziích nebyla považována za vhodné místo k vzdělávání mladých pánů, neboť konzervativní šlechta měla obavy z příliš liberální atmosféry na školách. Aby

¹⁹³ „Beide Knaben berechtigen durch ihre Talente zu den schönsten Hoffnungen, auch finde ich sie gutmütig und folgsam bei zurückdienlicher Behandlung. (...) Hierbei haben beide Knabe recht angenehme Manieren, wodurch dieselben selbst auf Freude einen vorteilhaften Eindruck machen.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Rosiny von Mack, dopisy od švagra Prokopa III. Lažanského 1866–1868, inv. č. 328, dopis z 24. 9. 1866.

¹⁹⁴ „Wir würden hierdurch alle die günstigen Resultaten wieder in Frage stellen welche für Poldy und Wlady durch ihren hiesigen Aufenthalt erzielt werden sind, wobei dieselbe alle ihre früheren Charakterfehler abgelegt haben und wirklich recht gute und folgsamer Knaben geworden sind. Ein abermaliger Rückfall in ihre früheren Fehler beim reiferen Alter müsste ich als einer als unheilbare Krankheit erklären, was in jeder Beziehung für sie selbst, für Dich und auch für mich höchst traurig wäre.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Rosiny von Mack, dopisy od švagra Prokopa III. Lažanského 1866–1868, inv. č. 328, dopis z 4. 9. 1866.

vyšel vstříc požadavkům všech šlechticů, nabízela jezuitská kolej svým chovancům také výuku všech zemských jazyků, kterými se v monarchii mluvilo. Dále se zde vyučovalo angličtině a francouzštině, kreslení, hudbě, zpěvu, plavání či šermu. Škola posílala rodičům čtyřikrát do roka zprávu, jak jejich synové prospívají, a to jak po stránce mravní, tak tělesné. Každý typ hodnocení měl svou vlastní škálu, běžné předměty byly známkovány od jedničky do sedmičky (1. výtečný, 2. výborný, 3. chvalitebný, 4. uspokojivý, 5. dostatečný, 6. nedostatečný, 7. zcela nedostatečný¹⁹⁵), kdežto mravy byly hodnoceny na škále pětistupňové (1. vzorný, 2. chvalitebný, 3. přiměřený, 5. méně přiměřený, 5. nepřiměřený¹⁹⁶). Zvláště se hodnotila pořádnost studenta, vnější podoba jeho písemných prací a jeho píle. Chlapci vstupovali do kolegia mezi devátým a dvanáctým rokem věku. Pokud se student nehodlal podrobit pravidlům ústavu, byl poslán domů. Roční poplatek činil 400 zlatých, které spláceli rodiče či jejich zástupci čtyřikrát ročně, tedy po stovce zlatých za kvartál.¹⁹⁷

Jezuitská výchova byla považována za konzervativní a přísnou. Pro chlapce navyklé soukromnému vzdělání s domácími učiteli představoval pobyt v koleji podstatnou životní změnu. Nebyla jediná, která dvanáctiletého Leopolda a devítiletého Vladimíra potkala. Krátce poté, co nastoupili do Kalksburku, se dozvěděli, že se jejich matka znovu provdala. Jejím manželem se stal kníže Alfred von Wrede, který byl bratrem jejich strýce Otty Wredeho. Rosina Lažanská si tedy vzala švagra své sestry Ignatie, který byl o 13 let mladší než ona.¹⁹⁸ Synové se o sňatku dozvěděli z matčina dopisu až z konce listopadu, přičemž Prokop se přimlouval, aby jim tuto novinu oznámila sama Rosina, aby se to chlapci nedozvěděli od spolužáků. Umístění ve výchovném ústavu tak mohli chlapci vnímat jako důsledek toho, že se matka rozhodla založit novou rodinu, a mohli se tak cítit být odstrčení. Prokop své synovce ujišťoval, že se na vztahu matky k nim nic nezmění, stejně jako se nic nezměnilo na jeho vztahu k ní; zřejmě to nebyla tak úplně pravda, neboť Prokopovy dopisy adresované Rosině nebyly alespoň v nadcházejících měsících tak vstřícné a přátelské jako dřív. Snažil se chlapce utěšit, ale zároveň zdůrazňoval, že je jejich povinností, aby se s nastalou situací vyrovnali. Nabádal je, aby matku nadále milovali, a k otčimovi aby se chovali s patřičnou úctou. Větší pochopení pro Rosin druhý sňatek měla Prokopova sestra Ludmila Csáky, alespoň to vyplývá

¹⁹⁵ 1. ausgezeichnet, 2. vorzüglich, 3. lobenswert, 4. befriedigend, 5. genügend, 6. nicht genügend, 7. ganz ungenügend.

¹⁹⁶ 1. musterhaft, 2. lobenswert, 3. entsprechend, 4. minder entsprechend, 5. nicht entsprechend.

¹⁹⁷ *Hlas jednoty katolické* (Brno) 25. 7. 1856.

¹⁹⁸ Alfred Carl Johann Friedrich von Wrede se narodil 2. 7. 1844 v Mondsee. Sňatek s Rosinou Lažanskou se konal 19. 6. 1866 (místo neuvedeno), [online]. [cit. 17. 10. 2020]. URL: <<http://genealogy.euweb.cz/other/wrede.html>>

z její korespondence.¹⁹⁹ Druhému manželovi porodila Rosina tři děti, Leopoldovi a Vladimírovi tak postupně přibyli tři nevlastní sourozenci. Rok po sňatku přišla na svět dcera Olga Alfreda (nar. 1867), o rok později se narodil Adalbert Alfred (nar. 1868) a za další dva roky Ignaz Christian (nar. 1870).²⁰⁰ Po založení nové rodiny žila Rosa převážně v Salcburku a na zámku Hüttenstein nedaleko Mondsee.

Podle prvního vysvědčení z Kalksburku propadal Leopold z latiny, jen o něco lepší byly jeho známky z řečtiny, matematiky a ze spojených předmětů dějepisu a zeměpisu měl dostatečnou. V zimním semestru se o stupeň polepšil z latiny, z matematiky stejně tak z přírodních věd byly jeho výsledky uspokojivé, znalosti z dějepisu a zeměpisu byly naproti tomu hodnoceny jako chvalitebné. Slušně si vedl v živých jazycích (němčina, čeština, francouzština), problémy mu naopak dělala stenografie. Vladimír se učil lépe, byl mezi prvními ve třídě a svému staršímu bratru byl rodinou soustavně dáván za příklad. Z rodinné korespondence vyplývá, že si chlapci na pobyt na koleji tak úplně nezvykli a většinou se jim nechtělo se do Kalksburku vracet. Když o prázdninách korespondovali se svými spolužáky, psali si o tom, kde pobývají a jak často chodí na lov, a také o škole, učitelích a ostatních spolužácích. Vztah k jezuitské koleji shrnul Leopoldův spolužák Ludwig Marenzi von Tagliano und Talgate (1853–1935), pozdější vysoký rakouský úředník a ředitel panské sněmovny, když odmaturoval: „Ano, drahý příteli, také já jsem byl v Kalksburku nerad. Jak se ale člověk ocitne venku, tak se rád dívá zpátky a vzpomíná na časy, kdy byl dětský a nezralý, a rád si vzpomene na každou nepodstatnou malichernost.“²⁰¹ Dalšími Leopoldovými spolužáky byli bratři Ervín Šlik (1852–1906) a Franz Šlik (1854–1925), budoucí majitelé spojeného panství Veliš a Kopidlno, Franz Nostitz (1850–1929), či Karl Coudenhove (1855–1913), budoucí český místodržitel.

Po prvním roce stráveném na jezuitské koleji vyzvedl chlapce osvědčený vychovatel Haman a společně se vydali do Chyše přes Brno, kde navštívili svou nemocnou tetu Marii a otcův hrob, a Prahu, kde Haman ukazoval svým svěřencům pamětihodnosti.²⁰² Prokop si pochvaloval, že chlapci vypadají dobře, a že dospěli jak tělesně, tak duševně. Rosině referoval, že mají velký apetit a denně konzultují s tetou Josefinou jídelníček. Popisoval jí

¹⁹⁹ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Rosiny von Mack, dopisy od švagrové Ludmily Csáky von Körösszeg, roz. Lažanské 1859–1877, inv. č. 338. Dopis z roku 1866 (bez datace).

²⁰⁰ [online]. [cit. 17. 10. 2020]. URL: <<http://genealogy.euweb.cz/other/wrede.html>>

²⁰¹ „Ja, lieber Freund, auch ich war ungern in Kalksburg, wenn man aber einmal draußen ist, dann denkt man doch gern zurück, an jene Zeiten, wo man noch so kindisch und kindlich war, und an jede unbedeutende Kleinigkeit erinnert man sich gern.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Leopolda II. Lažanského, korespondence Ludwig Marenzi 1865–1972, inv. č. 402, dopis z 1. 9. 1870.

²⁰² SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Rosina von Mack, 1868, J. V. Haman, inv. č. 340, dopis z 10. 6. 1868.

také denní program: Haman k nim chodí na devátou a do deseti živě konverzuji. Dopoledne tráví v zámeckém parku, odpoledne na promenádě [procházce]. Společnost navštěvuje hlavně nově upravený park ve Struhaři a chlapi se chovají velice galantně: Poldy nabídl rámě své tetě, Wlady Anettě a pan Haman se věnuje slečně Brie. Prokop, jenž trpěl dnou, doprovázel společnost na voze. Debatovalo se o politice, panslavismu a germanismu. Zvláště výřečná prý byla slečna Brie, která stále dávala nové podněty ke konverzaci. Večer hrál Prokop se slečnou Brie šachy, zatímco Leopold a Vladimír hráli s Josefínou a Anettou taroky a dobře se u toho bavili.²⁰³ Během léta bylo také obvyklé navštěvovat příbuzné a známé na okolních sídlech. Leopold a Vladimír se v doprovodu Hamana a tety Josefíny představili u příbuzných v Manětíně a také na Rabštejně, Josefina a Anetta se zase vypravily na zámek Stekník u Žatce za baronkou Wiedenheimovou. Do Chyše naopak přijížděly nejrůznější návštěvy, mezi jinými hraběnka Kokořová, baronka Kudriaffski, či baronka Trautenberg s dcerou. Chyše ještě nebyla napojena na železniční síť, nicméně řada návštěv se u Prokopa III. zastavila cestou do západočeských lázní. Byl to i případ jeho synovce Alexandra s matkou Angelikou v létě 1867, o rok později navštívila Chyši Rosina Wrede se svým manželem Alfredem.

Dopisy Prokopa Rosině o pobytech Leopolda a Vladimíra na Chyši poskytují podstatné informace o obou chlapcích v jinošském věku. Vladimír byl křehčí tělesné konstituce než jeho starší bratr, scházel mu také bratrův hudební talent. Svými průpovídkami ale uměl pobavit a byl zřejmě přístupnější, byl miláčkem rodiny. Leopold byl silnější a také hezčí. Zřejmě také pyšnější, namyšlenější a více egoistický. O Poldyho „charakterových vadách,“ se Prokop zmiňoval častěji než v případě jeho bratra. Nabádal Leopolda, aby se držel předsevzetí a aby byl poslušný. Když se Leopoldův školní prospěch zhoršoval, povzbuzoval jej strýc tvrzením, že pílí a snažením může dosáhnout nápravy. Když naopak Leopold dosáhl lepších známek, dokázal to Prokop ocenit jak pochvalou, tak menším finančním příspěvkem do jeho kasičky. Z Prokopových dopisů vyplývá, že pokud Leopolda konfrontoval, dokázal chlapec litovat svých chyb a dával si pozor, aby se choval slušně. Jeho chování se v průběhu pobytu na Chyši často vylepšilo. „Na začátku se chtěl Poldy od Hamana úplně emancipovat, ale když jsem mu jednou pohrozil, že ho odsud pošlu pryč, zkrotl,“²⁰⁴ psal v srpnu 1868 Prokop Rosině.

²⁰³ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Rosiny von Mack, dopisy od švagra Prokopa III. Lažanského 1866–1868, inv. č. 328, dopis z 4. 8. 1866.

²⁰⁴ „Anfangs wollte Poldy sich auch von Haman ganz empanzipieren, da ich ihn jedoch damit bedrohte, von hier wegzuschicken, so ist er folgsam geworden.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Rosiny von Mack, dopisy od švagra Prokopa III. Lažanského 1866–1868, inv. č. 328, dopis z 9. 8. 1868.

2.8 Prokop III. a Alexander Lažanský

Prokopův dohled a nepochybně i dobrý vliv na výchovu chlapců trval pouze do doby, kdy Leopold dosáhl 14 a jeho mladší bratr 11 let. Jedenasedmdesátiletý Prokop III. trpěl vleklými zdravotními obtížemi, trápila ho dna a občas i silné krvácení z nosu. V posledním roce života se přidaly problémy se zažíváním, které se pokoušel léčit přísnou dietou: „Nepiju pivo, které si tady v Chyši odpírám jen velice nerad,“²⁰⁵ napsal dva měsíce před smrtí své švagrové Rosině. Poslední svátost přijal Prokop od faráře Antona Brehma 20. září 1868 a o čtyři dny později skonal. Příčinou úmrtí bylo „ochrnutí“ střev následované krvácením do trávicího traktu.²⁰⁶ Pohřeb se konal 26. září, kdy v kostele na Špičáku byla sloužena zádušní mše a Prokop byl uložen do rodinné krypty.²⁰⁷

Jako poručník nahrazoval Prokop chlapcům bezpochyby jejich otce, v aristokratických rodinách se otcové těšili velké vážnosti.²⁰⁸ Prokopova autorita byla vysoká a byla dána i tím, že byl formálně hlavou celého rodu. Pro Leopolda a Vladimíra představoval Prokop bezpochyby mužský vzor s potřebnou autoritou, která jim – zvláště pak Leopoldovi – citelně chyběla. V závěti z roku 1865 vyjádřil Prokop přání, aby panovník schválil vytvoření rodinného fideikomisu ze statků zahrnujících Chyše, Drahonice, Řepany, Lybině, Lubenec, Struhaře, mlýnu v Nučicích a pražského paláce. Fideikomis znamenal také právo primogenitury pro nejstaršího syna či nejstaršího mužského příbuzného. Po případném vymření starší pošlosti měl majetek přejít na mladší větev sídlící na Manětíně. Zůstavitel kladl v závěti důraz na český původ rodiny, její stáří a kontinuitu a svého nástupce pověřil péčí o kostel Zvěstování P. Marie a zámek v Chyši.²⁰⁹ Ačkoliv byl Prokop schopen ve společenském vývoji postihnout směřování k větší liberalizaci a demokratizaci, byl stále příslušníkem české zemské šlechty, jež se opírala o pozemkový majetek, jenž toužil uchránit a předat jej potomkům jako celek pomocí toho, že jej zakonzervuje v té době již zastaralým

²⁰⁵ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Rosiny von Mack, dopisy od švagra Prokopa III. Lažanského 1866–1868, inv. č. 328, dopis z 2. 7. 1868.

²⁰⁶ SOA Plzeň, Sbírka matrik západních Čech, farnost Chyše, matrika zemřelých 1856–1911, sig. Chyše 46, fol. 29. Příčina úmrtí: Darmlähmung in Folge von Darmblutungen.

²⁰⁷ *Neues Fremden Blatt* (Wien) 27. 9. 1868. O několik dní později se do hrobky vloupali zloději a šest rakví ze šestnácti bylo vykradeno. *Wiener Zeitung* 5. 10. 1868.

²⁰⁸ Tak jako byla výchova malých dětí doménou šlechtičny, měl šlechtic hlavní slovo v případě výchovy starších dětí. Své syny učil jezdit na koni a bral je s sebou na lov. Ideální aristokrat 19. století měl být vytrvalý, odolný, rozumný, rozhodný, energický, statečný, pracovitý, činný ve společenském životě a ve veřejném působení. Měl být také schopen uchránit rodinný majetek a příkladně jej zhodnotit. V rodinném životě měl být starostlivý a pracovitý. Nový typ pečujícího a starostlivého otce se objevil v biedermeieru společně s tím, jak začal být kladen důraz na soukromou sféru rodinného života. Srov. Daniel HUPKO, *Manžel a otec, hospodář a podnikatel: příklad Josefa Pálffyho*, in: Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy, eds. Radmila Švaříčková Slabáková – Jitka Kohoutová – Radmila Pavlíčková – Jiří Hutečka, Praha 2012, s. 100–109.

²⁰⁹ Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí*, disertační práce, s. 125–126.

privilegiem. Ustavení fideikomisu bylo vázané na privilegium udělené panovníkem, nicméně už od osvícenství byly snahy fideikomisy zrušit. Na kroměřížském sněmu se návrh zrušení projednával, k jejich zrušení však nedošlo. Nepochybně však byla tato instituce chápána jako přežitá, neboť fideikomisy byly spjaté s patrimoniálním řádem, jenž s rokem 1848 fakticky zanikl. Až o 20 let později byly uzákoněny tzv. fideikomisním právem, kdy se zřízením rodinného svěřenectví musela souhlasit kromě panovníka také říšská rada. Stalo se tak zákonem č. 61 z 13. června 1868, tedy pouze několik měsíců před Prokopovou smrtí.²¹⁰ Prokopovu přání vytvořit z panství Chyše rodinný fideikomis vyhověno nebylo. Díky novému zákonu se celý proces značně zkomplikoval a rodině chyběly patřičné konexe, aby návrh prosadila v říšské radě.²¹¹ Z Prokopova odkazu došla naplnění druhá varianta, takzvaná fideikomisní substitute, což byl závazek nedělitelnosti majetku a primogenitury zakotvený v občanském právu. Lažanští se jím řídili až do 20. století. A protože Prokop zákonného mužského potomka neměl, stanovil jako dědice rodinného majetku svého nejstaršího synovce Alexandra Lažanského.

Alexandr Lažanský, jemuž se v rodině říkalo Sandor, byl synem Adalberta (Vojtěcha) Lažanského (1801–1839) a hraběnky Angeliky rozené Esterházy de Galántha (1812–1891). Narodil se roku 1835 a žil v Uhrách na statcích v Bakonyszombathely. Roku 1859 se stal císařským komořím, byl také členem Uherského sněmu. Bylo mu 33 let, když se stal dědicem českých statků. Společně s nimi přijal také poručenství nad nezletilými bratrance Leopoldem a Vladimírem, což Rosině potvrdil telegramem koncem září 1868, o měsíc později navštívil chlapce v Kalksburku.²¹² Při další návštěvě v internátu v květnu 1869 konzultoval Sandor s rektorem otázku vhodného vychovatele na letní prázdninové měsíce, které měli chlapci strávit u matky na zámku Hüttenstein.²¹³ V dopise Rosině Wrede projevil také přání, aby chlapci mohli pobývat u něj. Sandor se ale v Čechách příliš nevyskytoval, vzhledem k vleklým zdravotním problémům trávil letní měsíce v lázních (1867 Ischl, 1868 Meran) a zimy v Itálii (1869).²¹⁴ V roce 1867 měl nehodu na koni, v jejímž důsledku trpěl na vnitřní krvácení. Při návštěvě Chyše v létě 1868 byl stížen vykašláváním krve a místní doktor Löschner jej musel doprovodit až do Meranu. O dva roky později se mu opět v Chyši přitížilo

²¹⁰ Jan ŽUPANIČ, *Nová šlechta rakouského císařství*, Praha 2006, s. 251.

²¹¹ Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí*, disertační práce, s. 127.

²¹² SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Rosina von Mack, dopisy od synovce Alexandra Lažanského 1868–1869, inv. č. 351, telegram z 30. 9. 1868 a dopis z 25. 10. 1868.

²¹³ Sandor vybral jako vychovatele blíže neznámého teologa Bartáka. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Rosina von Mack, dopisy od synovce Alexandra Lažanského 1868–1869, inv. č. 351, dopis ze 17. 7. 1868.

²¹⁴ V první polovině roku 1868 navštívil Alexander s matkou Egypt. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Rosiny von Mack, dopisy od švagra Prokopa III. Lažanského 1866–1868, inv. č. 328, dopis z 2. 6. 1866.

do té míry, že při svém odjezdu musel být přenesen do kočáru.²¹⁵ Odjel se léčit do Budapešti, kde také 2. prosince 1870 zemřel.²¹⁶ Pohřben o tři dny později v Bakonyszombathely.²¹⁷ Bylo mu pouhých 35 let. Protože byl svobodný a bezdětný, přešlo dědictví dle zásad primogenitury stanovené fideikomisní substitucí na jeho synovce Leopolda, dědické řízení po Prokopu III. tou dobou ještě ani nebylo ukončené. Leopold II. Lažanský se stal dědicem rodinného majetku chyšské větve ve věku pouhých 16 let.

²¹⁵ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Vladimír II. Lažanský, dopisy od tety Josefíny Lažanské roz. Zdeborské, inv. č. 535, dopis z 2. 10. 1870.

²¹⁶ SOkA Karlovy Vary, Kronika farnosti Chyše 1660–1949, s. 34.

²¹⁷ Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí*, s. 319.

3. PÁNEM NA CHÝŠÍCH

3.1 Městečko Chyše

Když se člověk rozhlédne po náměstí v Chyši, na první pohled je mu jasné, že se městečkem převalily pohnuté dějiny 20. století. Barokní kašna uprostřed sice stojí, ale obtéká jí hlavní silnice vedoucí z Lubence do Žlutice. Náměstí přelité černým asfaltem není ani tak náměstím jako spíše parkovištěm, jeho jižní část tvoří paneláky a severní obsadil neorganicky obchodní dům Jednota, dnes Coop. Tam, kde zůstala původní zástavba, jsou nápadné proluky, za nimiž lze tušit, kolik domů bylo bez náhrady strženo. Ty, které zbyly, jsou ve většině případů zbavené štuky, a není to tak dlouho, co brizolit nahradily podobně unifikuující jásové barvy fasád. Už od náměstí je vidět brána do zámeckého areálu, kterou stráží dva lvi s erby, za branou se otevírá zámecký park s duby a lípami a novogotickým zámekem. Zámek zůstal co do vnějšku zachován, a to ve víceméně stejné podobě, jakou měl za Leopolda II. Lažanského. V jeho dobách měla Chyše pečlivě vydlážděné náměstí s kašnou a křížem, na náměstí se konaly týdenní trhy a stála zde radnice, dnes přestavěná na poštu. Bylo tu několik hostinců včetně zájezdních, hraběcí pivovar s vyhlášeným pivem a lihovar. A také početná židovská komunita obývající jihozápadní část města.²¹⁸ V Chyši a jejím okolí se mluvilo německy, ostrým a poměrně tvrdým dialektem, obyvatelstvo se živilo převážně zemědělstvím. Největšího rozkvětu dosáhla Chyše v první polovině 19. století, kdy se počet obyvatel blížil ke dvěma tisícům. Ve jeho druhé polovině už stálo městečko už trochu stranou, neboť sem nevedla železnice a hospodářský význam oblasti klesal.²¹⁹ Po druhé světové válce došlo k vysídlení, původních obyvatel tu zůstalo jen 30.²²⁰ Po válce byly přednostně dosídleny

²¹⁸ V době majorátu Leopolda II. žilo roku 1880 v 238 domech 1572 obyvatel, z toho bylo 1569 německy hovořících, tři uváděli za obcovací řeč češtinu; 107 obyvatel bylo izraelského vyznání, zbytek se hlásil ke katolicismu. *Special Orts-Repertorium von Böhmen. Podrobný seznam míst v Čechách*, Hg. Alfred Hödler, Wien 1885, s. 340. Pro srovnání: o deset let později, roku 1890, to bylo 222 domů s 1321 obyvateli, z toho bylo 1293 Němců, 20 Čechů, izraelitů bylo 78. *Místopisný slovník Království českého*, vyd. Václav Kotyška, Praha 1895, s. 484.

²¹⁹ Leopoldův strýc Prokop III. ještě v polovině šedesátých let 19. století let doufal, že bude zahájena stavba trati z Prahy do Karlových Varů přes Lubenec a Žlutice. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Rosina von Mack, korespondence se švagrem Prokopem III. Lažanským 1866–1868, inv. č. 328, dopis ze 17. 2. 1867. Ve skutečnosti se městečko dočkala železnice až roku 1897, kdy byl zahájen provoz na trati Rakovník – Bečov nad Teplou. Za dob Leopolda II. Lažanského se ještě muselo jet vlakem z Plzně do Vroutku, cesta z Vroutku do 14 kilometrů vzdálené Chyše mohla trvat kočářem něco přes hodinu. [online]. [cit. 10. 11. 2020]. URL: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Železniční%3%AD_trať_Rakovn%C3%ADk_-_Bečov_nad_Teplou>

²²⁰ SOKA Karlovy Vary, MNV Chyše, Kronika obce Chyše 1852–1969, s. 53.

průmyslové oblasti, o ty zemědělské nebyl přílišný zájem. I když se počet obyvatel mírně navyšoval, pokles počtu obyvatel je setrvalým trendem trvajícím do dnešních dní.²²¹

Chyše, nebo též Chýše, užívané v 19. století v pomnožné variantě, byl český název častěji používaného německého označení *Chiesch*. Samo městečko leží v ploché kotlině na středním toku řeky Střely, jež se hned za městečkem zařezává hlouběji do terénu. Okolní krajina je pahorkatá, ze severozápadu chyšskou kotlinu rámují Doupovské hory, z jihovýchodu Rakovnická (dříve Jesenická) pahorkatina a mezi nimi je vklíněná stolová hora Vladař. Na sever odtud se pěstuje ve velkém chmel, ale pod Vladařem převládají lesy, louky a pastviny. Klima je zde poměrně drsné, roční průměrná teplota byla v polovině 20. století pouhých sedm stupňů Celsia.²²²

3.2 Dějiny Chyše

První zmínka o Chyši pochází z roku 1169, její dějiny v předhusitské době jsou však nejasné. Prvními zaznamenanými majiteli místní tvrze byl vladycký rod Odolenoviců.²²³ Na území budoucího chyšského panství se takových tvrzí nacházelo víc a byly ve vlastnictví různých rodin, feudální rozdrobenost ostatně byla pro Čechy 12. a 13. století typická. Význam Chyše jako budoucího centra celé oblasti začal stoupat v 15. století, kdy jí tehdejší majitelé Gutštejnové spojili se sousedním Petrohradem ve větší hospodářský i správní celek. Ve druhé polovině 15. století už byla Chyše opevněným městečkem na cestě z Prahy do Chebu přes Žlutice a Toužim, byl zde farní kostel a na úpatí Vladaře se nacházel klášter obutých karmelitánů.²²⁴ Roku 1566 vyženil Chyši spolu s Petrohradem a Podbořany, Lubencem a Kryry Mikuláš z Lobkovic, který na místě tvrze vybudoval koncem sedmdesátých let 16. století renesanční zámek, avšak záhy panství prodal. Roku 1587 se jeho majitelkou stala Griselda Berková z Dubé rozená z Lobkovic, která k Chyši přikoupila Libkovice, část lubeneckého statku a statek Struhař. Rozdělením dědictví mezi její děti se lubenecký statek opět od Chyše oddělil. Dědic Chyše Bohuchval Berka z Dubé byl považován za jednoho z hlavních strůjců stavovského povstání, během vlády Fridricha Falckého zastával úřad

²²¹ V Chyši dnes žije 500 lidí, kdežto ještě v druhé třetině 19. století měly Chyše třikrát více obyvatel. Zdroj: *Historický lexikon obcí české republiky 1869–2011* [online], Český statistický úřad, kapitola Karlovy Vary. [online]. [cit. 10. 11. 2020]. URL: <<https://www.czso.cz/documents/10180/20537734/130084150412.pdf>>

²²² SOKA Karlovy Vary, MNV Chyše, Kronika obce Chyše 1852–1969, s. 53.

²²³ Odolen vlastnil Chyše v letech 1254–1292 a stal se zakladatelem známého šlechtického rodu Pětipeských z Chyš a Egenberka. Jan PELANT, *Erby české, moravské a slezské šlechty*, Praha 2013, s. 335.

²²⁴ *Velkostatek Chyše s příslušenstvím, inspekce účetních revisí a hlavní pokladna Lažanských*, archivní inventář, autor Jiří Kynčil, Státní archiv Kadaň, Zemědělsko-lesnické odd. Klášterec nad Ohří, Klášterec nad Ohří 1960, s. 3.

nejvyššího pražského purkrabí. Po bitvě na Bílé hoře uprchl z Čech, v nepřítomnosti byl odsouzen k trestu smrti a jeho majetek propadl konfiskaci. Novým nabyvatelem panství Chyš se tak stal císařský apelační rada Jiří Vilém Václav Michna, svobodný pán z Vacínova, jemuž byla Chyš roku 1622 prodána za nepatrnou částku 35 000 zlatých. Panství tehdy zahrnovalo chyšský statek s poplužním dvorem, zámek, městem a klášterem (tehdy v rozvalinách), mlýny a pivovarem, poplužní dvory Bohuslav a Struhaře s ovčínou, chyšskou část Lubence s městečkem, vesnice Protivec, Čichořice, Poříčí, Dvořec, Balková, Kračín, Žďárek, Vítkovice, Podštěly, Vladařice, Radotín (díl), Malměrice (díl), Přibenice s patronátem a Mukoděly, ve vsích Luby a Záhoří po jednom dvoře a konečně tvrž a ves Ležky s poplužním dvorem a ovčínem.²²⁵ Jiří Vilém Michna dal záhy hospodářství do pořádku a roku 1627 obnovil karmelitský konvent. Neučinil tak na původním místě u Vladaře, nýbrž jej dal postavit i s novým klášterním kostelem Panny Marie Sněžné ve městě a také jej hmotně zabezpečil tím, že mu věnoval panský dvůr Špičák a menší dvůr v Lubenci. Po smrti Jiřího Viléma Václava Michny byl majetek rozdělen mezi jeho syny. Dědic Chyš Bedřich Vilém svůj díl zadlužil natolik, že se jej po jeho smrti roku 1664 zmocnili věřitelé a majetek musel jít do dražby.²²⁶ Pro svou dceru Annu Ludmilu koupil polovinu Chyš Albrecht Kolovrat-Krakovský. Kolovratové-Krakovští pak díky sňatku Anny Ludmily s Jiřím Václavem Michnou z Vacínova získali celé panství Chyš. Jiří Václav odkázal Anně Ludmile Chyši, ale tzv. chyšskou část Lubence se Struhařem odevzdal svému strýci Václavu Josefu Lažanskému.²²⁷ Anna Ludmila Krakovská z Kolovrat dokončila stavbu kláštera s kostelem Panny Marie Sněžné a nad městem nechala postavit nový farní chrám Zvěstování Panny Marie. Renesanční zámek už nevyhovoval dobovým požadavkům na bydlení a získal vrcholně barokní podobu.²²⁸ Po požáru, jenž roku 1777 zničil náměstí, byla valná část města vystavěna znovu a městečko se začalo slibně rozvíjet, byť bylo ještě opevněné a strážily jej dvě brány známé jako Žlutická a Žatecká. Nově obnovené náměstí mělo čtvercový tvar a nazývalo se Trhové (Marktplatz).²²⁹

²²⁵ *Velkostatek Chyš s příslušenstvím, inspekce účetních revisí a hlavní pokladna Lažanských*, archivní inventář, s. 5.

²²⁶ Z roku 1664 je dochován oceňovací protokol s popisem zámku. August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrže XIII. Plzeňsko a Loketsko*, Praha 1998, s. 230.

²²⁷ Jan PELANT, *Erby české, moravské a slezské šlechty*, s. 335.

²²⁸ Tyto úpravy byly realizovány začátkem 18. století a soustředily se zřejmě pouze na úpravy kleneb a omítek. K stavebním vývoji zámku v Chyši k tomuto období bohužel chybějí bližší údaje. Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí českých zemí*, s. 97.

²²⁹ Gertrud TRÄGER, *Denkmäler in Egerland Kreis Luditz, eine Topographie*, Eichstätt 1993, s. 50; Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II (H-Kole)*, Praha 1999, s. 499–503, konkrétně s. 502 a 503.

Prokop I. Lažanský koupil panství Chyšě v roce 1766 a učinil je centrem svého dominia. K rozhodnutí přenést sem hlavní sídlo rodu z Manětína vedlo Prokopa I. hned několik důvodů. Když si Chyši pořizoval, žil ještě jeho starší bratr Václav († 1770), který měl zdědit Manětín. K Manětínu Prokop zřejmě ani neměl bližší vztah, sám se narodil na zámku Stuhař, který ale ležel na okraji dominia a zůstával příliš stranou důležitých dopravních tepen.²³⁰ Po přenesení sídla na Chyši vzrostl i význam loveckého zámečku Nový Dvůr, situovaného severovýchodně od Rabštejna, jenž se dostal do majetku rodiny společně s rabštejnským panstvím roku 1748. Nový Dvůr stál uprostřed rozsáhlých lesů, byl obklopen sadem a poskytoval dostatek soukromí i prostoru pro zábavu. Ležel uprostřed panství a z Chyšě byl koňmo dosažitelný přibližně za hodinu. Naproti tomu Struhař i Rabštejn ztratily statut šlechtického sídla.²³¹ Zámek byl během Prokopova majorátu pravděpodobně navýšen o druhé poschodí.²³² Prokop v podstatě koupil prázdný dům a jeho vnitřnímu vybavení se ani nesnažil dát příliš reprezentativní podobu – zřejmě to pro něj jako osvícenecky uvažujícího a racionálního člověka nebylo tak důležité.²³³ Interiéry zámku se dočkaly vybavení odpovídajícímu dobovému standardu až za jeho syna Prokopa II., který držel panství devět let. Ten nechal osadit hlavní bránu při vstupu do zámeckého parku dvěma plastikami lvů, kteří nesou štíty s erby Prokopa II. a jeho ženy Terezie z Bretfeldu. V této podobě se brána dochovala dodnes. Za Prokopa II. byl patrně rozšířen i lovecký zámeček Nový Dvůr, který se změnil z jednotraktového domu na objekt trojkřídlý.²³⁴

Největších změn doznal chyšský zámek za Leopoldova strýce Prokopa III. Během jeho majorátu v letech 1823–1868 se dočkal stavebních úprav v několika fázích, ale až ta závěrečná z let 1856–1858 dala budově stávající podobu stavby ve stylu tudorovské novogotiky.²³⁵ Dispozici renesanční budovy architekt Vojtěch Ignác Ullmann ponechal, velkých změn ale doznala vstupní věž, která se stala hlavním kompozičním prvkem stavby. Neogotický ráz podtrhují prvky jako cimbuří na vrcholku věže a na jejím ochozu, menší

²³⁰ Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí českých zemí*, s. 96.

²³¹ Rabštejn se v polovině 19. století stal sídlem nové, tzv. rabštejnské větve rodiny, ale ta přetrvala pouhé půlstoletí. Její zakladatel Jan Karel Lažanský (1806–1878) se roku 1848 oženil se svou sestřenicí Marií Alžbětou Lažanskou, ale manželství zůstalo bez potomků. Jan Karel zemřel roku 1878 a po smrti jeho ženy roku 1906 byl Rabštejn opět spojen s Manětínem. Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí českých zemí*, s. 140–141.

²³² Tato informace se objevuje v dobových topografiích, z nich zmiňme například *Das Königreich Böhmen; statistisch-topographisch dargestellt XV. Elbogner Kreis*, Hg. Johann Gottfried Sommer, Prag 1847, s. 177–184, konkrétně s. 184; potvrzuje jí také pozdější stavební průzkum, přímé prameny však chybějí. Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí českých zemí*, s. 97.

²³³ Soupis mobiliáře pořízeného po Prokopově smrti detailně komentuje Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí českých zemí*, s. 95–97.

²³⁴ Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí českých zemí*, s. 102–103.

²³⁵ V první fázi se upravovala pouze zámecké kaple. Další fáze nastaly, až když se Prokop III. vzdal myšlenky na přesídlení do Uher.

polygonální věž, štít hlavní budovy, místy použitá kulatá okna či fasáda celého objektu imitující kamenné zdivo.²³⁶ Interiéry zámku ale zůstaly pozdně klasicistní z přestavby realizované v letech 1842–1843, tehdy se srovnávaly úrovně podlah, pokládaly parkety, usazovala se nová okna, stavěla se koupelna a kupovala se nová kamna.²³⁷ Vnější podoba zámku se tak odlišuje od jeho vnitřního neoklasicistního zařízení, avšak tato stylová rozpolcenost nebyla pro architekturu 19. století ničím výjimečným. Jak působil zámek na současníky Leopolda Lažanského si můžeme přečíst ve vzpomínce jeho sekretáře Josefa Kohna: „Zámek v Chýších, uprostřed velikého parku bezprostředně u městečka na malé zvýšenině ležící, vyhlíží jako orel hnízdící v zeleni, beze vši nádhery, občansky prostý, a kdyby na cimbuří nebyl znak s ulomenou loukotí, ani by mi to jako zámek starožitného rodu nepřipadalo.“²³⁸

Prokop III. Ullmannovi svěřil také projekt pražského paláce, který hodlal postavit na rohu tehdejší Ferdinandovy třídy a nábřeží, dnešní Národní třídy a Smetanova nábřeží. Koupě pozemku v původně v záplavové oblasti byla ze strany Prokopa III. skvělá spekulace, neboť nábřeží se záhy dočkalo regulace a stavby řetězového mostu Františka I. Na rozdíl od německých Příkopů se v druhé polovině století profilovala Ferdinandova třída jako centrum rostoucího českého živlu, vedle budoucího Lažanského paláce stála Česká banka a protější parcela byla vyhrazená pro Národní divadlo. Palác byl postaven v letech 1861–1863 ve stylu francouzské renesance. Kromě nároků na reprezentativní městské šlechtické sídlo kalkuloval Prokop také s komerčním využitím budovy. Jednalo se tedy spíše o palácový dům, neboť hrabě ve svém záměru reflektoval poptávku po ubytovacích, kancelářských a společenských prostorech, přičemž od počátku se počítalo s tím, že parter obsadí kavárna.²³⁹ Krátce po dokončení stavby se do jednoho z bytů nastěhoval skladatel Bedřich Smetana.²⁴⁰

3.3 Leopoldovo dědictví

Pro české země bylo charakteristické, že se pozemkový majetek soustředil v rukou jen několika desítek největších pozemkových vlastníků. Lažanští sice nepatřili mezi ně, ale i tak můžeme panství Chyše o rozloze 3978 hektarů zařadit mezi panství poměrně rozsáhlá. Zahrnovalo 1487 ha polí, 224 ha luk, 23 ha zahrad, 174 ha pastvin, 14 ha rybníků a 2792 ha

²³⁶ Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí českých zemí*, s. 118–119.

²³⁷ Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí českých zemí*, s. 106.

²³⁸ J. E. KORN [Josef Kohn], *Vzpomínka na volbu před dvaceti léty*, Máj 6, 1907, č. 4.

²³⁹ *Lumír* (Praha) 29. 11. 1860.

²⁴⁰ Bedřich Smetana se do Lažanského paláce nastěhoval v srpnu 1863. Obýval pětipokojový byt ve třetím poschodí. Bedřich SMETANA, *Korespondence II*, eds. Olga Mojžišová – Milan Pospíšil – Jana Vojtěšková – Jiří K. Kroupa, Praha 2020, s. 21–22.

lesního porostu, jeho cena byla odhadnuta na 268 824 zlatých.²⁴¹ Panství tvořilo souvislý, uzavřený celek a skládalo se z města Chyše, poddanského městečka Lubenec a z 27 vesnic a na jeho území se nacházelo 12 dvorů a čtyři lesní revíry. Výroba byla zaměřená převážně na chov dobytka a lesní hospodářství. Severozápadní část se dvory Lubenec, Drahonice a Řepany ležela v úrodné žatecké rovině, a měla tedy vhodné podmínky k pěstování pšenice. Pšenice se však pěstovala také na výše položených dvorech v Chyši, Struhaři, Bohuslavi a Špičáku, ačkoliv zde byla už půda těžší a více jílovitá. Na ostatních polích se pěstovalo jakostní žito a další druhy obilovin. Na celém území dominia se pěstovala řepka olejná. Velká část pozemků Chyše, Špičák, Bohuslav, Nový Dvůr a Struhař se nacházela v povodí Střely, takže dvorce měly dostatek vláhy a dávaly velké množství zeleného krmiva. Byly tu také kvalitní suché pastviny (výběhy), na nichž se chovalo na 350 kusů hovězího dobytka, 5000 ovcí a 20 koní. Kromě ušlechtilého domácího hovězího dobytka se v Chyši a Drahonicích pěstoval dobytek tyrolský a byla snaha prošlechtit jím celé stádo. Ovce se držely ve 13 ovčinech.²⁴²

Nejdůležitějším a nejvýnosnějším odvětvím panského hospodářství bylo lesnictví. Lesy byly převážně jedlové a smrkové, promísené dubem, bukem a místy břízou. Správně se lesní panství dělilo do čtyř revírů: Chyše, Nový Dvůr, Struhař a Tis, jež vedli polesní podřízení nadlesnímu sídlícímu v Novém Dvoře. Ze zvěře byla zastoupená srnčí s ročním odstřelem přibližně 40 kusů a koroptve s ročním odstřelem po 500 kusech. Průmyslová výroba zahrnovala vrchnostenský pivovar a vinopalnu s výrobnou drasla v Chyši, mlýn a cihelnu ve Dvorci a sklárnu jižně od Tisu u Blatna. Prokopovi III. se podařilo doplnit a rozhojnit výrobu velkostatku o další výnosné průmyslové aktivity. Roku 1860 koupil Nučický mlýn na Střele, jenž pak nákladně přebudoval a který se stal základem tzv. nučických závodů, které se skládaly z vodní pily, výrobní šindele a břidlicových lomů poblíž Rabštejna při kopci Kozí hřbet.²⁴³

Po roce 1848 byla z hospodářského úřadu vytvořena hospodářská správa (ekonomie), důchod v Chyši a lesní úřad v Novém Dvoře. V čele hospodářské správy stál zkušený odborník Jan Rotký a na správě se hojnou měrou podílel sám Prokop III. Rotký zastával funkci nejvyššího úředníka velkostatku do jara 1868, kdy utrpěl mozkovou mrtvici.²⁴⁴ Když

²⁴¹ *Böhmens land- und lehentäflicher Grundbesitz*, Hg. Johann F. Procházka, Prag 1877, s. 10–11.

²⁴² Podrobný popis panství byl vypracovaný roku 1834. Z pozdější doby není podobný dokument k dispozici. *Velkostatek Chyše s příslušenstvím*, archivní inventář, s. 17–20.

²⁴³ *Velkostatek Chyše s příslušenstvím*, archivní inventář, s. 20.

²⁴⁴ Ztráta nejbližšího spolupracovníka Prokopa III. velice zasáhla. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Rosina von Mack, dopisy od švagra Prokopa III., inv. č. 328, dopis z 2. 7. 1868. I jiní členové rodiny Rotkých byli ve službách u Lažanských, Josefina Zdeborská se v dopise Leopoldu II. Lažanskému zmiňuje o účetním Albertovi

Prokop III. o několik měsíců zemřel, zanechal po sobě dobře fungující velkostatek. Alexander Lažanský byl majitelem statků pouhý rok a dva měsíce a do chodu hospodářství panství nestihl zřejmě výrazněji zasáhnout. O smrti Alexandrově smrti zpravila Rosina Wrede syna Leopolda 3. prosince 1870, tedy den po jeho smrti. Šestnáctiletý Leopold matce odpověděl až o deset dní později dopisem napsaném na papíře s černým okrajem, který se běžně používal jako vyjádření smutku a soustrasti. „A tak se všemohoucímu zachtělo vzít mi během deseti let nejen mého otce, druhého otce a teď nakonec i mého nejbližšího pokrevního příbuzného. (...) Stojím tu teď sám a bez opory a na širém světě s bratrem, jehož mi otec i strýc svěřili do péče a nemám nikoho, jen tebe, tebe jedinou.“²⁴⁵ Slíbil, že napíše přímo do Chyše, kam se chtěl co možná nejdřív vydat, aby se blíže seznámil s úředníky a chodem velkostatku.

3.4 Nový poručník

Po Alexandrově smrti se stala Rosina Wrede jedinou poručnicí svých nezletilých synů. Sehnat nového spoluporučníka bylo důležité i z toho důvodu, aby někdo zkušený dohlížel na hospodaření panství. Vybrat vhodnou osobu zřejmě nebylo jednoduché, rodina měla obavy svěřit rodový majetek a výchovu jeho dědiců do rukou cizí osoby; když po Prokopově smrti přijal Alexander i poručenství nad svými nezletilými bratřenci, vyjádřila teta Josefina úlevu, že není třeba hledat nikoho cizího.²⁴⁶ Vzhledem ke svým závazkům v Uhrách a v neposlední řadě i zdravotnímu stavu neměl Alexander na chlapce příliš času a výchova byla hlavně v rukou matky. Po jeho smrti Leopold nechtěl za poručníka svého otčima i strýce Bélu Liphthay. Leopoldovi a ani Vladimírovi zřejmě nebyl hned jen tak někdo po chuti, chlapci si zřejmě zvykli, že za ně zodpovídá pouze jejich matka. Více než dva roky byla Rosina jedinou poručnicí svých synů.²⁴⁷ V březnu 1873 byl ustanoven jejím spoluporučníkem hrabě Carl von

Rotkém (Rechnungscontrolor), jenž roku 1969 opustil Chyši, přičemž Alexander Lažanský ho propouštěl jen velice nerad. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Leopold II. Lažanský, dopisy od tety Josefíny roz. Zdeborské 1869–1870, inv. č. 397, dopis bez datace. Karl Rotky (1826–1908) pozdější okresní hejtman v Chotěboři, Semilech a Dvoře Králové, působil roku 1844 na chyšském panství jako praktikant. *Slovník představitelů politické správy v Čechách v letech 1849–1918*, Martin Klečáček a kol., Praha 2020, s. 574.

²⁴⁵ „Und so hat es dem Allmächtigen gefallen im Verlaufe von zehn Jahren mir nie meinen Vater, mein zweiter Vater und jetzt endlich meinen letzten nahen Blutsverwandte zu nehmen. (...) Ich stehe allein ohne Stütze auf der weiten Welt mit meinem Bruder, der mir von einem strebenden Vater, einen strebenden Onkel zur Sorge übergeben worden ist, und habe niemand als dich, dich allein.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Rosina von Mack, dopisy od syna Leopolda II. Lažanského 1861–1890, inv. č. 324, dopis z 13. 12. 1870.

²⁴⁶ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Vladimír Lažanský, dopisy od tety Josefíny Zdeborské 1868–1884, inv. č. 353, dopis z 2. 11. 1868.

²⁴⁷ Vyplývá to mj. z dopisu Josefíny Lažanské synovci Vladimíru Lažanskému: „Warum hat euere Mutter so lange keinen Vormund für Euch bekommt, befragt euch vor allem zuerst selbst, und Euer Gewissen wird Euch die richtige Antwort geben. Dass nur die Schuld in unser Benehmen liegt, weswegen sich jeder von uns aus zurückgezogen hat.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Vladimír Lažanský, dopisy od tety Josefíny Zdeborské 1868–1884, inv. č. 353, dopis z 27. 1. 1874.

Blankenstein (1814–1891), přítel Leopolda I. Lažanského a majitel panství Batelov u Jihlavy. Rodiny mezi sebou udržovaly úzké vztahy a Rosina si dopisovala s Carlovou manželkou Konstancíí rozenou Hohenlohe-Langenburg i poté, co se podruhé provdala a odešla do Salcburku.²⁴⁸ Přijetí poručenství nad Leopoldem a Vladimírem bylo ze strany zaneprázdněného Blankensteina povinností, kterou se cítil být zavázán k rodině Lažanských. Leopold zprvu považoval Blankensteina za zdatného hospodáře a charakterního muže a s jeho volbou byl spokojen.²⁴⁹ Záhy však názor na svého poručníka změnil. To bylo ale už v době, kdy studoval na univerzitě v Praze. Když zemřel Alexander Lažanský, studoval ještě gymnázium v Kalksburku a do maturity mu zbývaly dva roky.

3.5 Poslední léta v Kalksburku a maturita v Salcburku

V době, kdy Leopold zdědil rodový majetek, prožíval období náboženské horlivosti až exaltovanosti. Je to zřejmé jeho z dopisů matce, s níž v sáhodlouze diskutoval otázky víry, náboženství a filosofie. Například když jí psal k narozeninám, vyjádřil přání, aby se jí dostalo především duchovních prožitků, neboť světskými statky jí Bůh obdařil dostatečně.²⁵⁰ Intenzita jeho náboženského prožívání znepokojovala některé pedagogy na jezuitském gymnáziu. Jedním z nich byl kněz a katolický spisovatel Franz Seraph Hattler (1829–1907), sám zastánce niterné náboženské spirituality hlásící se ke kultu Nejsvětějšího Srdce Ježíšova, jenž byl vedoucím Mariánské družiny (*Marianische Kongregation*).²⁵¹ Na koleji v Kalksburku

²⁴⁸ Carl Blankenstein pocházel z rodiny staré saské šlechty, která se přes Dolní Lužici a Slezsko dostala do Uher a na Moravu, kde se usadila. Od roku 1807 vlastnili Bankensteinové jihomoravský statek Batelov u Jihlavy. Blankenstein studoval v letech 1827–1834 jako privatista na evangelickém lyceu v Prešpurku, správy zděděných statků se ujal roku 1839 a roku 1841 přestoupil od luterství ke katolické víře. Nedlouho po maturitě nastoupil do armády, strávil zde celkem 15 let, během nichž působil převážně u devátého hulánského regimentu knížete Lichtensteina. Z tohoto útvaru vystoupil na vlastní žádost v 36 letech a dosáhl hodnosti nadporučíka. Od té doby se věnoval správě rodinných statků. Roku 1855 se v Brně oženil s Konstancíí Hohenlohe-Langenburg, s níž měl šest dětí, dvě však záhy zemřely. Blankenstein byl členem několika spolků a také veřejných institucí. Roku 1856 byl poprvé zvolen jako starosta Batelova a zůstal jím až do roku 1889. Roku 1869 byl jmenován c. k. komořím a rytířem Řádu Františka Josefa I. za svou patriotickou veřejnou a humanitární službu. Od roku 1870 působil také jako člen okresního školského výboru v jihlavském obvodu. Poslancem moravského zemského sněmu byl zvolen roku 1871, kandidoval v I. kurii ve II. velkostatkářském sboru, přísahu skládal v českém jazyce. Byl též dědičným členem uherské horní (magnátské) komory parlamentu. Heslo Blankenstein, Karel, hrabě, in: *Biografický slovník poslanců zemského sněmu v letech 1861–1918*, ed. Jiří Malíř a kol., Brno 2012, s. 99; Jiří BORECKÝ – Pavel POLICAR, *Dějiny Batelova II*, Batelov 2001, s. 50–54

²⁴⁹ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšé, Rosina von Mack, dopisy od syna Leopolda 1861–1890, inv. č. 324, nedatovaný dopis, podle kontextu z přelomu února a března 1873.

²⁵⁰ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšé, pozůstalost Rosiny von Mack, dopisy od syna Leopolda II. Lažanského 1861–1890, dopis z 25. 2. 1870.

²⁵¹ Hattler byl jedním nejvýraznějších hlasatelů kultu Nejsvětějšího Srdce Ježíšova v německojazyčném prostředí. Bývá srovnáván s P. Ramièrem ve Francii, kde mělo katolické hnutí velký ohlas. Heslo Hattler P. Franz Seraph, in: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950* (ÖBL), Band 2, Wien 1959, s. 208–209. Portrét pátera Hattlera: [online]. [cit. 10. 11. 2020]. URL: <https://de.wikipedia.org/wiki/Franz_Seraph_Hattler#/media/Datei:Pater_Franz_Hattler_S.J..jpg>. Mariánskou

zastával funkci prefekta a vyučoval náboženství, filosofii a německou literaturu. Když Hattler informoval Rosinu o Leopoldových exaltovaných náboženských projevech, poukazoval na jeho nerozumná prohlášení (*unklugen Äusserungen*) a zmínil se také o nedostatku skromnosti a neúctě k autoritám.²⁵² Na možnost, že by se v chlapcově případě nemuselo jednat o skutečnou a vroucí zbožnost, upozorňoval Rosinu i další učitel z Kalksburku, Johann Ludwig Krapf.²⁵³ Oba pedagogové se shodovali, že Leopoldova na odívání stavěná religiozita s teatrálními projevy má spíše manifestační charakter. Krapf vyjádřil obavy, aby se chlapcovo exaltované religiózní chování dříve či později neobrátilo v opak, neovládla jej jeho vášnivost (*feurige Charakter*), a nedostal se tak do špatné společnosti.²⁵⁴ Po poradě s Rosinou napsal páter Hattler chlapci obsáhlý dopis, v němž podrobně rozebíral otázky víry a nebezpečí vyplývající z představy o vlastní neomylnosti. Poukazoval také na Leopoldovy obtíže v kolektivu: „Vy víte, že jste měl zde v ústavu problém se svými kamarády a jak často jsem musel zasahovat ve váš prospěch. Když jsem se se jich ptal, proč se k vám nechovají příliš přátelsky, dostalo se mi vždy stejné odpovědi: Poldy nás chce ovládat, anebo: Poldy pořád mluví jen o sobě. Jen před několika dny jsem si musel vyslechnout, jak nepěkný dojem zanechalo vaše chování k vašemu milému bratrovi, když jste odtud jeli domů.“²⁵⁵

Můžeme-li soudit podle korespondence, měli mezi sebou bratři hezký a láskyplný vztah. Nicméně sklony k manipulaci nebyly Leopoldovi určitě cizí. Je to patrné zvláště z dopisů matce, kdy její starší syn neustále zdůrazňoval, jak ji miluje a potřebuje ji, ale na druhé straně se už od dětství dokázal zatvrdit a chovat se bezcitně, místy byl zřejmě schopen i určitých forem citového vydírání. Když hrozilo, že by mohl být potrestán, projevoval

družinu (Congregatio Mariana) založil roku 1563 belgický jezuita Jean Leunis. [online]. [cit. 10. 11. 2020].

URL: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Mariánská_družina>

²⁵² SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšce, pozůstalost Rosiny von Mack, korespondence Franz Hattler 1870, inv. č. 341, dopis ze 23. 8. 1870.

²⁵³ Johann Ludwig Krapf (1810–1881) byl evangelický duchovní, který léta působil jako misionář východní Afriky a měl blízko k pietismu. Přeložil Bibli do několika východoafrických jazyků, jimiž se mluvilo v etiopské oblasti (kromě klasické etiopštiny to byla tigrajtina, oromština a amharština), k nimž sestavil i první gramatické příručky. Byl tedy považován i za jazykovědce a odborníka na Afriku. Při jeho misiích jej doprovázel Johann Rebmann, s nímž podnikal cesty na Kilmandžáro a masiv Mount Kenya. Hans Jürgen RIECKENBERG, heslo *Krapf, Johann Ludwig*, in: Neue deutsche Biographie (NDB), Band 12, Berlin 1980, s. 676. Nevíme, jakým předmětům Krapf v Kalksburku vyučoval, není však bez zajímavosti, že byl luterán.

²⁵⁴ „Was Poldy's exaltierte religiöse Stimmung betrifft, so fürchte ich sehr, dass dieselbe früher oder später ins Gegenteil umschlage.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšce, pozůstalost Rosiny von Mack, korespondence Johann Krapf 1870–1872, inv. č. 364.

²⁵⁵ „Sie wissen, wie oft Sie auch hier in der Anstalt mit Ihren Kameraden Schwierigkeiten hatten, oft habe ich für Sie eintreten müssen, und wenn ich bisweilen Ihre Kameraden um die Gründe befragte, warum von Ihnen so unfreundlich begeben, war die gemeinsame Antwort: Poldi will uns meistern, oder: Poldi redet immer so viel von sich. Erst vor ein paar Tagen müsste ich hören, welche unangenehme Eindruck Ihr Betragen gegenüber Ihrem lieber Bruder Wladimir auf Ihrer Reise von hier nach Hause gemacht hat.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšce, pozůstalost Leopolda II. Lažanského, Franz Hattler – korespondence 1870–1872, inv. č. 390, dopis není datován.

nápadnou lítost, pokoru a podřízenost. Jeho exaltovaná zbožnost mohla mít ráz svatouškovství, dopředu otupovat možnou kritiku a do jisté míry i odvádět pozornost od skutečných prohřešků.

Leopold dorůstal v hezkého a bezpochyby zajímavého mladého muže. Obratně ovládal společenskou konverzaci a jeho přitažlivost zvyšovalo jeho postavení, v neposlední řadě i zděděný majetek. Když Leopolda a Vladimíra navštívil v roce 1869 Karl Blankenstein s manželkou, napsala Constance Rosině: „Poldy už je mužný a dokonale galantní kavalír, který má navíc příjemné a milé chování, kterým si vždy získá důvěru. Ale musíš na něj dávat pozor, aby se nepředváděl před ženami. Podle mého názoru má k tomu značné předpoklady a mohlo by ho to duševně i tělesně zruinovat.“²⁵⁶ Constance doporučovala vzít Leopolda do nějakého špitálu a ukázat mu určité „odstrašující příklady“ (zřejmě pohlavních chorob): „Je to jediný jistý prostředek, jak před takovými vztahy uchránit předčasně tělesně vyspělé, avšak duševně dosud nezralé muže, jakým je Poldy.“²⁵⁷

Na jaře 1871 prodělal Leopold závažné onemocnění dýchacích cest, v Kalksburku jej navštívila matka Rosina a přijela za ním i teta Josefína. Když se jeho stav zlepšil, trpěl úzkostmi a strachem z recidivy a lékař vyslovil podezření o mladíkově hypochondrii. Poslali jej do lázní v jihovýchodním Štýrsku do Bad Gleichenbergu, městečka nedaleko uherských hranic, kde kromě léčebných minerálních pramenů bylo i příjemné teplé a vlhké klima. Leopold pobyl v lázních od května do června a do jezuitské koleje se už nevrátil, sedmý ročník gymnázia dokončil jako privatista a soukromě se připravoval na maturitu. Výběr vhodného domácího učitele konzultovala Rosina s páterem Krapfem, jakého nakonec vybrali ovšem nevíme. Přezkoušení v osmém ročníku stejně jako maturitu absolvoval Leopold na státním gymnáziu v Salcburku (Staatsgymnasium in Salzburg). Maturitní ročník tak strávil Leopold v matčině blízkosti, bydlel zřejmě s její rodinou v Salcburku ve vile na Alžbětinském náměstí, popřípadě pobýval na rodinném letním sídle Wredů na zámku Hüttenstein u Mondsee. Odmaturoval 16. července 1872 a vysvědčení nebylo příliš slavné. Až na němčinu, z níž měl hodnocení uspokojivé (*befriedigend*), dostal z náboženství, latiny, řečtiny, dějepisu

²⁵⁶ „Poldy ist schon Jahr männlich, ganz galanter Chevalier, hat dabei eine gemütliche, liebe Art die ich ihm früher immer zugetraut hätte, aber vor Vorführung durch Frauen musst du ihm hüten, dazu hat er, meiner Besieht nach, viele Anlage, das könnte ihn geistig und leiblich total zu Grunde richten.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšé, pozůstalost Rosiny von Mack, korespondence s Constance Blankenstein roz. Hohenlohe 1867–1883, inv. č. 334, dopis z 15. 9. 1869.

²⁵⁷ Mohlo se jednat o odstrašující příklady pohlavních onemocnění. „Ich halte es für das einzige sicherer Mittel in solchen Verhältnissen wie Poldy, und so Frühreif an Körper, aber nicht an Geist und Vernunft.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšé, pozůstalost Rosiny von Mack, korespondence s Constance Blankenstein roz. Hohenlohe 1867–1883, inv. č. 334, dopis z 15. 9. 1869.

a zeměpisu, matematiky a fyziky pouze známky dostatečné (*genügend*). Z volitelných předmětů – filosofické propedeutiky a přírodopisu – měl však znamenité (*vorzüglich*).²⁵⁸

3.6 Zpátky v českých zemích

Po maturitě odešel Leopold studovat na pražskou Karlo-Ferdinandovu univerzitu. Bylo záhodno, aby jako příslušník zemské šlechty a majitel zemskodeskových statků pobýval v Čechách, sžil se s prostředím, navázal kontakty s místními elitami a v neposlední řadě, aby navštěvoval tu univerzitu, kterou před ním vystudovala řada jeho předků včetně otce a děda. V létě 1872 byl jako nastupující majorátní pán přivítán v Chyši. Slavnosti se účastnili úředníci velkostatku a lesní správy, patronátní klér, zástupci města v čele se starostou, učitelský sbor, sbor ostrostřelců a hasičský oddíl. Konal se též průvod s pochodněmi, lampióny a bengálským ohněm. Mladý majitel měl slavnostní proslov, v kterém se představil jako přítel lidu, šířitel osvěty a pokroku na křesťanském základě. „Tato řeč svědčila o svatém zápalu a upřímné lásce k Ježíšovi a shromáždění obyvatelé města a úředníci na ní odpověděli trojím provoláním slávy,“ informoval své čtenáře konzervativní katolický deník *Vaterland*.²⁵⁹ O několik měsíců později přinesly noviny zprávu, že Lažanský na Chyši pozval jezuity. Cílem cesty tří řádových bratří měla být dvoutýdenní misijní činnost v kraji a mladý hrabě je při této příležitosti pohostil u sebe na zámku. Připravil jim také slavností přivítání: na hranicích kraje nechal vztyčit triumfální bránu, další stála na náměstí v Chyši a brána do zámeckého parku byla slavnostně ozdobena chvojím.²⁶⁰

Pozvání jezuitů vzbudilo rozpaky. Veřejné mínění jezuitům stále příliš nepřálo a návrat Tovaryšstva Ježíšova do Čech po obnovení řádu byl velice pozvolný. První členové řádu přišli do Prahy v době prusko-rakouské války na pozvání arcibiskupa Bedřicha Schwarzenberga.²⁶¹ Lažanský kontaktoval členy pražské komunity ještě ze Salcburku, tedy

²⁵⁸ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Leopolda II. Lažanského, maturitní vysvědčení, inv. č. 365.

²⁵⁹ *Das Vaterland* (Wien) 4. 9. 1871. *Vaterland* byl deník placený představiteli české státoprávní šlechty. Podrobněji Jiří GEORGIEV, *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, Praha 2011, s. 19.

²⁶⁰ *Leitmeritzer Zeitung* 19. 10. 1872. Zpráva převzata z *Neue Freie Presse* (Wien), původní článek se nepodařilo dohledat.

²⁶¹ Jezuitský řád byl obnoven roku 1814 a až v říjnu 1850 zřídil litoměřický biskup Augustin Bartoloměj Hille chlapecký seminář, který od roku 1853 sídlil v Bohosudově. Dějiny řádu v českých zemích po jeho obnovení jsou poměrně málo zpracované. Stručný přehled viz Pavel AMBROS, *Obnova Tovaryšstva Ježíšova v Českých zemích po roce 1773 jako součást nových kulturních dějin*, in: Jezuité a Klementinum, eds. Alena Richterová – Ivana Čornejová, Praha 2006, s. 21–28. Návrat Jezuitů do Prahy byl v podstatě možný již v roce 1846, kdy Marie Helena princezna z Lobkovicz darovala řádu dům v Ječné ulici. Plánovaný návrat Tovaryšstva vyvolal vlnu nevole, kterou ještě rozbouřily letáky od Karla Sabiny a Emanuela Arnolda. Od záměru bylo tehdy opuštěno a Tovaryšstvo dům v Ječné raději pronajímalo. V padesátých letech vliv jezuitů stoupal, stále častěji působili během kratších misí na různých místech v českých zemích a přijímal je i Ferdinand V. na Pražském hradě. Arcibiskup Schwarzenberg byl v otázce návratu řádu do hlavního města českého království obezřetný, ale

před tím, než se přesunul do Čech. V jeho pozůstalosti se dochovaly dopisy páterů Theodora Schmudeho a Franze Reinmüllera.²⁶² Schmude, který byl jedním z prvních členů jezuitského řádu přišedších do Prahy, byl patrně Lažanského poradce a zpovědník.²⁶³ Lažanský projevoval zájem o činnost řádu a zřejmě jezuitům nabízel podporu v misijní činnosti na svém panství. V rodinném archivu se dochoval i zdvořilý dopis od arcibiskupa Schwarzenberga ze srpna 1872, který mladíkovi děkuje za zájem o náboženské otázky i za činy v této oblasti, ale pro přílišnou zaneprázdněnost odmítá pozvání na Chyši – pravděpodobně byl zván na zmíněnou oslavu přivítání Lažanského jako majorátního pána.²⁶⁴ Lažanského kontakty s církevními představiteli a vazby na členy jezuitského řádu nebyly v jeho společenské vrstvě neobvyklé, podporu a veřejné zastání nalézalo Tovaryšstvo Ježíšovo zvláště u konzervativní šlechty.²⁶⁵

Během semestru stráveném na pražské univerzitě Leopold nebydlel v pražském paláci na nábřeží, ale na Královských Vinohradech, které tehdy byly ještě samostatnou obcí oddělenou od Nového Města barokním opevněním; do Prahy se chodilo Koňskou branou. Leopold obýval jeden z domů hned za branou na cestě k Pštrosovce, kde tehdy teprve tři roky stála Švandova aréna.²⁶⁶ Ačkoliv byla univerzita trochu z ruky, poskytoval mu dům obklopený ovocnými sady, zahradami a poli dostatečné pohodlí a klid, a asi také možnost držet si koně a podnikat vyjížďky do okolí. V lednu 1873 tu zažil epidemii neštovic, úmrtí se nevyhnula ani domu, který obýval.²⁶⁷ Během zimního semestru navštěvoval přednášky z rakouských dějin od profesora Konstantina Höflera (1811–1897), římské dějiny a historická

nakonec požádal provinciála Georga Pattise, aby do Čech vyslal jezuitu ovládající oba zemské jazyky. Roku 1865 se konaly v pražské diecézi několikadenní misie, rekolekce a kázání, jež měly silný ohlas v kruzích konzervativní šlechty. Pattis se pak obrátil na arcibiskupa Schwarzenberga se žádostí o uvedení jezuitů do pražského domu, aby se tu mohli věnovat delším misiím a mohli získat řádový dorost. Schwarzenberg si vymínil, že alespoň jeden kněz bude u sv. Ignáce kázat v češtině, „aby se opět neoživily výtky, že vláda využívá jezuitského řádu k zásahům proti českému národu“. V době prusko-rakouské války se členové Tovaryšstva starali o zraněné a nemocné, když vypukla epidemie cholery. Proti malé komunitě – jezuité byli tehdy v Praze jen čtyři – brojil zvláště liberální a nekatolický tisk v čele s *Národními listy* Julia Grégra. Grégrovy noviny psaly, že „se zabíječi těla přišli do Čech též jezovitě, zabíječi ducha, byli představováni jako největší nepřítel svobody a osvěty“. Vojtěch NOVOTNÝ, *Obnovení pražské rezidence*, in: *Jezuité* (bulletin řádu), 3/2016, roč. 25, s. 5–7.

²⁶² SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Leopolda II. Lažanského, korespondence P. Theodor Schmude SJ, inv. č. 412, dopis z 14. 6. 1871; korespondence P. Franz Reinmüller SJ, inv. č. 408, dopis z 10. 9. 1872.

²⁶³ Vyplývá to z dopisu Leopolda II. Lažanského matce Rosině ze 4. 2. 1873. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Rosina von Mack, dopisy od syna Leopolda 1861–1890, inv. č. 324.

²⁶⁴ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Leopold II., kardinál Bedřich Schwarzenberg, 1872, inv. č. 414.

²⁶⁵ Viz předchozí poznámka.

²⁶⁶ „Graf Lažanský wohnte vor der Rossthore im Hause der Körner.“ NA Praha, Policejní ředitelství Praha I – prezidium (1876–1881), kart. 757.

²⁶⁷ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Rosina von Mack, dopisy od syna Leopolda 1861–1890, inv. č. 324, dopis z 29. 1. 1873. K epidemii neštovic v zimě 1872/1873, blíže Bohumil KRÍŽ – Čestmír BENEŠ, *Historie výskytu pravých neštovic v českých zemích od poloviny 19. století do současnosti*, in: *Zprávy z epidemiologie a mikrobiologie*, SZÚ, Praha 2010, 19 (1–2), s. 34.

cvičení u profesora Haschfelda, dějiny německé literatury, gramatiku středověké němčiny u profesora Johanna Nepomuka Kelleho (1829–1909), přednášky praktické filosofie u profesora Johanna Heinricha Löweho (1808–1892) a psychologii u profesora Fridolina Wilhelma Volkmana (1822–1877).²⁶⁸ Během zimní sezony absolvoval Leopold několik plesů, mezi jinými i redutu na Žofině. Dojmy ze života pražské smetánky nebyly nejlepší, raději chodil do divadla,²⁶⁹ navštěvoval jak Stavovské, kde se hrálo německy, tak české Prozatímní.²⁷⁰ Matce se chlubil, že v češtině dělá značné pokroky, a to nejen díky návštěvám divadla, tak díky čtení českých novin. „Hraji teď víc na citeru, najal jsem si učitele. Když nejsem unavený z divadla nebo ze studia, pobavím se lépe s hudbou, než kdybych zašel do hostince.“²⁷¹ Obraz o svém životě v Praze a o trávení volného času Leopold matce zřejmě poněkud vylepšoval.

3.7 Vivat Skrejšovský et Růžička!

Lažanský přijel do Čech ve vypjaté politické atmosféře, jež byla důsledkem vleklých neúspěchů české státoprávní politiky po rakousko-uherském vyrovnání. Předlitavská vláda, jež se opírala o německou liberální buržoazii, hodlala prosadit přímé volby do říšské rady, a chtěla se tak zbavit závislosti na zemských sněmech. Na českém zemském sněmu měla rozhodující hlas velkostatkářská kurie, v níž měla převahu Strana konzervativního velkostatku, která se odvolávala na státní právo a podporovala české autonomistické aspirace. Naproti tomu Strana ústavověrného velkostatku podporovala centralistický program vlády. Zemské volby roku 1872 se staly soubojem o ovládnutí velkostatkářské kurie, což se dělo prostřednictvím prodeje a nákupů velkostatků, aby bylo možné navýšit počet oprávněných hlasů. Spekulace s majetkem se dojednávaly v luxusním hotelu U Modré hvězdy Na Příkopěch, kde úřadovala společnost *Credit Forcier für das Königreich Böhmen*, za níž stál silný kapitál z Vídně. Té měla konkurovat teprve nedávno založená česká Živnostenská banka. Během volební kampaně se uskutečnilo na 70 převodů velkostatků, a tak se volbám začalo říkat „chabrusové“, slovo *chabrus* znamenalo kšeft a tento termín byl známý z jazyka

²⁶⁸ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšě, pozůstalost Leopolda II. Lažanského, doklady o studiu na univerzitách v Praze, Innsbrucku a ve Vídni 1872–1882, inv. č. 366.

²⁶⁹ Dojmy z pražského společenského života nebyly nejlepší. Zážitek z reduty na Žofině glosoval matce: *C'était une horreur!* Měl prý na sobě cylindr, ale ani jeho cylindr, ani jeho samotného už tam prý nikdo neuvidí. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšě, Rosina von Mack, dopisy od syna Leopolda 1861–1890, inv. č. 324, dopis z 29. 1. 1973.

²⁷⁰ Ve Stavovském divadle viděl Grillparzerovy tragédie *Jüdin von Toledo* a *Ein Brudertwist in Habsburg* obsazené tehdejšími hvězdami pražského německého divadla Hermine Claar a Edmudem Sauerem. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšě, Rosina von Mack, dopisy od syna Leopolda 1861–1890, inv. č. 324, dopis z 29. 1. 1873. K obsazení obou Grillparzerových tragédií blíže *Prager Abendblatt* 15. a 28. 1. 1873.

²⁷¹ „Wenn ich nicht ins Theater und vom Studieren müde bin, unterhalte ich mich mit Musik besser als im Wirtshaus.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšě, Rosina von Mack, dopisy od syna Leopolda 1861–1890, inv. č. 324, dopis z 29. 1. 1873.

židovských obchodníků. Ústavověrné straně se podařilo nakoupit celkem 38 velkostatků za 9 489 600 zlatých, kdežto straně konzervativního velkostatku jen 26 za 4 296 997 zlatých. O výsledku voleb tak bylo rozhodnuto předem a strana konzervativního velkostatku se jich nakonec ani neúčastnila. Centralistická většina tak ovládla sněm a volební reformě a přímým volbám do říšské rady už nestálo nic v cestě. Na Nový rok 1873 uveřejnily noviny společné svolání českých politiků k volební reformě a 17. ledna byla zveřejněna petice českých poslanců, v níž se se žádalo, aby „zaražen byl směr, kterým se kráčí k záhubě říše, kterým se zničení má vše, co v království českém je posvátného a právoplatného“.²⁷²

„V politickém životě panuje velké rozčilení,“ psal koncem ledna 1873 Leopold Lažanský své matce a začal sbírat podpisy proti volební reformě v Praze, ale také v Chyši.²⁷³ V Chyši se rozhodl uspořádat volební mítink: „Chtějí vzít našemu nebohému lidu ten poslední zbytek zaručených svobod a nezávislosti. Naší povinností je použít všechny povolené prostředky, abychom tu hanebnou nespravedlnost překazili.“²⁷⁴ Shromáždění bylo ohlášeno na 9. února, ale úřady je zakázaly. „Mé záležitosti v Chyši měly velký dosah, a i když se mítink přirozeně nekonal všude, kde byl oznámen, svého cíle jsem dosáhl: demonstrace se konala v oblasti, kde se mluví německy. Ta záležitost mi přirozeně vynesla urážky v centralistických novinách typu *Prager Abendblatt*, což je skoro to samé jako vaše *Salzburger Chronik*.“²⁷⁵

Větší rozruch vzbudila o měsíc později Lažanského demonstrace na podporu staročeského předáka Josefa Stanislava Skrejšovského (1831–1883), výrazné osobnosti české politiky na přelomu šedesátých a sedmdesátých let.²⁷⁶ Před volbami do zemského sněmu

²⁷² Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 262.

²⁷³ „Im politischen Leben herrscht große Aufregung.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Rosina von Mack, dopisy od syna Leopolda 1861–1890, inv. č. 324, dopis z 29. 1. 1873. Informace o tom, že Lažanský sbíral podpisy proti volební reformě se nacházejí ve spise policejního prezidia. NA Praha, Policejní ředitelství Praha I. – prezidium, 1876–1881, kart. 757.

²⁷⁴ „Man will unserem armen Wolke den letzten Überrest seiner verbürgten Freiheit und Unabhängigkeit nehmen und da ist es unsere Pflicht alle erlaubten Mittel ins Werk zu setzen um solche niederträchtige Ungerechtigkeit zu vereiteln.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Rosina von Mack, dopisy od syna Leopolda 1861–1890, inv. č. 324, dopis ze 4. 2. 1873.

²⁷⁵ Pro příslušný odstavec použil Lažanský výjimečně francouzštinu: „Ma mission à Chiesch est accomplie et j'ai quitté mon Tusculum pour retourner en ville. Mes affaires à Chiesch étaient d'une haute portée, et quoique le meeting a naturellement pas eut lieu commun partout où on en avait annoncé, mon but est atteint; une demonstration a eut lieu dans un rayon, ou on parle l'allemand. La chose m'a naturellement rapporté quelques insultes dans les gazettes centralistes de l'espèce du *Prager Abendblatt* qui est presque la même chose que votre *Salzburger Chronik* Tu sais. Je me fiche de cela.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Rosina von Mack, dopisy od syna Leopolda 1861–1890, inv. č. 324, dopis ze 12. 2. 1873.“

²⁷⁶ Skrejšovský se narodil jako syn rolníka v Libišanech u Hradce Králové a vystudoval práva. Vypracoval se na vlivného státního úředníka, posléze na významného předáka staročechů a na bohatého podnikatele. V roce 1862 založil německy psaný deník *Die Politik*, který hájil české státoprávní zájmy a ostře kritizoval vídeňskou vládu. Když *Politik* v dubnu 1867 vláda zastavila, začal Skrejšovský vydávat deník *Correspondenz*, pak *Patriot*.

zorganizoval nákup velkostatků ve prospěch státoprávní šlechty, sám se stal majitelem statků Úholičky, Zruč, Ostrov, Zbraslavice a Hodkov.²⁷⁷ Čtvrt roku po volbách byl Skrejšovský zatčen za nezaplacení daně z inzerátů a odsouzen na 18 měsíců do vězení. Jeho zaměstnanec Antonín Růžička byl odsouzen na 13 měsíců za kladení odporu při výběru poplatků, respektive za poskytnutí zavádějících informací výběřčímu. Případ se nakonec dostal až k nejvyššímu soudu, který Růžičku prohlásil za nevinného, avšak Skrejšovský byl odsouzen na rok do vězení. Oba rozsudky byly vnímány jako politické a účelové a navázaly na vlnu masových perzekucí a zatýkání novinářů.

Skrejšovský byl výrazný politikem reprezentujícím české státoprávní požadavky, ale také zdatným podnikatelem. Byl typickým reprezentantem dravého podnikatele gründerského období, který se vypracoval z chudých poměrů na opravdového boháče. Svůj majetek Skrejšovský rozhojnil také díky nejrůznějším spekulacím a machinacím, korupční jednání nevyjímaje.²⁷⁸ I v činnosti novinářské byl spíše obchodníkem, nerozhodovala u něj morálka, ale úspěch. K jeho dosažení neváhal použít též klepů a pomluv, přičemž si dokázal opatřit informace, k jakým se jiné noviny nedostaly. Na současníky však působil dojmem neohroženého a rozhodného muže, který ví, co chce, který je schopen pro národ trpět ve vězení, a dokonce i obětovat svůj majetek.²⁷⁹ Uměl na sebe také poutat pozornost. Když mu manželka vymohla milost, odmítal Skrejšovský opustit vězení. Pak si stanovil podmínku, že odejde pouze ve vězeňských šatech, a musel tak být z věznice vyveden násilím.²⁸⁰ Jeho teatrální chování bylo promyšleným politickým kalkulem, při osobním styku vystupoval prý chladně a odměřeně, budil prý spíše dojem diplomata z aristokratických kruhů. Na druhou stranu byl ale také schopen vybuchnout hněvem či nezvladatelnou vášní. Lažanskému byla patrně sympatická Skrejšovského dravost a zaťatost, s níž hájil státoprávní program, a také jeho podnikavost. Nepochybně mu ale Skrejšovský imponoval svou teatrálností a pozérstvím. V tomto ohledu si byli také velice podobní, oba byli temperamentní a impulzivní a spojovala je i jistá neúcta k autoritám a sklon k provokacím. Známým příkladem takového jednání je

Zakoupil dům v Jindřišské ulici, zřídil zde tiskárnu a opět vydával *Politik*. Společně s Aloisem Olivou založil Živnobanku, stál u zrození pražské burzy a působil i ve vedení obou institucí.

²⁷⁷ K ústřední roli J. S. Skrejšovského v „českém chabrusu“ a Živnobance blíže Jaroslav PURŠ, „*Chabrusové“ volby do Českého zemského sněmu v dubnu 1872*, Praha 1951, s. 113.

²⁷⁸ Arbes uvádí, že Skrejšovský ještě jako úředník na ministerstvu financí našel v aktech města Příbram pohledávku na 80 000 zlatých a diskretně jí nabídl městu k odkoupení. Krátce poté vystoupil Skrejšovský ze státní služby a s ním zmizela i příslušná akta z fasciklu Příbram. Jakub ARBES, *K. V. Šembera contra J. S. Skrejšovský*, in: *týž, Z ovzduší politiky*, Praha 1957, s. 28.

²⁷⁹ O ten pak skutečně přišel, neboť nakoupené statky nestihl před uvězněním prodat a pak došlo ke krachu na vídeňské burze. Chabrusové volby ostatně znamenaly pro Skrejšovského začátek jeho ekonomického i politického pádu. *Velké dějiny země koruny české XII a, 1860–1890*, hlava I (její autor Michael Borovička, další autoři svazku Jiří Kaše, Jan P. Kučera, Pavel Bělina), Praha – Litomyšl 2012, s. 237, 274.

²⁸⁰ Heslo Skrejšovský, Jan Stanislav, heslo in: *Ottův slovník naučný XXIII*, Praha 1905, s. 311.

neplatný císařský reskript, který dal Skrejšovský po ztroskotání státoprávních požadavků vytisknout na toaletní papír.²⁸¹ Nevíme, zda se znali osobně, protože když přišel Lažanský do Prahy, odpýkával si dosud Skrejšovský trest ve vězení.

Když se 12. března 1873 objevila zpráva, že Skrejšovský bude omilostněn, nechal Lažanský v Chyši slavnostně osvětit zámek, z balkónu dal vyvěsil transparent s nápisem *Vivat Skrejšovský et Růžička!* a za okny některých obydlí v Chyši se rozhořela světla.²⁸² Dopisovatel deníku *Prager Abendblatt* však poukazoval na to, že se jednalo jen o 15 domů zámeckých úředníků z celkového počtu 234 budov ve městě.²⁸³ V Chyši s převahou německy mluvícího obyvatelstva vyvolalo počínání mladého majorátního pána odpor a následující noci mu někteří uspořádali kočičinu za zámeckou zdí. Podle tisku to byli právě místní, kteří před měsícem upozornili místodržitelství na Lažanského mítink, neboť ho považovali za demonstraci proti ústavě a požadovali, aby byla do městečka poslána vojenská asistence.²⁸⁴ *Prager Abendblatt* se ohradil jak proti „petičnímu humbuku“, tak proti provokaci, která se v Chyši právě odehrála.²⁸⁵ Nezůstala bez následků. Žlutické okresní hejtmanství za účast na Lažanského demonstraci suspendovalo několik členů chyšského ostrostřeleckého sboru. Souběžně s tím vyšetřovalo hejtmanství další Lažanského přestupek. Mladý hrabě kolem sebe totiž po večerech shromažďoval děti zaměstnanců z pivovaru a sloužících z velkostatku, učil je zpívat české písničky a česky volat „Na zdar!“, „Ať žije!“ a „Hepp, hepp!“, což bylo posměšné volání na Židy. Dětem pak rozdával chléb, pivo, ale také peníze. Celou záležitost pak musel řešit též žlutický okresní soud jako podněcování proti jiným národnostem a jinému náboženskému vyznání. Podnět k vyšetřování podaly okresní školní rada a starostenský úřad v Chyši.²⁸⁶

²⁸¹ *Velké dějiny země koruny české XII a, 1860–1890*, hlava I. (autor Michael Borovička, další autoři svazku Jiří Kaše, Jan P. Kučera, Pavel Bělina), Praha – Litomyšl 2012, s. 231.

²⁸² V případě transparentu se Lažanský možná inspiroval u svého vzdáleného příbuzného, Jana Nepomuka Karla Krakowského z Kolowrat, zvaného Hanuš (1794–1872), který nechal na svém zámku v Březnici po vyhlášení konstituce v březnu 1848 vyvěsit červenobílé prapory a začal organizovat národní gardu. František KONEČNÝ, *Národní garda březnická*, in: Hanuš Krakovský z Kolowrat, ed. Ludvík Fürst, Praha 1939, s. 63.

²⁸³ *Prager Abendblatt* 14. 3. 1873.

²⁸⁴ *Fremden-Blatt* (Wien) 10. 2. 1873.

²⁸⁵ *Prager Abendblatt* 14. 3. 1873.

²⁸⁶ *Neues Fremden-Blatt* (Wien) 15. 3. 1873; *Prager Abendblatt* 1. 5. 1873. Posměšné *Hepp, hepp!* (též *hep, hep!*) byla zkratka slova *Hebräer*, tzn. Hebrejec. Bylo to však také volání, které se používalo pro vábení hnané zvěře a také v cirkuse. Termín *Hepp* označoval také kozu. Židé byli posmíváni za to, že nosí vous zastřížený do „kozy brady“. Viz *Handwörterbuch des Antisemitismus: Judenfeindschaft in Geschichte und Gegenwart, Band 3, Begriffe, Theorien, Ideologien*, Berlin 2010, s. 116–117.

3.8 Konflikt s poručníkem

Lažanský se záhy dostal do sporu se svým poručníkem Karlem von Blankensteinem. Tomu se nepochybně donesly zvěsti o tom, jak se jeho svěřenec chová. Lažanskému také vyčítal, že neúměrně utrácí. Leopold reagoval na poručnickovy výtky nedůtklivě a přestal přijímat jeho korespondenci, Blankenstein o celé záležitosti informoval Leopoldovu matku a současně i svěřenecký úřad. Rosina Wrede se pokusila synovi domluvit, ale ten veškerou kritiku odmítl. Svůj postoj široce rozvinul do téměř filosofické disputace a svoje názory podpíral nejrůznějšími důvody; odvolával se na svou víru, pevnost svých postojů, matčinu nedostatečnou argumentaci, a nakonec také na to, že jeho poručník je sice respektovaný a zkušený voják, ale v otázkách filosofických a morálních pro něj prý nepředstavuje žádnou autoritou. Připomenul matce, že to byl právě on, koho si strýc Prokop zvolil za svého nástupce a komu v testamentu odkázal rodinný majetek, a to jej podle jeho názoru opravňuje, aby s ním nakládal podle vlastního uvážení.²⁸⁷

Poručenský úřad dal Blankensteinovi povolení, že může svého svěřence vzít k sobě na Batelov. Blankenstein, jemuž údajně Lažanský vyhrožoval zastřelením, se obrátil na české místodržitelství a zažádal o policejní asistenci.²⁸⁸ Nejvyšší zemský úřad uvědomil pražské policejní prezidium, které poslalo s Blankensteinem do Chyše čtyři četníky. V noci z 18. na 19. dubna Lažanského doslova vytáhli z postele a oznámili mu, že se má odebrat se svým poručníkem do Batelova. Lažanský však spustil takový povyk, že tím přivolal spoustu lidí. Před sloužícími a úředníky pronesl řeč, že je prý „katolickým mučedníkem“, a pak se se všemi obřadně rozloučil, od faráře si nechal požehnat a vysvětit krucifix, jež si pověsil na krk, a teprve potom se podvolil úřední moci. Kategoricky ovšem odmítl, aby byl okamžitě odvezen a prohlásil, že není žádným zločincem, aby se musel vyhýbat dennímu světlu.²⁸⁹ V 10 hodin dopoledne ze zámku vyjely tři kočáry: v jednom voze jel Lažanský se dvěma četníky, ve druhém jel sloužící s dalšími dvěma strážníky a ve třetím seděl Blankenstein a ředitel velkostatku. Odjezd mladého hraběte pochopitelně vyvolal v městečku značnou pozornost. Eskorta odvezla Lažanského přes Buštěhrad vlakem do Prahy ve zvláštním kupé. V Praze na Státním nádraží (dnešní Masarykovo) byl hrabě vyveden přes koleje na druhý peron, aby jej neviděli další cestující, z nádraží pak pokračoval do Novoměstské radnice. Odtud posléze nastoupil cestu vlakem přes Kolín do Jihlavy a pak kočárem do Batelova. Na

²⁸⁷ Dopis psal v rozmezí několika dnů, datace 14. 3. 1873 se objevuje až na šesté straně. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Rosina von Mack, dopisy od syna Leopolda 1861–1890, inv. č. 324.

²⁸⁸ NA Praha, Policejní ředitelství Praha I – prezidium (1876–1881), kart. 757. Kromě hlášení o průběhu zatýkání obsahuje policejní spis informace, co o celé věci psal denní tisk. Dále vyjádření zemského soudu v Brně a v Praze.

²⁸⁹ *Vaterland* (Wien) 27. 4. 1873.

zámku v Batelově jej Blankenstein ubytoval v rohové místnosti ve prvním patře a nechal jej střežit domácí ostrahou, zároveň však požádal úřady o přidělení dvou četníků, aby jej hlídali.²⁹⁰ Povolil mu pouze vycházky do zámeckého parku. Ze své internace poslal Leopold matce dopis, ve kterém popisoval batelovský zámek – připomínal mu prý klášter, ve kterém chybějí svaté obrázky, což byla patrně narážka na Blankensteina, jenž byl dříve evangelík. O odeslání dopisu, psaného zjevně s vědomím, že by jej mohl číst někdo nepovolaný, se postaral batelovský farář.²⁹¹

V pátek 23. května pozdě večer, když ostraha tvrdě spala, se Lažanskému podařilo uprchnout. Hrabě Blankenstein okamžitě uvědomil policii. Podle informací pražského policejního ředitelství se Lažanský měl ukrývat v Praze a komisařství jednotlivých pražských měst a předměstí dostala jeho popis. Podle informací policie se měl skrývat u přítele Ervína hraběte Šlika ve Šlikovském paláci na Ferdinandově třídě,²⁹² ale záhy se zjistilo, že Šlik se i s rodiči se nachází na zámku Kopidlno. Lažanský se mezitím ukrýval v pronajatém bytě, později u advokáta Karla Leopolda Klaudyho, zřejmě na jeho velkostatku ve středočeské Řitce.²⁹³ Klaudy byl dříve soukromým právníkem rodiny Šliků a od konce šedesátých let se angažoval jako obhájce staročeských i mladočeských politiků a publicistů v procesech, které proti nim byly vedeny vládou za tiskové přečiny.²⁹⁴ Den po svém útěku z Batelova poslal Leopold matce dopis. Uvěznění v Batelově považoval za neoprávněné a byl přesvědčen, že hrabě Blankenstein z jeho matky vylákal plnou moc a žádal jí, aby jej plné moci zase zbavila a zvolila si jiného spoluporučníka. Navrhoval jí strýce Jana Karla Lažanského z Rabštejna, kterému už mezitím napsal a žádal jej, aby nad ním převzal poručenství. V případě, že by

²⁹⁰ Jiří BOŘECKÝ – Pavel POLICAR, *Dějiny Batelova II*, Batelov 2001, s. 53.

²⁹¹ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Rosina von Mack, dopisy od syna Leopolda 1861–1890, inv. č. 324, dopis z 25. 4. 1873.

²⁹² Palác rodiny Šliků stál na Národní třídě na místě dnešního obchodního domu Máj.

²⁹³ NA Praha, Policejní ředitelství Praha I – prezidium (1876–1881), kart. 757.

²⁹⁴ Karel Leopold Klaudy (1822–1894) se narodil v Táboře jako syn magistrátního rady. Vystudoval pražskou právnickou fakultu, kde získal roku 1846 doktorát a pracoval zde jako asistent. Vynikl během revolučních událostí roku 1848, zastával funkci tribuna právnické kohorty akademické legie. V necelých 26 letech byl zvolen poslancem říšského ústavodárného sněmu v Kroměříži a během jeho zasedání patřil k zastáncům zrušení roboty bez náhrady, podal také návrh na zrušení šlechtictví. Po rozeznání sněmu byl Klaudy soukromým právníkem u generála hraběte Šlika a na jeho přímluvu byl roku 1857 jmenován zemským advokátem v Jičíně, roku 1865 zastával tento post i v Praze. V šedesátých letech se opět zapojil do politiky a stal se poslancem jak českého zemského sněmu, tak říšské rady. Jako zastávce politiky pasivní rezistence své mandáty však nevykonával. Na jaře 1868 byl zvolen pražským purkmistrem (starostou), ale na protest proti volebním manipulacím a zkracování práv obcí se této funkce k 23. září 1869 vzdal a nastoupil kariéru soukromého advokáta. V sedmdesátých letech už neskrýval sympatie k radikálům, jakými byli Julius a Eduard Grégoire. Když byl Eduard Grégr v roce 1879 vyloučen z Českého klubu na říšské radě, protože již odmítal politiku pasivní rezistence, opustil Český klub i Klaudy. V roce 1883 odešel Klaudy z politiky a zemřel roku 1894 v Praze. V roce 1875 jej panovník povýšil do rytířského stavu, ač sám Klaudy proti šlechtictví dříve brojil. Václav LEDVINKA, heslo *JUDr. Karel Leopold Klaudy*, Portál hl. m. Prahy. [online]. [cit. 10. 11. 2020]. URL: < (www.praha.eu), https://cs.wikipedia.org/wiki/Karel_Leopold_Klaudy>

strýc odmítl, prosil Leopold matku, aby poručenstvím pověřila jeho advokáta Klaudyho. Místo svého pobytu jí odmítl sdělit, dokud nezbaví Blankensteina plné moci. Brněnský zemský soud mezitím rozhodl, že mladý hrabě nemá povoleno pokračovat ve studiu na univerzitě v Praze a má nastoupit na rok do armády. Lažanský proti tomuto rozhodnutí podal rekurs a na svého poručníka stížnost pro omezování osobní svobody.

Blankenstein mezitím přijel do Prahy a ubytoval se v hotelu De Saxe v Hyberské ulici.²⁹⁵ Tam se měl dostavit Lažanský v Klaudyho doprovodu, ale na domluvenou schůzku přišel pouze Klaudy, Lažanský se s Blankensteinem odmítl sejít. Krátce poté odjel Lažanský z Prahy, podle Klaudyho měl zaměřeno do Brna, ale nakonec se ukázalo, že se vydal za matkou do Salcburku. Jeho odjezd musel proběhnout v utajení, protože po něm nadále pátrala pražská policie. Do Salcburku jej následoval i Blankenstein, pražské prezidium uvědomilo vládní prezidium magistrátu v Salcburku a v doprovodu místní policie se Blankenstein dostavil ke kněžně Wrede. Ta však odmítla Leopolda vydat a zemský soud v Brně požádala, aby u ní mohl syn prozatím zůstat.²⁹⁶ O několik dní později se všichni vydali do Brna, Rosina Wrede a Leopold Lažanský se ubytovali v hotelu Padovetz. Kněžna Wrede a hrabě Blankenstein se sešli s prezidentem Moravského zemského soudu Friedrichem d'Elvertem a dohodli se, že Lažanský buďto narukuje jako dobrovolník do armády, nebo dokončí univerzitu, avšak nikoliv v Praze, ale v Innsbrucku, aby by byl nablízku matce. Jeho poručníkem zůstal hrabě Blankenstein.²⁹⁷

Detaily úmluvy bohužel neznáme, akta ze zemského soudu v Brně se nedochovala. Je však zjevné, že Rosina Wrede se postavila za svého syna, který díky tomu mohl dál studovat na univerzitě a nemusel nastoupit do armády, jak o tom původně rozhodl poručenský úřad. Smírnému a diskrétnímu řešení napomohlo i to, že se Leopold uklidnil a přijal stanovené podmínky. Noviny *Moravská orlice* psaly: „Očití svědkové, kteří včera hraběte Lažanského viděli, ubezpečují, že není docela nic výstředního na něm a líčí ho co statného mladíka s plným vousem, příjemným vzezřením a aristokratickým chováním.“²⁹⁸

Zatčení v Chyši a celý Lažanského konflikt s poručníkem byl od počátku sledován tiskem, který o něm průběžně přinášel aktuální zprávy. Lažanského jméno se tak poprvé dostalo na stránky předních deníků v Rakousko-Uhersku. O celé záležitosti informovaly jako první Skrejšovského noviny *Die Politik* a *Pokrok*, pak se zpráva dostala i do dalších

²⁹⁵ Hotel de Saxe býval v rohovém domě v dnešní Hyberské 2 a Senovážné ulici na pražském Novém Městě. [online]. [cit. 10. 11. 2020]. URL: <<https://pamatkovykatalog.cz/hotel-u-oulicnejch-u-zeleneho-orka-15435888>>

²⁹⁶ *Salzburger Volksblatt* 10. 6. 1873.

²⁹⁷ *Moravská orlice* (Brno) 11. 6. 1873.

²⁹⁸ *Moravská orlice* (Brno) 12. 6. 1873.

pražských novin, od nichž jí pak přebíraly vídeňské a další celostátní noviny.²⁹⁹ Spekuovalo se, jaké důvody vlastně vedly úřady k zatčení nezletilého hraběte, zda byly politické, náboženské či pouze osobní. Interpretace byla odvislá od politické orientace dané tiskoviny. Protože se Lažanský již dříve scházel s redaktorem *Die Politik* A. Peneckem, měl Skrejšovského deník informace z první ruky a ihned začal očerňovat hraběte Blankensteina. První zevrubnější zprávu o zatčení Lažanského uvedl ironickým titulkem „Krásný příklad poručníka.“³⁰⁰ Vilímkovy *Humoristické listy* psaly: „Mordié šúvix! Já mít takového poručníka, jako má ten mladý hrabě Lažanský, tak bych ho – dlouho neměl!“³⁰¹ Naopak deníky *Bohemia* či *Prager Tagblatt* jako důvody zatčení uváděly, že Lažanský dělal dluhy a nevěnoval se studiu. Zmiňovaly také mítink k volební reformě, iluminaci v Chyši a vyvěšení transparentu. Objektivněji o této záležitosti informovala pražská *Bohemia*, kdežto *Prager Tagblatt*, jenž byl zaměřený centralisticky a v Chyši měl svého dopisovatele, se na Lažanského počínání se díval se značnou dávkou nevole. Vídeňské noviny přidávaly další senzační informace: Lažanský měl prý při sobě neustále revolver a vyhrožoval jím nejen Blankensteinovi, ale i lidem ve svém okolí.³⁰² Liberální noviny zdůrazňovaly neblahý vliv jezuitské výchovy, české listy zase fakt, že Blankenstein je ústavověrný federalista, ačkoliv se vyskytl i protichůdný názor, totiž že zastává pozice státoprávní. *Národní listy* předvedly obvyklou míru nacionální agitace, když rozvinuly teorii, že Blankenstein je „rozhodný a zuřivý přívrženeček strany ústavácké a že vbrzku budou volby do sněmu, při kterýchž by hrabě Lažanský, maje samostatné politické přesvědčení, jistě neagitoval ve smyslu svého ústavověrného poručníka“. V narážce na nestrannou *Bohemii* dále uvedly, že „je pochopitelné, proč ústavácké listy tak rozhodně a s takovým důrazem tvrdí, že se zatčení neudálo z příčin politických“.³⁰³

3.9 Kontakty se žurnalisty a vlastní literární tvorba

Lažanský se rád pohyboval mezi novináři, patrně měl v těchto kruzích řadu známých. Měl však také ambice do novin autorsky přispívat a jeho zprávy, fejetony a povídky se objevovaly

²⁹⁹ *Die Politik* i *Pokrok* se odvolávaly se na telegrafickou zprávu z Podbořan, kterou Lažanský stihl poslat během své deportace z Chyše. *Pokrok* založil J. S. Skrejšovský a ačkoliv byl šéfredaktorem *Pokroku* Otakar Zeithammer, byl podle J. Arbese v tomto listu jeho suverénním pánem jeho zakladatel. Jakub ARBES, K. V. Šembera *contra J. S. Skrejšovský*, in: týž, *Z ovzduší politiky*, Praha 1957, s. 3. Výpisky z deníku *Pokrok* týkající se Lažanského záležitosti se nacházejí v rodinném archivu. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Leopolda II. Lažanského, výpisy z časopisu *Pokrok*, inv. č. 369.

³⁰⁰ Ein Prachtexemplar von einem Vormund, *Die Politik* (Praha) 21. 4. 1873.

³⁰¹ *Humoristické listy* (Praha) 26. 4. 1873.

³⁰² *Neues Fremden-Blatt* (Wien) 22. 4. 1873; *Illustriertes Wiener Extrablatt* 23. 4. 1873.

³⁰³ *Národní listy* (Praha) 22. 4. 1873.

v novinách buďto anonymně, nebo pod nám neznámou šifrou. S jistotou ale nelze určit jeho autorství, vyjma případů, o nichž se sám zmiňuje v korespondenci. V rodinném archivu se dochovala pouze novela nazvaná *Vánoční večer (Weihnachtsabend)* věnovaná matce, nevlastnímu otci a sourozencům, určená k předčítání před rodinou.³⁰⁴ V maturitním ročníku byl stálým přispěvatelem katolických novin *Salzburger Chronik für Stadt und Land*, jež vycházely třikrát do týdne. O jednom příspěvku se pochvalně vyjádřil učitel z jezuitské koleje Johan Krapf. Lažanského autorství je jisté pouze v případě obratně napsané zprávy o povodni v Chyši, jež panství postihla koncem května 1872.³⁰⁵ S redaktorem *Salzburger Chronik* Josefem Schwerem si Lažanský dopisoval ještě v roce 1874, kdy Schwer vyjádřil přání i nadále publikovat jeho texty.³⁰⁶ V době studií na innsbrucké univerzitě byl Lažanský dopisovatelem tohoto listu a přispíval také do deníku *Neue Tiroler Stimmen*. Stojí za povšimnutí, že i tyto noviny byly katolické, ale na rozdíl od listu *Vaterland* zastávaly v kontextu předlitavské politiky pozice ústavověrné, a tedy protichůdné ke stanovisku státoprávní šlechty, a tím i hlavnímu směru české politické reprezentace. Nebyl to první ani poslední případ rozporu v Lažanského názorech a postojích.

Lažanský byl též v kontaktu s redakcí vídeňského satirického týdeníku *Der Floh*: začátkem března 1873 upozornil matku: „Jsem dnes ve *Floh*. Prosím, přečti si to. V tomto plátku jsem přinejmenším v dobré společnosti, na titulním listu je kníže Georg Lobkowitz, na konci P. J. Beckx.³⁰⁷ Je čest být třetím v takovém spolku.“³⁰⁸ Nemůžeme říci, zda Lažanský do *Floh* sám přispíval či nikoliv, nicméně i v pozdějších letech měl *Floh* o Lažanském informace z první ruky. Jak už jsme uvedli, měl Lažanský vazby na žurnalisty pracující pro Skrejšovského. Roku 1873 kontaktoval svého dřívějšího domácího učitele J. V. Hamana, který byl redaktorem domácí rubriky vídeňského deníku *Wanderer*, což byly původně federalistické noviny, které se však dostaly do finančních potíží. Na popud českého

³⁰⁴ Titulní strana s věnováním: „Seiner innig geliebten Mutter, seinem lieben Stiefvater und allen seinen Geschwistern widmet diesen ersten Versuch auf dem Gebiete der Novelle am Weihnachtsabend 1871 Leopold Lažanský.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Leopolda II. Lažanského, vánoční povídka (vlastní rukopis), inv. č. 367.

³⁰⁵ *Salzburger Chronik für die Stadt und Land* 6. 6. 1872 (zpráva pojednává o povodni z 28. 5. 1872). V této době vycházely v *Salzburger Chronik* články o vztahu katolicismu a liberalismu či k pražským chabrusovým volbám. Stejně jako v případě fejtonu *Die Mündigen. Ein Stücklein aus der Zeit der Jesuitenhetzen* z 2. 7. 1872 můžeme označit Lažanského autorství za pravděpodobné.

³⁰⁶ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Leopolda II. Lažanského, korespondence s Josefem Schwerem 1873–1874, inv. č. 415.

³⁰⁷ Jezuitský kněz Pierre Jean Beckx (1795–1887) pocházel z Belgie a od roku 1853 byl generálem jezuitského řádu. Heslo Beckx, Peter Joseph, in: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, ed. Constantin Wurzbach, 24 Theil, Wien 1872, s. 377.

³⁰⁸ Článek *Das Judenthum in den frommen Cavalieren* a komentoval Lažanského rozdávání piva a peněz dětem pracovníků pivovaru: Židé by se prý mohli od zbožného kavalíra učit, jak mají spekulovat. *Der Floh* (Wien) 2. 3. 1873.

poslaneckého klubu je koupil Skrejšovský, a to se záměrem, aby měla česká politika ve Vídni své zastoupení.³⁰⁹ V jednom z několika dochovaných dopisů Lažanskému napsal, že jeho literární práci nemůže zveřejnit, neboť deníku hrozí konfiskace. Deník *Der Wanderer* byl skutečně ještě téhož roku rozhodnutím vídeňského zemského soudu zastaven.

Podle pozdějších útržkovitých sdělení z korespondence pracoval Lažanský na překladech pro nakladatelství Reclam a na blíže neznámé zprávě o Žluticku (*Heimatskunde des Ludiser Bezirks*), což byl zřejmě místopis oblasti jeho panství, ale v pozůstalosti se tak jako jeho jiné práce nedochoval.³¹⁰

3.10 Innsbruck

Na podzim 1873 se Leopold Lažanský přestěhoval do Innsbrucku, aby zde pokračoval v univerzitních studiích. Ve městě nad řekou Inn a pod Alpami prožil dva šťastné roky, které pro něj znamenaly intelektuálně podnětné období, na něž později rád vzpomínal.³¹¹ Hlavní město rakouského Tyrolska leželo na důležité spojnici mezi střední Evropou a Itálií, se kterými je teprve nedlouho předtím propojila železnice (roku 1858 do Mnichova a roku 1867 přes Brennerský průsmyk do Bolzana). Innsbruck byl také centrem místní vzdělanosti, v roce 1565 zde byla zřízena jezuitská kolej a roku 1669 založil císař Leopold I. univerzitu. Za josefinských reforem se sice změnila na lyceum, ale univerzitní status jí navrátil císař František I. Univerzita pak nesla v názvu jména obou svých zakladatelů: *Leopold-Franzens Universität Innsbruck (Universitas Leopoldino-Franisceae Oenipontana)*.

Leopold sem přišel dostudovat tříletý filosofický základ, v jehož rámci pokračoval studiem jazyka a německé literatury, filosofie a psychologie. Absolvoval několik filologických seminářů a proseminářů, cvičení ze starší němčiny, dějiny literatury od středověku až ke klasické německé literatuře. Semestrální kurzy absolvoval patrně ve formě čtení klasických děl, která měl zapsaná v indexu: jednalo se o Démosthénovy *Řeči o věcech chersonéských (Περὶ τῶν ἐν Χερσονήσῳ)*, čtvrtou knihu Liviových *Dějín od založení města (Ab Urbe condita)*, první knihu Tacitových *Dějín (Historiae)*, Aristofanovu satiru na

³⁰⁹ *Velké dějiny zemí koruny české* XII a, s. 235. Blíže Jakub Arbes: „Nebylo za těch časů politické agitace, kterou by [Skrejšovský] nespuntoval, nezaplátil. Bylo-li potřebí v některém ohroženém městě českému listu, hájícího zájmy jeho strany, zřídil na své útraty tiskárnu a vydával list. Listy takové stály jej do roka hrozné tisíce; jediný Wanderer ve Vídni za řízení d[okto]ra Jana Jeřábka pohltil na 50.000 zlatých z jmění Skrejšovského. Co Skrejšovský nepořídil, toho staročeská strana neměla a nebude nikdy mít.“ Jakub ARBES, *K. V. Šembera conta J. S. Skrejšovský*, in: týž, *Z ovzduší politiky*, Praha 1957, s. 38.

³¹⁰ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšé, Vladimír Lažanský, dopisy od bratra Leopolda II 1871–1890, inv. č. 480, dopis z 22. 10. 1879.

³¹¹ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšé, Vladimír Lažanský, dopisy od bratra Leopolda II 1871–1890, inv. č. 480, dopis z 22. 10. 1879.

Sókratovu školu *Oblaka* (*Νεφέλαι*), *Kritiku čistého rozumu* (*Kritik der reinen Vernunft*) Immanuela Kanta či Platónův dialog *Menón* (*Μένων*). Po dobu dvou semestrů chodil Lažanský na kurz sanskrtu (hodina týdně), přednášky z filosofie, výběrově navštěvoval také kurzy z dějin umění (řecké a římské sochařství) či obchodního práva.³¹² Nejvíce jej zaujaly přednášky profesora Ignaze Vinzenze Zingerleho, vedoucího katedry germanistiky, jehož kurzy si zapisoval v průměru tři za semestr.³¹³ Lažanský navštěvoval jeho přednášky o básníkovi Gottfriedovi von Straßbourg a jeho *Tristanovi*, tyrolském středověkém básníkovi Waltheru von der Vogelweide, o německé mytologii či výklady Parsifala či Goethova *Fausta*. V přednáškách o Goethově životě kladl Zingerle důraz na psychologický výklad básníkova díla. Lažanského zaujal Goethův vztah k Ulrice von Levetzow a možnost, že by se významná část pozdního díla dala doplnit z písemností, jež tehdy již sedmdesátiletá snoubenka velkého básníka uchovávala stále u sebe.³¹⁴ Lažanského zájem o psychologii je zřejmý také z toho, že v třetím a pátém semestru docházel na fakultu medicíny na přednášky doktora Josefa Stolze, ředitele ústavu pro choromyslné v nedalekém Hallu.³¹⁵ Stolz v hallské klinice prosadil léčbu choromyslných bez omezení a restriktivních prostředků (tzv. princip *no restraint*), jež se opírala o principy humanity a morálky. Ústav v Hallu byl prvním v Rakousko-Uhersku a Německu, který tuto metodu používal.³¹⁶ Stolz byl také průkopníkem aplikované psychiatrie a rokem 1873 počínaje se mu podařilo prosadit do univerzitního studijního plánu názorné

³¹² SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšě, pozůstalost Leopolda II. Lažanského, doklady o studiu na univerzitách v Praze, Innsbrucku a ve Vídni 1872–1882, inv. č. 366.

³¹³ Ignaz Vinzenz Zingerle (1825–1892) vystudoval benediktinské gymnázium v rodném Meranu, univerzitní studia absolvoval v Tridentu a Innsbrucku, pak studoval teologii v Brixenu. Složil zkoušku z učitelství němčiny a německé literatury a vyučoval na gymnáziu v Innsbrucku. Po absolvování doktorátu v Tübingen byl povolán na innsbruckou univerzitu, aby vedl katedru germanistiky. Spolu s bratrem vydával literární časopis *Phoenix*, sbíral tyrolské pověsti a po vzoru bratří Grimmů, s nimiž se přátelil, začal vydávat tyrolské pohádky. Heslo „Ignaz Vinzenz Zingerle“, in: *Lexikon Literatur in Tirol*. [online]. [cit. 10. 11. 2020]. URL: <[³¹⁴ Ulrika von Levetzow \(1804–1899\) tehdy žila na zámku v Třebívlicích na Litoměřicku, který zdědila po svém otčímovi Františku Josefovi hraběti z Klebesbergu na Thumburgu, významnému mecenáši a spoluzakladateli Národního muzea i pražské konzervatoře. Lažanský zamýšlel Ulriku von Levetzow kontaktovat a požádat ji o zapůjčení Goethovy korespondence. Ulričin otčím byl spřízněný s Lažanskými; první manželkou jeho otce Vojtěcha Václava z Klebelsbergu byla Gabriela Lažanská \(1737–1772\), dcera Marie Gabriely Lažanské roz. Černínové z Chudenic a Václava Josefa Lažanského. Leopold žádal matku, aby mu vyjednala setkání s Ulrikou von Levetzow. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšě, Rosina von Mack, dopisy od syna Leopolda 1861–1890, inv. č. 324, dopis z 4. 2. 1874. V korespondenci Rosiny von Mack uchované v RA Lažanských najdeme dopisy od Bertý von Levetzow, Ulričiny mladší sestry. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšě, Rosina von Mack, korespondence Levetzow Berta, provd. Mladotová ze Solopysk 1868–1879, inv. č. 352.](https://orawww.uibk.ac.at/apex/uprod/f?p=TLL:2:0:::::P2_ID:935.></p></div><div data-bbox=)

³¹⁵ Dr. Josef Stolz (1811–1877) se narodil v obci Matrei ve východním Tyrolsku, studoval ve Vídni a Padově a získal dovednosti v mnoha medicínských oborech. V roce 1841 nastoupil jako chirurg do ústavu pro choromyslné v Hallu (Provinzial-Irrenanstalt in Hall). O tři roky později projel obdobná zařízení v Německu, Francii a Belgii, které popsal ve své zprávě z cest. Roku 1854 se stal ředitelem hallské kliniky. [online]. [cit. 10. 11. 2020]. URL: <[>](http://www.psychiatrische-landschaften.net/node/218.html)

³¹⁶ Zásady „no restraint“ uplatňoval například Bernhard von Gudden, psychiatr krále Ludvíka II. Bavorského. Oba zemřeli 13. 7. 1886 za dosud nevyjasněných okolností ve Starnberském jezeře.

vyučování, během nějž bral své studenty na vizitace. Novátorský přístup bezesporu přitahoval pozornost studentů z jiných oborů. Zájem o problematiku lidské psychiky byl ostatně pro dobu příznačný a předznamenal duchovní atmosféru *fin de siècle*. Společně se Stolzovými přednáškami „Poznání a léčba psychóz“ (*Erkenntnis und Behandlung der Psychosen*) měl Lažanský v letních semestrech 1874 a 1875 v indexu zapsané návštěvy na jeho klinice. O své poznatky a zkušenosti se podělil s matkou: „Z vlastního zájmu navštěvuji psychiatrickou kliniku v Hallu, kde trávím v ústavu pro choromyslné sobotní odpoledne a chodím zároveň na přednášky „Poznání a léčba psychóz“. Je to temná a neprobádaná oblast, jež se mi tím otevírá. Když jsem pro první návštěvě kliniku opustil, bál jsem se o vlastní rozum. Je to jako s četbou knih o medicíně. Jde o to zakusit každý symptom, kterému člověk zatím úplně dobře nerozumí a sám na sobě hledá anomálie, byť má vše pravidelný průběh. Ale čím hlouběji proniká do oboru, zbavuje se úzkostlivosti a strachu a tváří v tvář bláznům, kteří štkají, hystericky se smějí nebo běsní. Vyšetřuje je pak chladnokrevně jako botanik, který počítá pestíky na svých květinách.“³¹⁷ Temná zákoutí lidské psyché Lažanského nepochybně fascinovala.

V dubnu 1874 Innsbruck šokovala sebevražda mladého hraběte Stanislava Marii Gervasia Goluchowského, který byl synem haličského místodržitele Agenora hraběte Goluchowského a na místní univerzitě studoval práva. Podle série zpráv, které Lažanský poslal do *Salzburger Chronik*, neprojevoval Goluchowský žádné známky trdomyslnosti a den před sebevraždou jej dokonce potkal v kavárně a v divadle.³¹⁸ O okolnostech sebevraždy se pouze spekulovalo a pro Lažanského byla tato událost podnětem k nejrůznějším úvahám o psychickém a tělesném zdraví a otázkám výchovy a víry.³¹⁹

Začal se zajímat o přírodní vědy, zvláště o botaniku. Založil si herbář a žádal rodinu, aby mu poslala mikroskop, podnikal výlety do hor.³²⁰ V Innsbrucku Lažanský bydlel v

³¹⁷ „Aus besonderer Neigung besuche ich auch die psychiatrische Klinik im Hall und bringe jeden Samstagnachmittag in der Irrenanstalt in Hall zu und höre ein Collegium „Über Erkenntnis der Psychosen“. Es ist ein unheimliches, düsteres Gebiet das man mit diesem Studium betritt und als ich zu machen den ersten Besuch die Klinik verließ, fürchtete ich selbst eine Zeit lang um meinen Verstand. Es geht einem eben dabei wie mit der Lektüre medizinische Bücher. Man ist versucht jedes Symptom, das man noch nicht recht versteht, an sich selbst nachzunehmen und Anomalien zu suchen, wo alles den regelmäßigen Gang geht. Indes verschiedet diese Ängstlichkeit sobald man tiefer in die Wissenschaft eindringt und man bleibt vor den schluchzenden oder hehelachenden oder tobenden Narren so gleichgültig, untersucht ihre Köpfe so kaltblütig wie der Botaniker die Raubfäden seiner Blumen zählt.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Rosina von Mack, dopisy od syna Leopolda 1861–1890, inv. č. 324, dopis z 11. 5. 1874.

³¹⁸ *Salzburger Chronik für Stadt und Land* 21. 4., 23. 4., 25. 4. 1874. Tyto články jsou podepsány šifrou „gm.“

³¹⁹ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Rosina von Mack, dopisy od syna Leopolda 1861–1890, inv. č. 324, dopis z 11. 5. 1874.

³²⁰ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Rosina von Mack, dopisy od syna Leopolda 1861–1890, inv. č. 324, dopis datován na bílou sobotu 1874.

prostorném bytě na Margarethenplatz (dnes Bozner Platz) nedaleko nádraží. Z pracovny měl výhled na pohoří Nordkette s vrcholkem zvaným Frau Hitt, opředeným pověstmi, kterými se v 19. století inspirovali literáti jako básník Karl Egon Ebert a zaznamenali je sběratelé pohádek a pověstí jako bratři Grimmové či profesor Zingerle.³²¹ I v Tyrolsku se od druhé poloviny 18. století vytvářelo národní hnutí a definovala národní identita, přesněji řečeno identity. Po napoleonských válkách se sice severní Tyrolsko vrátilo Habsburkům, ale jižní část dříve jednotného území připadla Itálii. Tyrolané mluvící německy tak měli hned trojí identitu: chápali Tyrolsko jako vlast, uvědomovali si ale také svázanost s Rakouskem a Habsburky, a nakonec vnímali i svou příslušnost k „německému kulturnímu národu.“³²² V souvislosti s Lažanským stojí jistě za zmínku, že v Innsbrucku měl také silnou pozici jezuitský řád. Na přelomu 18. a 19. století se zde značně rozšířil kult Nejsvětějšího Srdce Ježíšova, když se díky lidovému hrdinovi Andrasovi Hoferovi stala oslava svátku Ježíšova srdce symbolem odporu proti okupaci Tyrolska francouzskou armádou. I zde bylo národní hnutí formováno především místními vzdělanci, kteří podobně jako profesor Zingerle sbírali pohádky, sdružovali se do různých spolků a zakládali literární časopisy. Další Lažanského profesor, Tobias Wildauer von Wildhausen (1825–1898), jenž vyučoval filosofii a řečtinu. Byl také poslancem říšské rady, hlásil se k německým liberálům a zároveň vydal pamětní knihu na oslavu čtyřsetletého připojení Tyrolska k Rakousku.³²³ Významnou roli ve společenském, kulturním a politickém životě hrálo innsbrucké zemské muzeum Ferdinandeum, nesoucí jméno Ferdinanda Tyrolského, jež založil roku 1823 Karel hrabě Chotek, který byl tehdy tyrolským gubernátorem. Lažanský byl v lednu 1876 jmenován čestným členem Ferdinanda.³²⁴ Členství ve spolcích bylo další významnou součástí společenského života. Během studií byl Lažanský v předsednictvu Akademického podpůrného spolku (*Akademischer Unterstützungsverein*) a členem studentského spolku *Austria*.³²⁵ V prosinci 1873 se účastnil oslav k 25. výročí panování Františka Josefa I. V katolickém kasinu za přítomnosti tyrolského místodržitele Eduarda hraběte Taafeho, budoucího ministerského předsedy Předlitavska, a vystoupil jako recitátor básně Karla Egona

³²¹ Ebertova báseň se jmenovala „Frau Hitt und die Bettlerin“. Pověst o Frau Hitt zaznamenali bratři Grimmové v souboru *Německých pohádek (Deutsche Sagen)* a také Ignaz Zingerle ve sbírce *Pověsti z Tyrol*. Ignaz Vinzenz ZINGERLE, *Sagen aus Tyrol. Frau Hitt, Kommentar zu Nr. 210*, s. 619–620. [online]. [cit. 10. 11. 2020]. URL: <<http://www.sagen.at/texte/sagen/oesterreich/tirol/zingerle/210kommentar.html>>

³²² Werner TELESKO, *Kulturraum Österreich. Die Identität der Regionen in der bildenden Kunst des 19. Jahrhundert*, Wien – Köln – Weimar 2008, s. 287–288.

³²³ Ludig FRÄNKEL, *Wildauer von Wildhausen, Tobias*, in: *Allgemeine Deutsche Biographie XLIV*, Leipzig 1898, s. 521–524.

³²⁴ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Leopold II. Lažanský, Spolek tyrolského zemského muzea Ferdinandeum (jmenování členem – diplom), inv. č. 428.

³²⁵ *Neue Tiroler Stimmen* (Innsbruck) 3. 12. 1873, 18. 5. 1874.

Eberta. Lažanský však čím dál tím víc tíhnul k uměleckému světu. Pokračoval ve hře na citeru a své skladby na tento nástroj nechal vydat tiskem.³²⁶ Navazoval také intenzivnější vztahy s místními divadelníky. V rámci večera hudebně-deklamační akademie v innsbruckém Národním divadle (Nationaltheater zu Innsbruck) recitoval v dubnu 1875 Ebertovu báseň *Leuchtturm* a na programu večera se také objevila jím zhudebněná skladba na motivy Uhlandovy balady *Schicksal*.³²⁷ Společně s dalšími studenty hrál Lažanský divadlo v ochotnickém spolku, ale jako naprosto iniciační se jeví být jeho spolupráce na představení *Fausta* ve prospěch postavení pomníku básníku Waltherovi von der Vogelweide.

3.11 Faust v innsbruckém Národním divadle

Během Lažanského studia na innsbrucké univerzitě nabýval na síle kult středověkého básníka Waltera von Vogelweide. Švýcarský germanista Franz Pfeiffer přišel s teorií, že slavný německý minnesänger pocházel z Tyrolska a tento názor sdílel také Lažanského profesor literatury Zingerle, Vogelweidův velký obdivovatel a propagátor.³²⁸ Od sedmdesátých let 19. století se objevovaly snahy postavit jeho sochy v Innsbrucku a Bolzanu, kde mělo vztyčení Vogelweidových soch význam symbolických hradeb „němectví“ bránících italské iredentě.³²⁹ K vybudování pomníku v Innsbrucku byl ustanoven komitét (*Das Walther-Comité Innsbruck*) a na univerzitě se uskutečnila série přednášek, jejichž výdělek ze vstupného měl pokrýt náklady na stavbu. Jejich iniciátorem byl profesor Zingerle, který v únoru 1875 přednesl přednášku „Vogelweide a jeho místo narození“ (*Vogelweide und dessen Geburtsort*).³³⁰

Na podporu pomníku se v innsbruckém divadle mělo začátkem července 1875 uskutečnit benefiční představení *Fausta*. Výběr Goethovy tragédie nebyl náhodný. Pokud byla Vogelweidovi přisuzována role největšího německého lyrika středověku, začalo být v případě *Fausta* důležité, že vychází z původně německé středověké pověsti. Bylo v módě zkoumat „německé“ aspekty tohoto díla a faustovství začalo být chápáno jako „základní

³²⁶ Jednalo se o skladby *An Therese*, *Mein Wunsch* a zhudebněnou baladu Ludwiga Uhlanda *Schicksal*. Vyšly u innsbruckého vydavatele Johanna Große; zprávu o tom *Innsbrucker Nachrichten* 19. 4., 23. 4. 1975.

³²⁷ *Innsbrucker Nachrichten* 24. a 28. 4., 1. 5. 1875.

³²⁸ V roce 1880 koupil Zingerle hrad Summersberg v obci Gufidan v Jižním Tyrolsku a na básníkovu počest zde založil stolní společnost „Walther-Tafelrunde“ nazývanou také Waltherova akademie (Walther-Akademie). Když odcházel Zingerle roku 1890 do důchodu, propůjčil mu František Josef I. šlechtický titul „Edler von Summersberg“. Heslo Ignaz Vinzenz Zingerle, in: *Lexikon Literatur in Tirol*. [online]. [cit. 10. 11. 2020]. URL: <https://orawww.uibk.ac.at/apex/uprod/f?p=TLL:2:0:::P2_ID:935>

³²⁹ Iredenta, odvozeno od italského *terra irredente* – „ztracená země“, bylo národní hnutí, které po sjednocení Itálie usilovalo o připojení dalších území s italskou menšinou. Jako odpověď na vztyčení pomníku Waltera von der Vogelweide se na italské straně stavěly pomníky básníku Dantovi Alighierimu. Werner TELESKO, *Kulturraum Österreich*, s. 344.

³³⁰ Zingerleho přednáška „Vogelweide und dessen Geburtsort“ se uskutečnila 13. 2. 1875. *Innsbrucker Nachrichten* 13. 2. 1875.

vlastnost německého charakteru“. V chystaném představení měl v roli Mefista pohostinsky vystoupit herec Ernst Possard, který však účinkování nakonec odřekl ze strachu z epidemie neštovic. Tím bylo ohroženo i celé plánované dobročinné představení. Situaci zachránil ředitel divadla Heinrich von Othegraven, jenž se role Mefista ujal, do představení přizval studenty místní univerzity a Leopolda Lažanského obsadil do titulní role. Divadelní cedule zvala na představení *Fausta* s laskavou spoluúčastí hraběte Leopolda Lažanského a dalších vysoce ctěných pánů diletantů, kteří se zhostili rolí studentů z Auerbachova sklepa.³³¹ Nadšení pro *Fausta* v nich vzbudil nepochybně profesor Zingerle, jenž Goethově tragédii věnoval v letním semestru samostatný kurz. Lažanského už dříve nadchl jeho výklad o životě a díle Goetha, avšak *Faust* mu naprosto učaroval. Citáty z Goethova *Fausta* se od té doby objevují v Lažanského korespondenci a později i v jeho deníku. Lažanský měl dosud pravděpodobně herecké zkušenosti pouze z domácích divadelních představení, možná ze školního jezuitského divadla a spolkových ochotnických představení. Musel tedy projevit velikou míru zaujetí a entuziasmu a také určitý talent, aby mu ředitel divadla svěřil titulní, a nadto velice náročnou roli; na roli Fausta ostatně si netroufali ani starší a zkušenější herci. Lažanský musel už tehdy dokonale znát rozsáhlý text role.

Představení se uskutečnilo 9. června 1875 a ohlasy na Lažanského výkon byly velice povzbudivé. Oceňovaly správné pochopení role, dobrou deklamaci a zachování míry v patetických scénách. Referent *Innsbrucker Nachrichten* pochválil správnou volbu kostýmů a jeho eleganci, neboť Lažanského Faust byl oblečen jako galantní požitkář; debutant prý správně zvolil „staroněmecké roucho“, ačkoliv Goethe předepisoval šat španělský.³³² Benefiční představení bylo úspěšné, neboť na stavbu pomníku bylo vybráno celkem 712 zlatých a 6 krejcarů a rok později byl pomník postaven.³³³ Dodnes stojí ve Waltherově parku na nábřeží Innu ve čtvrti Mariahilf – St. Nikolaus. Pro Lažanského bylo setkání s *Faustem* osudové. *Faust* jej zavedl na jeviště mezi divadelníky a toto prostředí jej okouzlo do té míry, že se rozhodl stát hercem.

³³¹ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšé, Leopold II. Lažanský, cedule k divadelnímu představení v Innsbrucku 1875, inv. č. 441.

³³² *Innsbrucker Nachrichten* 10. 6. 1875. Šat španělského kavalíra se váže přímo k textu, konkrétně k druhému výstupu Fausta s Mefistofelem (studovna II.), kdy má dojít k paktu s ďáblem a Faust se odpoutává od role učence. Mefistofeles: „Mrzouty tvého zrna léčí nejlépe kavalírský švih, hedvábný pláštík, rudé šaty s prýmkou, a každý z nich je zlatý, kohoutí péro a barel, kordisko s pěkně ostrou špicí, a chceš-li radu, máš ji hned: oblec se stejně, dej si říci, a budeš volně jako pán, poznávat život ze všech stran!“ (verše 1532–1543), přeložil J. Pokorný. Jindřich POKORNÝ, *Knihy o Faustovi*, Praha 1982, s. 87. Kostým zvolený k počtě tyrolského básníka byl tedy záměrně „německý“.

³³³ *Innsbrucker Nachrichten* 21. 6. 1875.

3.12 Zplnoletnění

Kromě zkoušení *Fausta* uzavřel v létě 1875 Lažanský pátý semestr svých vysokoškolských studií, k dokončení filosofického základu mu zbýval jediný semestr. V srpnu dosáhl 21 let a podle rakouského občanského zákoníku sice nebyl zletilý, ale se svolením soudu a za souhlasu poručníka mu mohlo být povoleno, aby vedl vlastní domácnost.³³⁴ Lažanský si opatřil osvědčení od místodržitele Eduarda Taafeho,³³⁵ od zemského hejtmána Franze Xavera Rappa, od innsbruckého magistrátu a také od svých pedagogů na univerzitě, kteří mu potvrdili, že s úspěchem vykonal všechny zkoušky.³³⁶ Svého poručníka požádal, aby jej prohlásil za plnoletého. Vztah mezi ním a poručníkem byl podle všeho nadále napjatý i po soudním výsledku z roku 1873. Ačkoliv se Leopold k Blankensteinovi choval celkem korektně, byl i nadále přesvědčen, že jej jeho poručník zatčením a uvězněním v Batelově poškodil.³³⁷ Na své straně měl i bratra Vladimíra, před nímž musela teta Josefina Blankensteina obhajovat: „Jsem přesvědčená, že ty i Poldy mu [Blankensteinovi] budete ve zralém věku vděční za veškerou péči a za všechno, co vám obětoval, aniž by z toho měl sebemenší vlastní prospěch, a že činil vše z čistého přátelství a ve vzpomínce na vašeho dobrého otce. Až pochopíte, čím je pro vás hrabě Blankenstein, nemůžete mu dnem i nocí přestat být vděční.“³³⁸ Větší část pravdy byla zřejmě na tetině straně. Blankenstein pravidelně dojížděl do Chyše kontrolovat renty a své účty skládal poctivě jak na poručenském soudě v Brně, tak na příslušných úřadech v Praze. Když měl Vladimír nastoupit na vídeňskou Orientální akademii (*Kaiserlich-königliche Akademie für Orientalische Sprachen*), odjel

³³⁴ Se souhlasem otce či poručníka mohli muži vést vlastní domácnost od 20 let. Tomáš KOVÁŘÍK, *Vývoj právní úpravy zletilosti*, diplomová práce, Právnická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2015, s. 31.

³³⁵ S tyrolským místodržitelem Eduardem Taafem (1833–1895), budoucím ministerským předsedou, se Lažanský poznal pravděpodobně právě v Innsbrucku. Taafeho manželkou byla Irma Csáky de Körösszeg et Adorján (1838–1898); s touto uherskou šlechtickou rodinou byli Lažanští spřízněni přes Leopoldovu tetu Ludmilu Csáky de Körösszeg, rozenou Lažanskou.

³³⁶ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Leopolda II. Lažanského, doklady o studiu na univerzitách v Praze, Innsbrucku a ve Vídni 1872–1882, inv. č. 366.

³³⁷ „Zu Blankenstein fuhr ich hauptsächlich deshalb nicht, weil der Ort, wo ich so namenlos unglücklich Tage verlebt habe, mich jetzt, wo eben erst ein Jahr seit diesen traurigen Ereignissen verflossen ist, an alle die erlittenen Unbilden erinnert und mich vielleicht mit neuen Zorn gegen dem Urheber meiner damaligen Leiden erfüllt hätte. Ich werde in Battelau nicht sobald, vielleicht ein, eine frohe Stunde erleben können, denn jeder Baum, jeder Stein würde mich zurückerinnern an jene grässlichen Tage meiner Gefangenschaft und all die erlittene Seelenqual und Angst.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Rosina von Mack, dopisy od syna Leopolda 1861–1890, inv. č. 324, dopis datován na bílou sobotu 1874.

³³⁸ „Ich bin überzeugt, dass sowohl du als auch Poldy ihn in neuen reiferen Jahren dankbar sein werdet, für alle die Sorgfalt und Opfer die er für euch hat gebracht ohne dem geringsten Interesse für sich, sodann nur aus purer Freundschaft in Andenken deines guten Vaters. Wenn ihn es so auffassen würdet was G[ra]f Blankenstein für Euch ist, so müsset ihr ihn Tag und Nacht, nicht aufhören ihn dankbar zu sein.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Vladimír Lažanský, dopisy od tety Josefíny Lažanské roz. Zdeborské 1868–1884, inv. č. 535, dopis z 27. 1. 1874.

poručník do Vídně a vše pro něj připravil. Constance Blankenstein si Rosině stěžovala, že její muž pro poručenské účty zanedbává rodinné statky v Uhrách a neustálé cestování a stres se neblaze odrážejí na jeho zdraví. Leopold se sice prý chová dobře, ale je jen otázkou času, kdy „zase něco vymyslí“.³³⁹ I v Innsbrucku vedl nákladný život a jeho poručník jej nabádal, aby méně utrácel a aby tolik nepil, což ostatně dělalo starosti i jeho matce, která se obávala, aby si tím neničil zdraví.³⁴⁰ Blankenstein nakonec odmítl dát souhlas ke zplnoletnění a Leopoldovi to vysvětlil těmito slovy: „Za prvé: nepovažuji tě za pevného v zásadách, naopak si myslím, že se snadno necháš zlákat. Za druhé: neumíš zacházet s penězi a dát ti svobodu je nezodpovědné asi tak, jako když se dítěti dají do ruky sirky.“³⁴¹ Leopold argumentoval, že mu Blankenstein už dal slib, že jej zplnoletní. „S Poldym je to marné, není upřímný a k dosažení svých cílů se nevyhýbá použít jakýchkoliv prostředků včetně pomlouvání a lhaní. Je to opravdu smutné, ale je to pravda,“ napsal Blankenstein jeho matce.³⁴²

Rosina Wrede se ale i tentokrát postavila za svého nejstaršího syna a v srpnu dala svolení k jeho zplnoletnění. Blankenstein chtěl své poručnictví tak jako tak složit, ale předpokládal, že se Rosina obrátí na poručenský soud a s jeho pomocí vyhledá nového poručníka. Její rozhodnutí jej evidentně zaskočilo. V říjnu byl Leopold uznán brněnským zemským soudem za plnoletého a tím se také dokončilo dědické řízení. Po otci zdědil 334 591 zlatých a 41 krejcarů a ve věku 21 let zároveň zdědil rodový majetek chyšské linie hrabat z Bukové.³⁴³

³³⁹ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšé, Rosina von Mack, korespondence Constance Blankenstein roz. Hohenlohe 1867–1883, inv. č. 334, dopis ze 3. 3. 1874.

³⁴⁰ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšé, Leopold II. Lažanský, dopisy od Karla Blankensteina (1874–1880), inv. č. 379, dopis z 27. 4. 1874.

³⁴¹ „Nach meinem Gewissen und Erfahrung die ich bei der machte, hatte ich es nicht gut, dich jetzt größjährig zu erklären. Erstens: Halte ich dich noch nicht fest in deinen Grundsätzen und leicht verführbar. Zweitens: Kannst du mit dem Geld nicht umgehen, mir kommt die Freiheit für dich vor, als es wenn man einem Kinde ein scharfgeschlissenes Messer in die Hand gebe.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšé, Rosina von Mack, korespondence s Karlem Blankensteinem 1874–1875, inv. č. 335, opis dopisu Leopoldovi Lažanskému z 30. 7. 1875.

³⁴² „Mit Poldy ist alles umsonst (...). Was das Traurigste ist, dass er nicht wahr ist, und zur Erreichung seiner Zwecke auch nicht das schlechte Mittel scheut zu verleumden und zu lügen. Es ist recht traurig aber wahr.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšé, Rosina von Mack, korespondence s Karlem Blankensteinem 1874–1875, inv. č. 335, dopis z 30. 7. 1875.

³⁴³ *Das Vaterland* (Wien) 28. 10. 1875; *Budivoj* (České Budějovice) 31. 10. 1875.

4. NĚMECKÝM HERCEM

*V obdobích, kdy nehraji, pociťuji tu a tam určité vábení k životní dráze mých předků.
Jakmile jsem ale znovu umělecky činný, cítím, že jedině zde je mé skutečné povolání.³⁴⁴*

(deník Leopolda Lažanského)

Leopolda Lažanského fascinovalo divadlo zřejmě už od dětství. Děti ze šlechtických ale i měšťanských rodin běžně navštěvovaly veřejná divadla, v těchto rodinách se obvykle provozovalo domácí či rodinné divadlo a děti rády secvičovaly představení a předváděli je v rodinném kruhu. Urozené ochotničení bylo ve šlechtických společnostech oblíbenou zábavou a ani Lažanští nebyli výjimkou.

Divadelní aktivity jsou doloženy už v případě Leopoldova praděda Prokopa I. Ten byl členem spolku šlechtických ochotníků *Prager Schauspielgesellschaft für original Stücke, Operetten, Pantomimen und Ballets*, který hrál v pražském Clam-Gallasově paláci kolem roku 1792. Tvořili jej převážně šlechtici, ale po vzoru jiných hereckých společností byli uváděni bez šlechtických predikátů. Principálem společnosti byl pan Kristian Clam, pan Louis Hartig byl divadelní pokladník, pan Karel Pachta ředitelem orchestru, Franz Hartig divadelní básníkem, Karl Clam cedulářem, Adolf Kaunitz zpíval „primo uomo“, Josef Bretfeld zastával funkci baletního mistra. Prokop Lažanský figuroval ve společnosti jako herec: „Rád hraje ministry, ale obecnstvo mu nemůže přijít na chuť.“ Představení této exkluzivní divadelní společnosti nebyla určena pro veřejnost. Jako „dvorního“ ochotníka registrujeme i Prokopa III. Lažanského, jehož jméno a vídeňská adresa (Tauchlauben čp. 562) jsou uvedeny v divadelním adresáři z roku 1823. Divadlo se připomíná konec konců i na zámku v Manětíně k roku 1843, byť se jednalo nejspíš o jen o provizorní scénu, pravděpodobně ve velkém sále. Podle Jana Štěpánka mohl být jeho iniciátorem Prokop Alois Lažanský (1809–1875) nebo jeho strýc Anton Lažanský (1784–1847), který na zámku tehdy přebýval.³⁴⁵

³⁴⁴ „In Zeiten, wo ich nicht spiele, fü[h]le ich hie und da eine Lo[c]kung nach die Laufba[h]n meiner Väter, sobald ich aber wieder künstlerisch tätig bin, fü[h]le ich, daß denn doch hier mein wa[h]res Beruf liege.“ Poldys Tagebuch 28. 10. 1879.

³⁴⁵ E. A. HRUŠKA, *Staropražská divadelní topografie. Příspěvek k dějinám pražského divadlnictví od počátku až do konce XIX. století*, s. 126. Strojopis je uložený v Kabinetu pro studium českého divadla, Institut umění – Divadelní ústav. E. A. Hruška cituje blíže neznámý zdroj „Auszug aus dem prager resonierten Theaterjournal im Carneval 1792“; *Adressenbuch von Tonkünstlern, Dilettanten, Hof-, Kammer-, Theater- und Kirchenmusikern, Vereinen, Lehr- und Pensionsinstituten, Bibliotheken zum Behufe der Tonkunst, k. k. privil. Kunst- und Musikalienhandlungen, Instrumentsmachern, Geburts- und Sterbtagen verzüglicher Tonkünstler in Wien*, ed.

Leopold snil o herecké dráze už na jezuitském gymnáziu v Kalksburgu.³⁴⁶ Je pravděpodobné, že se na koleji divadlo hrálo, secvičování školních představení bylo v systému jezuitského vzdělávání osvědčeným způsobem výuky cizích jazyků a rétoriky. První doklad o Lažanského divadelních aktivitách máme z dochované fotografie domácího divadla ze Salcburku, která jej zachycuje jako osmnáctiletého.³⁴⁷ S univerzitním spolkem hrál Lažanský během svého pobytu v Innsbrucku, kde se také začal intenzivně stýkat s divadelníky z místního Národního divadla (*National Theater zu Innsburck*), což nakonec vedlo k tomu, že mu byla svěřena titulní role v benefičním představení Goethova *Fausta*, do něhož byli zapojeni i další studenti profesora Zingerleho. Účast studentů na představení, jehož výtěžek měl být použit na postavení pomníku básníka Walthera von Vogelweide, byla hodnocena kladně jako podíl na místním spolkovém a kulturním životě.

Krátce nato byl Lažanský uznán plnoletým a ujal se chyšského panství. Finanční nezávislost a svoboda však přišly v době, kdy jej divadlo zcela pohltilo. Vyzkoušel si, jaké je to stát na scéně mezi skutečnými herci a v roli, která jej naprosto fascinovala. Kladné přijetí jeho ztvárnění *Fausta* v něm nepochybně podpořilo myšlenku věnovat se herectví profesionálně. Toto rozhodnutí v něm uzrálo v únoru 1876, kdy si poznamenal, že začíná nová kapitola jeho života, a svému deníku se vyznal z toho, že postavení, které mu prozřetelnost poskytla, může sice obšťastnit miliony lidí, ale on potřebuje nacházet štěstí ve svém vnitřním světě.³⁴⁸

4.1 Inkognito v městském divadle

Na první polovinu března 1876 si domluvil dvě pohostinská vystoupení v městském divadle v Jihlavě, které měl v nájmu ředitel Emil Ludwig.³⁴⁹ O své dojmy a zážitky se Lažanský podělil v dopise Wilhelmine Sigl, herečce a své tehdejší přítelkyni: „O úspěch mého

Anton Ziegler, Wien 1923; *Das Kaiserthum Österreich II. Die Sudeten- und Karpathenländer*, Hg. Adolf Schmidl, Stuttgart 1843, s. 170.

³⁴⁶ „Du glaubst nicht, wie schön es ist – Schauspieler zu sein. Ich erinnere mich, daß ich schon in Kalksburg, als ich den ‚Sigismund‘ studierte, oft von einer theatralischen Zukunft schwärmte und die Zeit heranse[h]te, wo dieß zur Wirklichkeit würde, was ich im stillen Museum am grünen Pulte träumte.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Vladimíra Lažanského, dopisy od bratra Leopolda II 1871–1890, inv. č. 480, dopis z 10. 11. 1880.

³⁴⁷ Na fotografii je zachycena scéna se dvěma herci a dvěma herečkami, pravděpodobně se hrála konverzační salónní hra. Osmnáctiletý Leopold má na sobě livrej, hrál tedy sloužícího. NPÚ Krásný Dvůr, svaz ze zámku Chyše, sig. KD06677, fotografie z ateliéru Baldi & Würthe, s přípisem „In Salzburg 1872, Dilettanten Vorstellung“ rukou Vladimíra Lažanského.

³⁴⁸ Poldys Tagebuch 5. 2. 1876. Zápis je na volném listu vloženém do deníku.

³⁴⁹ Jihlavské městské divadlo se nacházelo ve Špitálské ulici (Spitalgasse, dnes Komenského 2) severně od náměstí a dodnes zde stojí, byť je zevnitř zcela přebudované, zachováno zůstalo pouze původní pozdně klasicistní průčelí. Ivona SOLČÁNIOVÁ, *Budova Horáckého divadla v Jihlavě*, magisterská diplomová práce, Masarykova univerzita, Brno 2016, s. 32.

včerejšího vystoupení jsem se s tebou už telegraficky podělil. Jsem tak šťastný. Má vnitřní rozpolcenost je ta tam a jsem pevně odhodlán cele se věnovat divadlu. Mám pocit, že bych se při žádné jiné činnosti necítil tak šťastný. Od okamžiku, kdy jsem na tomto poli umění nabył určité jistoty, jsem mnohem spokojenější a dívám se na život úplně jinýma očima. Život u divadla, který až teď pořádně poznávám, není asi tak přitažlivý, ale já nejsem na těch lidech závislý. Za kulisami se zřejmě nejlépe daří onomu soukolí té odpudivé závisti. A tak na mě režisér Ludwig žárli, až je to směšné, ačkoliv jsem host a mělo by to být v jeho obchodním zájmu, že moje pohostinská vystoupení naplní sál.“³⁵⁰ Lažanský chtěl zůstat inkognito a vystupoval pod jménem své přítelkyně jako „Wilhelm Sigl aus Hamburg,“ ale byl to právě Ludwig, který souboru vyradil jeho totožnost pod záminkou, že ředitel nemá mít před svým personálem žádná tajemství. O Ludwigově profesionalitě neměl Lažanský valného mínění. Ředitel prý nechal pouze po paměti natisknout divadelní cedule a ty pak obsahovaly spoustu chyb, což se mladého debutanta velice dotklo. Faktem je, že ředitel Ludwig figuroval pouze v této sezoně v Jihlavě, úspěšným divadelním podnikatelem tedy určitě nebyl. Ale ani herečtí kolegové na Lažanského neudělali nejlepší dojem: „Překvapil bych tě, kdybys viděla, jak jsem dokázal s klidem obstát v situacích, kdy mi nikdo z těch komediantů nevycházeli vstříc, úmyslně si večer měnili místa, dělali velké pauzy, nereagovali na narážky a přiváděli mě na jevišti do rozpaků. Během těchto dvou představení jsem si hodně osvojil rutinu.“³⁵¹ Zkušenost z Jihlavy však Lažanského od jeho záměru neodradila: „Nová kariéra, kterou jsem nastoupil, mi nabídla tolik neočekávaně nového, že si ještě musím promyslet, jak ti mám vyličit všechny své dojmy, které ve mně zanechal zákulisní svět, jež teprve teď bez pozlátka poznávám.“³⁵²

³⁵⁰ „Den Erfolg meines gestrigen Auftritts habe ich Dir bereits durch Blitzdraht gemeldet. Ich bin sehr glü[c]klich. Den Zwiespalt in meinem Innerem ist gelöst und mein Entschluss mich ganz der Bühne zu widmen steht unabänderlich fest. Ich fühle, dass ich mich bei keinen anderen T[h]ätigkeit so glü[c]klich fühlen würde. Seitdem ich mir über dieser Kunst völlige Gewissheit verschafft habe, bin ich viel zufriedener und sehe das Leben mit anderen Augen an. Das Leben am Theater, das ich jetzt eigentlich erst genau kennen lerne, ist wo[h]ll nicht lockend, aber ich bin ja von den Leuten nicht abhängig. Das häßliche Kaster des Neides scheint hinter den Coulissen sein Lieblingsschlupfwinkel zu haben. So beneidet mich der hiesige Regisseur Ludwig in lächerlicher Weise.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšě, pozůstalost Wilhelmine Sigl, inv. č. 690, dopis L. Lažanského z 28. 3. 1876.

³⁵¹ „Du hättest Dich über mich gewundert, wie ich mich, trotzdem mir keiner der Komödianten entgegen na[h]m und mir am Abend mit Absicht ganz falsche Stellungnahmen, große Pausen eintraten ließen, auf das Schlagwort nicht zu heraus kommen um mich allein auf der Bü[h]ne in Verlegenheit zu bringen, doch, mit Besonnenheit aus allen diesen Lagen riss. Ich habe viel an Routine genommen durch diese zwei Vorstellungen.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšě, pozůstalost Wilhelmine Sigl, inv. č. 690, dopis L. Lažanského z 24. 3. 1876.

³⁵² „Die neue Laufbahn, die ich betrat, bot mir so viel unerwartet neues, dass ich es erst überdenken muss um Dir alle die Eindrücke zu schildern, die mir die Coullissenwelt hinterlassen, die ich fürwa[h]r jetzt erst ohne Flitter kennen lernen.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšě, pozůstalost Wilhelmine Sigl, inv. č. 690, dopis Leopolda II. Lažanského ze 24. 3. 1876.

Krátce nato odcestoval Lažanský do Plzně, kde vystupoval u ředitele Mattese a přítelkyni sděloval, že tamní poměry jsou mu milejší než ty jihlavské.³⁵³ Pochvaloval si, že jeviště je prostorné a není o moc menší než v Innsbrucku a na zkouškách, a i při představeních panuje vzorný pořádek. Mattese považoval za vzdělaného člověka, denně spolu večereli. Začátkem dubna jej pozval do Chyše a uspořádal na jeho počest hon na lišku. Hodlal jej rozptýlit, protože ředitel se nacházel v nepříjemné situaci, neboť dlužil členům své společnosti za gáže. Ti jej také zakrátko zažalovali a během soudního procesu vyšlo najevo, že má obžalovaný Mattes podporovatele v osobě mladého hraběte, divadelního nadšence Wilhelma Sigla, ve skutečnosti hraběte Leopolda Lažanského, jenž měl obžalovanému vypomoci částkou 60 zlatých a hercům vyplácel za spoluúčinkování 6 zlatých.³⁵⁴ Tehdy vyšlo najevo, že mladý Lažanský vystupuje jako herec.

Zpráva o Leopoldově hereckém účinkování se tehdy donesla jen jeho nejbližším. Rosina Wrede se synovi pravděpodobně nejdříve pokusila domluvit, ten ale trval na svém a při dalších pohostinských vystoupeních začal dokonce používat matčino rodové jméno jako jméno umělecké. V květnu 1876 absolvoval jako Leopold von Mack zkušební představení ve vídeňském městském divadle (*Stadttheater Wien*), kam byl od nové sezony přijat jako volentér.³⁵⁵ V této době se začal objevovat v blízkosti Karla von Bukovicse, herce a režiséra vídeňského městského divadla, s nímž absolvoval pohostinská vystoupení v letním divadle v Chomutově (*Kommtauer Sommer-Theater*) u společnosti bratří Feichtingerů.³⁵⁶ Bukovics nějakou dobou strávil u Lažanského na panství, konkrétně na zámku Struhaře, který Lažanský na jaře přestavěl a nově zadaptoval, aby zde mohl uvítat pozvané hosty.³⁵⁷ V srpnu 1876 tu kromě Bukovicse pobývali herec a recitátor Alexander Strakosch s rodinou a několik

³⁵³ Křestní jméno ředitele se nepodařilo dohledat. Nezaznamenávají jej ani divadelní almanachy, z čehož lze usuzovat, že jeho divadelní podnikání nemělo příliš dlouhého trvání.

³⁵⁴ *Leitmeritzer Zeitung* 19. 4. 1876.

³⁵⁵ Podle novin zprostředkovala zkušební vystoupení herečka Friderike Bognar, která byla v angažmá ve vídeňském městském divadle. Během jejího pohostinského vystoupení v Innsbrucku jí měl Lažanský oddeklamovat několik pasáží z *Fausta* a *Uriela Acosty*. *Die neue Zeit: Olmützer politische Zeitung* 29. 8. 1876.

³⁵⁶ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Leopolda II., inv. č. 442, cedula z 23., 24. a 26. 8. 1876. Karl von Bukovics byl také šlechtic, k divadlu zběhl z vojenské akademie. Začínal jako tenor v opeře, ale záhy přešel k činohře. Proslul především rolemi bonvivánů, v pozdějším věku hrál poslušné manžele, majestátní otce rodiny a poněkud omezené těžkopádné muže, k čemuž ho kromě nepochybného talentu předurčovala také jeho tělesná konstituce. Zároveň byl Bukovics úspěšným divadelním podnikatelem. Od začátku sedmdesátých 19. století let zajížděl se svým souborem o letních měsících hrát do lázních v Karlových Varech a do Teplic, a od roku 1875 byl režisérem v nově založeném městském divadle ve Vídni. Heslo *Bukovics, Karl von*, autorka Berenika ZEMANOVÁ URBANOVÁ, in: Česká divadelní encyklopedie. Německá činohra v českých zemích 19. století (online), Praha 2014, Institut umění – Divadelní ústav. [online]. [cit. 10. 11. 2020]. URL: <[Bukovics, Karl von – Divadelní Encyklopedie \(idu.cz\)](http://Bukovics.DivadelniEncyklopedie.idu.cz)>

³⁵⁷ Ke stavebním úpravám ve Struhaři není bohužel k dispozici žádná dokumentace. Vycházíme pouze ze zpráv v novinách v *Teplitzer Zeitung* 30. 7. 1876; *Bade- und Reise Journal* 6. 8. 1876 a nedatovaného výstřižku v pozůstalosti. Dochoval se jen v torzu, ale popisuje místo i Lažanského hosty podrobněji.

žurnalistů. Ti se pak také postarali, aby měl Lažanského nástup do ansámblu vídeňského městského divadla dostatečnou publicitu.

4.2 Šlechta a divadlo

Než se budeme věnovat reakcím na Lažanského rozhodnutí, musíme blíže popsat vztah šlechty k divadlu. Divadlo, jak jej známe v evropské kultuře, totiž divadelní budova s kukátkovým jevištěm, začalo pronikat na evropské panovnické dvory společně s italskou operou začátkem 17. století. Byli to právě šlechtici, kteří začali stavět divadelní sály a první divadelní budovy na svých sídlech. Divadlo se záhy stalo nedílnou součástí šlechtické kultury a kulturní mecenášství privilegovaných vrstev pak podnítilo v 18. století vznik prvních stavovských scén. Vliv na provoz těchto divadel i na jejich repertoár si šlechta udržela až do 19. století, kdy nadále patřila k jejich většinovým vlastníkům nebo je ovlivňovala prostřednictvím dědičného držení lóží. Šlechtici sami ve veřejných divadlech nevystupovali, mezi jevištěm a hledištěm byla v tomto ohledu vytyčena nepřekročitelná hranice. Příslušnost k elitám patrná i vizuálně: oblečením nebo různými druhy podívané i místem zaujímaným při těchto podívaných. Zúčastnění se dělili na ty, kteří byli pozorováni, a na ty, kteří pozorovali, přičemž dichotomie mezi pozorovanými a pozorujícími byla důležitým dělítkem společnosti.³⁵⁸ Pokud šlechtici na jevišti vystupovali, dělo se tak výhradně v rodinném kruhu a před uzavřenou společností. Herci šlechtického původu sice existovali, ale jejich počet byl natolik malý, že lze mluvit pouze o výjimečných případech. Pokud se šlechtic rozhodl pro profesionální kariéru u divadla, obvykle vystupoval pod pseudonymem, aby nediskreditoval své příbuzné. Situaci přibližuje případ herce a dramatika Karla von Holteie, jenž dostával výhrušné dopisy, když se jeho jméno s přídomkem von objevilo v roce 1819 na divadelních cedulích.³⁵⁹ Z nepatrného počtu těchto případů tvořily navíc většinu herečky, které získávaly svůj titul povětšinou sňatkem.³⁶⁰ Ještě v druhé polovině 19. století platilo, že i když se šlechtici veřejně obdivovali a dvořili herečkám, manželství s nimi obvykle neuzavírali a pokud ano, neobešlo se to bez skandálu. Šlechtic, který se rozhodl

³⁵⁸ Zdeněk BEZECNÝ – Milena LENDEROVÁ, *Několik poznámek k proměnám elit v Čechách*, in: *Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka*, České Budějovice 2003, s. 19.

³⁵⁹ Peter SCHMITT, *Schauspieler und Theaterbetrieb: Studien zur Sozialgeschichte des Schauspielstandes im deutschsprachigen Raum 1700–1900*, Tübingen 1990, s. 99.

³⁶⁰ Z pražského prostředí je známý případ herečky Josefíny Čermákové (1849–1895), dcery zlatníka, provdané na za hraběte Václava Roberta Kounice, či herečky Margarethe Binder roz. Mayer (1801–1870), provdané za barona Jacoba von Klogen. Herečky původem ze šlechtických rodin, však v pražském prostředí najdeme také. Jedná se jmenovitě o Eleonoru von Ehrenberg (1832–1912) a Jindřišku Slavínskou roz. von Ritter (1843–1908).

pojmout za manželku herečku, musel počítat s perzekucemi ze strany rodiny, od zmenšení apanáže přes přerušování kontaktů až po vydědění.³⁶¹

Neobvyklý krok, jenž Lažanský učinil, shrnul výstižně anonymní novinový článek: „Tento herec, mladý muž, vzbuzuje zájem nejen svou urostlou postavou, vznešeným a imponujícím zevnějškem, ale také svým odvážným krokem, neboť ze síně s obrazy předků vykročil na prkna, která znamenající svět, a tím překročil hranici, která se doposud tyčila mezi aristokracií a komedianty. Existuje určitý počet hraběnek a barones a rytířů vstupujících v divadlech. Ti byli ale zpravidla už dříve komedianty, kteří přes noc začali užívat aristokratického jména, ale aby se čistokrevný šlechtic stal nenadále hercem, to je v dějinách hereckého umění něco zcela nového a neobvyklého.“³⁶²

4.3 Leopold Neuhoff

Ve šlechtických kruzích vyvolalo Lažanského rozhodnutí skandál. Podle vídeňských novin si prý dámy z lepší společnosti lámaly hlavy nad tím, jak se dobře situovaný kavalír mohl dát na hereckou dráhu.³⁶³ Neodpovídalo to normám jeho sociální vrstvy, přičilo se její mentalitě, životnímu stylu a lpění na tradicích. Ačkoli se Lažanští nemohli počítat k předním rodům monarchie, pyšnili se hraběcím titulem po dvě a půl století. Pro tzv. starou šlechtu byla příslušnost ke stavu vnímána jako více zavazující než v případě nově nobilitovaných rodin. Druhým a závažnějším problémem však bylo, že Lažanský byl majorátním pánem. Výstřelky v chování a rozvolněnější životní styl byly částečně tolerovány v případě rodinných příslušníků, kteří nezodpovídali za rodový majetek. Od formální hlavy rodiny se naopak očekávalo, že bude rodinné statky řádně spravovat a v ideálním případě i pomocí výnosného podnikání rozšiřovat.

Leopoldovo širší příbuzenstvo tak muselo utrpět opravdový šok. Máme svědectví, jak zpráva o synovcově hereckém působení rozrušila Ludmilu Csáky rozenou Lažanskou, která

³⁶¹ Marie HRACHOVCOVÁ, *Šlechtické sňatky v druhé polovině 19. století*, diplomová práce, Jihočeská univerzita, Pedagogická fakulta, Historický ústav, České Budějovice 2007, s. 60–62.

³⁶² „Der Schauspieler, eine junge, durch seine stattliche Gestalt, durch sein vornehmes Exterieur imponierende Erscheinung, rief das allgemeine Interesse wach, denn er hat durch den kühnen Schritt aus Ahnensaal auf die die Welt bedeutenden Bretter eine Schranke durchbrochen, welche bislang zwischen Aristokrate und „Komödiantenthum“ aufgerichtet war. Wir haben wohl eine Anzahl von Gräfinnen und Baronessen, Ritter und auf den Bühnen. Diese aber waren zumeist früher Komödianten und sind dann erst über Nacht zu aristokratischen Namen gekommen, aber daß ein Aristokrat pur sang plötzlich Schauspieler wird, ist etwas ganz Neues und werth, von der Geschichte der Schauspielerkunst registriert zu werden.“ RA Lažanských – Chyšě, pozůstalost Leopolda II., bez inv. č., výstřížek článku „Graf Leopold Lazanski-Neuhof“, bez data a názvu periodika.

³⁶³ Nedatovaný výstřížek. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšě, Leopold II., výstřížky novinových článků, inv. č. 462.

jeho chování považovala za nesmyslné, lehkovážné, vůči rodině zcela nezodpovědné a děsila se toho, že by snad Leopold přijel s Laubeho souborem hostovat do Budapešti a ona by s ním mohla být spojována.³⁶⁴ Trpělivost došla i Leopoldově matce. Rosina von Wrede konzultovala celou záležitost s právníkem již koncem dubna 1876, kdy zvažovala možnost, že by na svého syna uvalila kuratelu a zbavila jej svéprávnosti. Nicméně byla to právě ona, která umožnila synovo předčasné zplnoletnění, a tento krok byl nevratný. Právník musel Rosině s politováním sdělit, že hloupé a nesmyslné chování není důvodem k uvalení kurately, a pokud synovi nebrání vlastní vědomí o nevhodnosti hrát veřejně divadlo, není zákonné cesty, jak mu v tom zamezit.³⁶⁵ Lze jej ale prý přimět, aby nediskreditoval její rodinu a zvolil si umělecký pseudonym. Občanský zákoník nedovoloval vydávat se za jinou osobu, a tak bylo možné Lažanského donutit, aby se jména Leopold von Mack vzdal a zvolil si jiné umělecké jméno.

V září začal Lažanský zkoušet ve vídeňském městském divadle. To bylo založeno roku 1872 a společně s Carlovým divadlem (*Carltheater*) a bylo chápáno jako protiváha konzervativního a panovníkem subvencovaného Dvorního divadla (*Burgtheater*). Odtud sem přišel Heinrich Laube, ceněný dramatik a jedna z nejvýznamnějších postav německojazyčného divadla druhé poloviny 19. století, jemuž se Lažanský obdivoval. K příležitosti Laubeho 70. narozenin měla být na začátku sezony 1876/1877 prvně uvedena jeho tragédie *Monaldeschi*. Do titulní role byl obsazen hostující Emmerich Robert, hlavních úloh se ujali Nina Weisse (královna Christina), Karl Bukovisc a Katharina Schratt (Sylva), tehdy na začátku divadelní kariéry.³⁶⁶ Lažanský se objevil v epizodní úloze svobodného pána Rosenhana, ale vzhledem k jeho původu se mu dostalo obdobné pozornosti jako hercům v hlavních rolích. V tisku se objevily zprávy, že se příště představí v titulní roli Uriela Acosty,³⁶⁷ ale na tu v městském divadle nedošlo a další Lažanského role byly stejně malé jako Rosenhan: v Raimundově *Marnotratníku* (*Verschwender*) si zahrál pána z Helmu (Herr von

³⁶⁴ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Rosiny von Mack, dopisy od Ludmily Csáky roz. Lažanské, inv. č. 338, dopis z 20. 9. 1876. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Vladimír, dopisy od tety Ludmily Csáky, roz. Lažanské 1871–1879, inv. č. 496, dopis z 30. 9. 1876.

³⁶⁵ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Rosiny von Mack, korespondence se státními úřady ve věci hereckého působení jejího syna Leopolda Lažanského, 1876, inv. č. 363, dopis od právníka z 28. dubna 1876, podpis je nečitelný.

³⁶⁶ Katharina Schratt (1853–1940) byla ve vídeňském městském divadle angažována od svých 19 let. Oficiální „přítelkyní“ císařského páru, zejména pak stárnoucího Františka Josefa I., se herečka stala až o deset let později. S Leopoldem Lažanským dále hrála v Raimundově pohádkové hře *Der Verschwender* (Marnotratník).

³⁶⁷ *Bohemia* (Prag) 26. 9. 1876.

Helm), v Goethově dramatu *Götz z Berlichingen* Franze von Sickingen a ve Wilbrandově *Der Graf von Hammersten* Thietmara.³⁶⁸

V připravované světové premiéře tragédie *Nero* od Martina Greifa měl dostat konečně větší příležitost, ale jeho role byla nakonec o dost zkrácena. Lažanský to nejspíš nesl velice úkorně a jeho přítel Bukovics se jej snažil uchlácholit.³⁶⁹ Počínaje listopadem už Lažanského na cedulích divadla nenajdeme, důvodem jeho odchodu mohla být právě okolnost, že dostával pouze epizodní role, které neodpovídaly jeho ambicím. Jiný důvod ukončení angažmá naznačuje korespondence Rosiny Wrede, která se mezitím radila s příbuznými a čile korespondovala s úřady. O pomoc požádala císařského komořího a tajného radu Johanna Carla Huyna, syna hraběnky Henrietty Lažanské a vnuka Prokopa I., který se v srpnu sešel s Laubem a osvětlil mu, že Leopold vstoupil do angažmá bez souhlasu rodiny.³⁷⁰ Na kněžnin podnět pak vydalo moravské místodržitelství rozhodnutí, že Leopold není oprávněn používat jméno „von Mack“ a informovalo o tom vídeňské policejní ředitelství. To pak upozornilo ředitele Laubeho, že se na cedulích a dalších písemných (dnes bychom řekli propagačních) materiálech divadla toto jméno již nesmí objevit. Je pravděpodobné, že tyto nepříjemnosti vedly Laubeho k tomu, smlouvu s problematickým hraběcím volontérem promptně rozvázal.³⁷¹

Lažanský si musel vybrat nové umělecké jméno a počínaje prosincem 1876 se začal na divadelních cedulích objevovat jako „Leopold Neuhoff“. Zvolil si jej podle oblíbeného loveckého zámečku na svém panství, jenž právě v této době měl projít rekonstrukcí a proměnou vnější podoby, motivovanou bezpochyby nově nabytou identitou majitele.³⁷² Jméno Neuhoff mohlo také za dané situace symbolicky vyjadřovat, že hrabě si hodlá počínat bez ohledu na rodinu a rodové závazky. Kdo je Leopold Neuhoff se ale vědělo, protože právě jméno hraběte se běžně objevovalo vedle jeho jména uměleckého. Pod tímto jménem vystupoval Lažanský až do konce herecké kariéry.

³⁶⁸ Theaternuseum Wien, cedule vídeňského městského divadla, konvolut je označen signaturou Rakouské národní knihovny (Österreichische Nationalbibliothek 795.275-C. Theat.-S.).

³⁶⁹ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyš, pozůstalost Leopold II., dopis od K. Bukovicse, inv. č. inv. č. 380.

³⁷⁰ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyš, pozůstalost Rosiny von Mack, dopis od Johanna Karla Huyna z 24. 8. 1876, inv. č. 343.

³⁷¹ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyš, pozůstalost Rosiny von Mack, korespondence s úřady ve věci hereckého působení Leopolda II, inv. č. 363.

³⁷² Na tuto skutečnost upozornil Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí českých zemí*, disertační práce, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav pro dějiny umění, Praha 2017, s. 131. Torzo loveckého zámečku Neuhoff se nachází ve vesnici Nový Dvůr. Zámeček vyhořel koncem druhé světové války.

4.4 Exkurz: Německojazyčné divadlo druhé poloviny 19. století

Konstatování, že divadlo bylo ovlivňováno historickými a sociálními, technologickými, ekonomickými a mediálními faktory může znít jako klišé, dokud se nezamyslíme, jak dalekosáhlé a komplexní změny probíhaly v tzv. „dlouhém“ 19. století, a to zvláště v jeho druhé polovině. Po roce 1848 byla v rakouském soustátí reformována státní správa, která se stala efektivnější, ale také více byrokratizovanou a centralizovanou. Pro hospodářský rozvoj bylo důležité zrušení cechů, dále odstranění vnitřních cel mezi Uhry a ostatními částmi monarchie a téhož roku (1856) vešel v platnost živnostenský řád, který deklaroval volný přístup ke všem živnostem.³⁷³ Mezi živnosti se počítalo i divadelní podnikání, ale nad ním si stát udržel kontrolou, protože ještě z doby předbřeznové mu zůstalo právo na udělování koncese na provozování divadelní činnosti. I v této oblasti došlo k novému definování vztahu státu k divadelnímu podnikání: Bachův divadelní řád z roku 1850 byl založen na třech kontrolních principech: na reálné koncesi (místo, kde se divadlo hrálo, muselo být předem schváleno), na koncesi pro fyzickou osobu (koncese se vydávaly pouze *ad personam*) a následném cenzurním dohledu.³⁷⁴

Podívejme se alespoň v základních bodech na změny, které měly bezprostřední dopad na divadlo a jeho provoz. Nárůst populace měl za následek příliv obyvatel do měst, kde se vytvářely dobré podmínky pro rozvoj obchodu, průmyslu, což podpořil i volný pohyb po zrušení poddanství. Společně s průmyslovou revolucí se rozvíjela předměstí a od konce padesátých let 19. století byly strhávány městské hradby. Uzavřená vnitřní města se propojovala s dřívějšími předměstími a na místě bývalých hradeb byly zakládány parky, budovaly se okružní třídy s reprezentativními budovami včetně nových divadel. Vzorem pro ostatní města mocnářství byla Vídeň, metropole monarchie, v níž se po zbourání opevnění v roce 1858 uvolnil půl kilometru široký prostor pro Okružní třídu (Ringstraße) a na tomto Ringu postupně vyrostla čtyři nová divadla: Theater am Franz-Josefs-Kai (1860), Hofopertheater (1869), Komische Oper (1874) a Hofburgtheater (1888).

V souvislosti s rozšiřováním městských aglomerací se divadelní produkce začaly diferenciovat. Sociální, ekonomické, a nakonec i estetické faktory proměnily stávající divadelní mapu. Dříve existovaly fakticky jen tři provozní typy divadel: soukromá dvorní (šlechtická), městská a kočující společnosti, jež hrály především po hostincích. Veřejná divadla ve větších městech od poloviny století doplnily arény vně hradeb, které lákaly

³⁷³ [online]. [cit. 10. 11. 2020]. URL: <<http://www.ius-wiki.eu/historie/pfuk/cech/zkouska/skupina-a/otazka-35>>

³⁷⁴ Martina MUŽÁTKOVÁ, *Právní úpravy divadelní činnosti*, bakalářská práce, Masarykova univerzita, fakulta filosofická, Brno 2015, s. 13.

měšťany v letních měsících na divadelní produkce do otevřených a vzdušných prostor. Ve většině měst k tomu přistupoval i další důvod: stavové měli divadelní privilegia a uvnitř města si tak nikdo nemohl postavit novou scénu.³⁷⁵ Když hradby padly, přibývalo nových typů divadel, které se lišily v závislosti na sociální stratifikaci obyvatelstva měst a jejich čtvrtí. Na dřívějších předměstích Vídně se divadelní síť rozšiřovala o arény, později kabarety, varieté, singspielové haly či kuřácká divadla, která zajišťovala zábavu nejširším vrstvám obyvatel. S proměnou publika a jeho preferencemi se proměňoval i repertoár: klesala návštěvnost klasických her, jež vyžadovalo kultivované publikum vyšších vrstev, rostl zájem o veselohry, frašky, hry se zpěvy a v Rakousku velice oblíbené tzv. lidové hry. Žánrem, který symbolizoval proměnu starého tzv. lidového divadla v divadlo moderní a ohlašoval vznik masové populární kultury, byla opereta.³⁷⁶

Jednu z největších změn do tehdejšího života přinesla jednoznačně železnice, protože byla schopná propojit do té doby nepředstavitelně vzdálená místa. Měštům přinášela hospodářský rozvoj, pokud však městské rady naopak propojení na železniční síť odmítly, ekonomický potenciál těchto měst prudce klesal. Zprvu byly železnice budovány primárně pro hospodářské potřeby, od šedesátých let začala vzrůstat jejich důležitost i pro osobní přepravu. Pro divadlo, pro nějž byla vždy příznačná velká mobilita, to mělo dalekosáhlé důsledky. Železnice umožnila hercům cestovat za angažmá i na do té doby vzdálená místa a zjednodušila jejich cesty za letním výdělkem v rámci pohostinských vystoupení. Připomeňme, že se necestovalo jen uvnitř států, ale i v rámci kontinentů, neboť divadla, kde se hrálo německy, byla rozestá od Ameriky po Rusko.³⁷⁷ Postupem doby začali železnici využívat divadelní ředitelé k přepravě souborů v rámci jednotlivých stací. Díky železnici si ředitelé mohli na léto pronajímat i lukrativní divadla v lázeňských městech, která byla jinak vzdálená i stovky kilometrů od divadel, která měli v nájmu přes zimu.³⁷⁸ Cestovali i diváci. Železnice umožnila zámožnějším obyvatelům menších měst dostat se do divadelních center a vidět představení nejvyšší kvality s nejlepšími herci, nejnovější hry a nejluxusnější vybavení, čímž

³⁷⁵ Alfréd JAVORIN, *Pražské arény. Lidová divadla pražská v minulém století*, Praha 1958, s. 7.

³⁷⁶ Výzkumu operety a zábavního divadla jako kulturně-historických fenoménů se věnuje německá divadelní historička Marion LINHARDT, *Residenzstadt und Metropole. Zu einer kulturellen Topographie des Wiener Unterhaltungstheater (1854–1918)*, Tübingen 2006.

³⁷⁷ Ve skutečnosti nezáleželo valně na tom, v jakém jazyce herec vystupoval. Slavní herci absolvovali pohostinská vystoupení ve své rodné řeči a stálý soubor hrál v tom, na který byl zvyklý. Nikomu to zřejmě nevadilo, neboť texty parádních rolí, v nichž tito herci většinou vystupovali, byly všeobecně známé.

³⁷⁸ Tato divadla byla v divadelních almanaších uváděna jako divadla spojená (*vereeinigte Theater*).

pochopitelně vzrůstaly jejich nároky na místní scény.³⁷⁹ Koncem století pomáhali ředitelé zaplnit hlediště tím, že vypravovali tzv. divadelní vlaky.

Železnice zrychlila také přenos informací, na doručení dopisu se už čekalo v rádech dní, nikoliv týdnů, kdy poštovní služby zajišťovaly dostavníky. Revoluci v komunikaci znamenal telegraf, který umožnil okamžitý přenos informace. Poslání telegramu bylo zpočátku poměrně nákladné, ale časem si jej mohlo dovolit stále více lidí: od sedmdesátých let 19. století začali používat telegrafu běžně i divadelní ředitelé a herci při domlouvání angažmá či hostování.

V druhé polovině 19. století bylo na území rakouského soustátí postaveno enormní množství divadelních budov. Ačkoliv některá města budovala svá divadla za pomoci místních stavebníků,³⁸⁰ zprůmyslnění a typizace se začaly projevovat také v novostavbách kamenných divadel. Na výstavbu divadelních a koncertních budov se specializoval vídeňský architektonický ateliér Fellner a Helmer, který za dobu své více než čtyřicetileté existence vyprojektoval na 200 divadel po celé monarchii. Výsledkem byla jistá unifikace stánků múz po celé monarchii – na druhou stranu byla divadla sjednocena též co do kvality dispozic či akustiky. Technickou novinkou vnitřního vybavení bylo elektrické osvětlení, které se začalo zavádět od počátku osmdesátých let. Předtím se k osvětlení využívalo svíček a olejových

³⁷⁹ Důležitost železnice zdůrazňuje Walther Taufar v případě provinčního divadla v Mariboru v dnešním Slovinsku, odkud začali cestovat bohatší měšťané za divadlem do Štýrského Hradce a do Vídně. WALTER TAUFAR, *Das deutschsprachige Theater in Marburg an der Drau. Typologie eines Provinztheaters*, disertační práce, Universität Wien, 1982, s. 29.

³⁸⁰ Bylo to dáno tím, že si města nemohla dovolit zaplatit renomované architektky a práci zadávali místním stavitelům. Ti často využívali dispozic původních budov, z nichž divadla přestavovali: jednalo se o odsvěcené kostely, bývalá kasárna, pivovarské prostory či hostince. Jedním z mála popsaných příkladů je městské divadlo v Jihlavě, které vzniklo z bývalého karmelitánského kostela. Stavitel Johann Svoboda se rozhodl využít původní budovy, a tak mělo jihlavské divadlo poměrně netypickou dispozici: jeviště bylo situováno před hledištěm, takže po vstupu do divadla museli diváci procházet dlouhou chodbou vedoucí po pravé straně podél divadelního sálu, aby se dostali do foyer, do šatny a pak teprve do parteru. Z chodby vedly také schody nahoru do galerií a k balkónům. V prvním patře byly šatny herců, divadlu však chyběly technické a skladovací prostory, k tomuto účelu využívalo okolních budov. Divadlo mělo po jedné toaletě v přízemí a v prvním patře, toalety byly smíšené. V podzemí byla umístěná vykuřovací pec, která naháněla teplý vzduch průduchy do hlediště a zajišťovala divadlu vytápění. Interiér divadla byl zhotovený převážně ze dřeva, včetně sedadel v parteru a na galeriích. Svítlo se ještě pomocí svíček a olejových lamp. Osvětlení hlediště zajišťoval velký lustr se šesti hořícími lampami, po obvodě galerií byly umístěné malé lampičky. Jeviště dále osvětlovaly kandelábry s hořícími svíčkami. Parafinový vosk používaný k výrobě svící od druhé třetiny 19. století omezil sice nepříjemné čadění svíček, nicméně i tak nebyl zcela jistě v divadle kvůli nedokonalému vytápění příjemný vzduch. Plynového osvětlení se jihlavské divadlo dočkalo až v druhé polovině osmdesátých let 19. století. Jeviště bylo kukátkové a bez forbíny, portálový otvor byl zřejmě dosti úzký, šířka jeviště byla 13,4 metrů a hloubka 7,44 metrů. O zařízení toho příliš nevíme, jen že ruční opona se stahovala směrem dolů. Nedlouho před Lažanského pohostinskými vystoupeními bylo uprostřed jeviště zřízeno propadliště, které jinak bylo běžnou součástí jevištní mašinérie. Hlediště bylo podkovitého tvaru, 12 metrů dlouhé, 12 metrů široké a 15 metrů vysoké. Parter byl rozdělený na dvě části, uprostřed byla ulička, po stranách bylo místo pro stojící diváky. Nad hledištěm byl balkón s lóžemi po stranách a dvě galerie, na nichž byla místa k sezení jen v první řadě. Za nimi byla místa na stání, stálo se na dřevěných lavicích. Díky dostatku místa pro stojící diváky se do divadla vešlo až na 1300 lidí. IVONA SOLČÁNIOVÁ, *Budova Horáckého divadla v Jihlavě*, magisterská diplomová práce, Masarykova univerzita, Brno 2016, s. 32–37.

lamp, které ovšem byly častou příčinou tragických nehod. Požár vídeňského Ringtheatru (dříve Komické opery) usmrtil v roce 1881 stovky lidí. To mělo za následek přijetí celé řady protipožárních opatření, jež se promítly jak do vnitřního vybavení divadel (nezbytnost železné opony aj.), tak i do vnější podoby divadel (stavba vnějších schodišť).

Díky elektrickému osvětlení se divadla stala bezpečnějšími, ale elektrické světlo mělo vliv i na vizuální podobu divadelního představení. Efekt elektrického světla namířeného na scénu působil tak, že se dříve osvětlená hlediště začala propadat do tmy a tím se proměnila i sociální funkce celého divadla, kam se dříve chodilo mimo jiné proto, aby byl člověk viděn. Diváci totiž byli zvyklí během představení živě komunikovat: bavit se, ale třeba také sjednávat obchody.

Divadlo druhé poloviny 19. století se muselo rovněž vypořádat s nástupem nových médií. Vynálezy a rozšíření fotografie, panoramat, dioramat, rostoucí počet obrazových časopisů a žurnálů, ale také reklama, jež se začala objevovat v ulicích měst, to vše mělo za následek zaplavení veřejného prostoru obrazy; člověka najednou obklopovala zcela nová vizuální realita.³⁸¹ Optickou moc obrazu pak objevovali divadelníci jako Franz Dingelstedt, který po nástupu do Burgtheatru roku 1867 začal spolupracovat s malířem historických pláten Wilhelmem von Kaulbachem a jejich inscenace s opulentními scénickými obrazy fascinovaly diváky, nicméně jiní to posměšně nazývali „tapetářskou dramaturgií“ (*Tapezierer-Dramaturgie*). Soubor sasko-meiningenského vévody Jiřího II. v Meiningen, tzv. Meiningenští, vědomě začal formovat scénickou estetiku podle norem historické věrnosti.

4.4.1 Cenzura

Předminulé století ještě neznalo pojem duševního vlastnictví a právo hrát divadelní hru či hudební skladbu se nabývalo prostě zakoupením příslušné hry či notového partu. Proto bylo pro divadelního ředitele nezbytné vlastnit nejen odpovídající fundus kostýmů a rekvizit, ale také dostatečně bohatou divadelní knihovnu.

Hrát se ale mohly pouze cenzurou povolené hry. Cenzura se zabývala především aktuálními politickými tématy, ale bděla též nad tím, aby se žádný z národů v mnohonárodnostní monarchii necítil znevýhodněn, nepřípustné rovněž bylo znevažování císařského majestátu a členů rodiny vládnoucí dynastie. Cenzurní zásahy byly nadto plně odvislé od aktuální politické situace, což znamenalo, že dříve povolená hra mohla být znenadání zakázána. Divadelní texty se předkládaly ke schválení na zemská místodržitelství,

³⁸¹ Nic LEONHARDT, *Piktoral-Dramaturgie: Visuelle Kultur und Theater im 19. Jahrhundert (1869–1899)*, Bielefeld 2007.

popřípadě na okresní hejtmanství. V praxi to vypadalo tak, že ředitel byl povinován na okresní úřad dodat soupis her, které plánuje v daném místě uvádět, a odevzdal s ním i jejich texty. Aby byla agenda jednodušší, obesílalo místodržitelství okresní hejtmanství se seznamy aktuálně zakázaných her. Schvalovací proces se urychlil, když divadelní ředitel rovnou předložil s textem hry i důkaz, že hra už byla povolena jiným úřadem. Pokud ředitel dokázal, že se hra, kterou se chystal provozovat, před nedávnem uváděla ve Vídni, měl prakticky vyhráno: hlavní město monarchie spolehlivě fungovalo jako referenční rámec i pro úřady místní správy.

Cenzura nebděla jen nad texty her, ale dohlížela i na průběh divadelního představení. Z tohoto důvodu platil přísný zákaz extemporování (mluvení spatra), které lákalo herce, neboť pomocí extempore na sebe zaručeně strhávali pozornost. Zásah cenzury mohl značně zkomplikovat divadelní podnikání, a proto divadelní ředitelé zahrnovali do svých interních služebních řádů naprostý zákaz extemporování, za jehož porušení hrozila herci pokuta ve výši až poloviny gáže či okamžitý vyhazov. Cenzura bděla také nad kostýmy. Aby nedocházelo k nežádoucí kritice armády, jež byla chápána jako opora státu, a vojáci se těšili výsadnímu postavení, bylo zakázáno používat v představení rakouských uniforem. Obdobný zákaz platil u zobrazování duchovního stavu. Možné cenzurní zásahy byly pro divadelní ředitele neustálou hrozbou a visely nad nimi jako Damoklův meč.³⁸²

4.4.2 Divadelní podnikatelé

Už jsme zmínili, že provozování divadelní činnosti bylo především živností, tedy způsobem podnikání, a řídilo se v první řadě tržními pravidly. Udělování divadelní koncesí úředně spadalo pod stejnou agendu jako provozování jiných veřejných produkcí, včetně těch pouličních: od výstav panoramat, po produkce akrobatické, povolení pro provozovatele menažerií až po hráče na flašinet či na niněru.³⁸³ Když si v archivech pročítáme žádosti o povolení k divadelnímu podnikání, je z nich zřejmé, že sami divadelní ředitelé chápali divadlo jako živnost a jako argument k udělení koncese běžně uváděli, že nemají jinou možnost obživy. Umělecké aspekty nehrály v případném udělení koncese žádnou roli, důležité ovšem bylo, aby uchazeč disponoval dostatečným kapitálem a byl solventním podnikatelem.

³⁸² Walther TAUFAR, *Das deutschsprachige Theater in Marburg an der Drau. Typologie eines Provinztheaters*, disertační práce, Universität Wien, 1982, s. 38.

³⁸³ Jiří HILMERA, *Direktoři a úřady*, in: *O divadle 2008. Příspěvky pronesené na teatrologických konferencích v Uměleckém centru Univerzity Palackého v Olomouci*, ed. Jiří Štefanides, Olomouc 2009, s. 203.

Koncese k divadelnímu podnikání vyřizoval nejvyšší zemský úřad, místodržitelství, přičemž tato agenda spadala přímo pod jeho prezidium. Pro oblast českých zemí tedy bylo nutné se obrátit buďto na české nebo na moravské místodržitelství (pod něž byla zahrnuta i ta část Slezska, jež českým zemím po prohraných prusko-rakouských válkách zůstala), nebo na jemu podřízené okresní úřady (okresní hejtmánství), které pak žádost postoupily na místodržitelství. Není sice zřejmé, podle jakého klíče úřad při udělování koncesí postupoval, ale pravděpodobně byli upřednostňováni armádní vysloužilci a bývalí státní úředníci.³⁸⁴ Úřad bral zřetel na to, že žadatel nemá jinou možnost obživy, a proto bylo snazší, aby koncesi získal dědic divadelního ředitele, což byl často jeho rodinný příslušník: silně zastoupené divadelní ředitelky byly ve většině případů vdovy po ředitelích. Stát tak de facto podporoval kontinuitu v případě zavedených podniků a zároveň omezeným počtem vydávaných koncesí reguloval počet divadelních společností. Reálně tak zamezoval, aby mělo povolení k provozování činnosti víc osob, než kolik se jich dokáže uživit. Počet žadatelů o divadelní koncesi tak výrazně převyšoval počet udělených koncesí, a proto byla poměrně častá udání na konkurenční podnikatele.

Úředníci nejvyššího zemského úřadu se sice nezajímali o umělecké schopnosti ředitele a kvalitu jeho souboru, ale městská rada, která řediteli pronajímala svou budovu, naopak měla enormní zájem na kvalitě nabízených představení. Ředitel musel prokázat, že má dostatečný základní kapitál, bohatou garderobu a fundus rekvizit a obsáhlou divadelní knihovnu, že je umělecky kompetentní, má dost zkušeností a dostatečnou ředitelskou praxi. Musel už mít pochopitelně také sestavený herecký ansámbl. Město mu naopak nabízelo provozuschopnou divadelní budovu s technickým zázemím, tedy fungující mašinérií a stálým souborem kulis. Poskytovalo mu též finanční subvenci. Kvalita služeb, kterou pro své hosty bylo schopné zajistit například lázeňské město, se zásadním způsobem odrážela i v počtu lázeňských hostů a promítala se do obrátu města. Cílem městské rady proto bylo zajistit na letní sezónu co možná nejkvalitnější divadelní soubor, co nejlepší lázeňskou kapelu na kolonádě atd. Ze strany divadelních ředitelů byl o pronájem lázeňských divadel enormní zájem, protože letní měsíce byly ve městech co do výdělků velice hubené. Potenciální diváctvo zaměstnávalo sezónní práce a na divadlo nebyl čas; zámožnější společenské vrstvy trávily letní měsíce na letních sídlech a společenská setkání se odehrávala právě v lázních.

³⁸⁴ V každém úřadu existovaly určité interní směrnice, ale dějiny správy nejsou v této oblasti tak podrobně zpracované – kromě toho, že se tato oblast bádání netěší zvláštní popularitě, je množství archivního materiálu doslova enormní a jen ve výjimečných případech je archivní materiál detailně uspořádán a inventarizován.

4.4.3 Divadelní agentury

V poslední čtvrtině 19. století bylo divadlo již složitě strukturovaným organismem přerůstajícím do skutečného nadnárodního byznysu. Vzhledem k velkému množství divadel v Rakousko-Uhersku, Německu a nemalému počtu německojazyčných scén od Ameriky po Rusko nebylo v silách herce sledovat volná místa a divadelní ředitel zase nemohl mít přehled o volných hercích. Protože divadelní ředitel neměl čas ani prostředky objíždět jednotlivá divadla a vytipovávat si divadelníky, mohl si je vybírat maximálně tak, když jej noví herečtí adepti vyhledali v divadle, v kavárně, hospodě či v kasinu.³⁸⁵ Tak to ale dělali jen ti nejnuznější herci. Ti lepší, nebo také ti, kteří si to mohli dovolit – což byla zároveň známka jejich kvality – využívali služeb divadelních agentur.

Všechny divadelní agentury sídlily ve Vídni, nebylo tedy pravidlem, že by se agentura soustředila pouze na určitou oblast monarchie. Spíše se jejich místní působnost překrývala a jejich úspěch byl odvislý od kvality osobních kontaktů jednotlivých agentů. Divadelní agenti byli v podstatě obchodníci s informacemi a kontakty. Za zprostředkovatelské služby pobírali od herců procenta z gáže. Herec-klient jim však vyplácel pevně stanovenou sumu i v případě, že mu agent nezajistil angažmá. Agent s nabídkou obeslal divadelní ředitele, kteří se na něj zároveň obraceli se žádostmi o zprostředkování herce příslušného oboru. Když si ředitel vybral konkrétního herce, agent mu zaslal jeho fotografii a soupis repertoáru. Pokud se ředitel rozhodl pro konkrétního herce, zprostředkoval agent oběma klientům – řediteli i herci – vzájemnou smlouvu. V té mimo jiné stálo, že v prvních čtyřech týdnech může být smlouva zrušena ze strany ředitele bez udání důvodu. Ředitelé totiž znali herce pouze z fotografie a podle repertoáru a agenti své klienty pochopitelně vychvalovali, ředitelé tak většinou kupovali zajíce v pytli. Herci však byli pro divadelní podnikání klíčoví, do divadla se chodilo hlavně na ně. Špatný či jinak problematický herec mohl ohrozit divadelní podnik, a tak se ředitelé bránili tím, že na začátek sezony pro jistotu angažovali hned několik herců pro jeden obor a během prvního měsíce proběhla selekce. Kdo se nejvíc osvědčil, zůstal v angažmá, s ostatními byla smlouva rozvázána. Je zřejmé, že kontrakty ještě v 19. století jednoznačně stranily ředitelům, práva herců prakticky neexistovala. Situace se začala měnit až začátkem 20. století, kdy se herci začali sdružovat do spolků, předobrazu odborů.

³⁸⁵ Walthar TAUFAR, *Das deutschsprachige Theater in Marburg an der Drau. Typologie eines Provinztheaters*, disertační práce, Universität Wien, 1982, s. 40.

4.4.4 Herec

Herec vždy byl středobodem divadla a zůstával jím i v druhé polovině 19. století. Tehdejší divadlo bylo silně ovlivňováno velkými herci a herečkami, a ti pak dávali produkci dramatu svůj otisk: některým byly psány role přímo na tělo. S kultem herce se postupně rodila instituce populárních hvězd. Tu odrážela oblíbenost hereckých portrétů, oslavných spisů a později také fotografií, které se prodávaly přímo v divadlech. Nejproslulejší herci byli prezentováni jako výjimečné osobnosti či géniové, a to zcela v duchu kultu velikánů, který byl ostatně příznačný pro celé 19. století. Velká váha se přičítala oslavám hereckých jubileí. Bylo zvykem slavit kulatá nebo půlkulatá výročí hercova působení u divadla, ale také jubilea hraní na konkrétní scéně; služebně věrní herci se totiž těšili zvláštní přízni domácího publika.³⁸⁶ V německých divadelních ročenkách byla pro herecká výročí vyčleněna celá kapitola, v níž byly otiskovány obsáhlé medailony herců, kteří dovršili určitého jubilea působení u té které scény či u divadla obecně.³⁸⁷ Kromě popisu průběhu jejich dosavadní kariéry jubilejní články zevrubně popisovaly průběh oslav, které se často kryly s beneficí. Beneficiant byl opakovaně aplaudován už během představení a při závěrečné děkovačce byl zahrnut věnci a nejrůznějšími dary. Návštěvnost beneficí ostatně byla měřítkem hercovy popularity. Pokud byl herec schopen benefičním představením vyprodat divadlo, vydělal na tom jak on sám (dostával polovici výtěžku), tak divadelní ředitel. Počet hercových benefic byl stanoven ve smlouvě s ředitelem, protože benefice byla součástí fixního platu. Benefice a jubilejní oslavy byly příležitostí nalákat do divadla co nejvíce diváků, běžnou strategií ředitelů ostatně bylo prezentovat divadelní představení jako výjimečnou událost a zajistit si tím vysokou návštěvnost.³⁸⁸

Kult hereckých hvězd a výjimečné postavení herce se ovšem týkalo jen těch nejlepších, respektive těch, kterým se podařilo prosadit se a získat angažmá v některém z velkých divadel, a zajistit si tak dostatek obdivovatelů. Ve zcela odlišné pozici byli herci divadel provinčních a kočující herci, kteří živořili leckdy v obrovské bídě, často na hranici přežití. Jakkoliv se chudoba herců dostala v prostředí českého divadla součástí příběhu o národním mučednictví (J. K. Tyl), byla bída divadelní šmíry obdobně tíživá u německých

³⁸⁶ Příkladem může být miláček pražského publika Edmund Sauer (1837–1892), který byl po 25 let angažován v pražském německém divadle. [online]. [cit. 10. 11. 2020]. URL:

<http://encyklopedie.idu.cz/index.php/Sauer,_Edmund>

³⁸⁷ Po jubilejních člancích následovaly obdobně koncipované nekrology. Ty se pochopitelně soustřeďovaly především na životopis herce a na hodnocení jeho uměleckého přínosu.

³⁸⁸ Důkazem této „marketingové strategie“ jsou divadelní cedule, které zdůrazňují jedinečnost představení nejrůznějšími prostředky: premiérou, druhým uvedením, pomocí hostujícího umělce, beneficí či upozorněním, že uváděný kus je horkou novinkou některého ze slavných vídeňských divadel.

divadelních společností.³⁸⁹ Rozdíl v platu, a tedy i v sociálním postavení mezi prominentními herci a divadelníky na provinčních scénách, byl obrovský.³⁹⁰

Velkou důležitost měly herecké obory, které byly pro evropské divadlo určující od 17. do začátku 20. století. Rozhodujícím způsobem ovlivňovaly nejen dobovou dramaturgii, ale měly také zásadní vliv na divadelní provoz. Systém hereckých oborů byl klíčový i pro organizaci divadelní práce v otázce udílení rolí jednotlivým hercům.³⁹¹ Smlouva s divadelním ředitelem přesně určovala, pro jaký obor je dotyčný angažován, čímž se zabránilo sporům při přidělování rolí. Pro herce znamenal jeho obor i nástroj, jakým způsobem má uchopit svou roli. Tato rutina – termín měl v 19. století pozitivní konotace – byla ostatně nezbytností: během druhé poloviny 19. století setrvale narůstal počet nově uváděných her i na několik premiér týdně, což pro divadelníky znamenalo, že se museli prakticky permanentně učit novým rolím. Systém oborů měl vliv také na vnitřní hierarchii v divadle. Nejvyššího postavení požívali herci prvních tragických rolí, což se pochopitelně odráželo také na jejich platu – nejlépe byli placeni operní zpěváci. I to mělo vliv na vnitřní vztahy uvnitř divadla, neboť předním hercům byla vzdávána úcta například tím, že museli být pozdraveni jako první: tragéd pak pozdrav nižší šarži blahosklonně opětoval. V hierarchii divadelní společnosti fungoval také princip služebního věku, kdy zasloužení herci dostávali vyšší gáži a u stolu jim bylo vyhrazeno čestné místo blíže k principálovi.

Ředitel divadelní společnosti byl začasť také jejím prvním hercem. Důvodem byl nejen to, že nastavoval pomyslnou laťku ostatním, ale také, že pouze s platem prvního herce (respektive tím, že nemusel platit jinému herci) byl schopen dále investovat do svého podniku, zvláště do divadelního fundusu, a zkvalitňovat tak produkci své společnosti. Divadelní fundus zahrnoval knihovnu divadelních her a partitur, rekvizity a kostýmy. Ředitelův fundus zřejmě pokrýval hlavně kostýmy pro historické hry (kostýmy vojáků, kněžích aj.), tedy takové kusy oblečení, které se v normálním životě běžně nenosily. Nedostatek garderoby se týkal především nižších šarží, tedy herců, kteří měli prostředky stěží na základní oblečení. Ředitel neposkytoval hercům například trikoty, které se nosily pod kostým (tento kus oděvu, který byl vlastně spodním prádlem, musel mít herec vlastní). Pro herce prvních oborů bylo naopak povinností zajistit si co nejlepší a nejexkluzivnější kostýmy a vlastnit

³⁸⁹ Josef Knap popisuje především české prostředí, německé ale neopomíjí. Německy hrajícím společenstvem v českých zemích je věnována kniha Lilian Schacherl Viz Josef KNAP, *Umělcové na pouti*, Praha 1961; Lilian SCHACHERL, *Die Komödianten-Karren kommt*, München 1967.

³⁹⁰ K životním podmínkám herců provinčních divadel blíže Walther TAUFAR, *Theater in Marburg*, s. 72–75, 83–86.

³⁹¹ Anke DETKEN – Anja SCHONLAU, *Das Rollenfach – Definition, Theorie, Geschichte*, in: *Rollenfach und Drama*, eds. týtéž, Tübingen 2014, s. 7–10.

odpovídající garderobu bylo jedním z nejdůležitějších předpokladů pro přijetí do angažmá. Byly-li kostýmy shledány skvělými a luxusními, bylo to chápáno jako jednoznačné plus pro celé představení. Nová výprava, tedy nové kostýmy a dekorace, byla mnohdy největším „tahákem“ představení a divadelní podnikatelé je neopomněli inzerovat na návštěích. V případě her historických ovšem kostýmy neměly s obdobími, v nichž se hra odehrávala, většinou mnoho společného, protože s požadavkem dobové věrnosti přišli až Meiningenští. V historických hrách si divadelníci vypomáhali jakýmsi pseudohistorickými kostýmy, k jejichž dobovému ukotvení odkazoval třeba jen pouhý detail: péro na klobouku, vysoké boty aj. V případě uvádění současných konverzačních her byla situace jednodušší a herci mohli vystupovat v soudobém oblečení. Na druhou stranu bylo požadováno, aby se divadelní kostým dostatečně odlišoval od oděvu, který herci nosili v civilu: příznakem nuzné divadelní společnosti (šmíry) bylo, že její členové hráli v tomtéž odění, ve kterém chodili na ulici.

Zkušený mužský herec fungoval v divadelním souboru jako režisér. Od režiséra se však neočekával osobitý výklad divadelní hry, důležitější byla hlavně jeho zkušenost a znalost dobových konvencí hereckého výrazu, tedy mimiky, gest, prozodie a konkrétních aranžů. Herci následovali režisérovy pokyny, jež se týkaly především rozmístění na scéně, přičemž důraz byl kladen zvláště na včasné příchody na jeviště. Režisér zodpovídal hlavně za chod zkoušek, hlídal docházku herců, popřípadě urovnával nevraživost v souboru. Během zkoušení se pozornost soustředila nejvíce na text hry, jeho interpretace spočívala fakticky pouze v tom, jaké pasáže byly vyškrtнутy. O krácení textu rozhodovali divadelní ředitelé a hostující herci, kteří posílali vlastní verze divadelních her na místa svých pohostinských představení a tyto sešity s rolemi a režijní knihy na konci svého hostování znovu sesbírali, aby je měli připravené na další vystoupení. Proces zkoušení byl z dnešního pohledu velice krátký: kromě čtené zkoušky mohl zahrnovat pouze jedinou zkoušku na jevišti. V interních divadelních řádech divadel a divadelních společností bylo přesně stanoveno, kolik času má herec na naučení se nové role a kolik času na oprášení role již dříve hrané, kterou uvedl ve svém repertoáru. Kulisy byly standardizované a znázorňovaly pouze omezený počet scén (sín, salon, zahrada, volná krajina, ulice ve městě, měšťanský obývací pokoj, venkovská světnice, rytířský sál, les, scénérie se skaliskem, scénérie s hradem, žalář), proto se v nich i hostující herci pohybovali s jistotou. Rychlý proces zkoušení byl důsledkem potřeby neustále

nasazovat novinky do repertoáru, což byla kromě představení s hostujícím hercem pro ředitele jediná možnost jak do divadla nalákat diváky a vyhovět požadavkům abonentů.³⁹²

Herectví sedmdesátých a osmdesátých let 19. století bývá označováno za romantické, respektive pozdně romantické, tedy doba těsně před nástupem realismu. Poslední fáze romantického herectví je spojena s tzv. divadlem velkého stylu, v němž byla inscenována hlavně velká historická dramata, která měla povznášet diváka do idealizovaného a stylizovaného obrazu minulosti a hojně také konverzační hry. Vysoká míra stylizace byla patrná právě u konverzačních her odehrávajících se výhradně v prostředí salónů, kde šel vytříbený a distingovaný styl ruku v ruce s pravidly salónní etikety. Jako o každé pozdní fázi stylu bývá tendence mluvit o tomto období s pejorativním příděchem, tedy jako o vyprázdněném, pozlátkovém a eklektickém.³⁹³

Herecký projev byl akademický, vybroušený, vysoce umělecký a byl nesen ne temperamentní, ale důstojně patetickou deklamací, což byl umělecký způsob hlasitého stylizovaného přednesu, který byl blízký opernímu recitativu. Deklamační přednes byl založen na zvučnosti, vytrvalosti, správném posazení hlasu, srozumitelnosti, ovládnutí dechu, dynamiky, rozsahu a artikulace. Herec tedy vytvářel postavu především hlasovými prostředky a velmi úspornými gesty a mimikou. Dobové herecké příručky dbaly na estetickou stránku hereckého projevu ve smyslu klasicistických pravidel: nedoporučovalo obracet se zády k divákům, rozkročovat se ve stoje i vsedě, ohýbat koleno, když druhá noha stojí zpříma, protože rovnováha musela „vždy slušně“ spočívat na obou nohou. Herec měl působit malebně i třeba v pokleku, tj. má si kleknout na koleno obrácené k obecenstvu.³⁹⁴

Je ovšem otázka, do jaké míry platily takové normy v praxi. Bezpochyby musíme odlišovat vysokou kulturu exkluzivního vídeňského Burgtheatru a situaci v provinčních divadlech monarchie. Lažanský jako by v sobě spojoval tyto dva diametrálně odlišné světy vysoké a nízké kultury; byl nadšeným divákem Dvorního divadla, ale jako herec se pohyboval mezi divadelní šmírou.

³⁹² V průběhu druhé poloviny století neustále narůstal počet uváděných premiér, koncem století už bylo pro ředitele nezbytností uvádět 3–4 premiéry týdně, aby naplnil divadlo. Walther TAUFAR, *Das deutschsprachige Theater*, s. 39.

³⁹³ Erika Fischer Lichte mluví dokonce o dezolátním stavu divadla: „Okolo roku 1880 dosáhla jeho literární úroveň nejhlubšího možného bodu. Bylo to v čase, kdy největší úspěchy slavilo plytké, komerční divadlo zábavy. Jisté zadosťučinění pro vzdělané měšťanstvo znamenalo prázdné deklamační divadlo, které s vražednou nudou připravilo klasiku o zbytky aktuálnosti a duchovní explozivnosti.“ Erika FISCHER-LICHTE, *Geschichte des Dramas: Epochen der Identität auf dem Theater*, cit dle *Dejiny drámy. Epochy identity v divadle od antiky po současnost*, Bratislava 2003, s. 350.

³⁹⁴ *Dějiny českého divadla III. Činohra 1848–1918*, Praha 1977, s. 66.

4.4.5 Lažanského parádní role

Jeho hereckými obory byli hrdinové, milovníci a bonviváni. Nejen svým postavením, ale i vzhledem byl Lažanský předurčen k rolím prvních tragických milovníků a hrdinů: byl vysoké a statné postavy, měl kučeravé hnědé vlasy, a plně tak odpovídal dobovému ideálu mužské krásy.

Klíčovou postavou pro něj byl Goethův *Faust*, v němž debutoval v Innsbrucku a hrál jej po celou svou divadelní kariéru. *Faust* jej bezpochyby fascinoval a korespondoval s jeho zájmy o filosofii, literaturu a psychologii. Lažanský se rád stylizoval do role hloubajícího intelektuála, citáty z Goethovy tragédie se hojně objevují v jeho deníku a korespondenci. Goethova *Fausta* běžně uváděla v druhé polovině 19. století provinční divadla i kočující společnosti, takže je nutné položit si otázku, o jakého Fausta vlastně šlo. Goethe doplnil původní faustovský mýtus o příběh Markétky, a právě milující Faust zpopularizoval toto dílo v 19. století u širokého publika. Důraz na milostný příběh však potlačil další vrstvy díla a dodal mu melodramatický ráz. Jeho popularitu nadto přivilila i *grand opera* Charlese Gounoda z roku 1859 příznačně nazvaná *Faust a Markétka*.³⁹⁵ Ze dvou dílů Goethovy tragédie se hrál pouze díl první. Kánon pro uvádění Goethovy tragédie stanovil klasický filolog Ernst Wilhelm Weber, který jej navrhoval inscenovat v pěti jednáních a tomuto pojetí odpovídal i *Faust* z roku 1850 uvedený Heinrichem Laubem v Burgtheatru.³⁹⁶ V Laubeho inscenaci chyběly všechny tři přehry (veršované věnování, přehra na divadle, prolog v nebi), scéna Valpuržiny noci a scéna v čarodějnické kuchyni byla zkrácena na nezbytné Faustovo omlazení. Chránová scéna byla pro cenzuru nepřijatelná, a proto ji Laube přesunul na hřbitov. Laubeho inscenace, hodnocená jako jedna z nejvýznamnějších v dějinách dvorní scény předminulého století, se hrála neuvěřitelných 24 let a ovlivnila inscenování tohoto dramatického kusu na celá desetiletí.³⁹⁷ Laubeho *Fausta* tak Lažanský s největší pravděpodobností viděl a patrně i on se držel Weberova kánonu. Místo v Goethem předepsaném španělském šatu hrál Lažanský titulní roli ve „starogermánském rouchu“, což souviselo dobovým vnímáním Fausta jako německé národní tragédie.

Rozpolcenost mezi duchovní činností a milostnou touhou je příznačná i pro další hrdiny, jež Lažanský počítal mezi své parádní role. Tragédie *Uriel Acosta* (1846) od Karla Gutzkova se odehrává uvnitř židovské komunity Amsterdamu v první polovině 17. století.

³⁹⁵ Když Lažanský sháněl ředitele s divadelní koncesí pro své zámecké divadlo, popsal v deníku setkání s kočovníky, kteří znali Fausta jen jako operu a podívovali se nad tím, že se jedná o Goethovu tragédii. Poldys Tagebuch 17. 5. 1879 (nestr.)

³⁹⁶ Bernd MAHL, *Goethes Faust auf der Bühne (1806–1998). Fragment – Ideologiestück – Spieltext*, Berlin – Heidelberg 1998, s. 4.

³⁹⁷ *Tamtéž*, 36 s.

Předobraz hlavního hrdiny byla skutečná postava Uriela da Costy, jenž byl průkopníkem ideje svobody myšlení, kritikem náboženství a bývá považován za předchůdce Barucha Spinozy. Motiv náboženské svobody byl ve střední Evropě poloviny 19. století výsostně aktuální, Gutzkowův *Uriel Acosta* se ostatně dostal na jeviště až po zrušení cenzury v roce 1848. Rezonoval zvláště po roce 1855, kdy Rakousko uzavřelo konkordát stvrzující výsadní postavení katolické církve ve státě, a zůstal stálíci repertoáru po celou druhou polovinu století. Ve hře se proplétá téma hrozby finančního krachu s tématem zmařené lásky. Ve snaze zachránit svou rodinu od nemilosti obce a následné bídy, souhlasí reformátor Uriel Acosta s odvoláním svého učení: musí padnout na zem a učinit pokání. Když se otráví jeho učednice, milovaná Judita, jež je vydírána, aby se vdala za Urielova nepřítele Ben Jochaie, spáchá titulní hrdina sebevraždu. Hra je záměrně psaná archaizujícím jazykem a obsáhle se v ní disputuje o otázkách víry. V zápletky její síla a přitažlivost ovšem nespočívala, jejím zdrojem bylo napětí mezi intelektuálním principem, který byl postaven proti lásce jak k rodině, tak lásce sexuální.³⁹⁸

Obdobný konflikt, byť o poznání idyličtější v prostředí rakouské vesnice řešil také Lažanský hrdina Peter Hell v Anzengruberově lidové hře se zpěvy *Der Pfarrer von Kirchfeld*, uváděné též hojně na českých jevištích pod názvem *Farář z Podlesí*. Tolerantní farář Hell (v češtině Světelský) je oblíbený u svých farníků, méně však u místní vrchnosti a církevních představitelů. Jeho vnitřní konflikt spočívá v lásce k sirotě Anně, kterou vzal do služby na přímluvu svého kolegy ze sousední farnosti. Aby Anna uchránila Hella od pomluv, rozhodne se odejít z fary a provdat se. Hell jejímu sňatku nakonec požehná a farnost opouští. Závěrečná scéna, která se podle scénických poznámek inscenovala v zapadajícím slunci, silně dojímal diváky. Rozpor hlavního hrdiny mezi povinnostmi a jeho city je v Anzengruberově hře ještě pikantnější než v *Urielu Acostovi*, neboť Hell je ve hře charakterizován současně jako svatý i jako jediný „skutečný“ muž.

Melancholického podivína Narcise ve stejnojmenné tragédii Emila Brachvogela hrál Lažanský v letech 1882–1885. Předlohou byl Diderotův román *Rameauův synovec* psaný ve formě filosofického dialogu, který nadchl už Goetha, jenž román přeložil do němčiny. Předobrazem titulního hrdiny byla opět reálná postava synovce skladatele Jeanna Philippa Rameaua, jehož Diderot vykreslil jako cynického, avšak geniálního bohéma. Děj se odehrává na dvoře Ludvíka XV., kdy se přívrženci královny pokusí zničit vlivnou královu milenkou madame de Pompadour tím, že jí konfrontují s jejím dříve zvrženým manželem Narcisem.

³⁹⁸ Irving MASSEY, *Philo-Semistism in Nineteenth-Century German Literature*, Tübingen 2000, s. 68.

Prostředkem pádu slavné milenky je jako v Hamletovi inscenování divadelní hry, při níž se oba setkají, a Narcis obviní bývalou manželku ze zrady na lidu. „Nuže, po mně nastaniž potopa!“³⁹⁹ zvolá de Pompadour a zemře. Narcis umírá vzápětí, poté, co přednese působivou apokalyptickou vizi francouzské revoluce. Ačkoliv i zde najdeme téma zmařené lásky, hlavním motivem je šílenství, které se dramatem táhne jako červená nit. Smrt madame Pompadour je soudem nad stávajícím společenským uspořádáním, kterému už moc času nezbývá, kdežto Narcisovo šílenství je logickým důsledkem jeho duševního stavu. Role excentrického Narcise nabízela herci širokou škálu virtuózní, hranice překračující sebereflexivní hry; postava náhle mění rejstřík od přemýšlivé a duchaplné jazykové obratnosti ke křeči, apatii a až k halucinacím. Lažanského na této postavě nepochybně přitahoval její filosofický rozměr i rysy bonvivánství. Tragédie *Narcis* konvenovala i jeho zájmům o psychologii a psychiatrii, které se projeví už během univerzitních studií. Zájem o problematiku psyché byl ostatně pro tehdejší dobu příznačný, předznamenal duchovní atmosféru *fin de siècle*⁴⁰⁰ projevil se i v dramatice druhé poloviny 19. století, která motivy šílenství hojně tematizovala.⁴⁰¹

Mezi další Lažanského role patřil Karl Moor ze Schillerových *Loupežníků* (*Die Räuber*), lord Rowland Rochester v *Sirotku lowoodském* (*Die Waise aus Lowood*) od Charlotte Birch-Pfeiffer na motivy románu *Jane Eyre* od Charlotte Brontëové, titulní role Essexe v Laubeho tragédii *Graf Essex* či Friedrich Schiller ve hře *Die Karlsschüller* od téhož autora.⁴⁰² Účinkoval také v konverzačních hrách, vídeňských lidových fraškách a v menší míře též v operetách. Během své desetileté divadelní kariéry vytvořil Lažanský přes 120 rolí.

4.5 První angažmá

Ačkoliv angažmá v Laubeho divadle trvalo pouhé dva měsíce, bylo pro Lažanského bezesporu důležité. Vídeňské městské divadlo bylo dobrou značkou, a tak hrabě ještě několik následujících několik let nechával na cedule ke svým pohostinským vystoupením uvádět, že je jeho členem, a při výběru rolí vycházel začasť právě z repertoáru této scény.

Jako Leopold Neuhoff, herec vídeňského městského divadla, vystupoval pohostinsky v listopadu 1876 v brněnském městském divadle a ve vídeňské Komické operě. Následujícího roku se objevil jako host v Bayreuthu, Litoměřicích a v Ústí nad Labem, v létě 1878 hrál

³⁹⁹ *Narcis, drama v pateru jednání od Brachvogla*, přeložil J. J. Kolár, Praha 1859, s. 78.

⁴⁰⁰ J. W. BURROW, *Krise rozumu. Evropské myšlení 1848–1914*, Brno 2003.

⁴⁰¹ Anette BÜHLER-DIETRICH, *Theater und Psychiatrie im 19. Jahrhundert*, Tübingen 2012.

⁴⁰² Laubeho hry se nedočkaly českých překladů. V německojazyčném prostředí druhé poloviny 19. století se však hrály hojně.

v pražském letním divadle Hajnovka (*Sommer Theater in der Heines Garten*). První sezónní angažmá získal na podzim téhož roku v městském divadle v Jihlavě: „Už dlouho jsem nebyl tak spokojený a šťastný jako teď. Mám konečně místo, za které vděčím pouze a jen svému talentu. S jakou hrdostí a radostným vědomím jsem si dnes znovu vyzvednul svou gáži.“⁴⁰³ Výplata byla pro Lažanského důkazem, že se dokáže hraním uživit, ba dokonce si i vydělat. V Jihlavě byl angažován do rolí prvních milovníků a hrdinů a zjistil také, že mu vyhovují salónní role: „Salónní role mi nejlépe sedí. Mohly by se časem stát mojí specialitou. Není snadné γνώθι σεαυτόν [poznat sebe sama] na scéně.“⁴⁰⁴ Herec ve stálém angažmá byl povinován přijímat role, které neodpovídaly jeho hereckému oboru, a tak se Lažanský prvně objevil v operetních úlohách, kde zpíval menší tenorové partie, jako byl Ramusin ve Straussově *Netopýrovi* (*Die Fledermaus*), či mluvené role, jakou byl král Achilles v Offenbachově *Krásné Heleně* (*Die schöne Helena*).⁴⁰⁵ Dostal také na starost režii, což byla funkce, která se svěřovala výhradně zkušeným hercům. Pravidelná práce s jedním souborem mu zjevně vyhovovala a podnítila jej, aby si sám vyzkoušel roli principála.

4.6 Hraběcí zámecké divadlo v Chyši

Na konci zimy roku 1879 začal Lažanský připravovat otevření veřejně přístupného divadla na zámku v Chyši.⁴⁰⁶ Pravděpodobně jej k tomu inspirovaly divadelní aktivity jiných aristokratů, zvláště Jiřího II. Sasko-Meiningenského, jehož dvorní soubor (tzv. Meiningenští) od poloviny sedmdesátých let s úspěchem jezdil po evropských scénách. Vlastní divadlo na venkovském sídle mu umožnilo věnovat se svému poslání, za nějž hraní divadla považoval, provozovat divadlo podle vlastních představ a nebýt podřízen jinému divadelními podnikateli a potřebám jeho kasy: „Už se těším na otevření mého divadla, čímž se mému duševnímu životu zároveň otevrou nové možnosti. Divadlo by mělo být pro lidi požehnání; mohou objevit, že pro lidstvo existuje ještě jiné obohacení než jen obilí, brambory a volí.“⁴⁰⁷ Že měl hrabě otevřením

⁴⁰³ „Übrigens war ich schon lange nicht me[h]r so zufrieden und glücklich wie jetzt. Hab[e] ich doch nun eine Stellung, die ich mir selbst meinem Talente verdanke. Heute empfing ich wieder meine Gage und – mit welchem Stolz, mit welch' freundigen Bewußtsein.“ Poldys Tagebuch 16. 11. 1878

⁴⁰⁴ „Salonrollen liegen mir am besten und dürften mal meinen – Spezialität werden. Es ist nicht leicht das γνώθι σεαυτόν auf der Bü[h]ne.“ Poldys Tagebuch 20. 11. 1878.

⁴⁰⁵ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Leopolda II., cedule městského divadla v Jihlavě, inv. č. 448.

⁴⁰⁶ V 19. století se v zámeckých divadlech nehrálo pouze pro šlechtu. Zámecké divadlo v Teplicích postavené v osmdesátých letech 18. století pronajímali Clary-Aldringenové kočujícími společnostem, obdobně se kněžna Paulina Metternichová v Plasích dělila o konventní divadlo (Konventtheater zu Plass) s ochotnickým spolkem.

⁴⁰⁷ „Ich sehne mich auf die Eröffnung meine Bü[h]ne, womit ein neues geistiges Leben erschlossen werden soll. Das Theater soll den Leuten ein Segen werden; denn sie sollen da lernen, daß Menschheit noch andere Güter habe als – Getreide, Kartoffeln und Ochsen.“ Poldys Tagebuch 12. 5. 1879.

divadla nemalé ambice, potvrzuje i zápis v chyšské kronice: „[Leopold hrabě Lažanský] si zřídil v Chyši s velkými náklady divadlo se stálým personálem a doufal, že se mu tím podaří reformovat literaturu a umění.“⁴⁰⁸ Otázkou je, jaký dosah mohlo mít zřízení divadla ve městečku, kam pouze občas zajížděly kočující společnosti a kde předtím nikdy (a ani nikdy potom) stálé divadlo nebylo.

V únoru 1879 začali zedníci bourat podhledy v jedné ze zámeckých místností a v březnu byla stavba hotová.⁴⁰⁹ Divadlo se patrně nacházelo ve velkém rohovém sále v přízemí, ale žádné bližší údaje k jeho lokalizaci bohužel nemáme. Bezpochyby mělo vyvýšené jeviště s rampou, možná také malé orchestřiště a nezbytný portál s oponou. O hledišti máme díky dochovaným divadelním cedulím představu konkrétnější: kromě čestných křesel zde byla místa na číslovaných lavicích podle ceny rozdělená do tří kategorií, nabídku doplňovala místa k stání.⁴¹⁰ K provozování divadelní činnosti bylo však nezbytné mít úřední povolení. Koncesi však Lažanský nedostal, a tak se musel poohlédnout po vhodném divadelním řediteli, jehož koncesí by se mohl krýt.⁴¹¹ Za tímto účelem vyjel do Karlových Varů a Ostrova a možné adepty vyhledával po hostincích. Nakonec natretil na kočující společnost Antona Sternfelda, jehož rodina provozovala divadlo od třicátých let 19. století. Sternfeldovi patřili k nuznější divadelní čeládce, o principálově otci se vypravovalo, že nocoval na jevišti a za příkrývku mu sloužily dekorace.⁴¹² Lažanský však koncesi potřeboval a do angažmá přijal celou Sternfeldovu pětičlennou rodinu. Pro herecký soubor angažoval celkem jedenáct herců a stejný počet hereček, některé z nich si přivedl z Jihlavy. Herci dostali přidělené byty na zámku Struhaře vzdáleném šest kilometrů od Chyše a na zkoušky a večerní představení pro ně zajížděl povoz.⁴¹³ Hudební doprovod obstarával klavírní mistr a příležitostně chyšský sbor ostrostřelců. Pomocný personál se sestával z knihovníka,

⁴⁰⁸ Eduard BREHM, *Chiesch. Ein Beitrag zur Ortskunde*, Chiesch 1903 (rukopis), s. 89. SOkA Karlovy Vary, AM Chyše, č. 84.

⁴⁰⁹ Poldys Tagebuch 28. 2. 1879.

⁴¹⁰ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Leopolda II., cedula Hraběcího zámeckého divadla v Chyši, inv. č. 438.

⁴¹¹ „Zwei Tage á la rectarde a un Directeur. Die Statthalterei hatte meine Bitte um Concession abgeschlagen, was blieb also übrig als in die weite Welt zu fahren und eine Concessions Inhaber zu suchen.“ Poldys Tagebuch 17. 5. 1879.

⁴¹² Vzpomíná na to Turnovský, který se společností krátce vystupoval. František Ladislav TURNOVSKÝ, *Paměti starého vlastence*, Praha (po 1900), s. 219, 221, 222, 297–314. Jan Vondráček popsal společnost následovně: „Jádro společnosti tvořili čtyři synové Sternfeldovi, Josef, Antonín, Čeněk, Bedřich, pátým hecem byl sám ředitel. Dam také nebylo mnoho. Paní ředitelka, padesátiletá slečna Franzová a čtyřicetiletá Gellová s dceruškou Annou – to byla celá společnost. Hrál se na díly a vše se vedlo po domácku. Na jeviště šli herci tak, jak chodili po ulici, s děláním masky nedali si také mnoho práce a ostatní úprava byla až dojemně prostá. Dekorace byly pouze tři, ale nikdo nerozeznal, co bylo kdysi na nich namalováno, kulisy se neměnily nikdy a všechno ostatní rovnalo se dekoracím a kostýmům.“ Jan VONDRÁČEK, *Počátky českých kočujících divadelních společností X.*, in: Budivoj (České Budějovice), 10. 7. 1914, s. 2

⁴¹³ *Leitmeritzer Zeitung* 21. 5. 1879; *Plzeňské listy* 25. 5. 1879.

inspicienta, dvou nápověd, divadelního mistra, malíře dekorací, vedoucího provaziště, vlásenkáře, dvou garderobiérů a pokladníka.⁴¹⁴ Lístky na představení se prodávaly v hraběcí kanceláři.

Zahajovací představení se konalo 29. května 1879 a skládalo se ze čtyř her: historického žánrového obrazu od O. F. Eiricha *Kaiser Josef und Mariandel*, v němž si Lažanský zahrál roli císaře Josefa, dvou jednoaktových veseloher *Sie hat mein Herz entdeckt*, a *Dir wie mir*, opět s hrabětem v hlavních rolích, a venkovské scény se zpěvem *D'Frosch-Miarl*, v níž vystoupila lokální zpěvačka Marianne Sella. V prvním představení hrála pohostinsky těž Mathilde Seeburg, herečka meiningenského dvorního divadla (*das Meininger Hoftheater*), jež v Chyši hostovala do poloviny června. V divadle se hrálo průměrně třikrát do týdne a repertoár obsahoval především dobové zábavné kusy: veselohry, frašky, hry se zpěvy a žánrové obrazy, hrály se ale také klasické kusy a tragédie s Lažanského parádními rolemi (*Faust*, *Die Räuber*, *Uriel Acosta*, *Der Pfarrer von Kirchfeld* a další).

Vidět majorátního pána jako herce muselo být pro obyvatele panství jistě neobvyklé. V místním tisku Lažanský anoncoval, že na představení zámeckého divadla bude zvána především šlechta z okolí, ale kdo vlastně divadlo navštěvoval, není dokumentováno.⁴¹⁵ Lístky na představení nebyly nejlevnější, a tak můžeme předpokládat, že do divadla chodila hlavně místní honorace a rodiny panských úředníků. Ohlasů na divadelní představení se bohužel mnoho nedochovalo, první zprávy v novinách hovoří o dobré návštěvnosti, pozdější připojují popisy představení. O recenze v dnešním slova smyslu se ale nejedná: zprávy o představeních nevybočují z dobové frazeologie o vynikajících hereckých výkonech, krásných kostýmech a dlouhotrvajícím závěrečném potlesku. Přitažlivost představení zámeckého divadla se Lažanský pokoušel zvyšovat zvaním zajímavých (nebo alespoň zajímavě znějících) hostů: pohostinsky zde vystoupila zmíněná Mathilde Seeburg, zpívající komik Sigmund Friedmann z Prahy či milovnice Elsa Baumann z Franz-Josef Theater v Temešváru.⁴¹⁶ Otto Greef z Divadla na Vídeňce (*Theater an der Wien*) sehrál v Chyši několik představení začátkem listopadu 1879 a Lažanský si poznamenal do deníku: „A to si

⁴¹⁴ Někteří členové služebního personálu pocházeli přímo z Chyše. Například synek zámeckého zahradníka Schmerhovského hrál dětské role.

⁴¹⁵ *Prager Tagblatt* 2. 7. 1879; *Neuigkeits Welt Blatt* (Wien) 4. 7. 1879.

⁴¹⁶ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Leopolda II., cedule Hraběcího zámeckého divadla v Chýších, inv. č. 438. Cedule hraběcího divadla se nacházejí také ve sbírce Divadelního oddělení Národního muzea (NM, Divadelní oddělení, sbírka divadelních cedulí, přír. č. 187/59, cedule Hraběcího zámeckého divadla v Chyši) a v SOKA Karlovy Vary ve fondu Soudobá dokumentace.

říká herec! Popletený, nepořádný, rozvláčný – jednoduše hrozný.“⁴¹⁷ Jiný nejmenovaný host nedorazil vůbec: „Nespolehlivá čeládka,“ ulevil si hrabě.⁴¹⁸

Do hlavní divadelní sezony začínající v říjnu vstupovalo Hraběcí zámecké divadlo s novým formálním vedením. Rodina Sternfeldova divadlo opustila a ředitelkou se stala Laura Kalista, dříve manželka štábního trubače, toho času majitelka malé kočující společnosti.⁴¹⁹ Jak tehdy vypadal Lažanského denní harmonogram, popsal v dopise svému bratrovi Vladimírovi: „Už několik dní jsem ponořen do své obvyklé činnosti. Ráno v devět hodin začínají denně zkoušky, pak studuji s vybranými herci až do půl čtvrté, následně podnikám krátkou vyjížďku na koni. V půl páté je *souper* a v šest hodin odcházím do garderoby. První noční hodiny patří studiu nových rolí, četbě aktuálních divadelních her a korespondenci s básníky [dramatiky].“⁴²⁰ Bližší informace o fungování zámeckého divadla podává služební řád pro jeho členy, který Lažanský sepsal po vzoru služebního řádu dvorního meiningenského divadla.⁴²¹ Chyšský divadelní řád měl celkem deset hlav o 58 paragrafech zavazujících členy poslušnosti vůči vedení divadla, k plnění určitých povinností a stanovujících výši pokut v případě přestupků.⁴²² Podle dochované knihy pokut si můžeme udělat také obrázek o nejčastějších prohřešcích: asi nepřekvapí, že divadelníci měli problémy hlavně s dochvilností a účastí na zkouškách. Očividným repetentem byl nedbalý inspicient a zároveň herec malých rolí jménem Jansen, jenž se kromě kromě notoricky pozdních příchodů dopouštěl i dalších pochybení: jednou zapomněl přinést na zkoušku svícen, jindy postavil na scénu lavór se špinavou vodou nebo včas nezazvonil.⁴²³

⁴¹⁷ „Gastvorstellung des H[e]r[rm] Greef. Und das nennt sich Schauspieler! Verwirrt, unordentlich, streckend geblieben – kurz entsetzlich.“ Poldys Tagebuch 4. 11. 1879.

⁴¹⁸ „Unverlässliches Volk.“ Poldys Tagebuch 4. 11. 1879.

⁴¹⁹ O životě této svérázné ženy, jež se později stala správcovou mlýna, pak se pokusila obelhat jednoho vídeňského advokáta a byla odsouzena pro podvod, blíže Berenika ZEMANOVÁ URBANOVÁ, *Případ divadelní ředitelky Laury Kalistové*, in: Jak se u nás podvádělo: za monarchie i republiky, eds. Marie Jílková – Marie Macková – Eliška Valová, Pardubice 2019, s. 175–186. Ve studii byly použity archiválie z následujících zdrojů: SOA Praha, fond Trestnice Řepy, Laura Sperlová, kart. 27, 1982; SOA Litoměřice, fond Krajský soud Litoměřice (1860–1949), kart. 224, sign. C 110/1892.

⁴²⁰ „Seit einigen Tagen bin ich wieder so ganz in meiner gewo[h]nten Tätigkeit. Um 9 U[h]r schon beginnen täglich die Proben, dann studiere ich mit Einzeln Darsteller bis halb vier, worauf ich einen kurzen Spazierritt unternehme. Um halb fünf speise ich und um 6 U[h]r gehe ich in der Garderobe. Die ersten Stunden der Nacht gehören dem Studium neuer Rollen, der Lektüre der anlaufenden Novitäten und der Korrespondenz mit den Dichtern.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšé, Vladimír, dopisy od bratra Leopolda II. 1870–1890, inv. č. 480, Dopis z 30. 10. 1879.

⁴²¹ Některé pasáže jsou přímo identické. Tištěný služební řád pro členy Dvorního divadla v Meiningen (Dienst-Regeln für die Mitglieder des herzog[.]lichen Schen-Meininginischen Hof-Theaters, Meiningen 1868) byl nalezen v chyšské zámecké knihovně. NM, Oddělení zámeckých knihoven, knihovna Lažanských – Chyšé.

⁴²² *Služební řád pro členy Hraběcího zámeckého divadla Leopolda Lažanského v Chyši (1879): edice a překlad Berenika Zemanová Urbanová*, Praha 2017 [online]. [cit. 10. 11. 2020]. URL: <[Studie a dokumenty k dějinám divadla – Divadelní Encyklopedie \(idu.cz\)](#)>

⁴²³ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšé, pozůstalost Leopolda II., kniha pokut hereckého souboru hraběcího divadla 1879–1880, inv. č. 436.

4.7 Společnost hraběcího zámeckého divadla

Od prosince 1879 domluvil Lažanský první štaci, a při té příležitosti se z Hraběcího zámeckého divadla v Chyši stala Společnost hraběcího zámeckého divadla v Chyši (*Gesellschaft des Gräflichen Schlosstheaters in Chiesch*). Na celý měsíc se svým ansámblem zakotvil ve 20 kilometrech vzdálených Podbořanech, hrálo se v sále tamního hostince U růže (*Zur Rose*), v březnu 1880 následovala štace do Postoloprta, kde Lažanského trupa hrála v sále místního pěveckého spolku. Společnost pak měla odjet do Mostu, kde Lažanský domluvil 12 představení. K mostecké štaci však nedošlo, neboť na okresní hejtmanství ve Žluticích přišlo udání od propuštěného herce Ignatze Schurecka, jenž obvinil Lauru Kalistovou z propachtování koncese.⁴²⁴ Okresní hejtmanství ve Žluticích jí koncesi v květnu 1880 odebralo a hraběti Lažanskému byla udělena pokuta 80 zlatých za provozování nekoncesovaného ředitelství a za zřízení divadla bez úředního povolení. V divadelním řádu z roku 1850 bylo totiž stanoveno, že divadlo je možné provozovat pouze na úředně schválených místech a osobou mající k provozování divadla povolení; koncese byly, jak už bylo zmíněno, vydávány pouze ad personam a jejich pronájem byl tedy protizákonný. Kalista i Lažanský se proti hejtmanovu rozhodnutí odvolali. Lažanský si mezitím opatřil dobrozdání od několika spřátelených městských úřadů, jež potvrzovaly, že byl pouze uměleckým vedoucím, a nikoliv ředitelem divadla.⁴²⁵ Nebyla to samozřejmě pravda: smlouvy s herci signoval jako ředitel a v celoněmeckém divadelním almanachu zveřejnil tento údaj také.⁴²⁶ Znovu podal na místodržitelství žádost o koncesi, ale ta byla zamítnuta. Hejtmanu Karlu Rösslerovi, který ostatně místodržitelství stran možného propachtování koncese už dříve upozorňoval, dal nejvyšší zemský úřad za pravdu, Kalistové koncesi s konečnou platností odebral, pokutu Lažanskému potvrdil, a navíc mu nařídil nepovolené divadlo demontovat. Kalista se uchýlila do Podbořan, ubytovala se v bytě u náměstí a marně čekala, až jí Lažanský odškodní.⁴²⁷ Herecký soubor se rozprchl a několik herců následovalo Lažanského do Františkových Lázní. Hrabě zde v létě 1880 vystupoval jako stálý host v městském divadle. Zároveň zde vyhledával různá společenská a milostná rozptýlení, aby zapomněl na neslavný konec svého vysněného divadla. „Bez divadla je Chyše hrozně monotónní,“ posteskl si

⁴²⁴ NA Praha, Prezidium místodržitelství, 1871–1880, kart. 1241, spis vedený na Lauru Kalistovou.

⁴²⁵ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Leopolda II., jednání s úřady ve věci zámeckého divadla (korespondence, certifikáty), inv. č. 433.

⁴²⁶ *Deutscher Bühnen-Almanach*, Berlín 1880, s. 52.

⁴²⁷ SOA Litoměřice, Krajský soud Litoměřice (1860–1949), kart. 224, sign. C 110/1892, protokol z výslechu Laury Kalisty.

o několik měsíců později Lažanský svému bratrovi. „Když se teď dívám na své krásné divadlo, které je už teď tak změněné, popadá mě upřímný zuřivý vztek na nerozum mocných a nejraději bych si hned oblékl rudou košili [rudá košile byla od dob Garibaldiho chápána jako symbol revoluce]. Zatím sbohem: oblékám si bílou noční košili a jdu spát. *Buona sera! Buona notte! Servus!*“⁴²⁸

4.8 Další pokusy o divadelní podnikání

Pokusů o divadelní podnikání se Lažanský nevzdal. V první polovině osmdesátých let se opakovaně pokoušel získat nájem lázeňských divadel. Západočeské lázně měly kromě ozdravných účinků i značnou společenskou přitažlivost, protože se sem na letní měsíce sjížděly elity z celé Evropy. O pronájem západočeských divadel byl mezi řediteli obrovský zájem, neboť letní sezona ve vnitrozemí se vyznačovala chabou návštěvností. Získání nájmu lázeňského divadla na léto zaručovalo stabilní příjmy a ředitel zde mohl navázat výhodné společenské konexe. Pro Lažanského byla západočeská lázeňská divadla přitažlivá i pro dobrou dostupnost z Chyše. Největší výhodou však bylo, že tyto scény nespadaly pod gesci českého místodržitelství⁴²⁹ a hrabě se zde mohl – teoreticky vzato – uplatnit jako ředitel, aniž měl koncesní oprávnění. Roku 1881 se ucházel o ředitelství městských divadel v Karlových Varech a Mariánských Lázních, roku 1883 opět o mariánskolázeňské divadlo a roku 1884 o divadlo ve Františkových Lázních. Konkurenční boj mezi potenciálními nájemci byl tvrdý. Důkazem budiž hlášení Lažanského sekretáře Franze Pachmanna, jehož poslal lobovat do Mariánských Lázní. Když před začátkem letní sezony 1883 náhle zemřel dosavadní nájemce tamního divadla Carl Moser a uvolněnou koncesi získala jeho manželka Ottilie Moser,⁴³⁰ pokoušel se Lažanský Pachmannovým prostřednictvím Moserovou vyšachovat, popřípadě ji alespoň přimět, aby jej přijala jako uměleckého vedoucího. Pachmann dojížděl do Mariánských Lázní lobovat a městské radní navštěvoval v jejich bytech. Hraběte ujišťoval, že jsou mu členové rady nakloněni, ale že by bylo dobré nechat vdovu Moserovou, aby se

⁴²⁸ „O[h]ne Theater ist Chiesch ganz entsetzlich monoton. Wenn ich mein hübsches Theater, das jetzt so verändert ist, rasche erfasst mich eine wa[h]re Berserkerwut gegen die Vernunft der Machthaber und ich möchte am liebsten gleich ein „rotes Hemd“ anzie[h]en. Indeß leb' wo[h]l, ich ziehe ein weißes Nachthemd an und gehe schlafen. Buona sera! Buona notte! Servus!“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Vladimír, dopisy od bratra Leopolda II. 1870–1890, inv. č. 480, dopis z 3. 11. 1880.

⁴²⁹ Kromě lázeňských divadel nespadala pod působnost českého místodržitelství Praha, v níž si stavové podrželi divadelní privilegia, a Liberec, kde si divadlo vybudoval tamní soukenický cech.

⁴³⁰ Heslo *Ottilie Moser* (autor Martin Hanoušek), in: Česká divadelní encyklopedie: Německá činohra v českých zemích 19. století, Praha 2013–2021, [online]. [cit. 10. 11. 2020]. URL: <[Moser, Ottilie – Divadelní Encyklopedie \(idu.cz\)](https://www.idu.cz/cs/encyklopedie/ottilie-moser)>

„trochu zadlužila“.⁴³¹ Lažanský se ovšem na místo ředitele nakonec nedostal a neuspěl ani následujícího roku ve Františkových Lázních, kde městu nabízel, že se vzdá peněžní subvence.⁴³² Příčinou byla bezpochyby jeho problematická společenská reputace a zřejmě už také klesající umělecké renomé.

V roce 1884 projevil Lažanský zájem o koupi podílu Divadla v Josefstadtu (*Theater in der Josefstadt*), s čímž zároveň souvisel podíl na jeho vedení. V této záležitosti se angažovalo několik divadelních agentů, ale celá záležitost zkrachovala na skutečnosti, že Lažanský odmítl přijmout za svého spolureditele Karla Costu, jenž tuto scénu vedl od roku 1882, a to z toho důvodu, že jej Costa prý kdysi odmítl coby herce.⁴³³

4.9 Angažmá a pohostinská vystoupení

V letech 1880-1885 se Lažanský kromě snah o získání ředitelského místa pokoušel uplatnit jako herec v řadě divadel Rakousko-Uherska. Usiloval především o sezónní angažmá, když se však nedařilo, vzal zavděk i kratším hostováním. V zimní sezoně 1881 hrál v německém divadle v Budapešti (*Theater in der Wollgasse*), v únoru až březnu 1882 hostoval v městském divadle v Českých Budějovicích (*Stadttheater Budweis*), v letní sezoně 1883 účinkoval v letním divadle v Mödlingu u Vídně (*Städtisch Sommer Theater in Mödling*), na zimní sezonu přijal angažmá v korutanském Celovci (*Stadttheater Klagenfurt*), vydržel zde ale pouhý měsíc a zbytek sezony strávil ve Štýru (*Stadttheater Steyr*). V jarních měsících roku 1884 hrál ve Varnsdorfu (*Colosseum*) a na jaře 1885 v divadle Aréna v Prešpurku (*Arena Pressbourg*).

Podrobnosti kratších pohostinských vystoupení Lažanský dohadoval korespondenčně či telegraficky se svými agenty a divadelním ředitelem. Přijel pak vlakem v doprovodu sluhy, a ubytoval se v místním hotelu.⁴³⁴ Pohostinsky vystupoval většinou ve svých parádních rolích, tedy převážně v tragédiích. Sezónní angažmá naopak znamenalo soustředěnou a pravidelnou práci s jedním souborem. Znamenalo to ale také, že byl nucen přijímat i role, které mu nemusely vyhovovat. V angažmá se tedy Lažanský častěji objevoval v komických úlohách, občas i v operetách. Nevýhodou stálého angažmá také bylo, že se herec po prvních týdnech

⁴³¹ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšě, pozůstalost Leopolda II., dopisy od sekretáře a správce velkostatku Franze Pachmanna 1878–1887, inv. č. 469.

⁴³² SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšě, pozůstalost Leopolda II., žádost adresovaná městské radě Františkových Lázní z 29. 11. 1884, inv. č. 433.

⁴³³ SOA Plzeň, Velkostatek Chyšě, dopisy od divadelních agentů Carla Königa, Karla Weisse a prince Victora Rohana.

⁴³⁴ Doporučené hotely mohl herec najít v německých divadelních ročenkách, v odstavcích jednotlivých divadel, kde bylo na inzerci hotelů pravidelně pamatováno.

poněkud „okoukal“ a ředitelství mělo tendenci neustále lákat diváky na nová jména a zvát k pohostinským vystoupením nové herce, což byl obdobný princip jako nasazování novinek. V takovém případě se musel herec v angažmá vzdát role svého oboru ve prospěch hosta. Ve Štýru, kde Lažanský jinak strávil příjemné období, nelibě nesl, když mu ředitel přidělil k benefici neatraktivní den v týdnu, kdežto jeho kolega ji mohl mít v příhodnější sobotu.

Lažanský byl konfliktní člověk a v obdobích, kdy se mu nedařilo, měl tendenci vyvolat skandál a strhnout na sebe pozornost, po které toužil. Nejkřiklavější příklad takového chování se odehrál během angažmá v Celovci. Když si referent novin *Klagenfurter Zeitung* dovolil kritizovat Lažanského herecký výkon – vyčítal mu například příliš hlasitou mluvu, jindy nezřetelnou artikulaci či nedostatečnou znalost role⁴³⁵ – hrabě jej slovně napadl v extempore při premiéře frašky Alexandra Bissona *Rue Pigalle 115*. Výstup vyvolal očekávané pozdvižení a Lažanský dostal okamžitý vyhazov. Napadený referent na stránkách *Klagenfurter Zeitung* kontroval, že se jej Lažanský pokusil podplatit částkou 25 zlatých. Ucházet se o přízeň recenzentů finančními částkami nebo jinými výhodami sice nebylo nikterak neobvyklé, ale takové jednání se obvykle taktně zamlčovalo. Lažanského skandál měl i určitý politický rozměr, protože rada města byla orientovaná provládně a v duchu oficiální politiky zastávala umírněně konzervativní názory, takže v rámci mnohonárodnostní monarchie se snažila otupovat národnostní excesy. V opozičním deníku *Freie Stimmen*, vydávaném nacionalisticky smýšlející Německou pokrokovou stranou (*Deutsche Fortschrittspartei*) nechal Lažanský otisknout poděkování publiku a pak zaútočil na ředitele divadla Ludwiga Schwarze. Tématem přestřelky mezi hercem a jeho bývalým ředitelem byl nejprve způsob, jakým mu byla vypovězena smlouva, a spor se záhy vyhrotil Lažanského osobními invektivami. Nepořádky v divadle a slabost ředitele Schwarze ilustroval hrabě na ředitelově manželce, která podle něj zcela nemístným způsobem zasahovala do průběhu zkoušek. Zobrazit ředitele jako submisivního muže vláčeného dominantní manželkou byla pomluva, jež mohla nepříznivě ovlivnit obraz dotčeného i jeho podniku. Následně se Lažanský pustil do svých hereckých kolegů, kteří se postavili na stranu ředitele: „Jsem tělem i duší herec,“ psal, „nade vše miluji své povolání a svým hereckým druhům jsem byl vždy věrným a upřímným přítelem. Ale vaše urážky se mě dotkly a přinesly mi životní zklamání už jen proto, že my umělci si musíme chránit své ideály. Ale já vám ze srdce odpouštím, ba co

⁴³⁵ *Klagenfurter Zeitung* 3. 10., 17. 10., 24. 10. 1883.

víc, já s vámi soucítím.“⁴³⁶ Na stránkách *Freie Stimmen* ovšem vyjádřila Lažanskému podporu svým prohlášením jen jediná herečka.⁴³⁷

Konfliktem s divadelním souborem skončilo také Lažanského angažmá v divadle Colosseum ve Varnsdorfu. Jeho majitel Reinhard Hartelt budovu nákladně zrekonstruoval a Lažanského si na jaře 1884 najal jako uměleckého vedoucího.⁴³⁸ Bylo na Lažanském, aby našel herce do ansámblu, sestavil repertoár a o programu informoval okresní hejtmanství v Rumburku, což byly obvykle povinnosti ředitele.⁴³⁹ Repertoár tvořily Lažanským preferované činoherní kusy, v nichž pochopitelně zastával hlavní role. V Colosseu se hrálo přibližně čtyřikrát do týdne, do konce dubna byla návštěvnost velice dobrá, nadále vzrůstala a několikrát se hrálo před vyprodaným sálem. Začátkem května ale bylo zrušeno představení z důvodu Lažanského indispozice a od 18. května 1884 se vedení divadla změnilo.⁴⁴⁰ Lažanský, dříve uváděný jako umělecký vedoucí (na místě obvykle vyhrazeném divadelnímu řediteli), z cedulí mizí a divadlo Colosseum je dále prezentováno pod jménem majitele Hartelta. Dne 24. května informoval deník *Warnsdorfer Volkszeitung*, že společnost pod uměleckým vedením pana Neuhoffa už nebude z důvodů vnitřních sporů dále hrát, režii že přebírá jistý pan Fischer a počínaje 20. květnem, že se společnost přejmenovala na „Divadelní společnost varnsdorfských ochotníků“ (*Warnsdorfer Theater-Dilettanten Gesellschaft*). Důvody předčasného ukončení činnosti jsou prý „toliko soukromé, a noviny se jimi zabývat nebudou, protože náležejí k drbům.“⁴⁴¹ Divadelní soubor vedený Lažanským tak existoval pouhý měsíc: Jak vyplývá z protokolu okresního hejtmanství v Rumburku, kam Lažanský podal na Reinholda Hartelta stížnost z důvodu vypovězení pracovní smlouvy, pravděpodobně se proti němu vzbouřili herci, kteří si stěžovali právě Harteltovi. Ten Lažanského propustil a našel si náhradu v řediteli Carlu Brändlerovi. Lažanský, Hartelt a Brändler se nakonec dohodli, že Lažanský zůstane uměleckým vedoucím Colossea do 2. června.⁴⁴² Spory se skutečně podařilo prostřednictvím úřadu urovnat a hrabě se do Colossea vrátil na týden jakožto umělecký vedoucí: 30. května měl benefici v roli Narcise a 4. června zde odehrál

⁴³⁶ *Freie Stimmen* (Klagenfurt) 26. 10. 1883.

⁴³⁷ *Freie Stimmen* (Klagenfurt) 3. 11. 1883.

⁴³⁸ Divadlo se ve Varnsdorfu nacházelo v Mariánské ulici čp. 474 v domě postaveném v šedesátých letech 19. století. Dům sloužil původně jako hostinec, ale protože měl i rozlehlý sál zasahující dvě patra, začalo se mu říkat Colosseum. Přestavba z roku 1883 budovu ještě zvětšila a jeviště i hlediště byly nově vybaveny: po rekonstrukci pojal sál 2000 diváků. Jiří SUCHARDA, *Ohlédnutí se zpět aneb ztracené budovy města III. Stopy Itálie ve městě*, in: Hlas severu. Čtrnáctideník pro varnsdorfské občany 2018, č. 7, s. 8. *Deutscher Bühnen -Almanach*, Berlin 1885, s. 441–442.

⁴³⁹ Noviny psaly o novém souboru jako o Neuhoffově společnosti, například *Warnsdorfer Volkszeitung* 29. 4. 1884.

⁴⁴⁰ *Warnsdorfer Volkszeitung* 6. 5. 1884.

⁴⁴¹ *Warnsdorfer Volkszeitung* 24. 5. 1884.

⁴⁴² SOA Plzeň, fond Velkostatek Chyš, kart. 53, záležitosti majitele panství, sekretariát 1884, V.

poslední představení jako Oskar von Redwitz v historické hře *Philippine Welser*. Přesto bylo jeho zdejší působení ukončeno předčasně, neboť původní dohoda zněla do 16. června.

Na otázku po Lažanského hereckém talentu, nelze jednoznačně odpovědět. Většina divadelních referátů z lokálního tisku je plná floskulí a slovního balastu, jejich informační hodnota je mizivá. Mnozí kritici se snažili hraběti zavděčit sepsáním pochvalného referátu, neboť Lažanský po uznání toužil a mohl za ně být patřičně vděčný. Jedna z mála nezaujatých recenzí pochází ze začátku jeho divadelní kariéry, kdy pohostinsky vystoupil v brněnském městském divadle. Recenzent psal pouze o panu Neuhoffovi, takže zřejmě neznal jeho skutečnou identitu: že se jedná o syna bývalého místodržitele, by jistě byla senzační informace. Ocenil, že si začínající herec troufl na obtížnou roli Uriela Acosty, a jeho přednes hodnotil jako působivý. Přesto by prý jeho hra mohlo být aktivnější, mimika výraznější a hlas by měl při vypjatých momentech lépe ovládat, nicméně píli a vytrvalostí je možné tyto nedostatky zlepšit. Pan Neuhoff, psal recenzent, měl ale více podařených momentů, které mu přinesly potlesk a opakované vyvolání při děkovačce.⁴⁴³ Referentovi pražského deníku *Bohemia* a budoucímu divadelnímu a vojenskému historikovi Oscaru Teuberovi Lažanského totožnost utajena nezůstala. O jeho hostování v letním divadle Hajnovka na Královských Vinohradech napsal: „V německém letním divadle se včera konalo zajímavé pohostinské vystoupení: skvěle situovaný český kavalír, který z čisté lásky k umění odmítl všeliké předsudky a už dva roky se úspěšně věnuje divadelní činnosti, se představil jako *Farář z Podlesí* v letním divadle Hajnovka, kde bude po dobu jednoho měsíce účinkovat. Nelze věřit, že herec ze šlechtického prostředí je obrněn vůči ostnům divadelního povolání, právě na něj dopadá škodolibý posměch s otřepanými narážkami, a protože se uměním neživí, je pro něj dvakrát těžší dosáhnout skutečného uznání a úspěchu. O to více nás těší, když můžeme konstatovat, že pan Leopold Neuhoff (hrabě Lažanský) má bezpochyby talent. Jeho vysoce imponující zjev, zvučný hlas, vznešená mluva i pohyby jej k tomu předurčují, včetně elánu ušlechtilého nadšení, skutečné bolesti z odřeknutí, které jasně ukázalo jeho ztvárnění Anzengruberova faráře, svědčí o uměleckých dovednostech hosta, jenž byl po každé scéně bouřlivě vyvoláván.“⁴⁴⁴

⁴⁴³ *Brünner Zeitung* 20. 11. 1876.

⁴⁴⁴ „Im deutschen Sommertheater gab es gestern ein interessantes Gastspiel. Ein glänzend situierter böhmischer Kavalier, der sich aus reiner Liebe zur Kunst mit Hintansetzung mannigfacher Standesvorurteile dem Bühnenberufe gewidmet hat und denselben seit etwa zwei Jahren mit Erfolg ausübt, stellte sich als ‚Pfarrer von Kirchfeld‘ vor, um fortan einige Monate als Gast in Heine’schen Sommerbühne zu wirken. Man glaube nicht, daß ein aristokratischer Schauspieler gegen die Dornen des Bühnenberufes gefeit ist. Gerade an ihn tritt der hämische Spott mit wohlfeilen Anspielungen heran, gerade er muß sich, weil nicht Künstler an des täglichen Brodes willen, echte Anerkennung und Erfolg doppelt schwer erringen. Umso mehr freuen wir uns, konstatieren zu können, daß Herr Leopold Neuhoff (Graf Lažansky) ein junger Mann von entschiedener Begabung ist. Seine

Zda Teuber Lažanskému stranil, nevíme. Nicméně o závisti kolegů a o tom, že je v jeho situaci obtížnější se prosadit mezi jinými divadelníky, se hrabě svému deníku svěřoval opakovaně, je tedy možné, že o tom mluvil i s Teuberem. Kontaktovat divadelní referenty bylo součástí jeho strategie, neboť při usilování o angažmá dokládá uchazeč talent příznivými ohlasy na svá vystoupení.⁴⁴⁵ Po zmíněném skandálu v Celovci zveřejnil referent *Klagenfurter Zeitung* Lažanského dopis, s nímž se na něj hrabě obrátil se žádostí o příznivou kritiku: „Vaše blahorodí, byl bych vám velice zavázán, kdybyste mi prokázal laskavost a věnoval mému včerejšímu představení Uriela větší článek, než jaké obyčejně píšete jako divadelní referáty. Zvláště milá by mi byla forma fejetonu s titulkem „Leopold Neuhoff jako Uriel Acosta.“ Lažanský pak prý ještě poukázal, že se obdobných článků už objevilo více a k dopisu údajně přiložil 25 zlatých.⁴⁴⁶ Redaktor úplatek rozhořčeně odmítl a na adresu jeho výkonů podotknul: „A takové umění že má velebit tisk? Pouze podplacené noviny mohou něco takového nechat otisknout a tyto příznivé posudky pana Neuhoffa se jeví tak, že musí mít neustále nějaké konexe.“⁴⁴⁷

Fejetony obdobného znění se skutečně objevovaly, například *Wiener Theaterzeitung* publikoval fejeton „Leopold Neuhoff jako Narcis“.⁴⁴⁸ Nejednalo se však už o slavný vídeňský deník známý svými barevnými obrazovými přílohami, který vydával spisovatel a dramatik Adolf Bäuerle, ale o občasník vydávaný divadelním agentem J. Wildem, vlastním jménem Ignatz Stiassny. Tento třebíčský rodák byl jedním z Lažanského agentů, takže vydání pochvalného fejetonu příliš nepřekvapí. Mezi lety 1884–1886 využíval hrabě služeb čtyř agentur, jejichž majiteli byli Carl Albert Sachse, Karl Wiess, Franz König a právě J. Wild. Sachseho vídeňská *Concessionierte Theater-Agentur* založená roku 1847 patřila k nejznámějším. Alespoň rámcovou představu o šíři její klientely si můžeme udělat podle dochované korespondence čítající téměř 2500 dopisů od předních osobností tehdejšího

hohe imponierende Gestalt, sein klangvolles Organ, der Adel der Sprache und Bewegung führen ihn empfehlend ein, und der Schwung edler Begeisterung, der wahre Schmerz der Entsagung, der in seiner Darstellung des Anzengruber'schen Pfarrers wirksam zu Tage trat, sprachen für das künstlerische Können des Gastes, den nach jeder Szene lebhaft gerufen wurde.“ O. T. (Oscar Teuber): H[er]r Leopold Neuhoff, *Bohemia*, op. cit. *Leitmeritzer Zeitung* 18. 5. 1878.

⁴⁴⁵ V Lažanského došlé divadelní korespondenci najdeme několik dopisů od divadelních referentů. Informaci o referentech mu podávali i někteří ředitelé divadla, když si s nimi Lažanský domlouval angažmá.

⁴⁴⁶ *Klagenfurter Zeitung* 26. 10. 1883.

⁴⁴⁷ Op. cit.

⁴⁴⁸ *Wiener Theaterzeitung* 1. 6. 1883. Jiné fejetony obdobného znění, jako například „Leopold Neuhoff jako Faust“ najdeme v knize obvykle nedatovaných novinových výstřižků v Lažanského pozůstalosti. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšce, pozůstalost Leopolda II., inv. č. 461.

společenského kulturního života.⁴⁴⁹ Že byl Sachse špičkou v oboru a zajímal se též o teoretickou stránku divadelního provozu, dokládá i jím sepsaná brožura nazvaná *Beitrag zur Theateragentur-Frage (Příspěvek k otázce divadelních agentur)*, kterou vydal vlastním nákladem roku 1873. Zabýval se v ní vztahem agentur a herců, pro něž zároveň byla manuálem jak se pohybovat v divadelním světě. Jako zdatný obchodník dbalý dobrého jména své značky otiskl v poslední kapitole děkovné dopisy svých slavných klientů.⁴⁵⁰

Lažanský byl však klient značně problematický. Korespondence z posledních let jeho divadelního působení naznačuje, že byl značně nespolehlivý: agenti jej museli upomínat o vyjádření ke svým nabídkám či opakovaně žádat o zaslání fotografie a aktuálního repertoáru. Stávalo se, že nepřijel na domluvená pohostinská vystoupení nebo dokonce nenastoupil do angažmá. Důsledky takového chování vyžadovaly po jeho agentech nemalé diplomatické úsilí: když se Lažanský nedostavil na letní sezonu 1884 do Dortmundu, požadoval rozezlený ředitel Ignatz Pollak od Sachseho finanční náhradu. Ušlý zisk zřejmě Lažanský nakonec dorovnal, ale Sachseho vztah k němu značně ochladl: komunikaci s nespolehlivým klientem nadále vyřizoval výhradně jeho sekretář Hugo Kurde.⁴⁵¹

Hůře na tom byli ředitelé menších kočujících společností, s nimiž si hostování domlouval Lažanský osobně, neboť ti se finanční kompenzace často vůbec nedočkali. Vyplývá to například z dopisů Johanna Augusta Freye, u něhož Lažanský vystupoval v roce 1883, kdy společnost hrála v západočeském Mostě. Frey dobře odhadl, že Lažanský touží po úspěchu a uznání, a po jednom z představení zorganizoval velkou děkovačku, při níž hraběti obřadně předal s celou svou rodinou vavřínový věnec. Hrabě byl dojat a natolik překypoval vděčností, že Freyovi slíbil vyplnit jakékoli přání. Do deníku si o něm už dříve napsal: „Tihle komedianti mají živějšího ducha než lidé vynikajícího vzdělání a ze své osobitosti umí skvělým způsobem vytrískat kapitál.“⁴⁵² Poté se Frey pokoušel zůstat s hrabětem v korespondenčním styku a jeho kultivované dopisy jsou plné lichotek a vděčnosti se snahou zavázat si finančně zajištěného hosta. O rok později však Lažanský na domluvené hostování do Kadaně nepřijel a Freye dostal do nepříjemné situace, neboť ředitel už měl na Lažanského pohostinská vystoupení natištěné cedule a prodané lístky. Frey po hraběti požadoval finanční

⁴⁴⁹ Wiener Bibliothek im Rathaus, sbírka rukopisů, pozůstalost Carla Alberta Sachseho, dochováno pět Lažanského dopisů.

⁴⁵⁰ Carl Albert SACHSE, *Beitrag zur Theateragentur-Frage*, Wien 1873. Brožura se nachází v knihovně Lažanských – Chyšě (NM, Oddělení zámeckých knihoven).

⁴⁵¹ SOA Plzeň, Vs Chyšě, kart. 53 – záležitosti majitele panství, sekretariát 1884, V.

⁴⁵² „Diese Komödianten haben alle einen lebhafteren Geist als Leute gleicher oder selbst hervorragende Bildung und verste[he]n es vortrefflich aus i[h]rer Individualität so viel es möglich Capital zu schlagen.“ Poldys Tagebuch 29. 10. 1882.

kompensaci, jíž se mu pravděpodobně nedostalo. Když Lažanský později projevil zájem o další pohostinské vystoupení, Frey jej zdvořile odmítnul.⁴⁵³

Je nasnadě, že renomé herce Neuhoffa v divadelním světě v důsledku jeho nespolehlivosti a manýr značně klesalo. Po deseti letech hereckého působení nedosáhl Lažanský angažmá na žádné z renomovaných scén, naopak, účinkoval ve stále odlehlejších divadlech v okrajových částech Rakousko-Uherska. Důvěru nevzbuzovalo ani to, v jakých typech periodik vycházely pochvalné referáty na jeho umělecké výkony. V lokálním tisku také přibývalo zpráv o jeho skandálech, přičemž někdy tyto zprávy alespoň ve formě noticetek přebíraly periodika širšího dosahu: o extempore v Celovci informovaly například pražské *Národní listy*. Fluktuace na provinčních scénách byla značná, divadelníci se neustále potkávali v nejrůznějších koutech monarchie, a tak můžeme předpokládat, že se zvěsti o Lažanského konfliktním chování, nespolehlivosti a neserióznosti značně rozšířily. Ani pro správu panství nebyla častá nepřítomnost majorátního pána příznivá. V roce 1886 už byla situace zřejmě neúnosná a Lažanský byl nucen zanechat vysněné povolání. Na divadelních prknech vystoupil naposledy v únoru 1886 v městském divadle v Jihlavě a uměleckého jména Neuhoff užil ještě 8. září 1886, když vystoupil jako recitátor v rámci hudebně-deklamačního večera v Mariánských Lázních; stejně jako na začátku herecké kariéry recitoval Ebertovu baladu *Der Leuchtturm*.

⁴⁵³ SOA Plzeň, fond Vs Chyše – záležitosti majitele panství, sekretariát 1884, V.

5. ČESKÝM NACIONALISTOU

*K čemu budovat divadlo na zámku a tahat si do něj hereckou trupu?
Jestli chcete hrát dokonalou komedii, převezměte vedoucí úlohu u Čechů.⁴⁵⁴
(satirický týdeník *Flohrian* 25. 5. 1879)*

V letech 1885–1886 vystupoval Lažanský na divadle už jen sporadicky, stále totiž doufal, že jako herec nakonec prorazí, popřípadě že se jako ředitel bude věnovat divadelnímu podnikání, a s divadlem tak zůstane nadále v kontaktu. Situace se změnila během roku 1886, kdy se hrabě smířil se skutečností, že divadelní kariéra je pro něj uzavřená. „Jeden den jako druhý! Od rána do půl šesté večer sedím v kanceláři, i obchodní záležitosti mohou nabízet určitou rozmanitost a nemusí být jen nezajímavé (...). Dnes dorazily divadelní almanachy. Už jsem se v nich nenašel, což byl vlastně docela zvláštní pocit. Četl jsem všechna ta známá jména a v tom světě, do kterého jsem po deset let patřil, jsem si připadal jako cizinec. Vrátím se tam ještě?“⁴⁵⁵

Jinak pokračoval Lažanského život v zajetých kolejích. I v období, kdy hrál divadlo – pokud zrovna nevystupoval pohostinsky nebo nebyl v sezónním angažmá, žil jako mnozí jiní šlechtici střídavě mezi venkovským sídlem a Vídní.⁴⁵⁶ Zimní sezónu trávil převážně v hlavním městě, léto na panství v Chyši, přičemž na jeho sklonku zajížděl do západočeských lázní. V Chyši se věnoval s větším či menším zájmem správě panství, chodil na procházky, podnikal vyjížďky nebo se uchyloval na letohrádek v Novém Dvoře a podnikal lovy v okolních revírech. Pokud pobýval na panství delší dobu, stěžoval si v deníku na přílišnou provinčnost a nedostatek intelektuálního a společenského vyžití, když jej ale unavil hektický život v hlavním městě, těšil se do svého venkovského tuskula. Vedl dosti bohatý milostný

⁴⁵⁴ „Wozu ein Theater bauen und eine Schauspielertruppe in's Schloß ziehen? Wenn Sie absolut Komödie spielen wollen, übernehmen Sie doch eine Führerrolle bei den Czechen.“ An den jungen Lazansky, *Flohrian* (Wien) 25. 5. 1879.

⁴⁵⁵ „Ein Tag wieder anderer! Von früh bis halb sechs am Abend saß ich in der Kanzlei, allerdings bieten die Geschäfte Abwechslung und (...) es gabe so Manches, was nicht so uninteressant wäre. Es kamen heute die Theateralmanache an. Ich sehe mich nicht me[h]r drin und dies mutete mich eigentümlich an. Ich las alle die bekannten Namen und kam mir fast wie ein Fremder war in dieser Welt, in welcher ich 10 Ja[h]re gelebt hatte. Ob ich in dieselbe zurückke[h]ren werde?“ Poldys Tagebuch 6. 1. 1887.

⁴⁵⁶ Podle zápisků v deníku a korespondence pobýval Lažanský v Praze jen výjimečně.

život. Na přelomu let 1886 a 1887 to vypadalo, že se do jisté míry usadil a více se věnoval správě panství, hospodářství a svým způsobem také rodinnému životu.⁴⁵⁷

Dlouho mu to ovšem nevydrželo. Lažanský nemohl žít zcela v ústraní a nutkání poutat na sebe pozornost zřejmě nedokázal odolat. Politika se zdála být ideálním kolbištěm, kde by mohl být středem pozornosti a dosáhnout toho, aby se o něm opět mluvilo a ocítl se na titulních stranách novin. Politickou kariéru Leopoldovi ostatně předpovídal strýc Prokop III., který byl přesvědčen, že vývoj v Rakousku směřuje k parlamentnímu systému a Leopold by se díky své individualistické povaze mohl dobře uplatnit jako poslanec zemského sněmu.⁴⁵⁸

Možná se Leopold vzpomněl na strýce Prokopa III., možná měl také na paměti, jaký ohlas vyvolaly jeho pročeské demonstrace v Chyši během chabrusových voleb.⁴⁵⁹ Tehdejší ostentativní přihlášení se k českému národnímu programu přineslo mladému hraběti hned několik nabídek z českého tábora, ale Lažanský je tehdy nevyslyšel, neboť jeho obzor zcela zaplňovalo divadlo.⁴⁶⁰ Z osobních dokumentů se bohužel nic nedovíme o jeho pohnutkách a důvodech, proč se na přelomu let 1886 a 1887 nakonec rozhodl vstoupit do politiky.⁴⁶¹ „Když se nabažil německé hry, stal se z něho fanatický český vlastenec,“ napsal později o Lažanském adjunkt z hraběcího sekretariátu: „V té době vlasteneckého probuzení neexistovalo nic tak důležitého pro Lažanského, než aby uplatnil svůj český jazyk, ačkoliv

⁴⁵⁷ Na zámku v Chyši vyrůstala Lažanského nemanželská dcera Regina Leopoldina Blum (nar. 25. 12. 1881), kterou měl s herečkou Reginou Blum. K pětiletému dítěti byla do Chyše začátkem roku 1886 povolána jako vychovatelka Ida von Martina, s níž Lažanský zplodil dceru Zdenku Johannu Leopoldinu, narozenou 4. 9. 1887 ve Vídni. S její matkou měl Lažanský vztah značně komplikovaný, Zdenka však byla jeho miláček.

⁴⁵⁸ „Ich bin überzeugt, dass in der Zeit in welcher Poldy in reiferen Mannesalter kommt, man aus dem Parlament zu jeder hohen Staatswürde gelangen kann. (...) Ich habe mich hierüber schon frischer ausführlich gegen dich ausgesprochen und werde in meiner Ansicht umso mehr beklagt, als ich Poldys Individualität näher kennenlerne, der ein recht brillanter Landtagsdeputierter werden kann, dagegen sehr wahrscheinlich ein schlechter Bureaukrat werden dürfts, wenn man ihn noch ferner in das Fach dieses Studienplans zwingt.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Rosina von Mack, dopisy od švagra Prokopa III. Lažanského, inv. č. 328, dopis z 24. 9. 1866.

⁴⁵⁹ „Hleděl mě o svém dávném přesvědčení tím přesvědčiti, že již jako sedmnáctiletý mladík iluminoval zámek chyšský, když byl J. S. Skrejšovský před porotou osvobozen, za což tehdejší politická vláda na něj vyslala četníky, a jen spěšný útěk a útulek u Dr. Františka Skrejšovského zachránily jej před vězením.“ Takto vzpomínal na Lažanského jeden z jeho zaměstnanců, adjunkt Josef Kohn, který nastoupil do služby v hraběcí kanceláři koncem roku 1886. Lažanský prý dal čestné slovo, že už nebude hrát divadlo. J. E. KORN [Josef Kohn]: *Vzpomínka na volbu před dvaceti lety*, Máj 4, 1907, č. 4, s. 58.

⁴⁶⁰ Když Lažanský převzal dědictví o strýci, kontaktoval jej známý vlastenec Rudolf Thurn-Taxis, který se s ním toužil setkat. „Záležitost, o které bych ale rád s Vámi jednal, jest tak důležitá v možných následcích svých pro další osudy vlasti českomoravské, a jakési tušení mi praví, že právě Vy, velectěný pane hrabě!, jste k tomu vyhlídnut v tom ohledu mocně působiti, – že odolati nemohu, ačkoliv naprosto neznám Vás ani poměrů Vašich blíže, poprositi Vás, abyste mi v čase co možno nejkratším příležitosti popřál s Vámi se někde sejíti.“ Zda Lažanský na dopis odpověděl, nevíme. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Leopolda II. Lažanského, korespondence, Rudolf Taxis, inv. č. 418.

⁴⁶¹ V deníkových zápiscích je mezera, jež obnáší právě v Lažanského životě přelomový rok 1887. Zápis končí 7. 1. S vynechanou stránkou, další navazuje až 3. 12., tehdy už byl Lažanský poslancem říšské rady: „Die Blätter ausgelassen um zu bezeichnen, wie weit das Alles hinter mir ließ, was ich da geschrieben. Schauspieler – Abgeordneter [podtrženo L. L.]. Wenn ich Zeit habe, werde ich den Hiatus ausfüllen.“ Poldys Tagebuch, 3. 12. 1887.

i užívání jeho i v míře velice primitivní mu činilo veliké obtíže. Ale důvtip jeho naznačil cestu i jinému vlasteneckému kavalíru, jenž proslul větou „to je mi moc *angenehm*“.⁴⁶²

Pokud budeme porovnávat Lažanského výroky v pramenech s jeho vystupováním na veřejnosti, jeví se názory hraběte jako nekonzistentní, místy si i navzájem odporující; Lažanského politické názory a národnostní vědomí ostatně nebyly tak úplně zřejmé ani jeho současníkům.⁴⁶³ Mohou ale také ilustrovat složité utváření šlechtické identity v době nacionalizace společnosti, identity, která měla základ v zemském vlastenectví, ale u Lažanského nabývala velice specifických forem. Byly to především liberální postoje, které z části vycházely přímo z rodinného prostředí, byly však také dané jeho osobnostním nastavením.

5.1 „Ich als Slawe...“

Krátce po svém vstupu do aktivní politiky poskytl Lažanský rozhovor liberálnímu deníku *Wiener Allgemeine Zeitung*, v němž vysvětloval svůj přechod do „českého tábora“ a přiblížil své národnostní smýšlení: „Lidé se nad tím neustále podivují, jak jsem se mohl jako německý herec dát na dráhu českého politika. K tomu mohu poznamenat pouze toto: jako syn starého českého [*böhmisch*] rodu jsem byl vychován v duchu tradic české šlechty, jejichž základem je velikost a samostatnost českého království. A s tím jsou také od mládí spojené mé cíle, totiž aby bylo obnoveno státní právo českých zemí. Tomuto názoru jsem se doposud nezpronevřil a vždy se budu počítat k té straně, která bude prosazovat slávu a lesk státoprávního postavení českých zemí. Co se mé národnosti týče, až do svých šesti let jsem mluvil pouze česky a francouzsky, protože můj otec, který byl místodržitelem na Moravě, se tou dobou cítil jako Čech [*Czeche*], o čemž nejlépe svědčí jeho vlastní slova, která pronesl německy 6. ledna 1849 při příležitosti otevření zemského sněmu (...): „Původ mé rodiny, mého jména a narození jsou rodu slovanského, můžete tedy přijmout mé ujištění, že ochrana slovanského národa pod záštitou jeho císařského majestátu, který je zárukou rovnosti svobodného rozvoje všech národností, nebude jen mou povinností, ale vyjadřuje také moje pocity.“⁴⁶⁴

⁴⁶² J. E. KORN [Josef Kohn], *Vzpomínka na volbu před dvaceti lety*, s. 59.

⁴⁶³ Luboš VELEK, *Národní strana svobodomyšlná (mladočeská) 1889–1907. Příspěvek k dějinám politického stranictví v habsburské monarchii v období procesu politické modernizace*, disertační práce FF UK, Praha 2004, s. 200.

⁴⁶⁴ „Man hat so vielfach seine Verwunderung darüber geäußert, wie ich als ehemaliger deutscher Schauspieler in die Reihe der czechischen Politiker eingetreten bin. Darauf habe ich Folgendes zu bemerken: als Sohn eines alten böhmischen Geschlechtes wurde ich in den Traditionen des böhmischen Adels erzogen, welche Böhmens einstige Größe und staatliche Selbstständigkeit zur Grundlage haben. Ich habe das gemeinsame Ziel der alten böhmischen Geschlechter in meinen Sinn geschlossen, und dieser war schon von Jugend auf darauf gerichtet, dass der Glanz der staatsrechtlichen Stellung Böhmens wieder erneuert werde. Diesen Anschauungen bin ich bis

Na citované pasáži je pozoruhodné zvláště to, že Lažanský nerozlišuje mezi třemi rozdílnými pojmy a formami identit. Že by byl Leopold I. Lažanský Čechem [*Czeche*] je informace přinejmenším zavádějící. Leopoldův otec byl loajálním úředníkem rakouského císaře a jako představitel české zemské šlechty se považoval za českého patriota [*böhmischer Patriot*], což byl podstatný rozdíl. Projev Leopolda I. spíše poukazuje, jak významnou roli hrála idea slovanství, a to také u patrioticky smýšlejících šlechticů.

Devatenácté století bylo v českém prostředí, stejně jako jinde v Evropě naplněno procesy formování moderní národní identity. Osvícenecká koncepce definovala národ na základě příslušnosti k určitému státu, to ale nevyhovovalo slovanským národům, které se nacházely v multinacionálním celku habsburské monarchie, v němž navíc dominovaly německé (a později i uherské) vládnoucí vrstvy. Slovanské národy monarchie se vzhledly v myšlenkách německé romantické filosofie, která definovala národ na základě historie, tradice a jazyka. Přední myslitelé německého romantismu Johann Gottfried Herder a August Ludwig Schölzer totiž obrátili pozornost k sousedním slovanským národům, které byly na jedné straně neznámé, na straně druhé geograficky i mentálně nejbližší.⁴⁶⁵ Tak jako u jiných rodin zemské šlechty byly otázky slovanství u Lažanských často diskutované, k myšlence slovanského původu české zemské šlechty se hlásil jak Leopoldův otec, tak jeho strýc Prokop. Slavismus a panslavismus byla ostatně témata společných hovorů, když ke strýci a k tetě do Chyše přijížděli Leopold a Vladimír na letní pobyt.⁴⁶⁶ Slovanství jako identifikační rámeček a téma intelektuálních disputací nezmizelo, ani když Leopold a Vladimír dospěli. V jednom z dopisů bratrovi na začátku osmdesátých let se Leopold v reakci na sjezd ústavověrné strany německých liberálů vyjadřoval k situaci přistěhovalců z českých zemí, kteří přicházeli

zum heutigen Tag keinen Augenblick untreu geworden und musste mich somit immer zu jener Partei zählen, welche die erwähnten Ziele anstrebt. Was meine Nationalität betrifft, so habe ich bis zu meinem sechsten Jahre nur Czechisch und Französisch gesprochen, denn mein Vater, welcher Statthalter in Mähren war, fühlte sich jederzeit als Czeche, wie dies am besten aus den Worten hervorgeht, welche er am 6. Januar 1849 anlässlich der Eröffnung des Landtages (...): Selbst dem Ursprunge meiner Familie, meinem Namen und meiner Geburt nach slawischen Stammes, mögen Sie, meine Herren, die Versicherung empfangen, dass der Schutz der slawischen Nationalität unter Festhaltung der von Sr. Majestät zugestandenen Gleichberechtigung und freien Entwicklung aller Nationalitäten nicht nur in meiner Pflicht, sondern auch in meinem Gefühle gelegen ist.“ Eine Unterredung mit Graf Lazansky (Neuhof), in: *Wiener Allgemeine Zeitung* 5. 10. 1887. Citovaná řeč Leopolda I. Lažanského na moravském zemském sněmu byla otištěna v kronice Lažanských od Josefa Weisera. Josef C. WIESER, *Chronik des Hauses der Grafen Lažanzky, Freiherrn von Bukowa*, Brünn 1860, s. 123.

⁴⁶⁵ Ke genezi myšlenky slovanství u české zemské šlechty blíže Radomír VLČEK, *Václav Kounic a idea slovanské vzájemnosti*, in: Václav Kounic a jeho doba, eds. Václav Malíř – Martin Rája Brno 2009, s. 103–107.

⁴⁶⁶ V létě 1867 společnost sestávající se z Prokopa, jeho manželky Josefiny, Anetty Cerato, učitele Hamana, slečny Brie a třináctiletého Leopolda a jedenáctiletého Vladimíra „vášnivě debatovala o politice, panslavismu a germanismu“ („sehr eifrigen Gespräche über Politik, Panslavismus und Germanismus“). SOA Plzeň, RA Lažanských, Rosina von Mack, dopisy od švagra Prokopa III. Lažanského 1866–1868, inv. č. 328, dopis ze 4. 8. 1867.

v hojném počtu do Vídně za prací: „Sám jako Slovan bych si přál vítězství svých bratří, ale více než vlasti si cením vlastní svobody“ a dotazoval se Vladimíra, zda by neměla vzniknout jedna velká „slovansko-liberální“ strana a jestli by se nechtěl na tomto poli realizovat.⁴⁶⁷ Je ale nutno zdůraznit, že se celá tato debata vedla pochopitelně německy.

Za zmínku stojí ještě jeden aspekt, který hrál zřejmě důležitou roli. Bylo už řečeno, že kontakty s měšťanským prostředím byly pro chyšské Lažanské příznačné. Stvrdilo je hned několik nerovnorodých sňatků, totiž Leopoldova děda, strýce, a nakonec jeho otce. Kromě toho, že provázanost s měšťanským prostředím bezpochyby obohatila rodinu po kulturní stránce, poskytla tato sňatková politika jejím členům nemalý movitý i nemovitý majetek. Na druhou stranu jí také připravila o bezchybný aristokratický původ, protože jí vyřadila z takzvané první společnosti a Lažanští tak pozbyli práva přístupu k císařskému dvoru. Leopold I. Lažanský byl sice v přímém kontaktu s císařem, ale toliko jako vysoký úředník. Jeho synové se vládnoucí dynastií necítili býti ničím zavázáni, dokonce je u nich patrná jistá neúcta k osobě císaře, pro příslušníky šlechty poměrně netypická. Svědčí o tom některé Leopoldovy poznámky v deníku, například když komentoval velikonoční průvod Vídní a litoval císaře, neboť pochyboval, zda si jej lid „skutečně váží“. Nebo lakonická poznámka, že v divadle viděl císaře, který má „průměrný (či obyčejný) obličej“, ve kterém se neodráží „žádné stopy po vyšší inteligenci“.⁴⁶⁸ Neuctivými poznámkami vůči císařskému domu proslul později jeho bratr Vladimír, jenž podle Karla Čapka choval „vášnivou nenávist ke všemu německému a zejména k habsburské dynasti“.⁴⁶⁹ V době vyhrocené nacionalizace v druhé polovině 19. století se nadto začalo měnit chápání národnosti; u Leopolda a Vladimíra můžeme pozorovat, že rozdíl mezi zemským vlastenectvím a moderním nacionalismem už neakcentovali.

Paradoxní však přitom je, že Leopold a Vladimír češtinu příliš dobře neovládali. Oba skutečně mohli mluvit do určitého věku pouze česky a francouzsky. Malé děti byly v rodinách zemské šlechty v péči českých chův, vychovávány francouzskými preceptory, a logicky tak přejímaly jazyky lidí ze svého bezprostředního okolí.⁴⁷⁰ Němčina u nich zřejmě byla cíleně

⁴⁶⁷ „Selbst ein Slawe wünsche ich der Sache der Brüder Sieg, aber hö[h]er als das Vaterland schätze ich die Freiheit.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšé, pozůstalost Vladimíra Lažanského, dopisy od bratra Leopolda II 1871–1890, dopis ze 14. 11. 1880, inv. č. 480.

⁴⁶⁸ „Kaiser gese[he]n. Gewöhnliches Gesicht. Keine Spur hö[h]erer Intelligenz.“ Poldys Tagebuch 29. 4. 1879 a 1. 4. 1880 (cit.).

⁴⁶⁹ Karel ČAPEK, *Starý hrabě*, rubrika Denní zprávy, nekrolog Vladimíra Lažanského, Lidové noviny 30. 7. 1925.

⁴⁷⁰ Na výchovu ve šlechtickém prostředí vzpomínala spisovatelka Marie von Ebner-Eschenbach, rozená Dubská, která vyrůstala ve Zdislavicích u Kroměříže. Nejprve prý ovládala češtinu a francouzštinu, a až později si začala osvojovat němčinu jako komunikační a literární jazyk. Marie von EBNER-ESCHENBACH, *Má dětská léta: životopisné črty*, Brno 2005. Obdobně se vyjádřila i Sidonie Nádherná: „Já ve skutečnosti nemám žádný rodný

rozvíjena až v období pravidelné výuky a teprve pak vytlačila ostatní jazyky. Po smrti Leopolda I. možná chlapani ani nebyli v kontaktu s českým prostředím, neboť jejich matka pocházela z Vídně a česky zřejmě neuměla. Když strýc Prokop III. Lažanský postřehl, že dvanáctiletý Leopold a desetiletý Vladimír češtinu neovládají, povolal k nim nového učitele.⁴⁷¹ I přes nepříznivé hodnocení v začátcích studia v Kalksburku si Leopold známky z češtiny později vylepšil, ale nikdy v tomto jazyce nevynikal. Deník a korespondenci si vedl výhradně v němčině, čeština se v jeho osobních dokumentech objevuje pouze sporadicky.⁴⁷² Během studia na pražské univerzitě psal matce, že čte český tisk a chodí na česká představení do divadla, následně ale vyjmenoval tituly, které hrálo divadlo německé.⁴⁷³ Zřejmě byl schopen česky číst, ale prohlášení do tisku a korespondenční odpovědi v češtině za něj formulovala jeho kancelář; v pozůstalosti se dochovalo několik konceptů v němčině psaných jeho rukou, překlady do češtiny však byly z cizího pera.⁴⁷⁴

Nedokonalá znalost češtiny Lažanskému ovšem nebránila, aby se nepovažoval za Čecha. V rozhovoru pro *Wiener Allegemeine Zeitung* zdůraznil, že národnostní vědomí s jazykem nijak nesouvisí:⁴⁷⁵ „Že jsem hrál německy, je pravda. Ale jazyk byl pro mě pouze uměleckým prostředkem, jenž nemá s mou národností nic společného. Po celou dobu jsem plnil své povinnosti a uplatňoval volební právo jako stoupenec státoprávní strany českého království. Až když jsem dosáhl mužného věku spojeného s vážnou službou, uvědomil jsem si, že boj, který vede český lid o svou národní existenci a státní právo, mě povolává na bojiště a vyžaduje po mně, abych do něj napřel všechny síly. Nezaváhal jsem této službě obětovat své mladické zájmy. V rámci této služby jsem poznal nouzi českého národa a rozhodl se zasvětit mu všechnu svou práci. S tím jsem vstoupil do politické arény.“⁴⁷⁶

jazyk. Angličtina v dětském pokoji, němčina doma s učitelem, jazyk mé země nikdy správně. Právě rakouské vychování.“ Robert SAK – Zdeněk BEZECNÝ, *Dáma z rajskeho ostrova. Sidonie Nádherná a její svět*, Praha 2000, s. 28. Op. cit. Zdeněk BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, České Budějovice 2005, s. 5–6.

⁴⁷¹ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Rosiny von Mack, dopisy od švagra Prokopa III. Lažanského 1866–1868, inv. č. 328, dopis z 24. 9. 1866.

⁴⁷² Například když popisoval bratrovi lov v novodvorských revírech, tak česky citoval pouze svého myslivce: „Tam stojí srnec, milosti hraběcí!“ SOA Plzeň, RA Lažanských, pozůstalost Vladimíra Lažanského, dopisy od bratra Leopolda 1871–1890, inv. č. 480, dopis z 25. 9. 1879.

⁴⁷³ SOA Plzeň, RA Lažanských, Rosina von Mack, dopisy od syna Leopolda 1861–1890, inv. č. 324, dopis z 29. 1. 1873.

⁴⁷⁴ V deníku se občas objevuje zápis „tschechische Lektüre“, tzn. četba v češtině.

⁴⁷⁵ U Vladimíra Lažanského tomu bylo podobně, jak později vzpomínal Karel Čapek ve svém nekrologu: „Vladimír Lažanský, le comte Wladi, jak se mu říkalo, nyní zemřel, když tolik let s námahou vlekl životem své choré tělo; a málokdo ví, že v něm odešel jeden z nejtvrděších českých nacionalistů. Byl to případ dosti zvláštní: chudák hrabě se nikdy nenaučil dobře česky; velmi vzdělaný a podivínský, psal potají ladné německé básničky o teskné resignaci. Ale to mu nevadilo, aby se nepovažoval za Čecha se všemi důsledky, až do vášnivé nenávisti ke všemu německému a zejména k habsburské dynastii.“ Karel ČAPEK, *Starý hrabě*, Lidové noviny 30. 7. 1925.

⁴⁷⁶ „Dass ich deutsch spielte, ist wahr, doch glaube ich hie[r]durch meiner Nationalität nicht untreu geworden zu sein. Die Sprache war mir nur künstlerisches Mittel, sie hatte mir der Nationalität nichts gemein. Habe ich ja

5.2 Politizace a teatralizace

Politika je srovnávána s divadlem často, metafora politiky a divadla se táhne dějinami veřejného života jako jeho historická konstanta. Nicméně politizace veřejného života druhé poloviny 19. století, která byla důsledkem přechodu rakouského soustátí od absolutního státu k parlamentnímu zřízení, svádí k divadelní metafoře obzvláště silně. Bylo to dáno skutečností, že v tomto prostoru divadlo po dlouhou dobu nahrazovalo prázdný prostor veřejného mínění. Na divadle jako jediné veřejné tribuně bylo možné v zastřené, alegorické formě rozehrávat osudy týkající se bezprostředního a skutečného života.

Skutečný rozvoj parlamentního a spolkového života nastal až na počátku šedesátých let, kdy byly nejprve svolány zemské sněmy a pak zasedla panská sněmovna říšské rady. Nový celorakouský parlament, jehož budova stála poblíž Skotské brány, získal záhy přezdívku „Schmerlingovo divadlo“ podle předního muže vídeňské liberální společnosti a prvního předsedy vlády Antona von Schmerlinga. Novost a neobvyklost politického života měla za následek i určitou nejistotu, jak se veřejný a politický život bude rozvíjet a v jakých formách by měl být realizován. Sžívání se s novým systémem v sobě nutně neslo i jisté rysy umělosti, neautentičnosti a teatralnosti.⁴⁷⁷ Nebyl to pouze jednosměrný proces: tábory lidu, slavnosti a jiná veřejná shromáždění zase ovlivňovaly dobové divadlo a herecký projev, který se v důsledku náhlého nadbytku proslovů a slavnostních řečí stával akademičtější, vybroušenější a tíhl k vysoce stylizované deklamaci.⁴⁷⁸

Přirovnání parlamentu či zemského sněmu k divadlu se v tisku objevovalo pravidelně. Nebylo divu. V kritických chvílích se parlamentní galerie zaplňovaly nejen novináři a příbuznými poslanců, ale také skutečným publikem, které jednotlivé řečnické výkony odměňovalo potleskem či výkřiky. Zápisy z jednání otiskované na stránkách denního tisku připomínaly tištěné divadelní hry, a to včetně scénických poznámek či *dramatis personae*. Souboje mezi levicí a pravicí byly v šedesátých letech ještě poměrně decentní a doprovázely

doch die ganze Zeit mein Wahlrecht im Sinne der nationalen und staatsrechtlichen Partei Böhmens ausgeübt. Als dann das Mannesalter mit seinen ersten Pflichten an mich herantrat, wurde ich mir bewusst, dass der Kampf, den das czechische Volk um seine nationale Existenz und seine staatsrechtliche Stellung zu führen hat, mich auf den Kampfplatz rufen und meine gesamten Kräfte in Anspruch nehmen wird. Ich habe nicht gezögert, meine jugendliche Neigung dieser höheren Pflicht zu opfern. In dem Kreise dieser Pflicht habe ich die Not des czechischen Volkes erkannt und mich entschlossen, ihm meine ganze Tätigkeit zu widmen. Auf diese Weise habe ich die politische Arena betreten.“ Eine Unterredung mit Graf Lazansky (Neuhof), in: *Wiener Allgemeine Zeitung* 5. 10. 1887. Noticka z *Budweiser Zeitung* z 9. 7. 1883 ovšem dokládá, že se Lažanský při volbách ro zemského sněmu roku 1883 zdržel hlasování.

⁴⁷⁷ Otto URBAN, *Schmerlingovo divadlo – politika jako divadlo*, in: *Divadlo v české kultuře 19. století*, Praha 1985, s. 44–52; týž, kapitola *Schmerlingovo divadlo*, in: *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 165–173.

⁴⁷⁸ *Dějiny českého divadla III. Činohra 1848–1918*, eds. František Černý – Ljuba Klosová, Praha 1977, s. 70.

je většinou jen souhlasné projevy „bravo“, „výtečně“ atd., případně pouze vyjádřeními ironického údivu „oho!“. S postupujícími léty parlamentní praxe a současně i s politickou radikalizací se však vyostřovaly až k vzájemným urážkám. Poslanci si přestávali brát servítky a častovali se výkřiky „*Gesindel*“, „*Gemeinheit*“, „Fuj“ anebo „*Pfui*“, „Styďte se“ anebo „*Schämen sollt ihr euch*“, popřípadě si nadávali do bídných zrádců.⁴⁷⁹ V osmdesátých letech bylo už parlamentární divadlo proslavenou arénou nabízející zaručený spektakl. Gustav Eim jedno ze svých zpravodajství z říšské rady uvedl těmito slovy: „Včerejší divoké rozčilující scény přivábily četné obecenstvo, jež dlouhé hodiny marně čekalo na nové vydání nějaké *legrace*. Neboť hlavně pro *hetz* chodí se do parlamentárního divadla.“⁴⁸⁰

5.3 Politická situace

Na tomto místě bude nutné přiblížit politickou atmosféru druhé poloviny osmdesátých let 19. století a události, které bezprostředně předcházely Lažanského vstupu do aktivní politiky. Vstupem na říšskou radu v roce 1880 se česká reprezentace vrátila do aktivní politiky. Ve vládě Eduarda Taaffeho měla svého ministra krajana a dosáhla řady dílčích úspěchů: docílila jazykové rovnoprávnosti na politických úřadech při vnějším úřadování (Stremayrova jazyková nařízení), dosáhla zřízení české univerzity se všemi čtyřmi fakultami, prosadila vznik České akademie pro vědy, slovesnost a umění v Praze i zakládání nových českých státních středních a odborných škol. Podstatný byl i její podíl na demokratizaci zemských a říšských volebních řádů, které umožnily zapojení drobných podnikatelů a živnostníků do politického života, ale také skutečnost, že z českých zemí byli postupně odvoláni státní úředníci nepřátelští k českému živlu a jejich nahrazení těmi objektivněji smýšlejícími.⁴⁸¹

Na vnitropolitické scéně už staročeši tak jednoznačně úspěšní nebyli, respektive se jim výše zmíněné úspěchy nepodařilo tak dobře prodat a zúročit. Především se ale zdálo, že se české požadavky prosazují příliš pomalu a Národní strana nepostupuje dostatečně energicky. Uvědomoval si to i staročeský předák František Ladislav Rieger, který se pokoušel intervenovat u ministra Pražáka, ale Taaffeho vláda kompromisního vyrovnávání různých národnostních protiv, jejíž politiku sám ministerský předseda nazval „vytloukání klínu klínem“, se střežila jednoznačně podporovat české požadavky. Byli to právě mladočeši, kteří

⁴⁷⁹ Milan HLAVAČKA, *Parlament jako divadlo světa*, in: Marta Ottlová – Milan Pospíšil (eds.), *Umění a civilizace jako divadlo světa*, Praha 1993, s. 41.

⁴⁸⁰ Národní listy 22. 4. 1888.

⁴⁸¹ *Velké dějiny zemí koruny české*, svazek XII.a, 1860–1890, hlava I. (autor Michael Borovička, další autoři svazku: Jiří Kaše – Jan P. Kučera – Pavel Bělina), Praha – Litomyšl 2012, s. 355–356.

se z taktických důvodů vždy ujímali národního praporu, když se jim zdálo, že „staří“ spolu se šlechtou nedostatečně dbají národních zájmů.⁴⁸²

Národní strana svobodomyslná vznikla roku 1873 odštěpením od Národní strany. Hlavním důvodem jejího ustanovení nebyl nějaký zásadní světonázorový nebo programový rozpor, ale dlouhodobá neshoda v otázce politické taktiky, kdy mladočeši nebyli zajedno v uplatňování politiky pasivní rezistence. Po návratu k aktivní politice roku 1880 ztratila mladočeská strana svůj náboj, v roce 1885 ani nepostavila vlastní kandidátku a ve volbách do říšské rady se mladočeši spokojili se společnou kandidátkou se staročechy. Uvnitř Českého klubu na říšské radě se ale postupně utvářela stabilní frakce obrácená proti staročeskému vedení a jejímu zformování pomáhaly tvrdé politické střety uvnitř klubu pramenící z mnohých se politických neúspěchů týkajících se prosazování národnostního zrovnoprávnění a hospodářských zájmů. V dubnu 1886 došlo ke změnám ve vedení strany, v jejím čele se ocitli pražští advokáti Josef Herold a Jan Kučera. Největším vlivem však disponoval Julius Grégr, majitel a vydavatel *Národních listů*. Ty sice původně vznikly z iniciativy osobností sdružených kolem Národní strany včetně F. L. Riegra, ale kvůli problémům v hospodaření kolektivní správy družstva se koncese na výzvu Palackého ujal Julius Grégr. Ten během několika let dokázal udělat z novin s deficitem nejčtenější a nejvlivnější české noviny a zároveň výnosný podnik. *Národní listy* byly stranickým deníkem – nejprve Národní strany, pak jejího mladočeského křídla a od roku 1874 samostatné Národní strany svobodomyslné. Šlo o deník velice obratně redigovaný a vlivný, který postupně rozšiřoval a upevňoval své mocenské pozice: o mladočeších se dokonce říkalo, že jsou stranou *Národních listů*. Na rozdíl od politického klubu měly vybudované solidní zázemí a disponovaly poměrně velkým počtem placených redaktorů, které bylo možné dobře využít pro organizační, administrační a zejména agitační účely.⁴⁸³

Mladočeská opoziční rétorika slavila čím dál tím větší úspěch a její účinek ještě zmnožily dopady agrární a hospodářské krize. Mladočeši měli podporu široké sociální základny, jež zahrnovala také střední a nižší střední vrstvy, k čemuž přispěla i změna volebního zákona, neboť od roku 1882 měli snížením volebního censu volební právo také příslušníci středních městských vrstev (nižší buržoazie) či velcí a střední sedláci.⁴⁸⁴ V českých zemích se v osmdesátých letech masivně zakládaly nejrůznější spolky a politické kluby, přičemž převážnou většinu z nich iniciovali právě mladočeši, kteří v druhé polovině desetiletí

⁴⁸² *Velké dějiny země koruny české XII.a, 1860–1890*, s. 303.

⁴⁸³ Luboš VELEK, *Národní strana svobodomyslná (mladočeská) 1889–1907*, s. 152.

⁴⁸⁴ *Tamtéž*, s. 148.

pronikli také na venkov. Používali k tomu řadu účinných nástrojů. Postupně vznikající registr adres „politických přátel“ jim sloužil v praktických a organizačních činnostech, jakými bylo řízení voleb v jednotlivých okresech. Na rozdíl od staročechů nebyli mladočeši činorodí pouze při volebních kampaních. Přitažlivost a pozornost mladočeských spolků jim v očích veřejnosti dodávala jejich aktivita, která se neomezovala pouze na projednávání obecných či konkrétních politických otázek v nejširším slova smyslu, ale především značný agitační náboj, který vynikal ve srovnání s letargií a úzkoprsostí staročeských předáků a organizací. Staročestí kandidáti ostatně ani nebyli zvyklí zajíždět do svých volebních okrsků a často se spokojili pouze s Riegrovým doporučením.⁴⁸⁵

V dubnu 1887 se na Žofíně konal sjezd Národní strany svobodomyslné, který měl vůči staročeské straně zřetelně konfrontační charakter. Krátce nato pak propukla „drobečková aféra“. Na tajné poradě Českého klubu, který v říšské radě sdružoval staročeské i mladočeské poslance, obhajoval 8. května 1887 Rieger dosavadní provládní politiku a jeho slova o „sbírání drobtů pod stolem“ se díky Eduardu Grégrovi dostala na veřejnost. *Národní listy*, vlivné noviny Eduardova bratra Julia, výroku účinně využily, aby podryly Riegrovu autoritu. Drobečková aféra byla zároveň poslední kapkou naplňující míru nesvárů ve společném klubu. Rieger se na základě hlasování o důvěře odhodlal k jeho rekonstrukci a z Českého klubu byli kromě Eduarda Grégra vyloučeni další mladočeští poslanci hrabě Václav Robert Kounic, Emanuel Engel a Jan Vašatý, kteří odmítli podepsat protigrégrovskou rezoluci. Protože říšská rada byla koncem května 1887 uzavřena, přenesl se stranický boj do měšťanských sálů a pod širé nebe, kde mladočeši pořádali osvědčené tábory lidu. Ten největší se konal na Řípu 19. června a na Grégrovu podporu se vyslovil „proti politice zrady, neschopnosti, nedbalosti a mdloby“. ⁴⁸⁶ Začátkem srpna byly publikovány tzv. Gautschovy ordonance, jimiž se ministr školství a kultu Paul Gautsch snažil omezit množství studentů, kteří po absolvování nenacházeli práci. Pomocí řady postupných opatření hodlal převést část žactva gymnázií a reálek na střední odborné a řemeslné školy. Otázky českého a německého školství však byly v zemích české koruny vnímány velice citlivě, a protože ordonance měly postihnout zejména některé ostře sledované české školy, zapůsobila mladočeská agitace zvláště silně v místech, kterých se opatření dotýkala.⁴⁸⁷ A právě v takto zjištěné době se odhodlal hrabě Lažanský vtrhnout na politickou scénu.

⁴⁸⁵ Luboš VELEK, *Národní strana svobodomyslná (mladočeská) 1889–1907*, s. 150.

⁴⁸⁶ Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 387.

⁴⁸⁷ *Velké dějiny země české XII a*, s. 362.

5.4 Přípravy na vstup do politiky

Pro vstup do politiky si Lažanský zjevně připravoval půdu od počátku roku 1887, kdy začal usilovat o založení obecné školy pro děti českých dělníků na svém panství při sklářské huti v Tisu u Blatna. Hrabě se nejdříve obrátil na Ústřední matici školskou, což bylo sdružení, které pomáhalo zakládat české školy a vzniklo v reakci na obdobný spolek *Schulverein*, jenž podporoval vznik německojazyčných škol. Hrabě byl dotázán na počet českého obyvatelstva a žactva a také na to, zda by byli místní vlastenci ochotni přispívat na udržení soukromé české školy. Přípis od Lažanského, „proniknutý duchem vlasteneckým“ Matici ubezpečil, že žáků bude dostatek a spolek zároveň ujistil, že kromě něj je nájemce sklárny též český vlastenec⁴⁸⁸ a oba hodlají škole poskytnout místnosti zdarma a ročně 200 zlatých na její provoz. Matice pak podala žádost na zemskou školní radu, ta byla vyřízena kladně a v novém školním roce mohlo být zahájeno vyučování.⁴⁸⁹

Zprávy o plánované české škole zpočátku možná trochu zapadly, v létě se ale Lažanskému podařilo obrátit na sebe pozornost doslova spektakulárním výstupem na teplickém nádraží. V noci na 12. srpna zde hrabě žádal u přepážky česky o jízdné. Prodavač jízdenek mu ale nerozuměl, Lažanský přesto stále trval na tom, aby rozhovor probíhal v češtině. Strhla se hádka a na nádraží musel být přivolán četník, který Lažanského zatkl a odvedl na policejní komisařství. Hrabě se nechal legitimovat, až když k němu přivedli strážníka, který s ním byl schopen komunikovat česky. Ihned po propuštění podal Lažanský na tom samém komisařství stížnost na omezování osobní svobody a následujícího dne ji přednesl okresnímu hejtmanu hraběti Josefu Thunovi.⁴⁹⁰ Čtyři dny po extempore na nádraží přijal Lažanského na slyšení český místodržitel Alfred Kraus,⁴⁹¹ pak Lažanský odjel do Vídně a audienci mu udělil ministerský předseda Eduard Taaffe.

V době vyhrocených jazykových rozbrojů se Lažanského výstupu dostalo značné publicity, jež přesáhla svého času hojně propírané zatčení nezletilého hraběte v Chyši. I tuto událost popisovaly noviny podle svých politických a národnostních preferencí. Budějovický *Budivoj* psal o „neslýchaném a odsouzeníhodném uražení práva naší české řeči“ a celou

⁴⁸⁸ Podle schematismu z roku 1881 byl nájemcem sklárny Josef Čech. *Statistik und Beamten Schematismus des Grosgrundbesitzes im Königreiche Böhmen*, Prag 1881, s. 123.

⁴⁸⁹ *Národní listy* (Praha) 26. 5. 1887. Hereckou minulost „šlechetského dobrodince“ *Národní listy* zamlčely, deník *Mährisches Tagblatt* jí zmínit neopomněl, *Mährisches Tagblatt* 26. 5. 1887.

⁴⁹⁰ (*Linzer*) *Tages-Post* 17. 8. 1887. Josef Filip hrabě Thun-Hohenstein (1856–1932) z klášterecké pošlosti rodu zastával v rakousko-uherské monarchii nejrůznější úřední hodnosti, teplickým okresním hejtmanem byl v letech 1886–1892, svou kariéru pak skončil jako zemský prezident ve Slezsku (1898–1905. Viz *Ottův slovník naučný XXV (T–Tzschirner)*, Praha 1906, heslo z „Thunu a Hohensteinu“, s. 397–402; *Slovník představitelů politické správy v Čechách 1849–1918*, Martin Klečáček a kol., Praha 2020, s. 399–402.

⁴⁹¹ *Budivoj* (České Budějovice) 18. 8. 1887.

záležitost pokládal za „výmluvný doklad toho, kam až dospěla germánská zpupnost na tzv. uzavřeném německém území“. Podle *Budivoje* a dalších českých periodik Lažanský o lístek na dráhu žádal slušně a klidně, kdežto kasír mu přikazoval, že může mluvit toliko německy. Linecký *Tages-Post* popsal situaci odlišně. Lažanskému na jeho česky pronesenou žádost byla jízdenka ihned vydána, jen kasír si pro sebe německy přepočítával peníze na vrácení, což žadatele rozzlobilo do té míry, že začal křičet a dožadovat se odpovědi v češtině. Drážní zaměstnanec se jej pokoušel bez úspěchu uklidnit, a tak musel zavolat strážníka. Ten se dotazoval na jeho jméno, ale odpověď zněla: „Nerozumím“.

Vezmeme-li v úvahu Lažanského temperament, snadnou popudlivost a v neposlední řadě jeho omezenou znalost češtiny, bude se blíže pravdě nacházet vyličení události z deníku *Tages-Post*. Nebylo to ostatně poprvé a ani naposledy, kdy se hrabě nechal strhnout k obdobnému výstupu na veřejnosti.⁴⁹² Ponechme stranou, proč by si Lažanský sám kupoval jízdenky, tyto úkony zařizoval obvykle hraběcí doprovod. Zajímavé svědectví nabídl později Lažanského adjunkt Kohn, podle něhož se teplický kasír jmenoval Josef Čája, který jakožto „syn portýra u Schönbornů uměl česky lépe než celý rod Lažanských po dvě století“, avšak podle Kohna byl Čája „odrodilcem“.⁴⁹³ Odrodilství od mateřského jazyka bylo chápáno jako větší prohřešek než jeho nedokonalá znalost. Nakonec nešlo ani tak o to, zda ovládá češtinu lépe Lažanský, nebo Čája, podstatné bylo gesto. Ze strany hraběte šlo o záměrnou provokaci, která se – měřeno mediálním dosahem – opravdu vydařila a zajistila mu místo na titulních stranách novin. Výstup na teplickém nádraží měl značný ohlas u radikálních vlastenců, kteří Lažanského postoj vnímali jako odvážný a možná dokonce hrdinský. Shodli se na tom například štamgasti v jedné světnici plzeňské hospody U Knoblochů, kteří zaslali „statečnému obhájci práva řeči naší“ blahopřejný telegram. Lažanský jim odpověděl prostřednictvím *Plzeňských listů*: „Srdečný dík za projevené sympatie. Dostál [jsem] pouze povinnosti své co Čech a Slovan. Pakli vždy a všady společnou a neohroženou myslí za svatá práva národa se zasadíme, dojdeme vítězného cíle a doba nejbližší drahé mateřštině ve všech krajích zlaté vlasti platnost zjedná, jež jí přísluší. Na zdar! Leopold Lažanský.“⁴⁹⁴

⁴⁹² V srpnu 1876 Lažanský uštědřil bernímu úředníkovi Franzi Kwiecinskému z Vídně výprask bičíkem. Kwiecinski o půlnoci venčil své psy ve vnitrobloku domu. Lažanského, který byl tou dobou na návštěvě u jisté Anny Stangel, štěkání psů rušilo do té míry, že si to šel vyřídit s jejím majitelem. Berního úředníka několikrát přetáhl španělskou rákoskou a vyhrožoval mu, že si na jeho psí miláčky vezme svou flintu. Kwiecinski se ale začal bránit a případ skončil u soudu. Lažanský jej obvinil z urážky na cti, protože prý dostal „strašný výprask“. Nakonec došlo k vyrovnání, když se podařilo hraběte přesvědčit, že „výprask nemusí být nepřekonatelnou překážkou k vyrovnání“ a soudní přelíčení bylo uzavřeno Kwiecinského prohlášením, že celé záležitosti upřímně lituje. (*Neuigeits*) *Welt Blatt* (Wien) 18. 8. 1876.

⁴⁹³ J. E. KORN [Josef Kohn], *Vzpomínka na volbu před dvaceti lety*, s. 59.

⁴⁹⁴ *Plzeňské listy* 18. 8. 1887. Koncept odpovědi se dochoval jak německy, tak v českém překladu v Lažanského pozůstalosti. SOA Plzeň, RA Lažanských, Leopold II., říšský poslanec – korespondence (přijaté dopisy,

5.5 Fejeton v Národních listech

Velký podíl na rychlém růstu Lažanského popularity měl fejeton Jozefa Kuffnera otištěný v *Národních listech* 23. srpna 1887.⁴⁹⁵ Kuffner v něm popisoval dlouhodobý komplex české národní politiky, jíž chybí národnostně uvědomělá šlechta. Už prý nepostačuje, aby šlechtic mluvil česky jen se svým kočím a jinak pěstoval německou společnost, hospodářství, knihy, korespondenci a konverzaci. Český šlechtic by měl být Čechem duší, tělem, smýšlením i slovem, na veřejnosti i v soukromí, v úřadě i v domácnosti. Jinými slovy, Kuffner požadoval českou šlechtu ve smyslu jazykovém a ve všech sférách její působnosti.

„Hrabě Leopold Lažanský, o němž česká veřejnost dosud nemnoho věděla, náhle obrátil k sobě pozornost. Nepřinesl ještě sice světlo a dary spásy, ale překvapiti českou veřejnost se mu už podařilo. Znenadání, neočekávan, neznán, objevil se v neobyčejném světle. Nebyl dosud mezi naší šlechtou skoro jmenován, neúčastnil se života politického, nezaujímal veřejné postavení. Jedno se toliko vědělo: že je zaujat pro umění a nějaký čas byl německým hercem a kočujícím k tomu! Německý herec! Nebývalé zaměstnání pro českého šlechtice! Která však dosud z koryfejí českých neměla na sobě kus cáru německé minulosti? Něco však v hraběti Leopoldu uzrávalo. Při pohřbu hraběte Jindřicha Clama vzbudil pozornost věncem s rázným heslem politickým. Jediný věnec s českým nápisem z kruhů šlechtických! Pocházel od hraběte Lažanského. Brzy nato zvěděla veřejnost, že si hrabě na svém panství v poněmčeném kraji statečně vede. Pro české dělníky zřídil na své útraty českou školu. Drobné události z národnostního boje jaké dnes častěji se vyskytují! Ale charakterizují muže a u českého šlechtice byly dosti nápadné! Tu náhle následovala scéna na teplickém nádraží, jakou nezahraje tak hned jiný pasažér-národovec, ať občanského stavu, ať šlechtic.

koncepty odeslaných dopisů, telegramy) 1887–1890, inv. č. 464. Hostinec U Knoblochů se nacházel v domě na rohu dnešní Solní a Sedláčkovy ulice. [online]. [cit. 16. 3. 2021]. URL:

<<http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=125272>>

⁴⁹⁵ „Tu z čista jasna, jako by uhodilo, jméno hraběte Leopolda Lažanského bylo Kuffnerovým feuilletonem v *Národních listech* po události teplické na rtech osmi milionu Čechů.“ J. E. KORN [Josef Kohn], *Vzpomínka na volbu před dvaceti lety*, Máj, s. 59. Jozef Kuffner (1855–1928) byl fejetonista a divadelní referent *Národních listů* v letech 1884–1910. Syn berního úředníka z Blatné byl žákem vojenských školních ústavů a jako důstojník sloužil u dělostřelectva. Během služebního pobytu ve Vídni v letech 1878–1881 začínal přispívat do listů J. S. Skřejšovského *Parlamentär* (fejetony) a *Tribüne* (divadelní referáty). Po ukončení vojenské kariéry se stal spolupracovníkem *Národních listů*, od roku 1884 členem jejich redakce; působil jako stálý referent pro činohru (do 1910, šifra Š a její varianty), fejetonista (šifra β) a redaktor fejetonů, přechodně literárních a kulturních rubrik. Heslo *Kuffner, Josef*, in: *Česká činohra 19. a začátku 20. století*, ed. Eva Šormová, I. A–M, Praha 2015, s. 535–536.

Jako meteor kmitlo se jméno hraběte na obzoru denních rozprav. V tomhle muži zdá se vězí víc než obyčejná fádni dávka modré krve!, pravila si veřejnost. Kdo tak bez rozpaků dovede vyraziti dno všemohoucímu předsudku, kopnouti do zlatých mříží obvyklé konvence a návyků, ten zdá se míti před sebou ještě kus povolání. Nevíme, jaké jsou záměry, jaké cíle a talenty urozeného výtržníka teplického. Snad je povolán hráti jednu roli na naší veřejnosti, snad zůstane na dále jen zajímavým soukromníkem. Budoucnost snad ukáže. Jisto je, že hrabě Lažanský svým vystoupením získal sobě sympatie všeho obecnstva českého jako ne hned druhý šlechtic český.“

Kuffnerův fejton dobře ilustroval významný pohyb v českém politickém životě. Od umírněné státoprávní politiky reprezentované Františkem Ladislavem Riegrelem a Jindřichem Jaroslavem Clam-Martiničem se veřejné mínění začalo přiklánět ke stále vyhrcovanější bojovné radikalitě projevující se hlavně v jazykové oblasti. Clam-Martinič zemřel 5. června 1887 a česká konzervativní politika tím přišla o jednoho ze svých nejvýraznějších předáků. Neznáme znění nápisu na smutečním věnci, ale bylo to další Lažanského veřejné vystoupení, jímž si hrabě předpřipravil půdu pro své politické *entrée*. Kromě toho si v této době opatřil také vhodný „kostým“. V Praze si nechal ušít čamaru „srbského střihu“, jak v novinách inzeroval krejčí Klement Adamec z Malé Strany.⁴⁹⁶

5.6 Nečekaná kandidatura

Prvním pokusem o aktivní politické angažmá se staly volby do českého zemského sněmu na začátku září 1887. Lažanský nekandidoval za velkostatkářskou kurii, ale v kurii měst a obchodních živnostenských komor za volební obvod Žlutice – Manětín – Bochov. Pokusil se konkurovat dlouholetému poslanci Antonu Waldertovi (1823–1892), rodákovi z Bochova, který byl stoupencem ústavověrné strany a později předákem Německé pokrokové strany (*Deutsche Fortschrittspartei*). Waldert byl matadorem zemského sněmu, post poslance zastával od roku 1861,⁴⁹⁷ a kromě toho byl také intendantem pražského divadla a od roku 1886 i ředitelem České spořitelny (*Böhmische Sparkassa*).⁴⁹⁸ Pro jeho činnost v samosprávě

⁴⁹⁶ „V této době inzeroval krejčí Klement Adamec na Malé Straně, hned vlevo za mostem, čamary srbského střihu, a tam jsme sobě s Lažanským objednali své čamary. Já ji splácel po částkách, což trvalo několik let.“ J. E. KORN [Josef Kohn], *Vzpomínka na volbu před dvaceti lety*, s. 59.

⁴⁹⁷ V obvodu Žlutice – Bochov – Manětín od roku 1878, předtím byl poslancem za obvody Kadaň – Přísečnice – Doupov (od 1861) a v městské kurii Chomutov – Vejprty – Přísečnice (od 1869). [online]. [cit. 16. 3. 2021].

URL: <<https://www.psp.cz/eknih/1861skc/stenprot/002schuz/s002009.htm>>

<https://www.psp.cz/eknih/1867_69skc/3/stenprot/004schuz/s004001.htm>

<<https://www.psp.cz/eknih/1878skc/1/stenprot/001schuz/s001002.htm>>

⁴⁹⁸ Oscar TEUBER, *Geschichte des Prager Theaters. Von den anfängen bis auf die neueste Zeit*, Prag 1883, s. 792.

jej uznávali i jeho oponenti z českého tábora, neboť byl známý svým smírným přístupem k řešení národnostních otázek.⁴⁹⁹ „Zajeli jsme do Manětína na táčky“, vzpomínal později Lažanského adjunkt: „[Leopold Lažanský] pozval tamního [bratrance z manětínské větve rodu] Jana Lažanského na návštěvu sousedskou do hospody, Manětín byl unesen a při volbě držel se statečně, ale Žlutice rozhodly a Dr. Waldert byl zvolen.“⁵⁰⁰ Ve skutečnosti neměl Lažanský proti Waldertovi šanci, jeho protivník reprezentující německé liberální kruhy vyhrál v převážně německém jazykovém území s přehledem 130 ku 29 hlasům.⁵⁰¹ Volby do zemského sněmu však opět byly další příležitostí zviditelnit se, a hlavně znamenitou přípravou pro další politické klání.

V dalším vývoji událostí sehrál určitou roli několikrát zmiňovaný adjunkt Josef Kohn, jenž v listopadu 1886 nastoupil do Lažanského služeb jako pomocná síla na sekretariát hraběcí kanceláře (*Sekretariatsadjunkt*). Pocházel z Hostokrej u Rakovníka a ačkoliv byl graduovaným inženýrem, pracoval po studiích jako výběrčí poplatků potravinové daně na tzv. čáře v pražské Bredovské ulici.⁵⁰² Potkal se tam s Lažanským, který mu nabídl práci. Znali se však už z dřívějších dob, kdy jej hrabě v Chyši pohostil jako studenta na cestách.⁵⁰³ Mladý adjunkt byl svému zaměstnavateli velmi oddán a na přelomu let 1886 a 1887 sesumíroval přinejmenším dvě oslavné básně, které se dochovaly v rodinném archivu. Na ukázkou stačí ocitovat část básně „Tys jako maják“:

*Jak maják vbouři, žvlův v děsném rytu,
kde jícen zeje, sykot soptí, hlomoz kvílí,
tak obklopen jsi vřavou odpadlíků
a přece zvedáš prápor červený a bílý.*⁵⁰⁴

Kohn byl přívržencem národní strany svobodomyslné a měl i kontakty na novináře *Národních listů*. Ve vídeňském Café Central se v září 1887 setkal s vídeňským zpravodajem

⁴⁹⁹ „Jako člen zemského výboru vynikal u vyřizování záležitostí samosprávných horlivostí i ochotou, která nejednou uznána byla i v kruzích jeho politických odpůrců.“ *Národní listy* 11. 4. 1892 (Waldertův nekrolog).

⁵⁰⁰ J. E. KORN [Josef Kohn], *Vzpomínka na volbu před dvaceti lety*, Máj, s. 59.

⁵⁰¹ *Teplitz-Schöner Anzeiger* 14. 9. 1887.

⁵⁰² Dnes ulice Politických vězňů.

⁵⁰³ Josef Kohn publikoval později pod pseudonymem J. E. Korn vzpomínku na Lažanského a jeho volební kampaň, kterou zaslal do časopisu Máj z Bay City ve státě Michigan. J. E. KORN [Josef Kohn], *Vzpomínka na volbu před dvaceti lety*, s. 58. Jméno Josef Kohn uvádí *Beamten-Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen*, Prag 1887, s. 162.

⁵⁰⁴ Básně „Tys jako maják“ je datovaná k 2. 12. 1886, básně „Panský mušketýr“ k 25. 2. 1887. RA Lažanských – Chyše, Leopold II., říšský poslanec, korespondence (přijaté dopisy, koncepty odeslaných dopisů, telegramy) 1887–1890, inv. č. 464.

Gustavem Eimem, jenž si mu postěžoval, že se blíží doplňující volba do říšské rady ve skupině měst Písek – Domažlice za odstoupivšího poslance Emanuela Tonnera. Mladočeši prý nemají žádného kandidáta, a tak prý bude zvolen jediný kandidát, za staročechy kandidující doktor Moser. „Když jsme se rozešli, vrtalo mi jaksí hlavou, což kdyby si tam Lažanský zakandidoval, a pomyšlení hnalo mne k němu, abych mu učinil návrh. Spal ještě, dal jsem jej vzbudit myslivcem a pronesl návrh. Zalíbil se mu a výsledek byl, že jsme telegrafovali jako malé děti do Malče d[okto]ru Riegrovi, aby podporoval kandidaturu. Odpoledne došla Riegrova odpověď, že mu tak nelze učinit, poněvadž tam navržen klubem Dr. Moser.⁵⁰⁵ – Ten starý vlk! (vyslovoval vlk) – a tato věta byla poslední, již pronesl staročech Lažanský.“⁵⁰⁶

Nebylo to ovšem tak, že by se zhrzený Lažanský obrátil a o podporu požádal mladočechy. Podle zasláných odpovědí žádal Lažanský o podporu své kandidatury současně jak Františka Ladislava Riegra, tak jeho protivníka Julia Grégra.⁵⁰⁷ U Grégra však Lažanský uspěl. Šedá eminence Národní strany svobodomyšlné mu 19. září potvrdila, že mladočeši v příslušném okrese kandidáta nepostavili a Lažanského že podpoří pod podmínkou, že se hrabě nepřipojí k poslancům sdruženým v Českém klubu.⁵⁰⁸ V Lažanského pozůstalosti se dochoval koncept odpovědi: „Ku Českému klubu ve svém nynějším složení nebyl bych nikdy přistoupil, jsa především národního a svobodomyšlného smýšlení a chovav přesvědčení, že nesmí se obětovati nejvyšší statky národa parlamentárnímu prospěchářství. Zaručuji se vám čestným slovem, že do Českého klubu nevstoupím, leda že tak veškerých pět poslanců učiní.“

⁵⁰⁹ Hrabě ihned odjel z Vídně do Prahy, na nádraží Františka Josefa dorazil v deset večer a v půl jedenácté se dostavil na schůzku s Grégrem. Dalšího dne brzy ráno nasedl v doprovodu adjunkta Kohna a tělesného myslivce na vlak do Písku. Bezprostředně poté informovaly *Národní listy* o doplňovací volbě na Písecku, zveřejnily jména kandidátů a otiskly Lažanského provolání: „Vysoce ct.[ěným] p.[ánům] voličům měst Písku, Domažlic, Klatov, Sušice, Strakonice, Horažďovic a Volyně! Co potomek starého českého rodu, jehož členové

⁵⁰⁵ Riegrův telegram v Lažanského pozůstalosti: „Tonner odepřel. Spojená města přijala doktora Mosera vídeňského, jež důvěrníci nepochybně za kandidáta přijmou.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšce, Leopold II., říšský poslanec, inv. č. 464, korespondence (přijaté dopisy, koncepty odeslaných dopisů, telegramy) 1887–1890, telegram z 20. 9. 1887.

⁵⁰⁶ J. E. KORN [Josef Kohn], *Vzpomínka na volbu před dvaceti lety*, Máj, 4, 1907, č. 4, s. 60.

⁵⁰⁷ Tento politický oportunist nebyl zřejmě nijak výjimečný. Obdobně laviroval mezi kandidaturou za mladočechy a staročechy také hrabě Václav Robert Kounic. Luboš VELEK, *Aristokrat demokratem: Václav hrabě Kounic a česká politika 1883 až 1897*, in: Jiří Malíř, Martin Rája (eds.), *JUDr. Václav Kounic a jeho doba*, Brno 2009, s. 63.

⁵⁰⁸ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšce, Leopold II., říšský poslanec, inv. č. 464, korespondence (přijaté dopisy, koncepty odeslaných dopisů, telegramy) 1887–1890, telegram Grégra Lažanskému do Vídně z 19. 9. 1887.

⁵⁰⁹ RA Lažanských – Chyšce, Leopold II., říšský poslanec, inv. č. 464., korespondence (přijaté dopisy, koncepty odeslaných dopisů, telegramy) 1887–1890, b. d.

nejednou krváceli a umírali na bojištích na obranu svého národa a pro čest, slávu a práva slavného tohoto království, hlásím se za bojovníka v řadách českých zápasníků na bojišti parlamentárním! (...) Jsem hotov v těžkém nynějším zápase našeho národa za zachování nejdražších jeho statků: jazyka a národní vzdělanosti, co bojovník samostatný, rozhodný a nepoddajný nasaditi vše, až do těch hrdel a statků!“⁵¹⁰ Původně kandidoval ještě písecký rodák MUDr. Pacovský, jenž však záhy odstoupil a *Národní listy* zveřejnily provolání „rozhodných voličů píseckých“ vyzývající k podpoře Lažanského.⁵¹¹ O sušickém rodákovi Viktoru Moserovi (1826–1908), do té doby jasnému favoritovi, psaly *Národní listy* jako o kandidátovi nevhodném; je prý příliš starý a nemůže vystupovat dostatečně energicky, navíc nezná místní poměry, neboť žije trvale ve Vídni. Lažanský jakožto neodvislý kandidát a velkostatkář byl prezentován jako obhájce zájmů místních obyvatel.⁵¹² Zároveň dal Grégr spěšně natisknout a důvěrníkům zaslat plakáty do volebních měst. Aby měli voliči větší důvěru v český původ kandidáta, byl na plakátech a provoláních podepsán jako „Leopold z Lažanských“.

5.7 Rychlé kortešování

Volební kampaň tak byla připravená narychlo a Lažanský musel během pouhých tří dní zajet do sedmi volebních měst. Vzhledem k existenci volebního cenzu však bylo důležité přesvědčit pouze dostatečný počet místních elit. Lažanský se mohl spolehnout na síť důvěrníků, kontakty na ně poskytl Grégr a tito místních poměrů znalí mladočeši čile agitovali ve prospěch nového kandidáta, hlavně po hospodách, kam svolávali schůze.⁵¹³ Svědectví o Lažanského „kortešování“ neboli o volební agitaci vylíčil adjunkt Kohn v textu nazvaném *Vzpomínka na volbu před dvaceti lety*, kterou v roce 1907 otiskl časopis *Máj*.⁵¹⁴

⁵¹⁰ „Mimo to uchází se v této skupině o mandát kandidát samostatný MUDr. Pacovský v Písku, a jak z pramene spolehlivého se dovídáme, také hrabě Leopold Lažanský, známý český kavalír, jenž osvědčil při nejedné příležitosti, že rázně dovede hájiti zájmů národa svého, k němuž co upřímný, věrný syn vždy se hlásí. V doplňovací volbě do zemského sněmu za mandátu zbavené poslance německé byl hrabě Leopold Lažanský kandidátem české menšiny ve volebním okrese manětínském, kde obdržel všechny české hlasy bez výjimky.“ *Národní listy* 21. 9. 1887.

⁵¹¹ *Domažlické listy* 1. 10. 1887.

⁵¹² *Národní listy* 23. 9. 1891. Pod provoláním na podporu Lažanského bylo otištěno provolání k voličům v okrese Louny, Rakovník, Slaný a Velvary na podporu hraběte Václava Kounice. Na rozdíl od předchozího v něm byli důvěrníci a podporovatelé přímo jmenováni.

⁵¹³ Jedna ze schůzí se konala 23. září v Domažlicích a do místního hostince U Šumavy jí svolal zdejší důvěrník Josef Klíma. *Domažlické listy* 1. 10. 1887.

⁵¹⁴ J. E. KORN [Josef Kohn], *Vzpomínka na volbu před dvaceti lety*, s. 58–61.

Po ujednání volební strategie s Grégrem v Praze začala kampaň v Domažlicích. Lažanský a Kohn nejdřív navštívili poslance a lékaře Antonína Steidla,⁵¹⁵ jenž prý stále opakoval: „To nepůjde, to nepůjde.“ Pak si zašli do místního hotelu na oběd, kde se právě scházela společnost dragounských důstojníků, kteří Lažanského poznali: bylo prý slyšet *Der Pfarrer von Kirchfeld*. Lažanský s Kohnem si toho ale příliš nevšíмали, seděli přece v české společnosti. Odpoledne odjeli do Písku a ubytovali se v hotelu U kola. Setkali se s koncipistou Ladislavem Šebkem, pozdějším spisovatelem a politikem známým pod jménem Ladislav Arietto,⁵¹⁶ a jeho přítelem, básníkem a spisovatelem Adolfem Heydukem.⁵¹⁷ Heyduk vzpomínal Lažanského otce Leopolda I., se kterým se setkal v Benátkách a vypravoval o velkolepém západu slunce, který tam spolu zažili. „Tato benátská událost měla do sebe tak velikou politickou váhu, že při volbě dne 24. září většina politických hlasů připadla Lažanskému,“ vzpomínal později Kohn. „Cesta rychlá vedla nás pak do Horažďovic. Bylo velké parno a čilá politická agitace, kterou hrabě vyvínoval, zpotila jej tak, že si po cestě sušil čamaru a vyměnil si se mnou červeno-bílo-modrou kravatu.“⁵¹⁸ Ve Strakonících měla strana značný počet stoupců a Julius Grégr tam už pro Lažanského předpřipravil půdu. Jedním z důvěrníků byl majitel hostince, v němž se hrabě dosyta vyspal. Mezitím však stoupců staročechů přelepili Lažanského návštěvní plakáty s kandidátem Moserem. Mladočeši ovšem promptně zorganizovali okamžitou přelepovací akci, a tak se jejich plakáty opět ocitly navrchu. Do Volyně pak odjel agitovat pouze adjunkt Kohn, Lažanský se měl představit v Sušici. Tam se spolu také měli sejít, avšak Kohn se Lažanského nedočkal, neboť, jak později vyšlo najevo, hrabě stále dospával v pohodlí strakonického hostince.

V den volby, 24. září, dojel Lažanský v doprovodu Kohna a myslivce do Klatov. V Klatovech stihli během dopoledne se dvěma důvěrníky obejít místní voliče dům od domu a v poledne nasedli do vlaku na Plzeň. Na plzeňském nádraží už je čekaly zprávy o výsledcích v jednotlivých volebních městech a blahopřejné telegramy.⁵¹⁹ Lažanský zvítězil s převahou 842 hlasy oproti Moserovým 515 hlasům. Dalšího dne se v Chyši bouřlivě oslavovalo. Vilímkovy *Humoristické listy* shrnuly Lažanského rychlou kampaň strofou:

⁵¹⁵ Domažlický rodák Antonín Steidl (1832–1913) byl poslancem zemského sněmu za volební obvod Domažlice a Nová Kdyně (1880–1895, 1901–1908) a v říšské radě, kde byl poslancem za kurii venkovských obcí za obvod Plzeň, Kralovice, Klatovy.

⁵¹⁶ Spisovatel, překladatel a písecký komunální politik Ladislav Arietto, vl. jm. Ladislav Šebek (1861–1927). Heslo *Arietto, Ladislav*, in: Biografický slovník českých zemí 1, Praha 2004, s. 118–119.

⁵¹⁷ Adolf Heyduk (1835–1923) byl český básník, představitel májovců.

⁵¹⁸ J. E. KORN [Josef Kohn], *Vzpomínka na volbu před dvaceti lety*, s. 60.

⁵¹⁹ Telegramy se dochovaly v Lažanského pozůstalosti. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyš, Leopold II., říšský poslanec, inv. č. 464, korespondence (přijaté dopisy, koncepty odeslaných dopisů, telegramy) 1887–1890.

Hrabě Lažanský
první den se exponoval,
druhý den pak kandidoval,
*třetí den už poslancoval.*⁵²⁰

Bleskové politické tažení pěkně ilustruje týdeník *Domažlické listy*, který naráz informoval o Lažanského kandidatuře i volbě. Podle nich se až do voleb nedělaly prakticky žádné přípravy a zdálo se, že navržený kandidát Moser bude hladce zvolen. Moser se sice přijel na radnici představit 16. září svým voličům na pozvání purkmistrovského úřadu, ale na schůzi se podle listu ukázalo, že nemá žádný program než vstoupit do Českého klubu.⁵²¹ Už tehdy volaly některé hlasy po jiném kandidátovi, který by byl „ze středu lidu českého“ a za kandidáta proti vídeňskému Moserovi navrhovaly doktora Pacovského. Ten však svou kandidaturu záhy stáhl, a Lažanský tak vhodně vyplnil uvolněný prostor svými vlasteneckými proklamacemi. Zdál se být přesně tím, po kom volala většina voličů, ale také předzvěstí triumfálního volebního tažení mladočechů po neúspěšných punktacích roku 1890.

Příčin Lažanského úspěchu bylo jistě víc. Zajímavý aspekt nabízí H. P. Hye, jenž se zabýval spolkovou činností a tvrdil, že tehdejší veřejné spolky mohly dosáhnout hmatatelných úspěchů jen tehdy, když nabízely nejen konkrétní výsledky v komunální politice, ale především veřejnou show (*Spektakel*). Podle Luboše Velka dokázali mladočeši taktiku veřejného „špektáklu“ zvládnout dokonale a tím sklízeli i cenné politické body: „Důvtip a vynalézavá taktika byly pro mladočechy typické. Spočívaly ve vypořádávání se s úřady třeba tím, že vedli byrokratický proces ad absurdum. Předpisy a nařízení bývaly často dohnány až do krajnosti a někdy i vědomě překračovány – a to s cílem, aby bylo možné stylizovat se do pozice mučedníka.“⁵²² Strategie mladočeské politiky v tomto ohledu vlastně odpovídaly vzorcům chování Leopolda Lažanského.

Dalším aspektem byla skutečnost zachycená v Kuffnerově fejetonu. Volání po českém šlechtici bylo tehdy ještě velice silné, neboť ideálem završeného národního obrození měl být

⁵²⁰ *Humoristické listy* (Praha) 30. 9. 1887.

⁵²¹ *Domažlické listy* 1. 10. 1887.

⁵²² „Witz und geschickte Taktik zeichnete auch die Jungtschechen aus, die es in der Auseinandersetzung mit den Behörden oft verstanden, bürokratische Abläufe ad absurdum zu führen. Gesetzliche Bestimmungen wurden bis an die Grenze ausgereizt und zuweilen bewusst überschritten – letzteres mit dem Ziel sich selbst als Märtyrer stilisieren zu können.“ Hans Peter HYE, *Zum Vereinswesen in der Habsburgermonarchie*, in: *Organisierte Privatinteressen. Vereine in Österreich*, eds. Emil Brix – Rudolf Richter, Wien 2000, s. 44. Op. cit. Luboš VELEK, *Národní strana svobodomyšlná (mladočeská) 1889–1907*, s. 150–151.

homogenní, kompletní a dotvořený národ, který by podle mínění většiny obyvatel nebyl úplný, kdyby jeho součástí nebyli aristokraté.

5.8 Politika slabosti a povolnosti versus politika šalby a klamu

Kromě překvapivého vítězství Leopolda Lažanského vyhráli v doplňovacích volbách do říšské rady další dva mladočeští kandidáti, profesor Gabriel Blažek a JUDr. Josef Herold. Pro Národní stranu, jež po desetiletí dominovala, bylo Lažanského vítězství jedním z řady signálů, že přestává být hegemonem české politiky.⁵²³

Bezprostředně po volbě na Písecku a Domažlicku doznaly staročeské noviny *Hlas národa*, že Lažanského vítězství pokládaly za nemožné a absurdní, takže ani neinformovaly o jeho kandidatuře. Překvapivý úspěch dosud neznámého politika si deník vysvětloval okolností, že hrabě ohlásil svou kandidaturu na poslední chvíli a jeho voliči se nemohli dozvědět o jeho minulosti německého herce, protože pro hraběte byla cesta po volebním okrsku jen „dalším výstředním sportem.“⁵²⁴ *Národní listy* z téhož dne oznamovaly Lažanského zvolení titulkem „Český národ odpovídá vládě Gautschově“ a s převahou vítěze psaly: „Týrejte Čecha a poznáte jeho sílu!“ Význam volby spatřovaly v „odmítnutí politiky slabosti a povolnosti a vyslovení voličů pro politiku zmužilou, nepoddajnou a opozičně statečnou.“⁵²⁵ Dopisovatel *Národních listů* z vídeňského parlamentu Gustav Eim připustil, že mladočeši Lažanského vlastně neznají: „Nikdo nebude pět hymny na Leopolda hr.[aběte] Lažanského, jehož při politické činnosti ještě nikdo neviděl. Mladý muž ten však praví, že jest národním Čechem, že chce být nezávislým, samostatným zástupcem lidu a že úkol takového vidí v zápasu o české školství. Bez řečnické květomluvy značí to, že nechce sbírat drobty pod stolem a že postavití se chce proti Gautschovi.“⁵²⁶ V soukromé korespondenci Grégrův postup podpory neznámého kandidáta spíše kritizoval: „Já v ta hrabata nevěřím a zejména jsou-li to kvítka à la Lažanský. Dal Juliovi čestné slovo, že do [staročeského] klubu nevstoupí. Uvidíme, jak dlouho vydrží v nové své metamorfóze.“⁵²⁷ Článkem v narážce na

⁵²³ V doplňovacích volbách v Praze na Starém Městě zvítězil 10. září kandidát mladočechů profesor Gabriel Blažek, pak byl překvapivě zvolen Lažanský a krátce po něm obhájil post poslance hrabě Václav Robert Kounic.

⁵²⁴ *Hlas národa* (Praha) 25. 9. 1887.

⁵²⁵ *Národní listy* (Praha) 25. 9. 1887.

⁵²⁶ *Národní listy* (Praha) 26. 9. 1887.

⁵²⁷ LA PNP, f. E. Špindler, kart. 1, Eim Špindlerovi 25. 9. [1887]. Op. cit. Luboš VELEK, *Národní strana svobodomyšlná (mladočeská) 1889–1907* s. 200.

Lažanského divadelní kariéru nazvaným „Politika šalby a klamu“ varoval staročeský tisk před hrozícím vznikem nového českého klubu a v důsledku toho posílení německé strany.⁵²⁸

V následujících týdnech se s informacemi doslova roztrhl pytel a noviny přinášely další a další pikantní detaily z Lažanského života. „Říšský poslanec hr.[abě] Leopold Lažanský nikterak nevzbuzuje úctu u národních politiků našich,“ začal zeširoka staročeský *Hlas národa* a odkazoval se na zevrubný článek v *Bohemia* pojednávající o neúspěšné divadelní kariéře novopečeného poslance.⁵²⁹ *Mährisch-Schliesischer Correspondent* analyzoval Lažanského dosavadní politická vystoupení a zpochybnil jeho nacionální rétoriku ve vztahu k dějinám rodu.⁵³⁰ Přibývalo také zpráv, které napadaly Lažanského češství a jeho znalost češtiny.⁵³¹ Mladočechům byly patrně obzvlášť nemilé zprávy o Lažanského vazbách na ministerského předsedu Taaffeho, které jako první otiskly noviny *Wiener Sonn- und Montagszeitung*. Podle tohoto týdeníku se oba muži znají z Innsbrucku, kde Lažanský studoval a Taaffe zastával funkci tyrolského místodržitele. Lažanský má prý být Taaffemu od té doby zavázán, neboť se za něj zaručil a pomohl mu v jeho sporech s poručníkem při převzetí dědictví.⁵³² Dále se psalo, že Lažanský údajně Taaffeho nedávno navštívil, vyjádřil mu plnou podporu, a dokonce mu nabídl, že sepíše brožuru na podporu jeho vlády vycházející z principů svobodného zednářství.⁵³³ *Národní listy* otiskly Lažanského dementi a označily celou záležitost za „romanticko-freimaurovskou povídku“. Lažanský pak přiznal, že jej s hrabětem Taaffem sice pojí přátelské vztahy a že si jeho politické činnosti váží, nicméně zdůraznil, že se současnou vládou nestojí v žádném poměru.⁵³⁴

⁵²⁸ Pravděpodobně se jedná o článek publikovaný v *Hlase národa*. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyš, Leopold II., říšský poslanec, inv. č. 464, korespondence (přijaté dopisy, koncepty odeslaných dopisů, telegramy) 1887–1890, výstřižek „Politika šalby a klamu“, b. d.

⁵²⁹ *Bohemia* (Prag) 28. 9. 1887.

⁵³⁰ Podle *Mährisch-Schliesischer Correspondent* Lažanští nikdy k žádnému radikálnímu češství neinklinovali, od 17. století byli naopak vyznamenáváni za věrné služby císaři. Významní představitelé rodiny v 19. století, Prokop I. a Leopold I. šli v tomto ohledu ve stopách svých předků, nikoho z nich nelze počítat mezi „české ultras“ (czechischen Ultras). Autor článku je neznámý, ale nade vší pochybnost se jednalo o někoho informovaného z okruhu zemského či magistrátního úřednictva v Brně (znalec dějin rodu a autor *Chronik des Hauses der Grafen Lažanzky* Josef von WIESER zemřel roku 1886). Die Wahl des Grafen Lažansky-Neuhof, *Mährisch-Schliesischer Correspondent* (Brünn) 26. 9. 1887, Abendblatt.

⁵³¹ Když Lažanský vystupoval jako herec, demonstroval prý německý nacionalismus; tyto zprávy se týkaly Lažanského skandálu v Celovci, kdy na jevišti extemporoval a napadl referenta, který byl kritický k jeho uměleckému výkonu. Noticku „Graf Lažansky kann nicht tschechisch“ přinesl mj. *Teplitz-Schönauer Anzeiger* 12. 10. 1887.

⁵³² Viz kapitola „Pánem na Chýších“.

⁵³³ *Wiener Sonn- und Montags-Zeitung* 26. 9. 1887. V rodině Lažanských měla podpora zednářství svou tradici, Leopoldův praděd Prokop I. byl provinciálním velmistrem, tedy nejvyšší postavou svobodného zednářství v českých zemích. Nevíme, zda byl také Leopold svobodným zednářem, v deníku se váže k tématu jediný zápis: „Geschäftliche Tätigkeit, freimaurerische Lektüre, Korrespondenzen.“ Poldys Tagebuch, 4. 8. 1884.

⁵³⁴ *Národní listy* (Praha) 27. 9., 29. 9., 1. 10. 1887; Eine Unterredung mit Graf Lazansky (Neuhof), in: *Wiener Allgemeine Zeitung* 5. 10. 1887.

Lažanského volbě pochopitelně věnovaly nemalou pozornost i noviny rakouské, respektive vídeňské. Satirický týdeník *Bombe* otiskl na titulní straně Lažanského karikaturu, jak oděn v brnění a s dřevcem, na němž visí vavřínový věnec, vjíždí na koni do parlamentu.⁵³⁵

5.9 Neodvislý klub

Z Českého klubu ostrakizovaná čtveřice poslanců E. Grégr, Engel, Vašatý a Kounic stála po skončení parlamentních prázdnin 1887 před rozhodnutím co dále. Rozhodování jí usnadnily již zmiňované doplňovací volby, díky nimž přibyli další tři poslanci: Lažanský, Herold a Blažek. Vznikl tak dostatečný počet „divokých“ poslanců, kteří by mohli založit samostatný poslanecký klub.

Novou politickou linii Národní strany svobodomyslné potvrdil i její neoficiální sjezd konaný 20. listopadu 1887 ve velkém sále na Žofíně, jehož se podle prezenční listiny účastnilo na 1000 osob. Lažanský se dostavil během projevu poslance Vašatého, po němž jej starosta klubu strany profesor František Tilšer představil shromáždění.⁵³⁶ Na plénu vytyčil Julius Grégr „neodvislou“ koncepci strany, jejímž cílem měla být důrazná obrana národních práv a prostředkem tohoto cíle mělo dosaženo získáním dostatečného počtu poslaneckých mandátů.⁵³⁷ Rieger ve snaze zabránit rozštěpení české reprezentace marně vyjednával s ministrem Pražákem a s předsedou Taaffem, dokonce si vyžádal audienci u císaře. František Josef I. považoval spory staročechů a mladočechů za vnitřní záležitost české politiky a Riegrovi prý lakonicky poradil, že musí proti mladočechům bojovat sami. Mladočeský nástup se touto radou pochopitelně zastavit nedal.⁵³⁸

Koncem ledna 1888 navrhl Eduard Grégr podporovaný Vašatým utvoření nezávislého klubu a 27. ledna byl ustanoven samostatný sedmičlenný klub mladočeských poslanců nazvaný „Klub neodvislých poslanců českých“, přičemž „neodvislost“ byla dána do názvu jako ironický osten proti na vládě domněle závislému Českému klubu. Tento název prosadil Eduard Grégr proti Engelem navrhované „svobodomyslnosti“ či Lažanským navrhovanému „Slovanskému klubu“.⁵³⁹ Do čela byl zvolen Emanuel Engel, Lažanský se stal členem klubu

⁵³⁵ *Die Bombe* (Wien) 9. 10. 1887.

⁵³⁶ *Národní listy* 22. 11. 1887, příloha, s. 2.

⁵³⁷ *Politické programy českých národních stran 1860–1890*, ed. Pavel Cibulka, Praha 2000, s. 32, 280–281.

⁵³⁸ Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 387.

⁵³⁹ ANM, f. NSS, k. 1, protokol klubu na ř. r. 27. 1. 1888, op. cit.: Luboš VELEK, *Národní strana svobodomyslná (mladočeská) 1889–1907*, s. 184.

na vlastní žádost jako nově zvolený kandidát.⁵⁴⁰ Mladočeská „sedmička“ byla z celkového počtu 353 poslanců Předlitavska a z toho 92 poslanců z Království českého nepatrným a opomíjeným „klubíčkem“ bez reálné šance cokoliv samostatně prosadit.⁵⁴¹ To je nutné zdůraznit, protože z obsáhlých zpráv *Národních listů* se jeví činnost sedmičky jako pupek světa rakouské parlamentní politiky.

Záhy po svém vzniku se klub rozštěpil do dvou proudů – oportunního (E. Grégr, Engel, Herold, Blažek a později Špindler) a radikálního (Vašatý, Lažanský a Kounic). Zvláště poslanci radikálního křídla prosluli svými extrémními názory a vyhrocenými nacionálními projevy. V mladočeském klubu, jenž si zakládal na své nezávislosti, byly poměry skutečně volnější než v Českém klubu, kde hrabě Clam-Martinič kontroloval projevy jednotlivých poslanců, což patřilo k nejnenáviděnějším pravidlům. Mladočeši zpočátku neměli ani závazné stanovy pro své členy. Ačkoliv sedmička cenzuru oficiálně odmítala, obsahy jednotlivých proslovů se kolektivně rozebíraly. Stanovy klubu na říšské radě vznikly až v březnu 1891 a vycházely ze stanov mladočechů na zemském sněmu, jež byly zformulovány o dva roky dříve. Teprve od té doby museli poslanci dopředu oznamovat obsah svých řečí.⁵⁴²

Ač se to zdá z dnešního pohledu málo uvěřitelné, neměl klub dlouhá léta žádné kancelářské zázemí, kde by se vyřizovala korespondence, rozmnožovaly materiály nebo kde by byl uchováván klubový archiv. Veškerá agenda ležela na bedrech E. Engela. Na druhou stranu se zase příliš neřešily absence jednotlivých poslanců, kterým byly vypláceny diety, i když se v říšské radě prakticky neukázali.⁵⁴³

5.10 Hrabě Lažanský na říšské radě

První zasedání říšské rady po parlamentních prázdninách bylo zahájeno 11. října 1887.⁵⁴⁴ Nejdřív byla vzdána čest poslancům, kteří už se účastnit nemohli (Clam-Martinič), nově zvolení poslanci skládali poslanecký slib, a to v národních jazycích: Franz Kraus v němčině, poslanec Stanisław Cienski polsky a Frane Bulić chorvatsky. Lažanský a Blažek, oděni v čamarách, složili slib v češtině a po té usedli vedle sebe v první lavici, kdežto ostatní

⁵⁴⁰ O členství v klubu blíže VELEK, *Národní strana svobodomyslná (mladočeská) 1889–1907*, Praha 2004, s. 187. Legitimační lístek klubu poslal Lažanskému na dobírku 5 zl. pokladník Jindřich Šmidt. SOA Plzeň, Vs Chyšé, sekretariát, ředitelství 1888, V., kart. 65.

⁵⁴¹ Stenografické protokoly poslanecké sněmovny, poslanci království českého. [online]. [cit. 16. 3. 2021]. URL: <<https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?apm=0&aid=spa&datum=00100002&seite=00000518&zoom=2>> Slova o nepatrném a opomíjeném klubíčku viz Luboš VELEK, *Národní strana svobodomyslná (mladočeská) 1889–1907*, s. 183.

⁵⁴² Tamtéž, s. 189.

⁵⁴³ Tamtéž, s. 198.

⁵⁴⁴ Stenografické protokoly zasedání poslanecké sněmovny říšské rady, sedmá sněmovní doba (legislatura), 22. 9.–23. 1. 1891, 11. 10. 1887, s. 6297–6299. [online]. [cit. 16. 3. 2021]. URL: <<http://alex.onb.ac.at/>>

mladočeši seděli vzadu. Podle Eima byli oba poslanci předmětem zvědavé pozornosti, zvláště Lažanský, jehož na rozdíl od Blažka nikdo neznal a který se musel nechat představit Riegrovi. Po slavnostním zahájení se přešlo k projednávání Gautschových ordonancí a mezi českými poslanci panovala shoda v jejich kritice, ale jen mladočeští poslanci podali interpelaci k jejich zrušení. Čeští poslanci také obnovili tradiční státoprávní ohrazení a na konci schůze učinili noví poslanci veřejné prohlášení, že se k ohrazení v celém rozsahu připojují.⁵⁴⁵

V rozhovoru pro *Wiener Allgemeine Zeitung* hrabě naznačil, že bude v první řadě obhajovat české státní právo. Za důležitá politická témata označil osvětu (*Volkserziehung*), svobodné instituce (*freiheitlichen Institutionen*), rozšíření volebního práva a uskutečnění sociálních reforem. Ačkoliv byl takový politický program poměrně vágní, zahrnoval v podstatě základní premisy českého liberálního myšlení a zahrnoval také sociální otázku. V Lažanského podání však takový program nabyl značně nacionalistické a populistické formy, nadto oděné v křiklavě teatrálním hávu.

Lažanského čamara poutala pozornost po celou dobu jeho poslaneckého mandátu.⁵⁴⁶ Byl to delší kabát se stojatým límcem, který se zapínal řadou knoflíků a šňůrek. Čamara měla představovat nový český národní kroj, jehož potřeba vyvstala během revolučního období kolem roku 1848, a tak se čeští národovci inspirovali u krojů polských a maďarských. V Čechách se nosila při zvláštních příležitostech jako výraz příslušnosti ke Slovanstvu. Měla dokonce nahradit večerní frak, ale ještě ve dvacátých letech 20. století to Guth-Jarkovský ve svém *Společenském katechismu* považoval za zcela nepřipustné.⁵⁴⁷ Vzhledem k Lažanského postavení a šlechtickému titulu dráždila čamara na říšské radě více, než když jí nosil jiný mladoček. Skandálního porušení konvencí se Lažanský dopustil v polovině ledna 1888, kde se v čamaře dostavil na dvorní ples, jehož se kromě členů císařské rodiny účastnil diplomatický sbor, ministři, generálové a vysocí státní úředníci. Lažanský, který byl pozván jako poslanec říšské rady, do Hofburku přišel v čamaře, na hlavě měl kožešinovou čepici se sokolím pérem (takzvanou poděbradkou) a na krku měl světle zelenou stuhu se zlatým třepením, což byl odznak tyrolského orlího řádu, a navíc byl opásán palašem. Lažanského „fantastický kostým“ vzbudil značnou pozornost a přední rakouské deníky se podivovaly, že hrabě nebyl za porušení dvorského protokolu vyveden lokajem nebo četníkem. Protokol totiž striktně předepisoval určitý typ oděvu podle stavu a historické tradice. Pro většinu účastníků

⁵⁴⁵ *Národní listy* (Praha) 12. 10. 1887.

⁵⁴⁶ Například. *Budweiser Zeitung* 8. 11. 1887.

⁵⁴⁷ Ludmila KYBALOVÁ, *Od empiru k druhému rokoku. Dějiny odívání*, Praha 2004, s. 215.

plesu to byl černý frak, pro důstojníky uniforma a polští a maďarští magnáti mohli přijít ve národním slavnostním kroji.⁵⁴⁸

Už bylo řečeno, že Lažanský netrpěl přehnanou úctou k panovnickému dvoru, ale společenská pravidla znal nepochybně velice dobře: vlastní verzi národního kroje chtěl dát na odív svoje češství. I móda mohla vyjadřovat politická stanoviska a v tomto kontextu byla čamara chápána jako ostentativní přihlášení ke slovanskému etniku.⁵⁴⁹ Nacionálně orientované české deníky hraběte hájily: „Pestrý zevnějšek magnátů uherských ovšem úzkostlivé *Neue Freie Presse* ani dost málo nevadil,“ psala *Moravská orlice*,⁵⁵⁰ „že však *Neue Freie Presse* a vládní list *Fremdeblatt* za věc hrůzostrašnou a za krok neobyčejně, ba odvážně smělý považují, když český šlechtic poněkud okázaleji svůj rod a původ ukazuje, jest toliko novým důkazem jejich šosácky obmezeného názoru o věcech národních,“ přisadily si *Národní listy*. „Kroj hr.[aběte] Lažanského na včerejším dvorním plesu nemusil se arci všem a každému líbiti – neboť záliba na řasách a barvách a střihu jest docela subjektivní – avšak svědčí každým způsobem o silném národním vědomí a osobní statečnosti, že se hrabě znova za trvajících okolností takto vystoupiti ráčil. Kdyby vídeňské listy nebyly národní záští skrz naskrz prosáknuty a zejména nenávisť ke všemu českému naplněny, musily by alespoň tuto stránku včerejšího vystoupení hr.[aběte] Lažanského uznati.“⁵⁵¹

Pozdvižení způsobené Lažanského národním krojem na dvorním plese doznávalo ještě dlouhou dobu. Tak například poslanec Ernst Bareuther, zvolený za volební okres Cheb – Františkovy Lázně, si neodpustil jízlivou poznámku, když se Lažanský nechal odhlásit z programu jedné z debat: „Souhlasím s presidentem, když žádá, aby se řečníci co nejvíce obmezili. Proto musím vyslovit dík řečníku, který se dal při kapitole nejvyšší dvůr škrtnouti. (*Hlasy: Kdo to byl?*) Je to hr.[abě] Lažanský, který – jak se proslýchalo – chtěl zkoumat otázku, zdali některé kusy jeho národní garderoby jsou u dvora přístupny čili nic (*Veselost.*) Sněmovna má důležitější práce.“

Lažanský ovšem okamžitě zareagoval: „V poslední době mnoho slyšeti bylo o čtenářích myšlenek. Nevěděl jsem však, že máme také ve svém středu takového umělce. Bylo by velice potěšivé, kdyby doktor Bareuther, kterýž o mě mluvil, znal umění čtenářů myšlenek, a ještě potěšivější, kdybychom v umění tom se všichni vyznali. Potom bychom se mohli na sebe jen vzájemně dívatí a pranic mluvití. (*Živá veselost.*) To by bylo velmi

⁵⁴⁸ Důraz na tradici byl zřejmě zásadním kritériem, protože poslanec a sedlák Skopalík se mohl u dvora objevit i v hanáckém kroji. *Neue freie Presse* (Wien) 19. 1. 1888.

⁵⁴⁹ Jan RANDÁK, *Symbolické chování v revoluci 1848: revoluční móda*, Český lid 93, č. 1, 2006, s. 49–69.

⁵⁵⁰ *Moravská orlice* (Brno) 21. 1. 1888.

⁵⁵¹ *Národní listy* (Praha) 20. 1. 1888.

znamenité zjednodušení jednacího řádu. Avšak musím panu poslanci říci, že to v umění tom ještě daleko nepřivedl, neboť mohu ho ujistiti, že jsem nechtěl mluvit ani o kostýmu, aniž o čem podobném, a také ne o černo a červenozlatých praporech, kterými jeho političtí přátelé chebské náměstí obyčejně ozdobují. (*Smích vlevo.*) Chtěl jsem pronést jen prosbu a přání, které v milionech věrných a loyálních srdcí žije, přání, by s cimbuří našeho královského staroslavného hradu na Hradčanech, třeba jen na krátko zavládl zase černo-žlutý prapor a aby českému národu oznámil, že jeho král je doma. Jakýkoli je poměr můj a mých politických přátel k vládě, není nic, co by mohlo naši loyálnost zvyklati. (*Bravo! Bravo! Bravo!*).“⁵⁵²

Pnutí mezi konzervativním a radikálním proudem uvnitř Neodvislého klubu zesilovalo. Jinou plamennou obhajobu práv české koruny předvedl Lažanský v diskusi s německými nacionalisty, kteří prosazovali obchodní smlouvu s Německem a podle českých poslanců tím vmanévrovali Rakousko do „pruského“ područí. Proti obchodní smlouvě a tím i pevnějšímu svazku s německým státem a nebezpečím ekonomické konkurence se ostře ohradil Josef Herold. Když poslanec Knotz podotknul, že Německo uzavírá smlouvy také za Sasko, ale Rakousko ještě nemá spojeneckou vládu v Čechách jako císař německý v Sasku, protože rakouský císař je *náhodou* také králem českým, zvolal Lažanský pobouřeně: „Nikoliv náhodou!“ A v krátké řeči pak připomněl, že „vznešený nositel rakouské koruny císařské není králem českým náhodou, nýbrž na základě volby z 24. října 1526. Toto nezvratné a pevné přesvědčení sdílí se mnou převážná většina obyvatel království českého.“⁵⁵³

Mladočeská propaganda fungovala skvěle a poslance Neodvislého klubu prohlásila za neohrožené zastánce českých zájmů. *Národní listy* o Lažanského výstupu napsaly: „Tím skvělejší zásluhy dobyt si poslanec Svobodomyslné strany české hrabě Lažanský, že hned na místě bez dlouhých příprav nestoudnému řečníku z tábora německých nacionalů dal jadrnou a říznou odpověď. Hrabě Lažanský podal tím důkaz, že stojí na hradbě státních a národních práv českých a že jako pravý kavalír umí odraziti útok, podniknutý proti nim.“⁵⁵⁴ Juliem Grégrem založený a Karlem Tůmou redigovaný satirický týdeník *Šípy* otiskl karikaturu s titulkem „Kde byl Český klub, když Herold a Lažanský, obklopeni zuřivostí germanomanů, bránili samostatnost vlasti naší?!“, znázorňující, jak sedm mladočeských poslanců statečně odolává sněmovní přesile německých agresorů, zatímco jejich staročestí kolegové se oddávají obžerství ve sněmovní restauraci.⁵⁵⁵ Poslanci Neodvislého klubu čelí útoku hrdě a důstojně, přičemž Herold a Lažanský mají energicky zdvihnuté pravice, Lažanský je navíc vyobrazen v

⁵⁵² *Národní listy* (Praha) 20. 4. 1888.

⁵⁵³ *Národní listy* (Praha) 10. 2. 1888.

⁵⁵⁴ *Národní listy* (Praha) 11. 2. 1888.

⁵⁵⁵ *Šípy* (Praha) 18. 2. 1888.

bojovném předklonu a kousek nad ním je viditelný letopočet 1526. Poslanci mladočeské sedmičky jsou obdařeni celou řadou osobních atributů, kromě Lažanského mají na sobě čamaru ještě Josef Herold a Eduard Grégr, Lažanský je vyobrazen ve svém typickém účesu s pěšinkou uprostřed a na nose má brýle, zvané skřípec, s řetízkem.⁵⁵⁶

Spolu s dalšími mladočechy se Lažanský angažoval proti návrhu školské reformy knížete Aloyse von Lichtensteina, která chtěla obnovit konfesijní charakter předlitavského školství a částečně revidovala liberální reformy z šedesátých a sedmdesátých let. Lažanský předal předsedovi parlamentu petice za obce Strakonice, Chrástavice, Nevolnice, za učitelskou jednotu sušického okresu, učitelskou jednotu Budeč (domažlicko-kdyňská) a za občany a osadníky ze sklárny v Tisu na chyšském panství.⁵⁵⁷ V dubnu 1888 podal Lažanský návrh na změnu jednacího řádu, aby ministři byli povinováni zodpovídat každou interpelaci během určité doby, anebo aby udali příčinu, proč tak nemohou učinit. Vypočetl přitom, že z 246 dotazů, podaných v posledních třech letech, nebylo zodpovězeno 138, tedy více nežli polovina. Před parlamentními prázdninami naléhal na předsedu parlamentu Smolku, aby dal po jejich skončení na jednání parlamentu jeho návrh.⁵⁵⁸ Národní listy, které o tom informovaly, si hrabě u redakce objednal v 260 exemplářích (!), zaplatil za ně 13 zlatých a 10 krejcarů a balík novin si nechal poslat z Prahy do Vídně.⁵⁵⁹

Většina vystoupení hraběte v parlamentu byla značně kontroverzní. Na zasedání sněmovny 20. března 1888 interpeloval Lažanský ministerského předsedu Taaffeho v záležitosti špatných životních podmínek horníků v Oseku, jež se podstatně zhoršily po zatopení jednoho z dolů. Interpelace se týkala úřadů, které s horníky měly nakládat nehumánně. Lažanský popsal, jak měl český spolek Severočeská jednota podarovat hladovějící chlebem, avšak obecní sekretář horníkům namísto toho pohrozil, že je nechá rozehnat četnictvem. Hrabě naznačil, že se tak stalo z toho důvodu, že horníci byli české národnosti. Předseda Taaffe byl dotázán, zda jsou tyto skutečnosti vládě známy a jak ministerský předseda, který je zároveň ministrem pro vnitřní záležitosti, hodlá těmto lidem pomoci. Lažanského interpelaci podepsalo celkem 20 poslanců, svůj podpis tedy připojili i poslanci mimo mladočeský klub.⁵⁶⁰ Na odpověď vlády však Lažanský nečekal a 6. dubna se

⁵⁵⁶ Podrobný rozbor karikatury viz Martin FRANC – Luboš VELEK, *Karikatura jako historický pramen*, in: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, eds. Jana Čechurová – Jan Randák, Praha 2014, s. 370–372.

⁵⁵⁷ SOA Plzeň, Vs Chyše, sekretariát, ředitelství 1888, V., politika, kart. 65.

⁵⁵⁸ *Národní listy* (Praha) 6. 6. 1888.

⁵⁵⁹ SOA Plzeň, Vs Chyše, sekretariát, ředitelství 1888, V., politika, kart. 65.

⁵⁶⁰ Stenografické protokoly zasedání poslanecké sněmovny říšské rady, sedmá sněmovní doba (legislatura), 22. 9.–23. 1. 1891, 20. 3. 1888, s. 7704. [online]. [cit. 16. 3. 2021]. URL: <<http://alex.onb.ac.at/>>. O Lažanského

rozjel do Oseku společně se svým sekretářem a dvěma myslivci, kteří doprovázeli dva vozy naložené potravinami. Lažanský v obcích Oseku, Hánu a Nové Vsi obcházel od domu k domu a podaroval chudáky podle počtu hlav. Rozdáno prý bylo na 400 bochníků chleba, vepřové i skopové maso, šest sudů piva a nemalá částka peněz. Podle českého deníku *Otavan* se tak dělo „po vůli dárcově v úplné tichosti“.⁵⁶¹ Německé noviny *Budweiser Kreisblatt* podaly o události jiný obrázek. Hrabě ve svém „národním kroji“, tentokrát však bez šavle, zaujal na vozu s chlebem malířskou pózu a takto objížděl vesnice, shromažďovav kolem sebe místní obyvatele voláním: „Jste havíř? Ano?“ . Němci prý „jen tiše přihlíželi“.⁵⁶²

Na interpelaci opověděl Taaffe o více jak měsíc později. Na zasedání 26. dubna uvedl na pravou míru některá nepřesná tvrzení interpelanta. Obecní sekretář se opravdu dostavil na místo, kde se měl rozdávat chléb sám totiž měl s jeho rozdělováním pomáhat – avšak slíbená dodávka chleba nedorazila, a tak musel shromáždění o asi 300 lidech rozpustit. Obec se pak postarala o vlastní dodávku chleba, která byla rozdána potřebným o šest dní později. Taaffe pak podrobně popsal situaci dělníků a svou odpovědí prokázal, že vláda je o situaci v Oseku informovaná, a naopak, že Lažanského informace byly zavádějící.⁵⁶³ O tom, že se hrabě při jedné ze svých prvních interpelací blamoval, se pochopitelně také psalo. *Národní listy* však měly jasno: o špatné situaci oseckých horníků psal například deník *Duxer Zeitung* či staročeský deník *Politik*, takže Lažanskému nemá německý ani staročeský tisk co vyčítat. A nakonec se *Národní listy* ptaly: „Z jakých pramenů čerpal ostatně pan hr.[abě] Taaffe data, jichž užil ve své odpovědi? A musí-liž býti absolutně pravda, co ve svých odpovědích byl tvrdil? „Politika“ ovšem za pravdu míti musí, co tvrdí slavná vláda.“⁵⁶⁴

Lažanský se na říšské radě skutečně příliš konstruktivně neprojevoval. Během dvou a půl letého poslaneckého mandátu přednesl pouze tři návrhy, přičemž jedním z nich byla gratulace předsedovi parlamentu Smolkovi k uzdravení.⁵⁶⁵ Interpelací podal celkem osm a debat se příliš neúčastnil. Pověstné však byly jeho „interrupce“, respektive halasné přizvukování, či naopak projevy nesouhlasu během projednávání návrhů a během diskusí. Dělo se tak dokonce i tehdy, kdy vrchní zapisovatel četl jeho vlastní interpelaci, kterou hrabě

interpelaci se zmiňuje také E. Grégr ve svém deníku v zápise z 21. 3. 1888. Eduard GRÉGR, *Deník II*, ed. Zdeněk V. Tobolka, Praha 1914, s. 125.

⁵⁶¹ *Otavan* (Písek) 21. 4. 1888.

⁵⁶² *Budweiser Kreisblatt* 14. 4. 1888.

⁵⁶³ Stenografické protokoly zasedání poslanecké sněmovny říšské rady, sedmá sněmovní doba (legislatura), 22. 9. – 23. 1. 1891, [online]. [cit. 16. 3. 2021]. URL: <<http://alex.onb.ac.at/> <http://alex.onb.ac.at/>>, 26. 4. 1888, s. 1976–1977.

⁵⁶⁴ *Národní listy* (Praha) 29. 4. 1888.

⁵⁶⁵ Stenografické protokoly zasedání poslanecké sněmovny říšské rady, sedmá sněmovní doba (legislatura), index, s. 197.

přerušoval tím, že si vynucoval pozornost (volal: *Hört!*) či doplňoval zapisovatelem čtený text (*Es war keine andere Ursache!*).⁵⁶⁶

Zatímco se *Národní listy* pochvalně vyjadřovaly o „Lažanského silném orgánu, který pronikal všemi prostory sněmovny“, všímaly si vídeňské deníky, že Lažanského znělý hlas, který má pozoruhodnou modulaci, je často slyšet když volá *Richtig!* či *Sehr richtig!*, jinak je však český poslanec až nápadně skromný, co se týče přednesů vlastních návrhů a interpelací.⁵⁶⁷ Lažanský se tak zabydlel jako vděčný objekt ve vídeňských satirických časopisech, které si braly na paškál jeho divadelní minulost, vykazující až příliš paralel s výkony předváděnými v divadle parlamentním. Díky hlasitým projevům a nedostatku seriózních témat dostal nakonec nálepku parlamentního epizodisty. Populární satirický časopis *Kikeriki* zveřejnil na titulní straně Lažanského karikaturu, jak stojí před parlamentem s ředitelem divadla z Mödlingu.

Ředitel: Viděl jsem vás nedávno v parlamentu a byl jsem uchvácen! Nechcete u mě v létě hostovat? Budu uvádět „Böhm in Amerika“ a...

Lažanský (hněvivě): Co si to myslíte? Jako herec už se nenechám nikdy angažovat.

*Ředitel: Ale já nemyslel angažovat vás jako herce, ale jako klaku, protože umíte tak báječně aplaudovat a volat „výborně“ a „dobře“.*⁵⁶⁸

Mezitím sílilo pnutí mezi konzervativním a radikálním proudem uvnitř Neodvislého klubu. Projednávání kontroverzních předloh, jakými byly státní rozpočet či zákon o brancích, se stávalo předmětem úmorných polemik a hádek. Zatímco z radikálního Vašatého mluvilo spíše principiální stanovisko, byly Lažanského návrhy považovány za zcestné. Největší kontroverzi vzbudil jeho úmysl napadnout výši tzv. císařské listy, což byla rozpočtová položka určená na udržování panovnické rodiny a dvora. Grégr mu tehdy odpověděl: „Co parlament stojí, ještě žádná opozice nevystoupila proti listě; také prezident [předseda parlamentu Smolka] by sám toho nedopustil, aby se mluvilo o osobě panovníka. Říci, že je to

⁵⁶⁶ Stenografické protokoly zasedání poslanecké sněmovny říšské rady, sedmá sněmovní doba (legislatura), 22. 9.–23. 1. 1891, [online]. [cit. 16. 3. 2021]. URL: <<http://alex.onb.ac.at/> <http://alex.onb.ac.at/>> 20. 3. 1888, s. 7704.

⁵⁶⁷ *Národní listy* (Praha) 10. 2. 1888; *Wiener Sonn- und Montagsrevue* 17. 12. 1888.

⁵⁶⁸ Direktor: „Ich hab' Sie letzthin im Parlament gesehen und bin entzückt! Wollen Sie nicht im Sommer bei mir gastieren – ich geb' den Böm in Amerika und...“ Lažanský (entrüstet) „Wo denken sie hin? Ich lasse mich niemehr als Schauspieler engagieren.“ Direktor: „Aber ich mein' ja auch nicht als Schauspieler, sondern als Klaqueur, weil Sie so prächtig applaudieren und „výborně“ a „dobře“ rufen können. *Kikeriki* (Wien) 16. 2. 1888; *Böhm in Amerika oder Auf nach Amerika* byla pětiaktová burleska se zpěvy od dramatika a spisovatele Bruno Zapperta (1845–1892).

mnoho, to nemůžeme v této sněmovně být příliš loajální a chtít povolit ještě více, bylo by zas kvůli naší straně doma nepolitické.“ Grégra podpořil Herold s apelem k opatrnosti a Lažanskému zároveň připomněl, že nezná situaci Národní strany svobodomyslné v Čechách, že staročeši jenom čekají na podobné nerozvážnosti a že on sám je nenáviděn a od jeho volby o něm kolují „divoké klepy“. ⁵⁶⁹ Lažanský soustředěnému nátlaku protentokrát ustoupil. Na jiném zasedání v Lažanského nepřítomnosti pak Herold prohlásil: „Nám musí na tom záležet, aby si ničím nezadal a dokázal, že jest politik i celý muž, tak aby bylo zjevno, že my též dovedem praktickou politiku vést.“ ⁵⁷⁰

Obavy o pověst mladočechů byly oprávněné. Měli na tom lví podíl právě radikální říšští poslanci Vašatý, Kounic a Lažanský, jejichž „bláznivý radikalismus“ je diskvalifikoval ze seriózních politických kruhů. Ukázkou budiž například Kramářovo ujišťování Masaryka, že během jednání s mladočeskými poslanci o možné spolupráci s realisty ponechá Kounice, Lažanského a Vašatého samozřejmě zcela stranou. ⁵⁷¹ Politický pragmatik Gustav Eim, jenž si více cenil reálné síly než pochybných ideálů, nikdy nemohl být stoupencem samostatného trpasličího klubu. Podle pozdějšího Kramářova svědectví považoval Eim poslance sedmičky za trouby, se kterými „nikdo nemluví“ a kteří si „nenechají poradit“. ⁵⁷² Vztahy mezi sedmičkou, ústředím strany a *Národními listy* byly vůbec značně napjaté: předseda mladočeské strany Alois Pravoslav Trojan psal rozhořčené dopisy Juliu Grégrovi, v nichž označoval sedmičku za „extravagantní odpůrce národní“. ⁵⁷³ Eimův příklad ukazuje, že k pnutí docházelo i mezi vlivným redaktorem *Národních listů* a jejich vydavatelem Juliem Grégrem. Ačkoliv byl Grégr jedním z architektů samostatného mladočeského klubu na říšské radě, ve výsledku měl na jeho poslance pramalý vliv. Na přelomu let 1888 a 1889 pak došlo k definitivnímu rozchodu *Národních listů* s poslanci sedmičky. ⁵⁷⁴ Na začátku roku 1889 dostal údajně Eim od J. Grégra instrukci „být objektivní ke staročechům, přátelsky posuzovat mladočechy, ale jejich chyby nezakrývat“. ⁵⁷⁵

Stále dobrý zvuk však mělo Lažanského jméno u české veřejnosti, kde jeho proklamativní gesta i nadále působila jako odvážná, neohrožená a přinášela mu uznaná až

⁵⁶⁹ ANM, f. NSS, k. 1, protokol klubu na ř. r. 18. 4. 1888. Op. cit. L. VELEK, *Národní strana svobodomyslná (mladočeská) 1889–1907*, s. 206.

⁵⁷⁰ ANM, f. NSS, k. 1, protokol klubu na ř. r. 6. 5. 1890. Op. cit. L. VELEK, *Národní strana svobodomyslná (mladočeská) 1889–1907*, s. 206.

⁵⁷¹ AÚTGM, f. T. G. Masaryk, k. kor. I, Kramář Masarykovi 31. 1. 1889, op. cit. L. VELEK, *Národní strana svobodomyslná (mladočeská) 1889–1907*, s. 206.

⁵⁷² L. VELEK, *Národní strana svobodomyslná (mladočeská) 1889–1907*, s. 206.

⁵⁷³ ANM, f. Julius Grégr, k. 7, Trojan J. Grégrovi 21. 2. 1888. Op. cit. L. VELEK, *Národní strana svobodomyslná (mladočeská) 1889–1907*, s. 202–203.

⁵⁷⁴ L. VELEK, *Národní strana svobodomyslná (mladočeská) 1889–1907*, s. 204–205.

⁵⁷⁵ L. VELEK, *Národní strana svobodomyslná (mladočeská) 1889–1907*, s. 205.

obdivná vyjádření v nacionálním tisku. S nadšeným souhlasem se setkala, když Lažanský neprodloužil smlouvu německému státnímu gymnáziu, které sídlilo v jeho pražském paláci na Ferdinandově třídě. Hrabě podmínil její prolongaci tím, že gymnázium sejme z domu černožlutou tabuli s nápisem *Deutsches Staatsgymnasium* a nahradí jí tabulkou s nápisem dvojjazyčným na černožlutém a bíločerveném pozadí.⁵⁷⁶ Že je hrabě ochoten obětovat i „statky“ si pomyslel ne jeden čtenář, když se dočetl, že Lažanský nabídl zdarma prostory české školy nejen v Tisu, ale později i na svém loveckém záměčku v Novém Dvoře.⁵⁷⁷

Jindy hrabě přispěl finančním darem ve prospěch chudých píseckých dětí.⁵⁷⁸ Štědře podporoval česky psaná periodika; noviny *Český sever* nechal předplatit do Vídně, Chyše, Tisu a také do České besedy v Manětíně. Redakce *Kroměřížských novin* mu vyjádřila poděkování za roční předplatné a peněžní dar.⁵⁷⁹ Lažanského popularita se ve veřejnosti projevovala také skutečností, že byl často zván na společenské akce a přebíral patronaci nad nejrůznějšími spolky. Bylo jistě otázkou prestiže mít mezi zakladateli, podporovateli či donátory také skutečného českého kavalíra. Lažanský se tak stal zakládajícím členem Akademického spolku Radbuza, který se scházel v plzeňské hospodě U Helmů,⁵⁸⁰ byl čestným členem hospodářsko-lesnického spolku v Sušici.⁵⁸¹ Když Jednota střelců v Praze pořádala slavnostní střelbu, přispěl hrabě částkou 10 dukátů a zaslal telegram se slovanským pozdravem.⁵⁸²

V silně polarizované společnosti se Lažanského ostentativní podpora českého etnika logicky setkávala s posměchem a odporem na německé straně. Noviny *Budweiser Zeitung* daly na začátku Lažanského poslaneckého mandátu k dobru historku o nejmenovaném herci pražského Národního divadla, který po audienci u císaře a žádosti, která byla kladně vyřízena, propil v hlavním městě všechny svoje peníze, takže se nemohl dostat domů a hrozilo, že se nedostaví na večerní představení. Přišel tedy orodovat k Lažanskému, který mu pomohl a na nádraží s ním poslal svého myslivce, jenž mu koupil jízdenku třetí třídy z Vídně do Prahy.

⁵⁷⁶ *Národní listy* (Praha) 16. 1. 1888.

⁵⁷⁷ *Národní listy* (Praha) 6. 10. 1888.

⁵⁷⁸ Ve fondu Archiv města Písek se nachází přípis Lažanského z 19. 12. 1887 týkající se daru 25 zlatých „pro několik chudých dětí píseckých“ a kvittance píseckého městského úřadu z 21. 12. 1887 o přijetí tohoto daru. SOkA Písek, AM – MÚ Písek, kart. 396, sign. 13/147.

⁵⁷⁹ SOA Plzeň, Velkostatek Chyše, sekretariát, ředitelství 1888, V., politika, kart. 65. Konfiskace rusofilsky orientovaných *Kroměřížských novin* se stala příčinou ostré rozepře uvnitř mladočeského klubu, zda interpelovat ministra vnitra, což prosazoval Vašatý. Grégr se postavil proti, protože považoval za oportunistus interpelovat pouze ve věci rusofilských článků a že by bylo lépe učinit tak ve věci konfiskací českého tisku obecně. „Rusofilská“ interpelace by totiž vzbudila bouři ve sněmovně a nevoli staročechů. L. VELEK, *Národní strana svobodomyšlná (mladočeská) 1889–1907*, s. 205–206.

⁵⁸⁰ *Národní listy* (Praha) 8. 3. 1888.

⁵⁸¹ SOA Plzeň, Velkostatek Chyše, sekretariát, ředitelství 1888, V., politika, kart. 65.

⁵⁸² *Národní listy* (Praha) 25. 10. 1888.

Když herec obdržel jízdenku, obrátil se na svého průvodce se slovy: „Nedal [by] pan hrabě aspoň zlatičku na cigarka?“⁵⁸³ Poselství bylo zřejmé: herec českého Národního divadla nemá úroveň, neboť je schopen propít všechny svoje peníze, a svého dobrodince chce navíc ještě „pumpnout“ o kuřivo. Hlavním sdělením bylo stereotypní vylíčení Čechů jako plebejského a nekulturního národa, jehož podporou se hrabě snižoval na jejich úroveň. Ilustrativní je karikatura otištěná v *Kikeriki*, v níž se Lažanský před zrcadlem šminkuje na Čecha. Ze seriózního kavalíra ve fraku se stojáčkem a s nezbytným cvikem se postupně stává rozcuchaný, odraný venkovan s nosem jako brambora, trudovitým obličejem a přihlouplým výrazem.⁵⁸⁴

S postupem doby začal opadat i zájem vídeňských satirických plátků. Hrabě se očividně časem „okoukal“ a ve zpravodajstvích z parlamentu se od roku 1889 objevoval už pouze ojediněle. Tu a tam se mu ještě podařilo vyvolat nějaký menší skandál. Například když se v Chebu na nádraží vyklonil z kupé a dožadoval se *Národních listů*, jimiž však kamelot na peróně nedisponoval, načež mu hrabě začal nevybíravě nadávat. V narážce na patrně nejznámější Lažanského výstup v Teplicích noviny uštěpačně poznamenaly, že pro tohoto bývalého německého komedianta je nádraží patrně nejoblíbenějším jevištěm.⁵⁸⁵ Lažanský se co do místa ve svých extempore nikterak neomezoval. V červnu 1888 vyvolal v pozdních nočních hodinách hádku ve vídeňské restauraci Im Riedhof, během níž obvinil číšníka, že mu k účtu připočítal tři sklenice šampaňského. Nastalou situaci se nepodařilo vyřešit ani diplomatickému hostinskému, a tak byl zavolán domácí sluha, aby rozčileného hosta z hostince vyprovodil. Následující události jsou poněkud nepřehledné, nicméně z jejich popisu vyplývá, že Lažanskému se v tu chvíli vrhla kolem krku mladá dáma, v jejíž společnosti trávil celý večer a oba následně skončili na podlaze hostince. Rychle se ale zvedli, ale dáma si při pádu poranila nohu. Pak byla přivolána policejní asistence, která hosta legitimovala, přičemž se zjistilo, že se jedná poslance s imunitou.⁵⁸⁶ Otázkou zůstává, do jaké míry Lažanský tato extempore záměrně vyvolával a jak velkou roli v chování hrála jeho cholerická povaha a nápadné střídání manických a depresivních nálad, které nejen že nedokázal ovládnout, ale mnohdy si je – či spíše jejich důsledky – ani neuvědomoval.

⁵⁸³ *Budweiser Zeitung* 8. 11. 1887.

⁵⁸⁴ *Kikeriki* (Wien) 20. 10. 1887.

⁵⁸⁵ *Mährisches Tagblatt* (Olmütz) 4. 10. 1889; *Teplitz-Schönaauer Anzeiger* 5. 10. 1889.

⁵⁸⁶ *Fremdenblatt – Organ für die böhmischen Kurorte* (Karlsbad) 1. 7. 1888.

5.11 „U pana hraběte je všechno jenom dočasné...“

I on však začal cítit jistou únavu, ke které se už tehdy zřejmě přidaly také zdravotní komplikace. „V divadle (jsem pocítil) jisté vzrušení a starou touhou po něm. Jestlipak se někdy vrátím k mému nejmilejšímu, možná k mému skutečnému zaměstnání? Boj není v podstatě můj živel. Hledám klid a mír, které přináší umění a věda. Na hádky nemám povahu. Včera se v parlamentu zase opakovala bouřlivá scéna. Připojil jsem se na stranu Chorvata Viteziće, protože jeden malý a červený Ital neustále vyrušoval. Moje sympatie patří cele všem Slovanům a bolestivě pocítuji, že neovládám [český] jazyk. Pustil jsem se do studia a hodlám se naučit dokonale česky, to je podmínka mého dalšího politického působení. Už jsem se naučil ovládat se. Dnes bych chtěl interpelovat předsedajícího za svévolné ukončení zasedání, aby se takové nepříjemné scény už neopakovaly (...). Toužím konečně po klidu na svých statcích.“⁵⁸⁷

Lažanského únava z politiky a posléze i ochabnutí pro českou věc byly patrné z jeho postupného ústupu z veřejného života. Všimli si toho i obyvatelé panství, například když se v říjnu 1889 v rubrice zasláno *Plzeňských listů* objevila zpráva z Potvorova u Kralovic: „Mysleli jsme zprvu, že chce pan hrabě dát všemu okolnímu občanstvu dobrý příklad, jak se má česká věc v našich krajinách podporovat, slyšeli jsme, jak mnozí poukazovali na dobrý příklad p.[ana] hraběte – a dnes tytéž osoby tvrdí, a to vším právem, aby si nebrali ve všem příklad ze skutků hraběcích. Pan hr.[abě] Lažanský je sice dobrý pán, je Čech, ale všechno u něj je jenom dočasné, podle okamžité nálady. Jedné doby se rozhlašovalo – zvláště když p.[an] hrabě chtěl býti mladočeským poslancem – že chce všechny Němce na svých statcích vyměnit za české dělníky. Snaha ta byla všudy přijata s pochvalou, ale zatím přešla panu hraběti všechna chuť. (...) Časy se mění a pan hrabě Lažanský s nimi.“⁵⁸⁸

Na konci školního roku 1890/1891 naposledy urgoval ústřední výbor Matice české, aby Lažanský dostal svému slibu a dal postavit novou školní budovu či alespoň přístavek vedle ubytovny sklářů v Tisu. Děti českých sklářů k naplnění třídy bylo sice dost, ale Matice

⁵⁸⁷ „Im Theater daselbst manche Erregung und die alte Theaterlust wieder verspürt. Ob ich zu meiner Lieblingsbeschäftigung, vielleicht zu meinem wa[h]ren Beruf jemandem zurückkehren werde? – Der Kampf ist im Grunde doch nicht mein Element. Ich suche den Frieden, der die Künste und Wissenschaften zur Erfüllung bringt. Meine Natur ist zu wenig für den Streit. Gestern gab's wieder einmal eine stürmische Scene im Parlament. Ich nahm offen Partei für den Kroaten Vitezić, den ein kleiner roter Italiener fortwäh[en]d störte. Meine Sympathie zuhören ganz den Slaven jeder Gattung und Art und ich empfinde so schmerzlich, dass ich der Sprache nicht mächtig bin. Ich nehme mir vor mich ganz dem Studium dieser Sprache hie[r]zugeben und vor allem das Böhmisch vollkommen zu erlernen. Das ist die Grundbedingung meines weiteren politischen Wirkens. Mässigung habe ich schon gelernt. Ich wollte heute der Präsidenten wegen der eigenmächtigen Aufhebung der Sitzung interpelieren und weil ich es nicht für angezeigt fand, auf die unliebsame Scene von gestern zurück zu kommen. (...) Ich sehne mich nach endlicher Ruhe in meiner Guten.“ Poldys Tagebuch 7. 3. 1889.

⁵⁸⁸ *Plzeňské listy* 31. 10. 1889.

disponovala povolením zemské rady učit v provizorních prostorách pouze dočasně. Škola však nikdy postavena nebyla.⁵⁸⁹ V této době čelila staročeská strana faktickému rozpadu kvůli nezdařeným punktacím. Došlo naopak na sbližování mladočechů se skupinou poslanců kolem Jakuba Škardy a Aloise Pravoslava Trojana a k formálnímu vstupu realistů do mladočeské strany. S oznámením o fúzi se Škardovou skupinou se zároveň objevila zpráva, že o Lažanského opětovné kandidatuře do říšské rady se již neuvažuje.⁵⁹⁰ Místo Lažanského měl kandidovat Gustav Eim, ale nakonec se na kandidátce objevil realista Tomáš Masaryk, budoucí první československý prezident, který jej nahradil jakožto poslanec za Písek a Domažlice.

⁵⁸⁹ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Leopold II., veřejná činnost – spolky, divadla, inv. č. 430.

⁵⁹⁰ *Neue Freie Presse* (Wien) 26. 1. 1891.

6. MAJORÁTNÍM PÁNEM

Pro člověka žijícího v dnešní demokratické době je život takového českého majitele panství za vlády císaře Františka Josefa skoro nepředstavitelný. Majitel panství byl první osobou v kraji.

O Božím těle krácel bezprostředně za svátostí oltární, přede všemi státními úředníky a hodnostáři obce. (...) Majitel panství žil jako homérský král, jenom s tím rozdílem, že neměl politickou zodpovědnost a starosti. Bohatý, nezávislý a vážený byl dobrodincem celého kraje.⁵⁹¹

(Richard Coudenhove-Kalergi)

V této kapitole se pokusíme nastínit vztahy Leopolda Lažanského k lidem v jeho okolí – od nejširšího zosobňovaného státními úředníky, přes obyvatele panství, k úředníkům velkostatku a lidem v Lažanského bezprostředním okolí, a to od privátních rodinných vztahů až k těm intimním a mileneckým.

6.1 Panství

Prokop III. zanechal panství ve velmi dobrém stavu. Když zemřel, nastalo několik let interregna, během kterých byl majetek spravován pověřenými úředníky a dohled nad majetkem měl vykonávat poručník. Těch se ale, jak už víme, vystříдалo několik a po určitou dobu byla jedinou správkyní majetku Leopoldova matka Rosina Lažanská. V režii velkostatku zůstaly výnosné lesy, nučické závody a pouze tři hospodářské dvory. Ostatní ekonomické provozy byly propachtovány: devět dvorů, pivovar, lihovar a mlýn v Drahonicích dostal do pronájmu Ignaz Feidler, dvůr Novosedly bratři Rosenfeldové a sklárnu v Tisu u Blatna Josef Čech.⁵⁹²

⁵⁹¹ Úryvky ze vzpomínek Richarda Coudenhove-Kalergi, in: Paměti hraběnky Micu Coudenhove-Kalergi, která žila na zámku v Poběžovicích, Alena Vondrušová – Ladislava Váňová (eds.), Domažlice 2014, s. 11.

⁵⁹² V roce 1877 zahrnovalo panství Chyšě oblasti Protivec, Struhař, Lubenec, Drahonice, Řepany a Libín. Patronátních kostelů bylo pět a čtyři fary, dvorců bylo celkem 12, lesní revíry byly 4 a jeden pivovar. Celková výměra zahrnovala: pole 1487 ha, louky 224 ha, pastviny 174 ha, sady 23 ha, rybníky 14 ha, lesy 1967 ha, řeky, potoky, močály 17 ha, cesty, stavební pozemky 28 ha, neproduktivní plochu 11 ha, dohromady 4680 ha. Hospodařilo se na dvorech Chyšě, Protivec, Špičák, Jezero, Bohuslav, Novosedly, Nový Dvůr, Struhaře, Lubenec, Řepany, Drahonice a Libyně. Pěstovaly se tu všechny druhy obilovin, řepka olejná, cukrovka, chmel (na 16,27 ha u Řepan a Drahonic) i víno, kterému se dařilo na 0,58 ha. Živočišnou výrobu představoval dosti vysoký stav domácího druhu hovězího dobytka, prošlechtěného rakouským plemenem Allgäuer, dále tu byly ovce plemene Rambouillet křížené s Merino, chovaných v ovčinech Nové Domky, Bohuslav, Novosedly, Nový

Leopold Lažanský se stal dědicem panství v 16 letech a od té doby zřejmě pobýval na Chyši častěji a seznamoval se s chodem panství. Rozhodovala za něj sice matka a poručníci, nicméně můžeme předpokládat, že úředníky panství a služebním personálem byl již přijímán jako nastupující majorátní pán. Zpočátku projevoval o hospodářství zájem a měl snad jakési investiční plány s břidlicovým lomem u Střely poblíž Rabštejna. Na innsbrucké univerzitě navštěvoval semestrální přednášky z ekonomie.⁵⁹³ Když si v roce 1875 vymohl zplnoletnění a fakticky převzal správu velkostatku, snažil se proniknout do účetnictví a většinu času trávil v kanceláři.⁵⁹⁴ Jeho zájem však brzy vyprchal. Tou dobou ho okouzlo divadlo a kancelářskou činnost začal považovat jako přítěž, která mu brání v uměleckém rozletu. V určitých obdobích měl k povinnostem toho druhu takovou nechuť, že od nich doslova utíkal; během hostování v pražském letním divadle Hajnovka (*Sommer Theater in der Heines Garten*) bydlel raději, podobně jako za univerzitních studií, na privatě na Vinohradech, ačkoliv měl v Praze vlastní palác.⁵⁹⁵ Do Hajnovky (stála nedaleko od dnešní křižovatky ulic Vinohradská a Anny Letenské) to měl sice určitě blíž, ale v Chyši jej chvíli považovali za nezvěstného, protože nepřebíral důležitou úřední korespondenci a ta musela být svěřena pražskému policejnímu ředitelství.⁵⁹⁶ Lažanský svůj postoj shrnul těmito slovy: „Sváry divadelního života na mě nedoléhají tak silně, jako mě tížily obchodní starosti, jež mě akorát tak dráždily, zatvrzovaly a provokovaly k odporu. Pohroužen do [dramatického] básnictví vidím život jasněji, a to, co se zdálo překážkou, je najednou lehké. Co potřebuji, budu vždy mít, a tak mě nikterak netíží, jestli můj příjem bude ošizen o tisíc – víc nebo méně. Je mi daleko milejší, že mám dost času na důkladné studium rolí, protože jenom tehdy je umění skvělé, když není narušováno snahou o jeho dokončení.“⁵⁹⁷

Dvůr, Struhaře, Řepany a Drahonice. S ekonomikou souvisela i přidružená výroba, totiž ovocnářství a sadařství se školkami u Chyše, u Lubence, Drahonicích, v Libini u dvora Bohuslav a rybníční hospodaření na 15 rybnících. Lesní hospodaření představovaly revíry Chyše, Nový Dvůr, Tis a Struhař s bažantnicí. Lesy byly převážně smíšené (smrk, jedle, modřín, borovice, javor, dub, bříza a olše), dávající přiměřené množství užitkového (stavebního a jiného) i palivového dříví. Průmysl se sestával z pivovaru v Chýších, lihovaru tamtéž (mimo provoz), cihelny v Podštělech, nučických závodů (mlýn, pila, šindelovka), mlýna v Drahonicích a sklárny v Tisu. *Velkostatek Chyše s příslušenstvím, inspekce účetních revisí a hlavní pokladna Lažanských*, archivní inventář, autor Jiří Kynčl, Státní archiv Kadaň, Zemědělsko-lesnické odd. Klášterec n. Ohří, Klášterec nad Ohří 1960, s. 21–23. *Böhmens land- und lehentäfllichen Grundbesitz*, Johann F. Procházka, Prag 1877, s. 10 – 11.

⁵⁹³ SOA Plzeň, RA Lažanských, Rosina von Mack, dopisy od syna Leopolda 1861–1890, inv. č. 324, dopis z r. 1874 bez přesnější datace.

⁵⁹⁴ Viz např. „Bis halb sechs in der Kanzlei. Erinnerung an die Zeit, da ich die Domaine übernahm, wo ich in denselben Stube einsam und still arbeitete.“ Poldys Tagebuch, 27. 11. 1879.

⁵⁹⁵ Palác Lažanských, zbudovaný v letech 1861–1863 Ignácem Vojtěchem Ullmannem na Smetanově nábřeží čp. 1012, je známý především tím, že se v něm nachází kavárna Slavia. Ta zde ostatně sídlí od dob Leopolda II. Lažanského, konkrétně od roku 1881.

⁵⁹⁶ NA Praha, Policejní ředitelství Praha I – všeobecná registratura 1896–1900, kart. 4512.

⁵⁹⁷ „Die Kämpfe des Theaterlebens drücken mich nicht wieder, wie es mir die Geschäftssorgen angetan und stöhlen mich nur und reizen zum Widerstand. Versenkt in die Dichtung sehe ich mich das Leben verklärt und

Po deseti letech, kdy se Lažanský věnoval divadlu, popsal stav hospodaření tehdy nastoupivší adjunkt Josef Kohn: „Našel jsem panství ve zvláštním stavu. Nájemce před krátkou dobou zemřel, pachtu nezaplátiv, a pozůstalost neměla ani chuti, ani prostředkův dlužnou částku zapravit, a ti ubozí správcové dvorů, již narychlo byli ustanoveni, byli ponejvíce nedělní hospodáři, kteří po většině nechali vše ležet ladem, leda že kolem cest a silnic něco oseli, aby se kolemjdoucím nezdálo. Ponenáhlu viděl jsem, jak se hospodáři, než nevěda, komu které pole patří, jal jsem se studovati mapu majetkovou a tu jsem shledal ještě zcela jiné věci: více než polovice leckterého dvora byla v užívání různých lidí, kteří nikdy pole nenajali, aniž nájem platili – stav vyvinul se takto, když majetník hrál po krajích *Faráře z Podlesí* a kdy skoro denně telegrafoval: Pošlete sto telegraficky, čtyři sta poštou. Bylt' toho času prvním milovníkem při kočující společnosti, na kterouž pracovalo v potu tváří okolí chyšské za 20 krejcarů denně“.⁵⁹⁸ V polovině osmdesátých let skutečně došlo k určitým změnám v řízení panství. Po smrti dlouholetého nájemce Ignaze Feidlera se velká část majetku vrátila pod správu velkostatku a v roce 1887 už byl pronajímán pouze novosedelský dvůr nájemci Adolfu Rosenfeldovi a tiská sklářská huť Josefu Čechovi. Zůstává otázkou, kdo byl iniciátorem těchto změn. Adjunkt Kohn své zásluhy zřejmě poněkud zveličil, v hraběcí kanceláři vykonával pouze pomocné práce.⁵⁹⁹

Byl to zřejmě Lažanský, který se tehdy vzdal kariéry u divadla a řízení panství se, alespoň po určitou dobu, začal zase věnovat. Vzhledem k jeho nestálosti a až chronickému nedostatku vytrvalosti se nemohl obejít bez schopného vedoucího úředníka. Tento post zastával Franz Pachmann (1834–1914), syn důchodního Johanna Pachmanna původem z Drahonice u Lubence. Rodina Pachmannova sloužila Lažanským již od dob Prokopa I., Leopoldova praděda. Franz Pachmann se narodil v Chyši a sloužil jako poručík v c. a k. armádě a byl vyznamenán válečnou medailí.⁶⁰⁰ Po penzionování se oženil s Marií Lohwasser, dcerou lesníka z Nového Dvora, a do funkce nejvyššího úředníka panství nastoupil pravděpodobně krátce poté, co se Leopold ujal dědictví.⁶⁰¹ Jako správce velkostatku a zároveň Lažanského osobní sekretář byl nejbližším podřízeným, na nějž mohl přenést značný díl

frü[h]er wie ein Berg auf mir lasen, erscheint mir leicht. Was ich brauche, werde ich immer haben und so drü[c]kt es mich nicht, ob mein Einkommen einige Tausend me[h]r oder weniger betrügt. - Es ist mir lieb, daß ich Zeit genug habe meine Rollen gründlich zu studieren, weil nur so das Handwerksmäßige der Kunst nicht, daß Streben nach Wollendung nicht beeinträchtigt.“ Poldys Tagebuch 12. 11. 1878.

⁵⁹⁸ J. E. KORN [Josef Kohn], *Vzpomínka na volbu před dvacíti lety*, Máj, 4, 1907, s. 58–59.

⁵⁹⁹ V časopise *Máj* uvedl, že byl Lažanského osobním sekretářem, avšak toto místo nikdy nezastával. J. E. KORN [Josef Kohn], *Vzpomínka na volbu před dvacíti lety*, Máj, 4, 1907.

⁶⁰⁰ Hr. Pachmann, k. k. Lieutenant i.[n] P.[ension], Inh.[aber] der Kriegsmedaille. *Deutscher Bühnen-Almanach*, Berlin 1880, s. 52.

⁶⁰¹ Erich FRANK, *Zdenka und Franz, die ersten Jahre. Die direkten Nachkommen seit dem 15. August, nebst Stammbaum und Anerkungen zu ein Paar hundert Jahren Familienchronik*, Wien 2012, s. 45–55.

zodpovědnosti. Byla to nepochybně dobrá volba, Pachmann byl schopný a zároveň naprosto loajální úředník, který pečlivě skládal účty svého počínání, jehož zásluhou velkostatek fungoval a unesl i nemalé výdaje majitele. Jeho oddanost byla příkladná, neboť figuroval také jako sekretář a knihovník hraběcího zámeckého divadla a jezdil dokonce lobovat ke členům městských rad v Mariánských a Františkových Lázních, když se Lažanský ucházel o ředitelství místních divadel.⁶⁰² Je pravděpodobné, že to byl právě Pachmann, který postupně obnovoval hospodaření v dříve pronajímaných podnicích a vrátil je tak pod správu velkostatku. Přízemní prostory pražského paláce měl od roku 1881 v pronájmu podnikatel Václav Zoufalý, který zde krátce po zahájení provozu Národního divadla roku 1884 otevřel kavárnu Slavia, jež se záhy stala místem setkávání divadelníků a české kulturní veřejnosti.⁶⁰³

V obdobích Lažanského nepřítomnosti jej Pachmann detailně informoval o hospodaření velkostatku, o dění na panství a chodu domácnosti.⁶⁰⁴ Dopisy sekretáře jsou důležitým dokumentem o dění na panství, neboť osobní písemnosti hraběte jsou na tyto informace zcela skoupé. Lažanský se cítil být intelektuálem a umělcem a otázky správy majetku a hospodaření považoval za přízemní a mnohdy se jimi vůbec nezabýval. Pachmann mu rovnocenným partnerem rozhodně nebyl. Po návratu ze jednoho společensky exponovaného pobytu ve Františkových Lázních si bratrovi posteskl na nedostatek podnětných konverzací se sekretářem: „Pachmann je teď moje jediná společnost a jeho slovník se sestává pouze z pikantních vyjádření typu: ‚Ano, hraběcí Milosti, ne, hraběcí Milosti‘.“⁶⁰⁵

Mladého adjunkta Kohna považoval Lažanský za lepšího společníka. Úspěch ve volbách do říšské rady s ním patřičně oslavil a přenechal mu zbylou částku ze záloh na výdaje z cesty po volebním okrsku v hodnotě 33 zlatých, která se rovnala Kohnově měsíčnímu platu, což mezi ostatními zaměstnanci vzbudilo závist.⁶⁰⁶ Protěžování oblíbenců určitě nemělo nejlepší vliv na pracovní morálku panského úřednictva a obyvatele panství. Svým úředníkům a zaměstnancům ostatně Lažanský příliš nevěřil. Po smrti bratrance Alexandra sděloval matce, že se musí co nejdříve vydat do Chyše, aby poznal všechny úředníky a dohlédl na ně, neboť „tito lidé mají ve zvyku podvádět“.⁶⁰⁷ Jeho vztah ke služebným lidem se zřejmě

⁶⁰² *Deutscher Bühnen-Almanach*, Berlin 1880, s. 52.

⁶⁰³ Detaily toho pronájmu zatím neznáme, ale nájemce pravděpodobně zajistil Pachmann. Název kavárny mohl být nápadem Leopolda Lažanského, jenž se cítil být Slovanem.

⁶⁰⁴ Dopisy Franze Pachmanna Leopoldu II. Lažanskému se dochovaly z let 1878–1879, 1883–1887 a 1889–1891. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, majetkové a hospodářské záležitosti, dopisy od sekretáře a správce velkostatku Franze Pachmanna, inv. č. 469.

⁶⁰⁵ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Vladimír, dopisy od bratra Leopolda II. 1871–1890, inv. č. 480, dopis z 3. 10. 1880.

⁶⁰⁶ J. E. KORN [Josef Kohn], *Vzpomínka na volbu před dvaceti lety*, Máj, 4, 1907, č. 4, s. 61.

⁶⁰⁷ „Du weißt, wie diese Leute oft zu betrügen pflegen.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Rosina von Mack, dopisy od syna Leopolda 1861–1890, inv. č. 324, dopis z 13. 12. 1870.

nezměnil ani po letech, kdy omezil přijímání zaměstnanců při audiencích: „Audience uděluji jen výjimečně. Mám s nimi neblahé zkušenosti. Čím je člověk na lidi přátelštější a vstřícnější, tím hůře. Využijí každou příležitost a později tvrdí, že jsem jim něco ústně přislíbil.“⁶⁰⁸

Koncem osmdesátých let se v německých novinách objevily články, které kritizovaly poměry na panství, a počínání chyšského majorátního pána srovnávaly se středověkými poměry. Někdo totiž vynesl z hraběcí kanceláře knihy dispozic a ty se pak dostaly do novin.⁶⁰⁹ Tam se pak objevily příklady svérázného řízení panství. Tak například podle nařízení z roku 1884 měl Lažanský požadovat desátek od chovatele včel, konkrétně litr medu za každý úl, a odůvodňoval to tím, že úly stojí na hraběcím pozemku hraběte a včely se živí z hraběcích luk a lesů. O dva roky později měl hrabě vydat příkaz týkající se nevhodného oblečení jednoho z lesníků, jenž se účastnil svatby v cylindru, a neměl tak na sobě livrej, kterou hrabě požadoval: „Jak je možné, aby rozumný člověk vůbec přišel na takovou myšlenku? K čemu pak má lesník takovou livrej? Je k neuvěření, že syn z rodiny lesníků nemá ani tušení o svém duchu a stavu, provede-li takovou hloupost. Musím tedy pana lesníka nejprve poučit, že při slavnostních příležitostech má vždy sloužit v lesnické livreji a že je pod přísnou pokutou zakázáno chodit v civilním šatstvu a už vůbec v cylindru.“⁶¹⁰ Paradoxní je, že přibližně o rok později vyvolal Lažanský skandál frapantním porušením dvorní etikety, když se na ples v Hofburku dostavil oděn v čamaře, poděbradce a se šavlí. Po svých podřízených však pravidla společensky adekvátního odívání striktně vyžadoval.

6.2 Obyvatelé panství

Během jedenadvacetiletého majorátu Leopolda II. Lažanského byli obyvatelé panství a městečka Chyše svědkem hned několika proměn hraběte Lažanského. Jako osmnáctiletý student se Lažanský pokusil uspořádat volební mítink proti zamýšlené volební reformě po

⁶⁰⁸ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Ida von Martina, dopisy od Leopolda II. Lažanského 1888 – (1890), inv. č. 688, dopis z 2. 10. 1888.

⁶⁰⁹ „Mittelalterliche Zustände“, in *Budweiser Kreisblatt* 3. 3. 1891 a „Mittelalterliches im 19. Jahrhundert. Interessantes aus dem Forstdispositions-buche des Grafen Leopold Lazansky in Chiesch“, výstřížek bez datace a bez názvu novin, dle kontextu se zřejmě jednalo o periodikum vycházející v Litoměřicích. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Leopolda II. Lažanského, výstřížky novinových článků, inv. č. 461.

⁶¹⁰ „Der Förster M. soll neulich einer Trauung im Zylinder beigewohnt haben. Ist es denn möglich, dass ein vernünftiger Mensch auf so einen Gedanken kommt? Wozu hat denn der Förster seine Livrée? Es ist unglaublich, wie der Sohn eines Försters so gar keine blasse Ahnung vom forstmännischen Geist und waldmännischen Wesen haben kann, dass er solche Streiche ausführt. Ich muss also den Herrn Förster erst belehren, dass er bei jedem festlichen Anlasse sich der Forstlivrée zu bedienen hat und dass es ihm verboten ist bei strenger Strafe sich Zivilkleider oder gar des Zylindres zu bedienen.“ In: *Mittelalterliches im 19. Jahrhundert. Interessantes aus dem Forstdispositions-buche des Grafen Leopold Lazansky in Chiesch*“, výstřížek bez datace a bez názvu novin, dle kontextu se zřejmě jednalo o periodikum vycházející v Litoměřicích. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Leopolda II. Lažanského, výstřížky novinových článků, inv. č. 461.

vzoru českých táborů lidu. Německá většina v Chyši ale reformu prosazovanou liberálními politiky většinově přijímala a úřady z obav nad možným vyostřením národnostních třenic Lažanského plánovaný mítink raději zakázaly. Lažanský pak nechal vyvěsit transparent na podporu Skrejšovského. Transparent, iluminace zámku a světla v oknech úředníků a zámeckého personálu pobouřily některé místní natolik, že v blízkosti budovy a za zámeckou zdí uspořádali mladému hraběti kočičinu, což byl tehdy oblíbený prostředek k vyjádření nesouhlasného veřejného mínění.⁶¹¹ Když byl Lažanský na popud poručníka Blankensteina zatčen, zajímalo se prezidium místodržitelství, co o tomto kroku soudí místní a jaké jsou nálady obyvatelstva. Podle žlutického okresního hejtmanství vyvolala internace „nejlepší dojem a naprostou spokojenost, protože nesmyslné počínání mladého hraběte vzbudilo všeobecný odpor a veřejnost vidí v opatření hráz proti tomu, aby se takové jednání neopakovalo“.⁶¹² V Chyši měl Lažanský podporu pouze u povinně loajálních panských úředníků a členů sboru ostrostřelců.

Oblibě tehdy ještě nezletilého hraběte v kraji určitě neprospělo ani to, že se v nedalekém Lubenci rozhodl potrestat hostinského Wenzela Treffneho, že si dovolil nabízet noviny ústavověrné politické orientace a ani na jeho výslovné přání s tím prý nepřestal. Hostinskému zdražil pivo dodávané z hraběcího pivovaru na čtyřnásobek.⁶¹³ Odůvodňoval to tím, že jedná „ve jménu duševního a tělesného blaha lidu“, protože v liberálních novinách se to jen hemží pomluvami a výmysly, které by mohly poškodit obec.⁶¹⁴

Jako největší zásah do života městečka Chyše můžeme vnímat zřízení veřejného zámeckého divadla. V Chyši do té doby žádné veřejné divadlo nebylo, nanejvýš sem nepravidelně zajížděly menší herecké trupy, které hrály v místním hostinci. Obyvatelé Chyše bezpochyby vnímali počínání majorátního pána, který se ujímal většiny hlavních rolí, jako nepřístojné. Jedinou reflexi ovšem představuje rukopis *Chyše, příspěvek k místopisu* (*Chiesch, ein Beitrag zu Ortskunde*) z pera Eduarda Brehma, příslušníka významné chyšské rodiny a rady při zemském soudu. K divadelním aktivitám hraběte Brehm poznamenal, že Lažanský hodlal „reformním způsobem zasáhnout do literatury a umění“.⁶¹⁵ Brehmův příspěvek pochází až z roku 1903 a nedozvíme se z něj, jak na zřízení divadla reagovali místní. Divadlo

⁶¹¹ K fenoménu kočičin blíže Jan RANDÁK, „*Kočičiny*“. *Neoblíbení a hlas ulice*, in: *Opomíjení a neoblíbení v české kultuře 19. století*, eds. T. Petrasová – H. Lorencová, Praha 2007, s. 68–75.

⁶¹² „Auf das Publikum im Amtsbezirke den günstigsten Eindruck und die vollste Befriedigung hervorgerufen hat, weil das unsinnigen Treiben dieses jungen Grafen allgemeine anwiderte und man in dieser Maßregel einen Damm gegen Wiederholungen dieses Treibens erblickt.“ NA Praha, PM 1871–1880, kart. 1254.

⁶¹³ Z původních pěti zlatých na 20 zlatých za vědro (*Eimer* = 61.453 litru).

⁶¹⁴ *Budweiser Zeitung* 15. 3. 1873.

⁶¹⁵ Eduard BREHM, *Chiesch, ein Beitrag zu Ortskunde*, Chiesch 1903, s. 88–89. SOKA Karlovy Vary, f. AM Chyše.

se pravděpodobně nacházelo přímo v budově zámku, což by znamenalo, že Lažanský otevřel jeho privátní prostory veřejnosti. Příchod herců a pomocného personálu, tedy dvou až tří desítek lidí do městečka Chyš, kteří dostali ubytování v usedlosti Struhaře a denně pak dojížděli povozem na zkoušky a na večerní představení, bezpochyby budil rozruch a určité také nelibost místních. Herci neměli dobrou pověst a o těch kočujících to platilo obzvlášť.⁶¹⁶ Příjezd herců barvitě vylíčil jeho příbuzný Bruno Brehm ve svém románu, ale můžeme jen hádat nakolik tyto výjevy popisoval podle doslechu a nakolik je v nich obsažena autorská licence.⁶¹⁷

6.3 „Čechizace“ panství

Nevalnou pověst hraběte na chyšském panství stvrdila i jeho politická kariéra a s ní spojené pokusy o počestění celého regionu. Zprávy o „čechizaci“ panství se objevovaly v tisku už dříve, například k Lažanskému dlouhodobě kritický *Budweiser Kreisblatt* již v červnu 1886 kousavě napsal, že němečtí grobiáni nechápali Lažanského „umění,“ a tak proti nim zosnoval pomstu: Němci ve službách hraběte byli prý nuceni k „lásce k češství“.⁶¹⁸ Po vstupu do politiky nechal Lažanský předělat nápisy na budovách, cedule, rozcestníky a číslování v lesích z německých na české. Deník psal, že místní prý jen nevěřičně zírali, a pokud by prý na panství náhodou zabloudil nějaký Čech, musel by se prý cítit jako doma. Vznikala z toho různá nedorozumění. V Nučickém mlýně byly přejmenovány truhly na obilí a moučnice, docházelo prý k častým záměnám, protože personál byl čistě německý a pletl si vikev (*Wicken*) s pohankou (*Weizen*) a ječmen (*Gerste*) s ovesným šrotem (*Haferschrott*).⁶¹⁹ Takové historky si samozřejmě mohl německý tisk pro dostatečně komický účinek poněkud nadsadit, což ale nemění nic na tom, že hrabě používání češtiny na panství skutečně prosazoval a chtěl se také obklopovat českým služebním personálem. Tyto snahy nebyly vždy úspěšné.

⁶¹⁶ K pověsti herců blíže Walther TAUFAR, *Theater in Marburg an der Drau. Typologie eines Provinztheaters*, disertační práce, Universität Wien, 1982, s. 90–91.

⁶¹⁷ „Durch die sperrangelweit offenstehenden Flügel des schmiedeeisernen Parktors, durch die sich teilende, von der Neugierde vor das Schloss getriebe Menschenflut, fuhr in den Vorgarten ein großer Leiterwagen ein, auf dem, Tücher, Hüte, Schirme, Stöcke schwingend, rufend, lachend, scherzend, ein Dutzend so seltsamer Menschen saßen, wie man solche in Hüttnitz [Chyš, něm. Chiesch, Hütte – chýše, chatř] noch nie gesehen hätte. Nicht wie andere harmlose Menschen winkten sie, sondern sie warfen ihre Hände empor, als wollten sie die Federwölkchen vom Himmel holen, stießen mit Schirmen und Stöcken in die Luft, als geben sie Armeen das Zeichen zum Angriff, wehten mit Tüchern als signalisierten sie Bedeutungsvollstes in den Welttraum hinaus, und schwenkten die Hüte, als zögen sie diese, in grenzenloser Hochachtung vor sich selbst, von ihren langmähnigen Häuptern. Sie lachten mehrstimmig, sie riefen, dass ein Schrei den anderen nicht störte, sie warfen den Bürgermädchen Kußhände zu, diese fremden, sonderbaren Männer, sie lachten den Schützenunter den Federhut und den Feuerwehrlenten unter blitzenden Helm, diese nicht minder auffälligen, geschminkten Frauen des Wagens.“ Bruno BREHM, *Ein Graf spielt Theater*, Karlsbad – Drahowitz 1930, s. 19.

⁶¹⁸ *Budweiser Kreisblatt* 14. 7. 1887.

⁶¹⁹ *Znaimer Wochenblatt* 2. 11. 1889.

Zprostředkovatelská agentura mu začátkem roku 1887 doporučila sedmadvacetiletou služebnou Marii Velkovou z obce Hlupín u Horažďovic, která měla v dubnu odcestovat do Chyše a nastoupit do služby na zámku. Hrabě jí koupil jízdenku na vlak, ale dívka si to na nádraží rozmyslela: „To jest moc daleko, já tam nepojedu, tetička to nedovolí,“ prohlásila a utekla Lažanskému z nádražní restaurace. Celou záležitost musela řešit policie, protože hrabě měl její služební knížku a dožadoval se náhrady za zakoupené jízdné.⁶²⁰

Začátkem roku 1891 zahájilo okresní hejtmanství vyšetřování Lažanského ve věci možného vyvíjení nátlaku na své služebnictvo, aby při sčítání obyvatel uváděli u sebe a svých rodinných příslušníků jako obcovací řeč češtinu. Úředník ze žlutického okresního hejtmanství se dostavil do Chyše 7. ledna 1891 aby s hrabětem sepsal protokol, ale Lažanský se ohradil, že žádného ze svých sloužících k ničemu nenutil. Jeden z českých spolků hodlal uspořádat průvod s pochodněmi na podporu hraběte, ale z obav před národnostními rozmíškami jej úřady zakázaly.⁶²¹

Češtinu prosazoval Lažanský i tam, kde se domníval, že mu to umožňuje patronátní právo. Jako majitel panství měl patronát nad kostely v Chyši, Lubenci, Libíně a v obci Močidlec, což znamenalo, že měl povinnost je financovat a zajišťovat jejich údržbu. V říšské radě pak čelil podezření, zda jako patronátní pán neprosazuje češtinu na úkor němčiny. Lažanský celou záležitost otočil a tvrdil, že to byl německý farář, který „trýznil“ mladého českého duchovního: „Duchovenstvo mého patronátu nehlásí se k mé národnosti, nýbrž k národnosti německé, alespoň od onoho času, kdy posledního českému kaplanu bylo patronát můj opustit, protože si troufal pomodlit se česky v mé zámecké kapli. Mladý tento kaplan dostavěl se totiž ke mně, že mu nelze déle snášet trýznění německého pana faráře. Nemohl jsem mu však poskytnouti jiné rady, než aby požádal pana arcibiskupa za své přeložení, v čemž mu bylo také vyhověno.“⁶²² Podezření se zřejmě zakládalo na pravdě, neboť jako patron kostela v Lubenci trval Lažanský na tom, aby se při instalaci nového faráře Václava Mareše četl prezentační dekret česky. Proti tomu však protestovala knížecí arcibiskupská konzistoř a slavnostní instalaci raději zakázala.⁶²³

Poměr Lažanského k církevním autoritám byl složitý a vztah s chyšským farářem-jeho duchovní, ale i intelektuální partner, často byl blízkým přítelem a rádcem celé rodiny

⁶²⁰ NA, Policejní ředitelství Praha I – všeobecná registratura 1896–1900, kart. 4512. Lažanský na policii uvedl jako svědka svého bratra Vladimíra Lažanského, který tou dobou pracoval na pražském místodržitelství jako komisař.

⁶²¹ *Neue freie Presse* (Wien) 8. 1. 1891; *Neues Wiener Tagblatt* (Tages Ausgabe) 8. 1. 1891; (*Neugigkeits*) *Welt Blatt* 10. 1. 1891.

⁶²² SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Leopold II., říšský poslanec, korepondence (přijaté dopisy, koncepty odeslaných dopisů, telegramy) 1887–1890, inv. č. 464.

⁶²³ *Národní listy* (Praha) 4. 10. 1889; (*Neugikeits*) *Welt Blatt* (Wien) 9. 10. 1889.

majorátního pána a mnohdy také vyučoval šlechtické děti náboženství, latině či řečtině. Za Prokopa III. se takovému postavení těšil i farář Anton Brehm, pocházející přímo z Chyše, kde se narodil roku 1824 do vážené měšťanské rodiny, o níž jsme se již několikrát zmínili. V roce 1848 byl vysvěcen a zprvu sloužil jako kaplan v Nahorečicích u Lubence, v padesátých letech jako výpomocný kněz v Chyši, v letech 1860–1862 jako farář v Lubenci a od roku 1862 byl farářem v Chyši.⁶²⁴ Jeho život byl tedy spjat s chyšským panstvím a službou v patronátních kostelích. Silné vazby na rodinu Lažanských přetrvaly až do majorátu Alexandra Lažanského, jehož farář v zápiscích do farní kroniky chválil jako vzorného patronátního pána, k čemuž přispívaly Alexandrovy i štědré dary kostelu a neméně štědré dary jeho matky Angeliky Lažanské rozené Esterházy ještě několik let po synově smrti.⁶²⁵

Po nástupu Leopolda Lažanského se tyto vztahy zkomplikovaly. Brehm sice do farní kroniky zaznamenal jako nového patronátního pána, nezmiňoval jej ale jako donátora – nezbytné opravy kostela financovala hraběnka vdova Josefina, popřípadě Brehmovi chyšští příbuzní. Zápisky ve farní kronice budí dojem, jako by se farář úzkostlivě vyhýbal jakkoliv komentovat aktivity mladého hraběte a raději zapisoval dění za hranicemi panství.⁶²⁶ Faráře Brehma znal Leopold od dětství jako domácího kaplana, ministroval mu při domácích bohoslužbách a farář jej během léta 1866 doučoval v latině a řečtině.

Když Leopold zdědil panství, procházel obdobím náboženské exaltovanosti až fanatismu. Ve srovnání s jeho pedagogy, uznávanými kazateli a misionáři, se mu duchovní na panství možná zdáli málo horliví, a tak se dopisem obrátil na kardinála Bedřicha ze Schwarzenbergu. Znění listu neznáme, můžeme pouze usuzovat ze Schwarzenbergovy písemné odpovědi, v níž mladému majiteli panství poděkoval za informace o farářích v Chyši a v Lubenci a připustil, že chyšský farář slouží již dlouho a že by bylo záhodné poslat mladého kněze na výpomoc. Ze kardinálova dopisu nepřímou vyplývá, že si Lažanský na své duchovní stěžoval.⁶²⁷ Nedlouho poté farář Brehm přihlížel, jak nezletilý majorátní pán hostí na zámku jezuitské misionáře a následně musel sehrát trapnou roli, když do Chyše dorazili četníci a on byl povolán na zámek, aby Lažanskému, jenž se prohlásil katolickým mučedníkem, přede všemi požehnal a kolem krku mu pověsil vysvěcený růženec. Můžeme se jenom domnívat, jak s jakou chutí se farář něčeho takového účastnil. V následujících bezmála 20 letech Leopoldova majorátu byl Brehm svědkem chování, které nepochybně považoval za

⁶²⁴ SOkA Karlovy Vary, Kronika farnosti Chyše 1660–1949, s. 46.

⁶²⁵ SOkA Karlovy Vary, Kronika farnosti Chyše 1660–1949, s. 34.

⁶²⁶ O Lažanského zámeckém divadle se Brehm nezmiňuje, naproti tomu zaznamenává například požár Ringtheatru v roce 1881. SOkA Karlovy Vary, Kronika farnosti Chyše 1660–1949, s. 37.

⁶²⁷ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Leopold II., korespondence, kardinál Bedřich Schwarzenberg, 1872, inv. č. 414.

problematické až pohoršlivé, mnohé se doneslo k jeho uším jakožto ke zpovědníkovi. Na malém městě se sotva něco utajilo. Buď jak buď, budoucí spisovatel Bruno Brehm, který pocházel ze stejné rodiny, měl dostatek zajímavých informací, aby sepsal román *Ein Graf spielt Theater*, v němž Lažanského vylíčil jako nezodpovědného a morálně pokřiveného člověka. Farář Anton Brehm sloužil chyšské farnosti až do roku 1904.⁶²⁸ Zemřel v 80 letech po více jak měsíc a půl trvající nemoci. Celou svou čtyřiapadesátiletou službu vykonával na panství Lažanských. Jeho nástupce o něm do farní kroniky napsal, že žil svým posláním.⁶²⁹

Lažanského potřeba demonstrovat své češství se neprojevovala jen v politické oblasti, ale také v subtilnějších rovinách konání. Svoje národnostní přesvědčení dával hrabě najevo třeba i tak, že začal používat ozdobný dopisní papír s nápisem „V zámku nad Chýšemi“, nebo se ve Vídni nechával fotografovat výhradně v českých ateliérech.

Ostatně skutečnost, že s „čechizací“ Chýše to nebylo nijak žhavé, ukazuje statistický údaj uveřejněný námi již na počátku druhé kapitoly v poznámce 1: za desetiletí Leopoldova majorátu v letech 1880–1890 stoupl počet česky mluvícího obyvatelstva z jedné, respektive tří osob na deset.

6.4 Příbuzní

Sousední panství v Manětíně a na Rabštejně obývaly v druhé polovině 19. století další linie Lažanských z Bukové a odrazem vzájemných vazeb těchto rodin byla společná hrobka v kostele Zvěstování Panny Marie na chyšském vrchu Špičáku (Spitzberg). Leopoldův strýc Prokop III. udržoval se svými příbuznými z Manětína a Rabštejna blízké vztahy a vedl k tomu i své synovce. Když Leopold a Vladimír přijížděli ke strýci na letní pobyt, bylo dobrým zvykem navštívit v doprovodu vychovatele příbuzné na obou panstvích.⁶³⁰ Prokop III. a později Leopold měli zřejmě blíže k rabštejnskému Janu Karlovi Lažanskému, jenž se byl vládním sekretářem u zemského prezidia v Dolním Rakousku, ale od roku 1842 se soustředil především na působení na českém zemském sněmu a podporoval vlastenecké podniky; byl akcionářem Krasoumné jednoty, aktivním členem sboru pro zřízení Národního divadla a

⁶²⁸ SOA Plzeň, matrika zemřelých, Chýše 46, 1856–1911, s. 112.

⁶²⁹ „Sein Leben war die Arbeit.“ Brehmovým nástupcem byl jeho výpomocný kněz Georg Marek. SOkA Karlovy Vary, Kronika farnosti Chýše 1660–1949, s. 47.

⁶³⁰ Například. V dopise ze 4. srpna 1867 informoval Prokop III. Rosinu, že je její chlapec navštíví s Hamanem, kde budou oba „velice srdečně přijati“; Haman je jako český Patriot (*czechischer Patriot*) všude oblíben. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chýše, pozůstalost Rosiny von Mack, korespondence se švagrem Prokopem III. z let 1866–1868, inv. č. 328.

přispíval na rozvoj Matice české.⁶³¹ V konfliktu s Karlem Blankensteinem jej Leopold požádal, aby se ujal jeho poručnictví, poručníkem však zůstal Blankenstein. Jan Karel zemřel bez potomků roku 1878 a po smrti jeho ženy Marie v roce 1906 splynulo opět rabštejnské panství s panstvím manětínským.

Majitel Manětína Prokop Alois Lažanský (nar. 1809) pracoval před rokem 1848 na českém guberniu a pak se stáhl do ústraní. Jeho manželkou byla Sidonie z Hoyos-Sprinzensteinu, po Prokopovi Aloisovi zdědil panství roku 1882 jeho syn Jan Karel Lažanský. Lažanští z Manětína platili ve srovnání s příbuznými na Chyši za konvenční rodinu, jež lpěla na tradicích a stýkala se výhradně s příslušníky staré šlechty. Tyto preference se odrážely i v odlišné sňatkové politice, neboť Manětínští uzavírali manželství výhradně s příslušníky konzervativní aristokracie. Můžeme se jen domýšlet, jak tito příbuzní pohlíželi na Leopoldovy extravagantní aktivity. Jisté je, že nadšení z jeho divadelního a politického angažmá rozhodně nebyli.

S manětínskými Lažanskými se Leopold přiliš nestýkal: „Tihle příbuzní jsou ale divní pavouci,“⁶³² napsal v dubnu 1880 bratru Vladimírovi. Během pobytu ve Vídni totiž obdržel telegram od chyšského faráře, který jej informoval, že zemřela hraběnka Ernestina Marie Lažanská z Manětína. Její příbuzní jí zprvu nehodlali pochovat v rodinné hrobce a zamýšleli jí pohřbít v Manětíně, nedostali však povolení okresního hejtmanství. Farář žádal Leopolda o svolení, aby zesnulá hraběnka mohla být pochována v rodinné hrobce na Špičáku. Manětínští se však domluvili pouze s farářem a nezajistili ani nosiče rakve. Leopold bratrovi popisoval, že rakev hraběnky museli do hrobky spustit jeho sekretář s pomocníkem a dva herci z právě rozpuštěného souboru zámeckého divadla. Leopold choval podezření, že to mohli být právě příbuzní z Manětína, kteří na něj poštvávali úřady, jež rozhodly o uzavření divadla. Herci povolání k manipulaci s rakví mohli zastoupit chybějící personál, ale mohlo to být chápáno také jako vyřizování účtů ze strany hraběte; Leopold ostatně naznačil bratrovi, že proti Manětínským použil „stejných zbraní.“ V zákazu zámeckého divadla manětínští příbuzní žádnou roli nehráli, víme už, že udání přišlo od jednoho z propuštěných herců.

Lažanského kontroverzní chování dopadalo nejtěživěji na členy nejužší rodiny. Chyšský zámek a pražský palácový dům stále obývala vdova po Prokopovi III. Josefina rozená Zdeborská, Leopoldova teta. Podle dodatku k závěti měla po smrti svého muže právo užívat byt v Chyši i v Praze, dostávat dřevo na otop, měla nárok na díl potravin a měla také

⁶³¹ Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí českých zemí*, disertační práce, Univerzita Karlova, fakulta filosofická, Ústav pro dějiny umění, Praha 2017, s. 140.

⁶³² „Diese Verwandten sind eigentümliche Käuze.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Vladimíra Lažanského, dopisy od jeho bratra Leopolda II 1871–1890, inv. č. 480, dopis z 24. 4. 1880.

mít k dispozici kočár se dvěma koňmi a kočím.⁶³³ Josefina měla ke svým synovcům Leopoldovi a Vladimírovi láskyplný vztah, který přetrvával do doby, kdy bratři studovali na jezuitské koleji v Kalksburku, kam za nimi Josefina jezdila a brala je na vycházky. Když byl Leopold ustanoven dědicem, začala být teta Pepi mladému synovci poněkud na obtíž: „O Poldym jsem slyšela,“ psala jeho bratrovi „že vztahy s příbuznými stále více uvolňuje, sám však má tolik závazků, že si nenajde ani čas popřát mi ke jmeninám.“⁶³⁴ Leopold přílišnou nákloností k tetě skutečně netrpěl. Když pozval do Chyše otčíma Alfreda Wrede, trávili celé dny na lovu. Večer pak podle Leopolda museli přetrpět večerní muzicírování v salónu, které s neskryvaným sarkasmem popisoval matce, kdy tetin přednes u klavíru přirovnával ke kočičinám (*Katzenmusik*).⁶³⁵ Josefina nesdílela Leopoldův entusiasmus pro divadlo; když jí jako sedmnáctiletý nadšeně popisoval představení lázeňské scény v Bad Gleichenbergu, upozorňovala jej, že je to pouze zábava a jako takové by jí měl věnovat pouze část dne, protože divadlo přivedlo nejednoho mladého člověka do neštěstí.⁶³⁶ Leopolda se ale asi nejvíc dotklo, že v konfliktu s Karlem Blankensteinem stála teta na poručnickově straně.⁶³⁷

Hraběnka-vdova, jejíž nerozlučnou společnicí byla Prokopova nemanželská dcera Anetta Cerato, se postupem doby v Chyši zdržovala stále méně. Raději jezdila do lázní nebo pobývala u příbuzných, pravidelně navštěvovala svou švagrovou Ludmilu Csáky rozenou Lažanskou v Uhrách. Často se zdržovala v italském městečku Arco poblíž Gardského jezera. Zřejmě pro ni nebylo jednoduché sledovat, s jakou společností se její synovec stýká a jak nakládá s dědictvím. Leopold jí rádně nevyplácel ani stanovenou rentu, což naznačují některé poznámky v rodinné korespondenci. Poté, co si v Chyši zřídil zámecké divadlo, napsala Vladimírovi: „Poldy je politováníhodný člověk, každá myšlenka na něj mě hluboce zarmucuje, nicméně i když tak bolestně zasáhl do mého života, přesto jej nezavrhuji. Pokud by to jen trochu bylo možné jej z tohoto úpadku a chátrání vysvobodit, učinila bych to s radostí. – Odstrašující příklad tvého nešťastného bratra měj stále na paměti a snaž se žít

⁶³³ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Prokop III., projednávání pozůstalosti (1863) 1868–1881, inv. č. 467. Dodatek k závěti (kodíci) z 15. 12. 1863.

⁶³⁴ „Von Poldy habe ich leider mit Bedauern abermals gesehen, dass er die Bande der Verwandtschaft immer mehr lockern, und sich selbst über seine Verpflichtungen hinübersetzt, dann er hat nicht die Zeit gefunden mir nur ein herzliches Wort der Erinnerung zu meinem Namenstag zu senden.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Vladimíra Lažanského, dopisy od tety Josefiny Zdeborské 1868–1884, inv. č. 535, dopis z 2. 3. 1872.

⁶³⁵ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Rosina von Mack, dopisy od syna Leopolda 1861–1890, inv. č. 324, dopis bez datace.

⁶³⁶ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Leopold II., korespondence Zdeborská Josefina 1869–1870 [1871], inv. č. 397, dopis z 12. 6. 1871.

⁶³⁷ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Vladimír, korespondence Zdeborská Josefina 1868–1884, inv. č. 535, dopis ze 27. 4. 1874.

slušný a prospěšný život, jaký vedl tvůj dobrý otec a strýc Prokop.“⁶³⁸ Zanedlouho Josefina nad svým nezdárným synovcem zlomila hůl a své naděje upnula k Vladimírovi, jenž tehdy začínal svou úřední kariéru a jenž by, podle jejího mínění, mohl odčinit výsměch a hanbu, které kvůli Leopoldovi dopadly na celou rodinu.⁶³⁹ Pokud Josefina v Chyši později ještě pobývala, stýkala se především s farářem Brehmem a občas za ní zajeli staří známí, například hrabata z Kokořova. Josefina Lažanská rozená Zdeborská zemřela v italském Arcu 30. října 1886, pohřbena byla o šest dní později v rodinné hrobce Zvěstování Panny Marie v Chyši.⁶⁴⁰

Leopoldovo chování bylo častým tématem dopisů, které si se svými příbuznými vyměňovala sestra Prokopa III. a Leopolda I. Ludmila Csáky. Ludmilu v jejím sídle v Szendrő navštěvovala pravidelně celá rodina včetně Rosiny a Vladimíra, ale Leopold k tetě Lidy příliš nejezdil, byť se na něj v dopisech často vyptávala.⁶⁴¹ Když vyšlo najevo, že se její synovec hodlá prosadit jako herec a hraje v Laubeho divadelním souboru, zažila skutečný šok. Pokusy rozmluvit Leopoldovi jeho „hloupé a nerozumné chování“ vyšly naprázdno, a tak se tetička rozhodla jeho existenci raději ignorovat.⁶⁴²

K obdobnému řešení zřejmě dospěli i další příbuzní, nicméně se nezdá, že by Leopolda zavrhlí natrvalo.⁶⁴³ Nutno dodat, že Leopold o jejich pozornost vlastně ani příliš nestál, hodlal se prosadit v uměleckých kruzích a na udržování korespondenčního vztahu s příbuznými, natož na jejich pravidelné návštěvy, si čas nenašel. Korespondence s dalšími členy rodiny je dochovaná torzovitě, a nelze proto vyvozovat závěry, že neexistence dopisů se rovná přerušeným vztahům. V ideálním případě jsou dochované dopisy podepřené zmíenkou o

⁶³⁸ „Poldy ist ein bedauerungswürdiger Mensch, jeder Gedanke der für ihn in mich erwacht betrübt mein Herz auf das Tiefste, den trotzdem er mich im Leben sehr schmerzlich gekränkt hat, so ächte ich ihn dennoch nicht, denn wäre es mir möglich ihn aus seinem Verfall zu retten, so würde ich es mit Freude tun. – Nehme das unglücklichen Leben deines unglücklichen Bruders als abschreckende Beispiel vor Augen, und trachte das doch ein gutes und braves Leben deinen guten Vater und Onkel Prokop.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Vladimír, korespondence Josefina Zdeborská 1868–1884, inv. č. 535, dopis z 30. 3. 1880.

⁶³⁹ „Du bist um berufen als emsige in unsere Linie den Grafen Lažansky den Namen dem seinem Zeit durch deine (..) durch ihrem großen Stelle die sie ein Sorte eingena[h]m und begleitet haben, so hoch erhaben in den Welt dagestanden und gegläntzt hat, und der nun allen Menschen hoch versteht und geachtet war, ist leiden durch den unglücklichen Leisten deines Bruders, so verunklüngst und herabgewürdigst wurde dass alles Vertrauen und Achtung die die Familie in der Welt genossen geschwunden ist. Dieses nun wieder gut zu machen und den Namen wieder zu Ehren und die Achtung den Welt die die Familie genossen wider zu gewinnen ist nun Deine Aufgabe.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Vladimír, korespondence Josefina Zdeborská 1868–1884, inv. č. 535, dopis z 20. 1. 1881.

⁶⁴⁰ Příčina úmrtí: mrtvice („Hirnschlag“). SOA Plzeň, fond Sbirka matrik západních Čech, farnost Chyše, matrika zemřelých 1856–1911, sig. Chyše 46, fol. 73.

⁶⁴¹ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Rosiny von Mack, dopisy od Ludmily Csáky roz. Lažanské, inv. č. 338, např. dopis z 9. 8. 1872.

⁶⁴² SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Vladimír, dopisy od tety Ludmily Csáky, roz. Lažanské 1871–1879, inv. č. 496, dopis z 30. 8. 1876.

⁶⁴³ Mohla tu hrát roli také skutečnost, že někteří rodinní příslušníci mohli dostávat od Leopolda jako od hlavy rodiny rentu a z tohoto důvodu si jej nechtěli zneprátnit. Odpověď na tyto otázky – kdo dostával rentu a v jaké výši – by mohlo možné hledat ve fondu Velkostatek Chyše.

jejich probíhající výměně jako v případě Leopoldovy poloviční sestry Olgy, dcery Rosiny Wrede z druhého manželství, s níž si v první půli osmdesátých let pravidelně dopisoval a zmínil se o tom v dopise svému bratrovi Vladimírovi.⁶⁴⁴

6.5 Matka a bratr

Nejužší vztahy měl Leopold Lažanský přirozeně se svou matkou a svým mladším bratrem Vladimírem. Dopisy Rosině Wrede odrážejí velkou citovou blízkost, kterou mezi sebou matka a syn sdíleli. Z dopisů je však také patrné, jak výrazně byl Lažanský zaměřený sám na sebe a svůj vztah k matce, jeho dopisy totiž vyvolávají dojem, jako by existovali jen oni dva, matka a syn. Jiní příbuzní včetně Leopoldových sourozenců vstupují do tohoto světa jen minimálně (o Vladimírovi, kterému se říkalo Wlady či zkráceně „La“ se Leopold zmiňoval jen občas, Rosininy děti z druhého manželství, „malé“, nechal pozdravovat pouze jednou), lidé z blízkého okolí (vychovatelé, spolupracovníci, natož pak služební personál) se v korespondenci nevyskytují vůbec.

Když Leopold dospíval, svěřoval se matce se svými duševní pochody, plány a úmysly a později s ní hojně disputoval o náboženství, filosofii a literatuře. I výměny názorů s matkou se podobaly filosofickým disputacím. Aby své argumenty podpořil, citoval oblíbené klasiky či filosofy. Dopisy ukazují, jak si jejich pisatel zakládal na své originalitě a sečtělosti. Psaní dopisů patřilo k základním dovednostem lidí z lepší společnosti a v tomto ohledu ty od Lažanského splňují nejpřísnější nároky: jsou pečlivě promyšlené a vystavěné, prozrazují jeho umělecké ambice nejen tím, o čem psal, ale také z toho důvodu, že i běžná sdělení měl ctizádost formulovat literárně. Rosina svého syna v tomto zřejmě podporovala a snad jej za to i obdivovala.

Leopold byl zdatný manipulátor. Kromě na odiv stavěné originality z dopisů vždy čišší přesvědčení o vlastní pravdě, oprávněnosti jednat jen podle sebe a neohlížet se na své okolí. Pokud tuto pravdu někdo zpochybňoval, bránil se a přecházel do útoku vůči svému kritikovi. Ve sporu s Blankensteinem se stavěl do role oběti, přičemž svou internaci v Batelově vnímal jako násilí na své osobě, a ještě po letech se k tomu vracel. Ve sporu s poručíkem Rosina svého syna opakovaně podpořila, a nakonec přistoupila na jeho naléhání a předčasně jej nechala zplnoletnit. Uplynulo jen několik měsíců a svého kroku musela hořce litovat, když se dozvěděla, že syn veřejně vystupuje jako herec, a navíc používá její rodové jméno jako své

⁶⁴⁴ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšé, Leopold II., korespondence von Wrede Olga, provd. Ponin-Poninsky, inv. č. 423. Vladimírovi psal: „Olga ist schon in Wien. Sie ist eine sehr liebe, gute Schwester, mit der ich fleißig correspondiere.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšé, pozůstalost Vladimíra Lažanského, dopisy od bratra Leopolda 1871–1890, dopis z 3. 12. 1885.

jméno umělecké. V rodině propukl skandál a matka – ať už jednala na vlastní popud nebo na naléhání příbuzenstva – chtěla nechat na svého syna uvalit kuratelu. Leopolda se dotklo, že jeho milovaná matka pro něj neměla tentokrát pochopení, ba dokonce že vystoupila proti němu. Důsledkem bylo několik let trvající přerušování styků. Vše se urovnalo, až když Lažanský roku 1882 dočasně přestal vystupovat jako herec. Rosina Wrede a ostatní příbuzní měli eminentní zájem, aby se Lažanský usadil a zklidnil, a zvolili k tomu obvyklý prostředek, totiž sňatek. Rosina vybrala svému synovi za manželku baronesu Ilonu Liphthay de Kisfalud et Lubelle, jež byla spřízněná s rodinou její sestry Ignatie. Lažanský souhlasil. Byl dvacetiletý Iloně představen začátkem ledna 1883 v Budapešti a do deníku si zapsal: „Včera jsem poznal Ilonu L. Stane se mou ženou? Dojem velice zvláštní.“⁶⁴⁵ Následovaly zasnuby a jejich zveřejnění v tisku.⁶⁴⁶ Jediný dopis od Ilony Liphthay se dochoval v Rosinině pozůstalosti a Ilona v něm píše o vděčnosti, že se stane snachou Její Jasnosti.⁶⁴⁷ Ze sňatku však z nám neznámých příčin sešlo a Leopold namísto zakládání rodiny učinil poslední pokus prosadit se jako herec.⁶⁴⁸

Tím se rodině opět odcizil. Tentokrát mělo jeho rozhodnutí dopad i na vztah s bratrem, s nímž byl do té doby v pravidelném kontaktu. Zdá se, že Vladimír měl až do této chvíle jako jeden z mála příbuzných pochopení pro bratrovu lásku k divadlu a neodsuzoval jej za jeho rozhodnutí stát se hercem.⁶⁴⁹ Jejich vztah se ve vzájemné korespondenci jeví jako otevřený, srdečný a důvěrný. Leopold se bratrovi svěřoval se svými divadelními ambicemi, společenskými zážitky a milostnými eskapádami, o nichž se před matkou pochopitelně příliš nešířil. Jako rodinný arbiter v uměleckých záležitostech posuzoval Vladimírovy nespělé básnické pokusy.⁶⁵⁰ Vladimír, který vystudoval práva a v roce 1880 nastoupil na dráhu státního úředníka, zase Leopoldovi radil při problémech s úřady – Leopold s ním například konzultoval jak zvrátit úřední zákaz zámeckého divadla. To ostatně bratr také navštívil, když pobýval v létě 1879 na Chyši. I Vladimírovi však Leopold mnohé zamlčel, jiné záležitosti přibarvil, týkalo se to například jeho divadelního působení. Bratrovi tvrdil, kolik vydělal díky

⁶⁴⁵ „Gestern Illona L. kennen gelernt. Wird sie meine Frau? Eindruck sehr spezifisch.“ Poldys Tagebuch 5. 1. 1883.

⁶⁴⁶ *Prager Tagblatt* 21. 1. 1883; *Leitmeritzer Zeitung* 24. 1. 1883; *Innsbrucker Nachrichten* 25. 1. 1883; *Budweiser Zeitung* 25. 1. 1883.

⁶⁴⁷ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Rosiny von Mack, dopis od Ilony Liphthay z 21. 1. 1883, inv. č. 353.

⁶⁴⁸ Ilona Liphthay (1863–1918) se později provdala za Ference Lovasi Lovassyho, [online]. [cit. 5. 5. 2021]. URL: <[Family Tree \(wixsite.com\)](http://FamilyTree.wixsite.com)>

⁶⁴⁹ Určitou roli mohla také sbrát i renta, kterou svému bratrovi s největší pravděpodobností vyplácel.

⁶⁵⁰ O Vladimírových literárních ambicích napsal později Karel Čapek: „A ještě jednu pýchu měl, ale s tou se nevytasil tak hned, že je také českým spisovatelem. Vyšla od něho kdysi česká povídka ve *Zlaté Praze*. 'Já jsem ji napsal německy', svěřoval se, 'ale přeložila a upravila ji paní Viková Kunětická'. Potají psal německé verše; byly to formálně klasické elegie člověka smutného a osamělého.“ *Lidové noviny* 25. 3. 1934.

štaci herců zámeckého divadla do Podbořan, avšak náklady, které tento příjem dozajista převyšovaly, taktně pominul.

V korespondenci mezi bratry je patrná mezera po Leopoldových zrušených zásnubách s Ilonou Liphay. O několik měsíců později vyjádřil Leopold přání opět se s bratrem shledat a připomínal mu jejich doposud láskyplný bratrský vztah a společné vzpomínky na dětství.⁶⁵¹ K vzájemnému usmíření zřejmě došlo u matky v Salcburku a od té doby spolu byli bratři opět v písemném styku, popřípadě se vzájemně navštěvovali. V posledních letech života Leopold více toužil po bratrově společnosti a častěji jej zval do Chyše.

6.6 Milovníkem

Od doby, kdy Leopold Lažanský dosáhl tělesné dospělosti, projevoval značný zájem o opačné pohlaví. Pro ženy měl jistě značnou přitažlivost, jež byla bezesporu dána jeho postavením a majetkem, ale hrál tu roli také jeho atraktivní fyzický zjev, bez něhož by ostatně ani nebylo myslitelné, aby se stal hercem v oboru milovníků a hrdinů. Leopold byl jistě zajímavým mužem nápadného vzezření. Byl vysoké a statné postavy, měl výrazný obličej a husté hnědé kučeravé vlasy, jež v mládí nosil nakadeřené a později v kratším sestřihu a rozdělené pěšinkou. Jakožto příslušník šlechty a majetný člověk se vybraně oblékal a na svém zevnějšku si patřičně zakládal, což dokazují dochované ateliérové fotografie. Elegantní vizáž a dostatek prostředků mu také otvíraly dveře v divadelním prostředí, ve kterém byli ostatně majetní příznivci vždy vítáni, a v období po krachu na vídeňské to burze platilo dvojnásob. Lažanský uměl své přednosti vhodně uplatňovat, měl k tomu ostatně skvělé předpoklady, totiž tu nejlepší výchovu, jež zahrnovala vzdělání, znalost jazyků a etikety; dokonale ovládal salónní konverzaci. K obrazu protřelého dandyho se přidávala zběhlost v deklamaci a herecké dovednosti, a také obeznámenost s divadelními postupy. Znalost rolí a poutavých monologů z něj jistě dělaly zábavného společníka, jenž uměl odměřovat sílu a účinek slova. Není náhodou, že mezi Lažanského parádní role patřily postavy, které měly nepopiratelný erotický náboj (Peter Hell v Anzengruberově *Farári z Podlesí*, Uriel Acosta či Rowland Rochester v *Sirotkovi Lowoodském*). Ostatně přitažlivost herce, o němž se všeobecně vědělo, že je zároveň zámožným majitelem panství, byla už tak dostatečně vysoká: podle jedné ze zpráv

⁶⁵¹ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Vladimír, dopisy od bratra Leopolda II 1871–1890, inv. č. 480, dopis z 29. 3. 1884.

z roku 1876 Lažanského na scéně doslova zasypaly květiny od „mladých entuziastických dam z publika“.⁶⁵²

Milostná vzplanutí prožíval Lažanský prakticky neustále, ale jednalo se spíše o ukojení sexuálních tužeb. Mezi jeho milenky se počítaly převážně komorné, služebné, dcery sedláků, hostinských a pochopitelně také herečky. Pikantní a přitažlivé mu připadaly ženy exotického vzezření z východních koutů monarchie a cikánky.⁶⁵³ Intimní vztahy se ženami vyšších sociálních vrstev nenavazoval hrabě naproti tomu příliš často.⁶⁵⁴ Na milostné avantýry byly zvláště bohaté pravidelné pobyty koncem léta v západočeských lázních. Během léta 1880, kdy Lažanský hrál jako stálý host v městském divadle ve Františkových Lázních, stihnul až tři *rendez-vous* za jediný den; divačkami a potenciálními milenkami bylo lázeňské městečko doslova přeplněné, lázně byly ostatně vyhlášené léčbou ženských chorob. Zvýšenou sexuální aktivitou si Lažanský zřejmě kompenzoval neúspěchy a zklamání v jiných oblastech: výše zmiňovaný františkolázeňský pobyt bezprostředně navazoval na úřední zákaz zámeckého divadla.

Milostná koketerie měla dobově podmíněný a standardizovaný průběh. Muž usilující o ženu vystupoval zprvu jako přítel a mentor, kdežto žena hrála roli naivky: patřilo k bontónu muže zprvu cudně odmítat a posléze pokorně přijmout jeho dominantní úlohu. Konvenci v navazování známostí a s tím svázaný ustálený způsob komunikace mezi dvěma pohlavími mohou ilustrovat populární divadelní hry, zvláště ty ze salónního prostředí. Už jsme naznačili, že Lažanský jako šlechtic a zároveň představitel milovníků tyto postupy dokonale ovládal, salónní role mu ostatně prý vyhovovaly nejlépe. Jako příklad můžeme uvést postavu Ferdinanda von Brucka ve svižně napsané jednoaktovce Adolfa Wildbrandta *Mladá láska (Jugendliebe)*, o které prohlásil, že nejlépe odpovídá jeho individualitě.⁶⁵⁵ Hra z prostředí vyšší společnosti sleduje rozvíjející se vztah mladého páru. Ferdinand von Bruck vytrvale a sofistikovaně škádlí mladou a temperamentní Adélu, která jej ale pro jeho chování nemůže vystát. Von Bruck se jako sebevědomý muž a ironický glosátor baví nad dívčinou naivitou a zároveň je jí okouzlen. Ve hře plné jiskřivých dialogů mohl představitel von Brucka předvést

⁶⁵² *Frenden-Blatt* (Wien) 27. 8. 1876.

⁶⁵³ Příklady těchto známostí lze najít v Lažanského deníku. Fascinace cikány a okouzlení jejich způsobem života jsou patrné z deníkových zápisů z října 1882, kdy se utábořili na panství a Lažanský několikrát navštívil jejich tábor. Učarovala mu patnáctiletá dívka „s očima jako řeřavé uhlíky“, která mu evokovala Preciosu, postavu z oblíbené stejnojmenné hry od Pia Alexandra Wolffa s hudbou Carla Marii von Webera. Lažanský měl hru na svém repertoáru a hrál Dona Alonsa, Preciosina milence. Poldys Tagebuch, zápisy z 12. a 13. 10. 1882.

⁶⁵⁴ „Die Umgang mit edlere Frauen bisher viel zu gering angeschlagen zu haben.“ Poldys Tagebuch 24. 7. 1880.

⁶⁵⁵ „Heute spielte ich zum ersten Mal den „Ferdinand von Bruck“, eine Rolle, die meiner Individualität, ich möchte sagen, zur Gänze entspricht.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyš, Vladimír, dopisy od bratra Leopolda II 1871–1890, inv. č. 480, dopis z 30. 10. 1879.

celou škálu poloh světáckého a inteligentního mladého muže, jehož svůdcovský um dojde svého naplnění: v závěru hry se Adéla s Ferdinandem pochopitelně zasnoubí.⁶⁵⁶

6.7 Wilhelmine

Nepřekvapí, že se mezi Lažanského intimní přítelkyně řadily především herečky. Jejich pověst, a zvláště těch z malých a provinčních divadel, byla velmi špatná. Z hlediska dobových morálních kritérií ztělesňovaly tyto ženy erotickou svobodu, která sice byla pro ženy ze šlechtické a měšťanské společnosti zavrženíhodná, ale někteří muži ji velice oceňovali.⁶⁵⁷ Herečka Wilhelmine Sigl, která byla v innsbruckém divadle angažovaná pro role sentimentálních a veselých milovnic, byla první Lažanského přítelkyní, jíž známe jménem.⁶⁵⁸ Leopoldova oddanost byla taková, že přijal její jméno jako svůj umělecký pseudonym a po určitou dobu vystupoval jako „Wilhelm Sigl von Hamburg“. Své přítelkyni se svěřoval s prvními zkušenostmi z provozu na provinční scéně a také s pocity, které mu takové zkušenosti přinášely. Chlubil se se svými úspěchy u publika, ale psal jí také o závistí kolegů nebo o postupném překonávání trémy. Dochovaný tucet dopisů zachycuje začátek a rozvíjení milostného vztahu až k jeho prvním konfliktům a žárlivým scénám z pisatelovy strany; můžeme sledovat, jak Lažanský postupně dobývá přízeň své „Mimerl“, „Minnie“, „Herzensmimmerl“.

Vztah pokračoval i poté, ovšem informace o Wilhelmine jsou už značně torzovité. Slečna Sigl byla zprvu vázána smlouvou v divadle, a tak za ní Lažanský jezdil do Innsbrucku. Na podzim 1877 spolu pohostinsky vystupovali v městském divadle v Litoměřicích, Lažanský

⁶⁵⁶ Jako příklad může uvést scénu z druhého výstupu:

Adéla přichází prudce mřížovými vraty. Ferdinand za ní dovnitř, psaní v rukou.

Ferdinand: Ale slečno, vy jste zvláštní.

Adéla: Jste nevystojný, pane!

Ferdinand: Proč přede mnou utíkáte jako před nějakým tygrem?

Adéla: Proč vy běžíte za mnou?

Ferdinand: Poněvadž jste mou otázku - - Jaký máte důvod, že se mnou nechcete mluvit?

Adéla: Poněvadž jste mě urazil.

Ferdinand: Smím snad zvědět čím?

Adéla: Ne!

Ferdinand: Ne! - - Slečno, tuto odpověď vašim šestnácti rokům odpouštím; neboť starší než šestnáct let nemůže tato odpověď být. Staňte se starší slečno a žijte blaze!

Adolf WILDBRANDT, *Mladá láska. Veselohra o jednom jednání*, přel. František Zásnecký, Praha 1903, s. 4.

⁶⁵⁷ O pověsti hereček například Brigitte HAMANNOVÁ, „*Moje milá, dobrá přítelkyně*.“ *Milostný vztah císaře Františka Josefa I. a herečky Kateřiny Schrattové*, Praha 2000, s. 18.

⁶⁵⁸ *Deutscher Bühnen Almanach*, Berlin 1876, s. 157. Smlouva Národního divadla v Innsbrucku se slečnou Sigl, podle níž byla angažována od 1. října 1875 do Květné neděle 1876, se dochovala v pozůstalosti Leopolda Lažanského. Je tedy také možné, že Sigl přišla do Innsbrucku až na zimní sezonu 1875/1876, v německém divadelním almanachu z roku 1875 chybí informace o Innsbrucku. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, W. Sigl, inv. č. 691.

již pod jménem Leopold Neuhoff a slečna Sigl byla prezentována jako herečka z vídeňského Divadla v Josefstadtu. Mezi členy vídeňského divadla jí ovšem nenacházíme.⁶⁵⁹ Herečka s Lažanským tehdy otěhotněla a porodila mu holčičku, Wilhelmine Sigl. Bližší údaje o dítěti však neznáme, víme pouze, že počínaje zářím 1877 byla matce prvního nám známého nemanželského dítěte Lažanského vyplácena doživotní roční renta 800 zlatých.⁶⁶⁰ Wilhelmine Sigl se objevuje v Lažanského blízkosti ještě v letech 1878 a 1879, kdy byla jako představitelka milovnic angažována v Jihlavě, kde Lažanský zastával post uměleckého vedoucího a režiséra.⁶⁶¹ Snad se jí týkají také některé zápisky v Lažanského deníku, který si začal psát v listopadu 1878, označované iniciálou W. nebo M. či symbolem kolečka a tečky uvnitř, ale nemůžeme s jistotou říct, zda Lažanský již nepsal o jiné ženě či ženách.

6.8 Regina

Dne 12. ledna 1882 přinesly dvě ženy do barokního kostela u kláštera minoritů na Alserstrasse v VIII. vídeňském obvodu ke křtu holčičku, která se narodila na Boží hod 1881 a byla pokřtěna jako Regina Leopoldina Anna Blum.⁶⁶² Ke křtu jí přinesla Anna Pachmann, žena z rodiny nejvyššího úředníka chyšského panství, a Marie Lohwasser z rodiny lesníka z revíru ve Struhaři. Jako matku dítěte uvedly tyto ženy Reginu Blum, k níž farář pouze do kolonky matka připsal, že je katolického vyznání a že je „údajná“ (*angeblich*). Otec dítěte v matričním záznamu zcela chybí. Pak už farář zanesl pouze adresu bydliště Alser Straße 25, kde dnes stojí solidní čtyřpatrový činžovní dům s novobarokním průčelím.

Matka Lažanského nemanželské dcery Reginy Leopoldiny Blum je záhadná postava. V rodinném archivu se nedochovaly žádné úřední dokumenty, jež by se jí týkaly, neznáme žádnou osobní korespondenci ani fotografie. Regina Blum, jíž stejně jako její dceři Lažanský říkal Riga, se objevuje pouze v několika Lažanského deníkových zápiscích a v nemnoha Pachmannových hlášeních. Bližší informace o Regině Blum pocházejí až z doby po

⁶⁵⁹ *Leitmeritzer Zeitung* 14. 11. 1877; též *Deutscher Bühnen Almanach*, Berlin 1878, s. 171.

⁶⁶⁰ Údaj o doživotní rentě Wilhelminy Sigl pochází z korespondence Vladimíra Lažanského s JUDr. Janem Javůrkem. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšě, Vladimír, korespondence s JUDr. Janem Javůrkem a JUDr. Arnoštem Arnoštem 1891–1900, inv. č. 619. Wilhelmine Sigl mohla být za života Leopolda Lažanského vyplácena také mimo roční rentu; na jeho přání bylo Wilhelmine Sigl 9. 2. 1883 posláno 200 zlatých. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšě, Leopold II., dopisy od sekretáře a správce velkostatku Františka Pachmanna 1878–1887, inv. č. 469.

⁶⁶¹ *Deutscher Bühnen Almanach*, Berlin 1879, s. 153.

⁶⁶² Matricula Online, Österreich, Rk. Erzdiözese Wien, 08. Alservorstadtparfarre, Taufbuch, sig. 01–40, [online]. [cit. 5. 5. 2021]. URL: <<http://data.matricula-online.eu/de/oesterreich/wien/08-alservorstadtparfarre/01-40/?pg=7>>

Lažanského smrti, kdy se projednávala jeho pozůstalost.⁶⁶³ Přes jistou senzačnost, kterou v sobě psaní o nemanželských dětech vysoce postavených lidí mělo, je článek *Das Testament eines Sonderlings. Die Kinder des Grafen Lažansky* pozoruhodně zasvěcený. Informace v něm obsažené, které ověřit lze, odpovídají skutečnosti. Podle týdeníku *Illustrierte Wochenpost* z května 1930 byla Riga Blum dcerou budapešťského dýmkaře a Lažanský jí poznal jako patnáctiletou elévku v tamním německém divadle, kde vystupovala pod jménem Fritzi Blum.⁶⁶⁴ Lažanský se do ní zamiloval a přemluvil jí, aby odešla od rodičů. Jednoho dne dívka z Budapešti skutečně zmizela a objevila se v Chyši. Lažanský jí prý připravil oficiální uvítání a služebnictvo při jejím příchodu vytvořilo špalír. Služebnictvu bylo pak rozkázáno, aby plnilo její přání a chovalo se k ní jako k zámecké paní. Takové informace mají značný přídech bulvárnosti, nicméně v Pachmannových hlášeních vystupuje Regina Blum jako „milostivá slečna“ (*das gnädige Fräulein*), jež používá kočár a jezdí do společnosti a na výlety. Je možné, že byla pověřena vedením domácnosti.⁶⁶⁵ Ve Vídni doprovázela slečna Blum Lažanského na procházkách po Ringstraße, navštívila s ním Kalksburg, nebo za ním přijela o Vánocích do Štýru, kde měl tehdy v angažmá.⁶⁶⁶ Když měla narozeniny, poslal jí Lažanský ráno telegram a odpoledne jí odjel z Mödlingu pográtulovat do Vídně, aby se večer zase do Mödlingu vrátil, protože vystupoval v letní aréně.⁶⁶⁷

Regina na něj zřejmě měla i jistý vliv. Do deníku si poznamenal: „Slova Rigy 'Musíš být zajímavý', jsem si vzal k srdci“.⁶⁶⁸ Tou dobou vyvolal Lažanský v Klagenfurtu skandál svým extemporováním, během něž slovně napadl divadelního referenta. Poslední zápis v deníku týkající se Reginy Blum pochází z konce roku 1886, kdy Lažanský pobýval v Chyši:

⁶⁶³ Podle Lažanského testamentu měla jeho dceři Regině Blum připadnout jedna třetina jeho alodní pozůstalosti. *Das Testament eines Sonderlings. Die Kinder des Grafen Lažansky. Illustrierte Wochenpost* 2. 5. 1930. Článek převzaly i další noviny: *Der Sonntagsbote* (Wien) 21. 9. 1930 a *Pilsner Tagblatt* 6. 1. 1931.

⁶⁶⁴ Mohlo zde dojít k záměně za operetní zpěvačku vystupující pod jménem Fritzi Blum. Ta se narodila 17. 3. 1850 v Opavě jako Friderike Albrecht a vystupovala ve vídeňské Komické opeře. Roku 1903 se provdala za herce a zpěváka Felixe Schweighofera (1842–1912) a zemřela roku 1945. Zda byla tato Fritzi totožná s Lažanského milenkou Reginou, nelze potvrdit ani vyloučit. Po Lažanského smrti měla být Regina Blum st. angažována jako operetní zpěvačka v Tivolitheater v rumunských Jasech, v almanachu však mezi členkami souboru nacházíme Fritzi Blum. *Neuer Theater Almanach*, Berlin 1892, s. 316.

⁶⁶⁵ Viz například hlášení ze 7. 6. 1883: „Das gnädige Fräulein beauftragte mich heute Euer hochgräflichen Gnaden zu melden, dass es von größeren Vorteile wäre, wenn der in Fässern befindliche Wein in Flaschen abgezogen werden durfte, weil derselbe zu sehr eintrocknet. Mit dem Wein ergänzt, das gnädige Fräulein, dass außerordentlich gespart, sowie in jeder Richtung das Sparsystem strengstens beobachtet wird. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Leopold II., dopisy od sekretáře a správce velkostatku Františka Pachmanna 1878–1887, inv. č. 469.

⁶⁶⁶ Poldys Tagebuch 23. 2. 1882, 29. 10. 1882, 28. 5. 1883, 26. 12. 1883.

⁶⁶⁷ Poldys Tagebuch 4. 6. 1883.

⁶⁶⁸ „Rgs. [Rigas] Worte: Du musst „interessant“ machen, habe ich beherziget und werde sie befolgen.“ Poldys Tagebuch 19. 9. 1883.

„Ráno nemilá zpráva o onemocnění Rigy.“⁶⁶⁹ Pak už Regina Blum z Lažanského života zmizela.

O poznání dramatictější se jeví příběh vyprávěný v *Illustrierte Wochenpost*. Regina Blum porodila Lažanskému holčičku, jež byla pokřtěna ve farním kostele na Alserstraße – díky tomuto údaji se podařilo dohledat záznam o křtu – a odjela s Lažanským do Chyše, kde na zámku žili jako rodina bez pozeňání faráře. Lažanský měl tehdy sepsat závěť, v níž měl své přítelkyni odkázat veškerý majetek. Rodinná idylka však začala brzy dostávat trhliny kvůli žárlivosti hraběte. Scény se stupňovaly a společné soužití se stalo nemožným, domluvili se tedy na rozchodu. Regina Blum byla vyplacena částkou 30 000 zlatých a zámek opustila. Dítě zůstalo s otcem, jenž se stal zároveň jeho poručíkem.

Skutečnost však byla taková, že měl Lažanský v letech 1881–1886 bezpočet dalších milostných vztahů, které explicitně či pouze v náznacích zachytil ve svém deníku. Pravdou však také zůstává, že holčička Regina Leopoldina vyrůstala přinejmenším od roku 1884 na zámku v Chyši a pro služebnictvo a úředníky byla komtesou Regine (*Comtesse Regine*).⁶⁷⁰ Její matka žila pravděpodobně z Lažanského renty a o výchovu dcery se nestarala.

6.9 Ida

Koncem ledna 1886 hledal Lažanský pro čtyřletou Rigu vychovatelku.⁶⁷¹ Zprvu nemohl najít vhodnou adeptku s dobrou francouzštinou, vadila mu špatná výslovnost uchazeček. Místo nakonec získala čtyřiatřacetiletá Ida von Martina, dcera okresního hejtmána a zemského šéfa na Bukovině Václava rytíře Martiny.⁶⁷² Rodiče Idy pocházeli z Čech, ale Ida Maria Anna von

⁶⁶⁹ Poldys Tagebuch 7. 12. 1886.

⁶⁷⁰ Z Pachmannova hlášení k 26. 12. 1884: „Der Christbaum für Comtesse Regine war groß und schön und wurde vieles Zuckerwerk darauf gehängt.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, majetkové a hospodářské záležitosti, dopisy od sekretáře a správce velkostatku Franze Pachmanna, inv. č. 469.

⁶⁷¹ „Vormittags zahlreiche Gouvernanten empfangen. Nichts Passendes gefunden. Alle hatten eine abscheuliche Aussprache des französischen.“ Poldys Tagebuch 31. 1. 1886.

⁶⁷² JUDr. Václav rytíř Martina se narodil 25. 8. 1806 v Sedlčanech jako syn kupce Josefa Martiny a jeho ženy Evy. Na českém guberniu pracoval od roku 1830 jako konceptní praktikant a posléze jako referent u Dvorní komorní prokuratury. V roce 1850 se stal okresním hejtmánem v Děčíně. Zasloužil se o stavbu tamního řetězového mostu přes Labe a byl jmenován četným občanem Děčína. Roku 1853 byl povolán do Uher jako komitátní představený na úřad v Marmarošské Sihoti (Máramarossziget). Souviselo to s aktuální politickou situací; do Uher byli povoláni úředníci nemaďarské národnosti, aby tam zařídili a vedli unifikovanou centralizovanou správu podléhající ministru vnitra Alexandru Bachovi. O dva roky později byl jmenován dvorním radou na srbsko-banátském místodržitelství, a nakonec zemským šéfem na bukovinském zemském úřadě v Černovicích. Roku 1851 mu byl udělen rytířský kříž saského Albrechtova řádu a roku 1856 byl nobilitován na základě uděleného Řádu železné koruny. Ze zdravotních důvodů byl von Martina 5. 5. 1862 zproštěn úřadu, 26. 12. 1863 byl dočasně penzionován. Zemřel v 67 letech na zápal plic. Manželka Josefa Martina, za svobodna Benesch, pocházela z Liblína v západních Čechách a byla dcerou krejčího Václava Beneše a jeho manželky Barbory, roz. Schmied. *Slovník představitelů politické správy v Čechách v letech 1849–1918*, Martin Klečáček, Praha 2020, s. 420 (zdroj: NA, Zemská personální a organizační komise, inv. č. 81 – kvalifikační tabulky); *Slovník představitelů státní správy v Čechách 1850–1918*, Alexnadra Špiritová, Praha

Martina se narodila 14. května 1862 ve vídeňském Leopoldstadtu. Václav rytíř Martina byl krátce před jejím narozením ze zdravotních důvodů penzionován. Zemřel, když bylo jeho dceři jedenáct let. Když přišla Ida do služby k Lažanskému, byla už úplným sirotkem.

Ida von Martina odjela do Chyše v první polovině února 1886 jako vychovatelka. Kromě výchovy pětileté Reginy měla jako správčová (*Haushälterin*) a reprezentantka domu (*Hausrappresentantin*) na starosti dohled nad služebnictvem a nad kuchyní, dohlížela nad rozdělováním potravin, které byly vyprodukovány ve velkostatku a kterými byly kromě chyšského zámku zásobeny domy ve Vídni a v Praze.⁶⁷³ Pachmann Lažanského dopisem informoval, že veškerá přání a příkazy nové správčové plní zámecký personál svědomitě. Ida nejdříve zorganizovala chod zámku v Chyši, poté odjela prohlédnout si zámek v Novém Dvoře a panský dům v Drahonicích a ve všech sídlech nechala naladit klavíry a přepočítat zásoby vína.⁶⁷⁴

Lažanský zůstal ve Vídni a s novou vychovatelkou si pilně korespondoval. Koncem února si do deníku napsal, že jej Ida zaujala a o dva dny později dokonce, že korespondence s tak pečující duší je pro něj „paprskem světla“. Měl v této době bouřlivý poměr s blíže neznámou Sofií, ženou nižšího původu, a ve srovnání s ní mu kultivovaná, vzdělaná a povinností znalá Ida imponovala.⁶⁷⁵ Rodina na něj tehdy tlačila, aby se oženil s baronesou Ilonou Liphay. Poté, co Lažanský souhlasil, si do deníku si zapsal, že se chce ještě vydat do Chyše a vidět Idu.⁶⁷⁶ Ze sňatku záhy sešlo a Lažanský tak mohl i nadále pokračovat v dosavadním způsobu života. I přes zájem o novou vychovatelku se stýkal se Sofií a navazoval další známosti:⁶⁷⁷ „Žiji, a to i přes nepříjemnosti, které mi přináší vztah se Sofií, [jsem] šťastný a [nejsou] to promarněné dny, ale dny vědomě [prožívaného] štěstí. Večer jsem napsal humorné psaní „počestné“ Idě“.⁶⁷⁸

1993; *Böhmisch-Kaminitzer Anzeiger* 27. 12. 1973 (příčina úmrtí Václava Martiny). Matricula Online, Österreich, Rk. Erzdiözese Wien, 02. St. Johann Nepomuk, Taufbuch, sig. 01-12 (údaje o matce Idy von Martina a jejích prarodičích), [online]. [cit. 5. 5. 2021]. URL: <[Taufbuch - 01-12 | 02., St. Johann Nepomuk | Wien/Niederösterreich \(Osten\): Rk. Erzdiözese Wien | Österreich | Matricula Online \(matricula-online.eu\)](#)>; Karel VAVŘÍNEK, *Almanach českých šlechtických a rytířských rodů 2026*, Praha 2016, s. 207.

⁶⁷³ Funkci reprezentantky domu popisuje Joseph Roth v románu *Pochod Radeckého*. V domácnosti ovdovělého okresního hejtmana Františka svobodného pána von Trotta jí byla slečna Hirschwitzová. Joseph ROTH, *Pochod Radeckého. Kapucínská krypta*, Praha 1986, s. 27–28.

⁶⁷⁴ SOA Plzeň: RA Lažanských, pozůstalost Leopolda II., dopisy od sekretáře a správce velkostatku Franze Pachmanna z let 1878–1887, inv. č. 469, dopis z 14. 2. 1886.

⁶⁷⁵ Poldys Tagebuch 23. a 25. 2., 1. 3. 1886.

⁶⁷⁶ „Ich will noch Ida in Chiesch genau besehen und dann sei – der große Sprung“. Poldys Tagebuch, 26. 2. 1886.

⁶⁷⁷ V deníku píše o krásné Marii, nebo o zajímavé ženě, Židovce z Pešti, kterou poznal v Mödlingu, konverzovali spolu o divadla a která jej pozvala na večeři. Při veřejném bruslení se poznal s tmavookou Rumunkou z Brašova.

⁶⁷⁸ „Ich lebe, trotz der Unannehmlichkeiten, die mir das Verhältnis mit S. bietet, glücklich und keine verlorene Tage, sondern Tage des Bewusst genossen Glückes. Abends schrieb ich humoristisch an die ‘tugenhafter’ Ida.“ Poldys Tagebuch 1. 3. 1886.

Po měsíci ve službě si nová vychovatelka a správcová vyžádala od Pachmanna zálohu ve výši 105 zlatých. Jednalo se o poměrně vysokou částku, Ida tak navíc učinila Lažanského jménem. Lažanský byl informován Pachmannem a takové jednání ho rozčílilo a vzbudilo k Idě nedůvěru. Ida půjčku záhy vrátila, nicméně Lažanský si raději nechal spočítat výdaje za potraviny a porovnat s daji za období, kdy nová vychovatelka ještě nebyla ve službě. Žádné podvodné jednání z Idiny strany se neprokázalo.⁶⁷⁹ Ida se navíc v průběhu doby jako správcová i jako vychovatelka osvědčila. V jednom z pozdějších dopisů – to už s Lažanským měla milostný poměr – detailně popisovala provoz domácnosti včetně zevrubného soupisu jídelníčku. Denní rozvrh vypadal například takto: ráno rozdala příkazy v kuchyni, posnídala rýžovou polévku, pak měla hodinu s Rigou. Dohlížela na přípravu oběda a v půl dvanácté se odebrala na kontrolu chyšského dvorce a hlásila, že stáje i dvory byly pěkně uklizené. Po poledni následoval prodej mléka, v jednu poobědvala s Rigou, podávalo se hovězí maso. Následně odjela do Lubence na vizitaci tamního dvora, do Chyše se vrátila v půl čtvrté. Posvačila koláč a pak měla s Rigou hodinu klavíru. Později opět pomáhala s prodejem mléka, rozdala úkoly (tzv. dispozice) týkající se zámecké zahrady a pak dohlížela na přípravu jídla. K večeři byly brambory s máslem. Při té příležitosti děkovala Lažanskému za zasloupanou láhev vína, mohla si totiž dopřát skleničku k večeři. Zbytek dne se věnovala korespondenci.⁶⁸⁰

Ida byla pečlivá, přičinlivá a schopná zastat své podřízené, například při zmíněném prodeji přebytku mléka z velkostatku. I když vztah později procházel značnými turbulencemi, byl Lažanský i po čase schopen ocenit Idiny organizační schopnosti. Uspěla také jako vychovatelka. Učila malou Reginu francouzsky, česky a hře na klavír, při společném jídle jí vštěpovala zásady stolování, starala se o její garderobu. Lažanský nikterak nezastíral, že je otcem pětileté holčičky a Ida mu dopisem vyřizovala vzkazy od milující dcerky: „Riga tě líbá.“⁶⁸¹

Ida byla drobná tmavovláska s jemnými rysy.⁶⁸² Milostný vztah začal někdy v průběhu léta 1886, kdy Lažanský v Chyši odpočíval od hektického života v rezidenčním městě a užíval si klidu, lovu v revírech a také vyjížděk a procházek při měsíčku s novou vychovatelkou. O rok později přišla na svět holčička Zdenka, plným jménem Zdenka Johanna Leopoldine Ida Rosina Wenzeslawa Maria Erasma. Narodila se 4. září 1887

⁶⁷⁹ SOA Plzeň: RA Lažanských, pozůstalost Leopolda II., dopisy od sekretáře a správce velkostatku Franze Pachmanna z let 1878–1887, inv. č. 469. Též záznam v deníku z 3. 3. 1886, Poldys Tagebuch.

⁶⁸⁰ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Idy von Martina, dopisy Leopoldovi II. Lažanskému, inv. č. 688, dopis z 19. 1. 1887.

⁶⁸¹ „Riga küsst dich.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Leopolda II., Ida von Martina, korespondence, inv. č. 403, dopis z 19. 1. 1887.

⁶⁸² Dvě fotografie Idy von Martina vlastní její pravnuk Erich Frank.

v Schottenfeldgasse 21 ve vídeňské čtvrti Schottenfeld a křtu se jí dostalo o osm dní později.⁶⁸³ Lažanský byl zrovna čerstvě zvoleným poslancem a Ida mu svěřila: „Slavně jsi zvítězil a já se těším z tvého štěstí z celého srdce; v sobotu jsem chovala svou malou, stála u okna a říkala si, že si nepřeji nic jiného než vidět tě, jak jsi šťastný! Teď jsi toho dosáhl! Tvoje slunce stoupá, moje klesá. Možná tak úplně nerozumíš, co tím myslím, vysvětlím ti to. Ty víš, Poldy, že jsem tě měla ráda víc než cokoliv na světě – a miluji tě doposud, ale když jsem tě poznala, byl jsi herec a velkostatkář a já jsem pro tebe nebyla nikým menším, a tak srdce prchlo tomu druhému naproti, nespázané jakýmikoliv předsudky. Neznal jsi tehdy žádnou povýšenost a vytáhl jsi ubohou dívku nahoru k sobě – začala jsem nový život – a myslela si, že nikdy neskončí. Jeden otřes vše zničil; ty stoupáš vzhůru, a s pomocí Boží budeš i nadále, já jsem zůstala cestou a plačíc se dívám za tebou.“⁶⁸⁴

Je velice obtížné rekonstruovat vztah dvou lidí pouze na základě torzovitě dochované korespondence. V případě vztahu tak komplikovaného, jakým byl ten Idin a Leopoldův, to platí dvojnásob. Jednalo se o poměr nerovný a skrývaný, který k sobě oba aktéry navíc připoutal narozeným dítětem. Ve společensky choulostivé situaci byla především Ida, protože stát se svobodnou matkou byla obtížná situace, o to komplikovanější okolností, že Ida byla příslušnicí vyšší střední třídy a navíc sirotkem. Na veřejnosti musela své mateřství patrně skrývat, což pro ni jako milující matku bylo jistě zraňující. Nastalou situací byla Ida ohrožena také existenčně, protože kdyby celá záležitost vyšla najevo, jen stěží by našla novou práci. Ida tedy byla na Lažanského zcela odkázána. Je pravděpodobné, že se tyto okolnosti podepsaly na jejím psychickém stavu. Z Idiných dopisů jsou patrné prudké výkyvy nálad a měnící se náhled na vztah s Lažanským. Lažanského deník však naznačuje, že nějakou duševní nevyrovnaností či dokonce chorobou trpěla již před narozením dcery.

Z prvních měsíců po Zdenčině narození se dochovala Idina korespondence zřejmě kompletně. Její dopisy z tohoto období se pohybují na široké škále od nesobecké lásky až

⁶⁸³ Matricula Online, Österreich, Rk. Erzdiözese Wien, 07. Schottenfeld, Taufbuch, sig. 01-083, [online]. [cit. 5. 5. 2021]. URL: <[Taufbuch - 01-083 | 07., Schottenfeld | Wien/Niederösterreich \(Osten\): Rk. Erzdiözese Wien | Österreich | Matricula Online \(matricula-online.eu\)](#)>

⁶⁸⁴ „Du hast glänzend gesiegt und ich freue mich [um] dein Glück von ganzen Herzen, ich stand am Samstag mit meiner Kleinen am Arm am Fenster und betete innig für dich ich konnte keinen anderen Wunsch als dich glücklich zu sehen! Nun hast du es erreicht. Deine Sonne geht auf – die meine nieder. Vielleicht begreifst du nicht, was ich damit meine, ich will es dir erklären. Du weißt es Poldy, ich hab dich lieb gehabt mehr als alles auf der Welt – ich lieb dich heute noch, aber als ich dich kennenlernte warst du der Schauspieler, der Gutsherr für mich, da war ich dir nicht zu gering, da flog das Herz dem Herzen entgegen, frei von jedem Vorurteil, du kanntest damals keinen Stolz, du zogst das arme tiefgesungen Mädchen empor zu dir – ich begann ein neues Leben – ich dachte nie dass es enden würde. Mit einem Schlag ist alles vernichtet, du bist empor gestiegen, und wirst so Gott will noch höher stiegen, ich blieb am Weg zurück und sah dir weinend nach.“ RA Lažanských – Chyše, Leopold II, Ida von Martina, korespondence z let 1887–1889. inv. č. 403, dopis z 26. 9. 1887.

k pokusům se od Lažanského zcela odpoutat. Koncem září, když byl Zdenec přibližně měsíc, se Ida vztah pokusila ukončit. Vypadalo to na vyrovnaný a střízlivý rozchod, kdy Lažanskému zopakovala, že jej bude mít i nadále ráda, ale že potřebuje začít znovu a žádala jej o zaslání služební knížky, pasu, dokumentů a písemností, které měla u něj v úschově. V říjnu se tón dopisů změnil: podle Idy to byl Lažanský, kdo dělal scény, jež ji unavovaly. Pohrozila mu, že se obrátí na svého kmotra a vypoví mu, co všechno prováděl v Chyši a jak špatně se k ní choval během její (blíže nedefinované) nemoci. V prosinci nastalo jakési urovnání vztahu a Ida se strachovala o Lažanského zdraví a doporučovala mu lehký jídelníček: nechala mu poslat květák a okurkový kompot. Koncem roku se vztah opět vyostřil a Ida začala Lažanskému na znamení odstupu ostentativně vykat. Z dopisu napsaného na Silvestra vyplývá, že během Štědrého dne došlo k rozhovoru mezi Lažanským a Zdenčiným kmotrem baronem Haimbergerem, během něhož se Lažanský o Idě vyjadřoval s despektem a měl prohlásit, že k ní už má pouze soucit. Ta se to dozvěděla a ostře zareagovala: „Za vaše peníze, pane hrabě, Vám znovu děkuji. Ale nezapomeňte, co jste mi udělal na Štědrý večer a co jste navíc prohlásil před baronem Haimbergerem. Nejsem vzdorovitá – ale jsem hrdá.“⁶⁸⁵ Předmětem další výměny názorů se stala pokojská Marie Hrubá, která měla na Idu Lažanskému donášet, že přijímá mužské návštěvy. Ida ale měla za to, že Hrubá je Lažanského novou milenkou a obvinila jí z pomluvy a Lažanskému pohrozila, že si bude na Hrubou stěžovat na žlutickém okresním hejtmanství.

Po usmíření však v polovině března 1888 následovala náhlá Idina hospitalizace na psychiatrii. Podle již citovaného článku v *Illustrierte Wochenpost* se měla Ida v pomnutí smyslů pokusit zabít své dítě, z korespondence nelze tuto možnou příčinu její internace potvrdit, ale ani vyvrátit. Informace o Idině psychické labilitě se v Lažanského deníku a korespondenci objevují už od srpna 1886, kdy měla prodělat blíže neznámé nervové onemocnění a Lažanský se strachoval o její život.⁶⁸⁶ Svému právníkovi pak Lažanský sdělil, že trpěla hysterickými křečemi (*hysterischen Krämpfen*) a že jí doktor Löschner z Chyše a doktor Klein ve Františkových Lázních předepsali chloralhydrát. Bylo to sedativum, jež se používalo jako prostředek proti nespavosti, ale také bylo zneužíváno jako rekreační droga. Podle Lažanského užívala Ida chloralhydrát vždy, když měla melancholickou náladu (*melancholische Stimmung*) a nejdnou ji prý našel v příšerném stavu. Čtvrt roku po narození

⁶⁸⁵ „Für Ihr Geld Herr Graf, danke ich Ihnen nochmals – vergessen Sie nicht, was Sie mir am heiligen Weihnachtsabend angethan, und noch mehr was Sie vor Herrn Baron Haimberger sagten. Ich bin nicht trotzig – aber stolz.“ RA Lažanských – Chyše, Leopold II, Ida von Martina, korespondence z let 1887–1889. inv. č. 403, dopis z 2. 1. 1888.

⁶⁸⁶ „Ich zitterte fürs Idas leben, da sie an Krämpfen litt, die mir Besorgnis erregten.“ Poldys Tagebuch 29. 8. 1886.

Zdenky právníkovi sdělil, že Ida trpí depresemi a pokud nepřekoná myšlenky na sebevraždu, bude jí muset nechat v péči odborníků. Ida měla zároveň propadat záchvatům hněvu, při nichž dělala v domě rámus, křičela, a nakonec Lažanského napadla a měla ho pěstmi udeřit do obličeje. Svému právníkovi Lažanský sdělil, že jej Ida považuje za svého úhlavního nepřítele, kterému se hodlá pomstít.⁶⁸⁷ Jindy si do deníku zapsal, že Ida má svárlivou povahu (*uverträgliches Charakter*) a že je třeba zakročít, aby v domě opět zavládl pokoj a mír.⁶⁸⁸

Ida byla internována do sanatoria na okraji Vídně v prominentní čtvrti Döbling, jež sídlilo v domě zvaném Heniksteinvilla.⁶⁸⁹ Koncem března 1888 byla Ida lékařskou komisí oficiálně uznána nesvéprávnou a v sanatoriu strávila několik měsíců. Byla dána pod kuratelu a jejím opatrovníkem byl stanoven Lažanský, který se zároveň stal poručníkem malé Zdenky. Idiny tužkou psané dopisy poskytují obraz zlomené a už zcela závislé ženy, která Lažanského prosí, aby si pro ni přijel, ale zároveň v něm spatřuje příčinu svého neštěstí. Možná to zní paradoxně, ale Lažanský se během této doby stal zároveň její spojnicí s normálním světem a obstarával pro ni vše potřebné: oblečení, ústní vodu, posílal jí noviny. Ida však nejvíc trpěla tím, že nemůže vidět svou dceru, a prosila Lažanského, aby jí přivedl a ona jí směla spatřit, nebo aby jí alespoň nechal poslat její obrázek. V ústavu strávila Ida von Martina přibližně půl roku. Koncem léta 1888 se její stav natolik zlepšil, že byla ze sanatoria propuštěna. Z rozhodnutí okresního soudu ve vídeňské čtvrti Wieden byl Lažanský zbaven opatrovnictví, ale také poručenství nad Zdenkou. „Jsi u cíle,“ napsal Lažanský Idě. „Zodpovědnost za machinace, jejichž následkem je toto rozhodnutí, s tebou nemají nic společného, týkají se lidí, kteří tě ve tvém intrikování podporovali, namísto aby tě uchránili od takových kroků, které by mohly mít tragický dopad na celou tvou budoucnost. I přes takové bezpříkladné jednání k tobě nechovám v srdci nenávist.“⁶⁹⁰

Ida se po opuštění sanatoria v Döblingu zotavovala v Lainzu u Vídně, kde u sebe měla i Zdenku. Neuplynuly ani dva týdny a z korespondence vyplývá, že byl vztah s Lažanským

⁶⁸⁷ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšé, Leopold II., dopisy právnímu zástupci ve věci jeho dcery a její matky Idy von Martina (bez uvedení inventárního čísla).

⁶⁸⁸ „Idas beschaffen, unverträgliches Charakter tritt immer unverbesserlicher hervor. Gelingt es mir nicht sie, gründlicher Änderung zu verhalten, so muss ich diesen unerträglichen Zustände ein Ende machen. Im Interesse des Hausfriedens, meiner Ruhe, meines geistige und körperlichen Wohlbefindens.“ Poldys Tagebuch 7. 12. 1886.

⁶⁸⁹ Založil jej roku 1840 lékař Bruno Görgen a léčily se tu prominentní osobnosti, například básník Nicolaus Lenau. Idiným ošetřujícím lékařem byl uznávaný neurolog Heinrich Obersteiner, tehdejší ředitel ústavu, [online]. [cit. 5. 5. 2021]. URL: <[Heinrich Obersteiner der Jüngere – Wien Geschichte Wiki](#)>

⁶⁹⁰ „Die Verantwortung für die Machinationen, deren Folge dieser Gerichtsbeschluss ist, trifft dich nicht, sondern diejenigen, welche dich in deiner Krankhaften Intriguensucht unterstützen, anstatt dich zu behindern Schritte zu tun, welche für diene ganze Zukunft von den traurigsten Folgen begleitet sein können. Trotz deiner beispiellose Handlungsweise hege ich keinen Groll gegen dich im Herzen“. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšé, pozůstalost Idy von Martina, dopisy od Leopolda II. Lažanského 1888 – (1890), inv. č. 688.

obnoven a oba s vděčností a něhou vzpomínali na hezké chvíle, které spolu zažili, na společné vycházky do lesů, lovy, projížďky kočárem a procházky po zámeckém parku při měsíčku. „Dnes ráno jsem byl u našeho stromu, myslel jsem na tebe a na všechny uplynulé krásné dny naší začínající lásky. Nechám teď kolem stromu zasadit růže. Souhlasíš s tím?“⁶⁹¹ Lažanský psal Idě denně. „Nedovedeš si vůbec představit, jak moc tě postrádám, v každém ohledu. V domě není žádný pořádek. Ta nová hospodyně je vážně skvělá kuchařka,⁶⁹² nemá však duševní převahu, aby mohla lidem imponovat. Snad se to časem zlepší, ale teď jsem obsluhován dosti mizerně.“⁶⁹³ Radil se s Idou ohledně výchovy malé Reginy: „Regine o tobě často mluví, je ale pořád tak nudná, jak bývala. Mluví krásně německy, čistou češtinou a z francouzštiny skoro nic nezapomněla. Její výslovnost je rozhodně lepší než výslovnost guvernanky. Regine se mnou společně se svou vychovatelkou stoluje, ale vyměníme si sotva 20 slov, protože mě nic nepřiměje, abych ty dvě bavil. Běžný průběh konverzace je následující:

Já: Co je nového, Rigerl?

Riga: Nevím, drahý papá.

Já: Co jsi dnes dopoledne dělala?

Riga: Drahý papá, učila jsem se slečnou a pak jsem si hrála.

Já: Byla u tebe Blatschi?

Riga: Ne, drahý papá, přijde až odpoledne.

Pak dlouhá pauza, během níž se jí. Po pečení:

Já: Rigerl, chceš víno?

Riga: Pokud mi můj milý papá jedno dá. –

To je každodenní konverzace u stolu. Umíš si představit, jak je to zábavné.“⁶⁹⁴ Ida soucitně odpověděla: „Ubohý Poldy, je tak líto, že to v Chyši nefunguje podle tvého přání, nicméně

⁶⁹¹ „Heute morgens war ich bei unserem Baume und habe dort deiner und der vergangenen schöne Tage unseres Liebesfrühlings gedacht. Ich lasse jetzt um den Baum die Rosen zu pflanzen. Bist du damit einverstanden?“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyš, pozůstalost Idy von Martina, dopisy Leopoldovi II. Lažanskému, inv. č. 688, dopis z 2. 10. 1888.

⁶⁹² Místo správcové a vychovatelky zastávala jistá Rosa Hager, podle dopisů žena spíše praktická, s poněkud těžkopádným slohem. Její dopisy Leopoldu Lažanskému jsou nedopatřením uloženy v pozůstalosti Vladimíra Lažanského. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyš, pozůstalost Vladimíra Lažanského, korespondence Rosa Hager 1887–1888, inv. č. 509.

⁶⁹³ „Du kannst nicht gar vorstellen, wie sehr ich dich vermisse, in jeder Hinsicht. Auch in der Wirtschaft herrscht keine Ordnung. Die neue Beschließerin ist eine sehr gute Köchin, hat aber nicht die geistige Überlegenheit, um den Leuten imponieren zu können. Vielleicht wird es mit der Zeit besser, aber jetzt bin ich miserabel bedient.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyš, pozůstalost Idy von Martina, dopisy Leopoldovi II. Lažanskému, inv. č. 688, dopis z 2. 10. 1888.

⁶⁹⁴ „Regine spricht oft von dir, ist aber sonst so langweilig wie früher. Sie spricht ein sehr hübsches Deutsch, ein reines Böhmisches und im Französischen hat sie wenigstens vergessen. Ihre Aussprache ist entschieden besser als

musím přiznat, že mě na druhou stranu těší, že ti chybím a že jsi nezapomněl, jak jsem o tebe pečovala s láskou (...). Vše se spraví, až v příštím roce přijedu i se Zdenkou, nic ti nebude chybět a společně s ní budeme denně chodit k našemu stromu a zapomeneme na hořkou minulost. Přeješ si to taky? Opravdu mě mrzí, že je Rigerl stále tak nudná. V poslední době, kdy jsem u ní byla, byla už tak srdečná. Myslím, že je to v největší míře chyba guvernanky, ale to se změní, až půjde Riga do internátu.“

Nejčastěji psala Ida Leopoldovi o Zdence. Říkali jí Zdenkerl a oba jí naprosto zbožňovali. Ida popisovala, jak nejradyji tráví čas v jejím pokojíku a jak se Zdenka učí mluvit. Nechávala holčičku „psát“ vzkazy milovanému tatínkovi do dopisů, přičemž jí vedla ruku. Idin úhledný rukopis tak přerušuje kostřbaté: „Můj táta 100 Buži,“ a Ida neopomněla zdůraznit, že Zdenka při psaní řekla desetkrát „táta“.⁶⁹⁵ V roce a čtvrt uměla Zdenka odpovědět na otázku „Gdo ti to dal?“ – „Táta,“ aniž by jí to prý kdokoliv učil, sdělovala s pýchou maminka.⁶⁹⁶

Po skončení léčení Ida plánovala návrat do Chyše, kde hodlala opět nastoupit na místo správce: „Už teď se těším, až zase budu v Chyši, kde se cítím jako doma; pamatuješ si, jak jsem ti říkala, když jsme se procházeli v měsíčním světle před zámekem, že můj svět sahá pouze ke kované bráně a všechno, co je za ní, je mi cizí. A to si myslím i teď. Už se těším, že pro tebe budu moct znovu pracovat, protože v práci jsem byla vždy ve svém živlu. Když mám co dělat, tak jsem šťastná. Jsem zcela přesvědčená, že kdybych byla takto zaměstnaná, když jsem byla ve Vídni, nikdy by to se mnou nedošlo tak daleko.“⁶⁹⁷

die der Gouvernante. Regine samt ihrer Erzieherin speisen mit mir, es werden aber kaum 20 Worte verwechselt, da ich mich nicht veranlassen fühle die Beiden zu amüsieren. Der gewöhnliche Verlauf des Conversation:

Ich: Was gibts neues, Riegerl?

R: Ich weiß nichts, lieber Papa.

Ich: Was hast denn heute vormittags gemacht?

R: Lieber Papa, ich habe mit dem Fräulein gelernt, dann habe ich gespielt.

Ich: War die Blatschi bei dir?

R: Nein, lieber Papa, die kommt erst Nachmittag.

Hierauf lange Pause, im welcher nur gegessen wir. Nach dem Braten:

Ich: Rigerl, möchtest an Wein?

R: Wenn der lieber Papa mir einen gibt. –

Das ist die tägliche Tisch Conversation. Du kannst dir vorstellen, wie des amüsant ist.“

SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Idy Martinové, dopisy od Leopolda II. Lažanského 1888 – (1890), inv. č. 688.

⁶⁹⁵ „100 Buži“ – sto pusinek.

⁶⁹⁶ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Leopolda II. Lažanského, korespondence Idy von Martina z let 1887–1889, inv. ř. 403, dopis z 24. 12. 1888.

⁶⁹⁷ „Ich freue mich schon jetzt, wenn ich wieder in Chiesch bin, dort bin ich daheim, denkst du doch davon, wie ich dir, wenn wir im Mondenschein miteinander vor dem Schloss auf und ab gingen, sage, dass meine Welt nur bis zu dem Gittertor reiche, Alles was darüber hinausliegt ist mir fremd, so sage ich dir auch heute und so bin ich diesem Gedanken durch alle die Zeiten treu geblieben. Ich freue mich unendlich wieder schlossen, für dich arbeiten zu können, wenn ich noch Chyše kommen, Arbeit war stets mein Element, so lange ich Weil ich zu thun

Do služby k Lažanskému však Ida znovu nenastoupila, o několik měsíců později bylo zase všechno jinak. Zdenka byla u svého otce a Ida si Lažanskému stěžovala, že je jí povoleno vidět své dítě pouze na půl hodiny denně. Žádala jej o hodinovou návštěvu mezi třetí a čtvrtou hodinou odpolední, kdy má volno a doufá, že se oni dva již nepotkají. Dopis z února 1889 je poslední dochovaný Idin dopis v Lažanského pozůstalosti. V listopadu 1890 se Ida von Martina provdala ve štýrském městečku Bad Radkersburg za téměř o 40 let staršího knihkupce Alberta Weitzingera, dřívějšího radkersburského starosty.⁶⁹⁸ Podle matriky byla Ida vychovatelkou u „Humanových dětí“, přičemž Franz Human je v matrice uveden v kolonce svědek jako majitel nemovitostí. Od sňatku žili manželé v Langgasse nedaleko náměstí. V roce 1894 – to už byl Leopold Lažanský čtyři roky po smrti – informovaly noviny *Grazer Tagblatt* o jubileu obchodníka Alberta Weitzingera, který již 50 let majitelem knihkupectví se specializací na tiskoviny s uměleckou tematikou a hudebninami, jenž kromě toho provozuje v Bad Radkersburku také půjčovnou knih.⁶⁹⁹ V tomto článku se psalo také o choti Idě, s níž si i přes věkový rozdíl Weitzinger skvěle rozumí.⁷⁰⁰ Ida Weitzinger rozená von Martina zemřela 17. března 1897. Příčinu úmrtí uvádí matrika degeneraci jater (*Leberentartung*), což mohla být – ale také nemusela – cirhóza jater. Bylo jí necelých 35 let.⁷⁰¹

6.10 Dcery

Riga Blum žila na zámku v Chyši přinejmenším od svých tří let a dostalo se jí péče, pozornosti a vychování, jako by byla legitimní dcerou hraběte. První vychovatelkou holčičky byla Ida von Martina, když ale s Lažanským otěhotněla, stala se vychovatelkou Rosa Hager. Pak byl k dívce povolán vychovatel jménem Degen, jenž informoval Lažanského o své chovance dvakrát do týdne. Riga, tehdy už osmiletá, psala svému otci také sama, ale její

hatte war ich glücklich, war ich gut und ich bin fast überzeugt, wäre ich auch in Wien ernster beschäftigt gewesen, es wäre mit mir nie so weit gekommen.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Leopolda II. Lažanského, korespondence Idy von Martina z let 1887–1889, inv. č. 403, dopis z 5. 10. 1888.

⁶⁹⁸ Matricula Online, Österreich, Steiermark, Rk. Diözese Graz-Seckau, Bad Radkersburg, Trauungsbuch 10 1878–1919, sig. 15605, [online]. [cit. 5. 5. 2021]. URL: <<http://data.matricula-online.eu/de/oesterreich/graz-seckau/bad-radkersburg/15605/?pg=111>>

⁶⁹⁹ Knihvazačství a knihkupectví mělo prý tradici již od roku 1620, otec Alberta Weitzingera Alois koupil podnik roku 1810, Albert Weitzinger jej převzal 25. 9. 1844 po otcově smrti. Weitzingerova rodina provozovala obchod až hluboko do 20. století, byť se poněkud změnilo jeho zaměření: jednalo se již o papírnictví. Informace poskytla Mag. Beatrix Vreca z muzea a městského archivu v Bad Radkersburku (Museum im alten Zeughaus und Stadtarchiv).

⁷⁰⁰ *Grazer Tagblatt* 15. 9. 1894.

⁷⁰¹ Matricula Online, Österreich, Steiermark, Rk. Diözese Graz-Seckau, Bad Radkersburg, Sterbebuch 9 1888–1919, sig. 15595, [online]. [cit. 5. 5. 2021]. URL: <<http://data.matricula-online.eu/de/oesterreich/graz-seckau/bad-radkersburg/15595/?pg=67>>

dopisy se bohužel nedochovaly. Z Degenova dopisu vyplývá, že se Riga snažila, aby svému otci vyhověla: „Rigu velice potěšilo psaní od milovaného papá a bude se snažit plnit jeho instrukce.“⁷⁰² Je zvláštní, že se Lažanský ve svém deníku o Rize vůbec nezmiňuje, ačkoliv s ní prý alespoň zpočátku trávil spoustu času a bral jí například s sebou do západočeských lázní.⁷⁰³ Z jeho pozdějších vyjádření spíše vyplývá, že mu holčička k srdci nijak výrazně nepřirostla a její výchovu spíše přijal za svou povinnost. Podle vychovatele byla Riga veselé dítě, které se snažilo pilně učit, nicméně preceptor si vícekrát stěžoval na holčiččino pomalejší chápání (*Nur das Denken fällt ihr eben ziemlich schwer.*).⁷⁰⁴ Pravděpodobně byla Riga jako jiné děti z lepších rodin záhy poslána do některého z internátů ve Francii, Belgii či ve Švýcarsku. Její stopa mizí se smrtí jejího otce.

Odtžitostí k Rize kontrastuje Lažanského vroucí vztah k dceři Zdence. Ta byla jeho miláček od doby, kdy přišla na svět, a hrabě si na její návštěvu udělal čas, i když byl tehdy čerstvě poslancem a nosil jí nejrůznější dárky. Zdá se, že až Zdenka byla schopná v Lažanském vykřesat opravdu vřelé otcovské city. Naprosto ji zbožňoval a na tom nic nezměnil ani komplikovaný vztah k její matce: „Idy si nevážím. Moje dítě, moje Zdenka, která se mi tak podobá a tisícinásobně mi nahrazuje všechny ty oběti, které Idě přináším, stačí jen jediný její úsměv a její roztomilé malé ručičky, naplní se moje srdce nejryzejším štěstím.“⁷⁰⁵ I podle Idy byla Zdenka Lažanskému velice podobná, a to ve více ohledech: „Zdenka je úplně jako ty, je tak něžná a zároveň tak výbušná.“⁷⁰⁶

Když se Ida vdala za Alberta Weitzingera, zůstala Zdenka v otcově péči a žila stejně jako o pět let starší Riga na zámku v Chyši. Lažanský se před rodinou nikterak netajil tím, že obě jsou jeho dcery. Milovanou Zdenku ale na rozdíl od Rigy nenechával pouze v péči vychovatelů a trávil s ní spoustu času. Rád si s ní hrál, mazlil se s ní, bral jí na vyjížděky a na procházky. Když se musel vzdálit z Chyše, těšil se z opětovného setkání s milovanou dceruškou a byl šťastný, že je pořád tak milá a srdečná, a těšilo jej, že se mu během jeho

⁷⁰² „Riga freute sich sehr über den Brief des geliebten Papa's und will sich Mühe geben seinen Weisungen zu folgen.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Vladimíra Lažanského, korespondence, G. Degen, 1890, inv. č. 500, dopis ze 7. 7. 1890.

⁷⁰³ „Das Testament eines Sonderlings. Die Kinder des Grafen Lažansky“ v *Illustrierte Wochenpost* 2. 5. 1930.

⁷⁰⁴ Dopisy vychovatele G. Degeny jsou nedopatřením přiřazeny k pozůstalosti Vladimíra Lažanského. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Vladimíra Lažanského, korespondence, G. Degen, 1890, inv. č. 500, dopis z 23. 7. 1890.

⁷⁰⁵ „Ich kann Ida nicht mehr achten, mehr lieb habe ich mein Kind, mein Zdenka, die mir so ähnlich sieht, und finde tausendfach Gründe für all' die Opfer, die ich Ida bringe, in einem Lächele von ihr und wenn gar die herzige, kleine Händchen sich nach mir recken, so wird mir das Herz so voll des reisten Glückes.“ Poldys Tagebuch 7. 12. 1887.

⁷⁰⁶ „Zdenka ist so ganz wie du, so zärtlich, so heftig.“ RA Lažanských – Chyše, Leopold II., Ida von Martina, korespondence z let 1887–1889. inv. č. 403, dopis z 4. 10. 1888.

nepřítomnosti neodcizila.⁷⁰⁷ V posledním dochovaném dopise bratru Vladimírovi z listopadu 1890 psal: „Zdenka ti líbá ruku. Hraje si vedle mě, zatímco ti píšu.“⁷⁰⁸

Zdenka přišla o otce, když jí byly necelé čtyři roky. Dobře si na něj ale pamatovala a svým vnukům vyprávěla, jak k ní byl milý (*sehr lieb*).⁷⁰⁹ Ve srovnání s komplikovanými, mnohdy konfliktními vztahy z Lažanského strany a jeho někdy až bezohledným chováním k ostatním se jeho city ke Zdence jeví jako láskyplné a čisté.

⁷⁰⁷ Poldys Tagebuch (nestr.), zápis z 3. 10. 1889.

⁷⁰⁸ „Zdenka küsst dir die Hand. Sie spielt eben mir, da ich schreibe.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, Vladimír II, dopisy od bratra Leopolda II. Lažanského 1871–1890, dopis z 28. 11. 1890.

⁷⁰⁹ Dle vyprávění Ericha Franka, Zdenčina vnuka.

7. SMRT A ZAPOMNĚNÍ

Celý svět je scéna a muži, ženy, všichni jsou jen herci. Mají svá „vystoupí“ a „odejde“ a jeden herec hraje v sedmi aktech až sedm úloh. (...)

Sedmý akt, jímž smutně napínavý děj končí, je čiré zapomnění: pryč a pryč je zrak a sluch a chuť a všechno.

(William Shakespeare: *Jak se vám líbí?*)⁷¹⁰

7.1 Poslední léta života

V druhé polovině Lažanského poslaneckého mandátu se jméno hraběte na stránkách novin objevovalo čím dál sporadičtěji. Už během roku 1888 se méně psalo o jeho výstupech ve sněmovně i skandálech mimo parlament. O rok později si Lažanského ústupu z veřejného života všiml dokonce i místní tisk.⁷¹¹ Z deníku a korespondence vyplývá, že se stáhl do sebe, změnil své chování a snad se stal i pokornějším. Jednalo-li se o skutečnou vnitřní proměnu, nebo to byla další „metamorfóza“ bytostně teatrálního člověka, nelze jednoznačně posoudit. Před tím halasný nacionalista si začátkem roku 1889 napsal do deníku, že byť jeho sympatie patří bezvýhradně Slovanům, bolestně pociťuje, že neovládá jejich jazyk a bude se snažit se jej dokonale naučit. Dřívější skandalista se svému deníku celkem také překvapivě svěřil, že nerad vstupuje do konfliktů: „Boj v podstatě není můj živel. Hledám klid a mír, které rozvíjí umění a vědy. Moje nátura se jen nerada zapojuje do sporů.“⁷¹² Z Chyše bratrovi napsal: „Do Vídně na zasedání říšské rady nepojedu. Daleko více mě těší můj úděl zemědělece, který mi prozřetelnost přidělila a ani v nejmenším se mi nestýská po městě. Jsem tu teď pohodlně skryt a jsem velice spokojený a šťastný u svých krav a koní, na svých polích a v temnotě svých lesů.“⁷¹³ Klidná venkovská idyla v protikladu k hektickému životu ve velkoměstě byl motiv, který se objevoval v Lažanského deníku i jeho korespondenci tak často, až působí dojmem

⁷¹⁰ William SHAKESPEARE, *Jak se vám líbí?*, přel. E. A. Saudek, Praha 1962, s. 68–69.

⁷¹¹ *Plzeňské listy* 31. 10. 1889.

⁷¹² „Der Kampf ist im Grunde doch nicht mein Element. Ich suche den Frieden, der die Künste und Wissenschaften zur Entfaltung bringt. Meine Natur ist zu wenig für den Streit.“ Poldys Tagebuch 7. 3. 1889.

⁷¹³ „Ich habe jetzt se[h]r viel Freude an meinem mir von der Vorsehung zugewiesenen Berufe als Landwirt und habe nicht die geringste Se[h]nsucht nach der Stadt. Ich habe mich jetzt hier recht heimlich und gemütlich eingerichtet und bin se[h]r zufrieden und glücklich bei meinen Kühen und Pferden, auf meinen Feldern und im Dunkeln meiner Wälder.“ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Vladimíra Lažanského, dopisy od bratra Leopolda 1871–1890, inv. č. 480, dopis z 24. 10. 1889.

jeho osobní floskule. Do značné míry to však bylo také dobové literární *topoi*, které bylo reakcí na masivní industrializaci a jež bylo spojené právě se světem elit, které vlastnily domy ve městě i na venkově.⁷¹⁴

Přesto se zdá, že koncem osmdesátých let Lažanský skutečně změnil svůj přístup k životu. Podle jednoho ze zápisků prodělal blíže neznámé onemocnění a léčebnou kúru absolvoval v Mariánských Lázních. Podle všeho byla úspěšná a Lažanský byl vděčný svému ošetřujícímu lékaři. „Otevírá se mi nový svět tvůrčí činnosti a práce a tím i nový život,“ zapsal začátkem října 1889, když se vracel do Chyše.⁷¹⁵

Lažanského osobní mýtus nového začátku, tolikrát vzývaný v jeho deníku, měl tentokrát snad i své opodstatnění. Předtím vstával brzy ráno a od časných hodin pracoval v kanceláři. Uzdravení v Mariánských Lázních v něm zároveň probudilo úctu k Panně Marii, již bylo lázeňské město ostatně zasvěceno. Po období exaltovaného náboženského citění až fanatismu přes období agnosticizmu, kdy Lažanský ve víře značně ochladl a byl nanejvýš schopen obdivovat katolické rituály pro jejich teatrální účinek, je po uzdravení zřejmý jeho příklon k niterné víře. Do deníku si začal zaznamenávat návštěvy mší v patronátních kostelích a často také chodil rozjímat do zámecké kaple. Změn doznal i jeho vztah k bezprostřednímu okolí. Do té doby výhradně na sebe zaměřený hrabě se začal více zajímat o své blízké, Vladimíra opakovaně zval do Chyše a byl upřímně zklamaný z toho, když bratr nemohl přijet.⁷¹⁶ Když jel matce popřát k narozeninám do Salcburku, vracel se odtud plný vděčnosti za matčinu péči a lásku. Největší radost mu ale dělala milovaná dceruška: „Moje největší štěstí je moje Zdenka.“⁷¹⁷ Se Zdenkou si často hrál a mazlil se s ní, bral jí na vyjížděky, a dokonce jí na veřejnosti choval v náručí. „Zdenka je tak nekonečně milá, hodná a už teď je zřejmá hloubka jejich citů, v nichž jednou najdu svůj klid.“⁷¹⁸

V deníku začal reflektovat také zaměstnance a obyvatele panství, tedy lidi ze svého bezprostředního okolí, jimž dosud ve svých zápiscích nevěnoval žádnou pozornost; rozepsal se o nově zaměstnaném sládkovi, kuchařce či lesníkovi. Dokonce se tu a tam projevoval jako altruista. Když někoho obdařil penězi, svěřil se svému deníku, jak mu dělá radost podarovat ostatní. Idě nechal poslat peníze na opravu hrobu jejich rodičů a činilo mu prý velké

⁷¹⁴ Toto téma hojně reflektovala ve svém literárním díle například Marie Ebner von Eschenbach.

⁷¹⁵ „Es eröffnet sich mir eine neue Welt des Schaffens und der Arbeit und damit ein neues Leben.“ Ošetřující lékař se jmenoval Scheitzler. Poldys Tagebuch 4. 10. 1889.

⁷¹⁶ SOA Plzeň, RA Lažanských Chyše, Vladimír, dopisy od bratra Leopolda II 1871–1890, inv. č. 480, dopis z 24. 10. 1889.

⁷¹⁷ „Mein höchst Glück ist meine Zdenka.“ Poldys Tagebuch 13. 10. 1889.

⁷¹⁸ „Zdenka ist si unendlich lieb und gut und zeigt jetzt schon Spuren ein tiefes Gemüt[h]es, in dem ich mal/wohl einst meine Frieden finden werde.“ Poldys Tagebuch 24. 10. 1889.

uspokojení, že tímto pietním aktem může uctít Zdenčiny prarodiče. Začal také dbát na to, aby byl autoritou pro své zaměstnance. Do velkostatku se jednou například dostavil už v osm hodin ráno, což na shromážděné úředníky prý dobře zapůsobilo. *Exempla trahunt*, zapsal si.⁷¹⁹ Chodil také častěji a s větším potěšením na lov – do deníku si začal zaznamenávat počty zastřelené zvěře – a před lesníky posiloval svou autoritu tím, že byl schopen sestřelit do vzduchu vyhozenou láhev.⁷²⁰

Dřívější bonviván toužící po ruchu velkoměsta si užíval života na venkově a vcíťoval se do role činorodého hospodáře: „Včera a dnes jsem byl v Žatci, jel jsem poledním vlakem, abych tam prodal chmel, ale nakonec jsem zůstal přes noc, a teď se mi stýská po domově. Těším se, až zase budu na svých statcích a na svém zámku! Každá oblast je obývaná a obdělávaná a noví lidé přicházejí a já cítím, že po všech koutech mohu rozprostřít svou osobitost a dodat krajině otisk mého já. Studiem vlastní osoby jsem teď koupil masku venkovana. Doženu vše, co jsem zameškal. Zameškal, není to správné slovo. Nelituji ani filologicko-filosofických studií, které mi pomohly rozvoji a projasnění mé představivosti, ani své herecké činnosti, která nesla otisk mé osobitosti a nakonec mě posílala odvahou, energií a odhodláním k práci. Brzy bude Chýše platit za vzorové panství.“⁷²¹

Lažanského život nabyl pravidelnosti. Dle jednoho zápisu vstal v šest ráno, od osmi do desíti se věnoval kancelářské činnosti, pak posnídal, vyřídil korespondenci, dohlédl na prodej chmele, následovala projížďka na vrchy Špičák a Kozí hřbet, oběd, pak se věnoval účetnictví, zajel se podívat do „fabriky“ (zřejmě cihelna v osadě Podštěly dva kilometry od Chýše, dnes jejich součástí) a prošel se cestou domů, navečeřel se a až do 23 hodin pracoval. Společně s tím, že dodal řád svému dni, se pokusil zjednat si pořádek v domě a zorganizoval jeho chod.⁷²² Během října 1889 nechal přesunout kanceláře ze zámku či některé z jeho pobočných

⁷¹⁹ Poldys Tagebuch 24. 10. 1889.

⁷²⁰ „Ich schieße jetzt ruhig und sicher. Hermann und Lohwasser bemühten sich eine Flasche zu zerschließen, die eine geworfen wurde. Ich schlaudert sie mir selbst und zerschoss sie. Solche Gewohnheiten imponieren den Leuten und kräftigen die Autorität.“ Poldys Tagebuch 17. 10. 1889.

⁷²¹ „Gestern und heute [bin ich] mit dem Mittagszug nach Saaz gefahren um den Hopfen zu verkaufen. Sonst wäre ich mal dort geblieben über die Nacht, jetzt se[h]ne ich mich nach meinem Heim. Wie freue ich mich, wenn ich über meine Gründe [Grund] fa[h]re und wie zufrieden bin ich auf mein Schloß! Jeder Trakt desselben ist bewo[h]nt und wird berührt, neue Leute ge[he]n aus und ein und ich fü[h]le, dass ich allenthalben meine Individualität entfalten [kann] und dem Ganzen den Stempel meines eigenen Ichs aufprägen [kann]. Landwirtschaftliche Maske gekauft nun durch Selbststudium. Alles nachzuholen, was ich versäumt [habe]. Versäumt, das ist mal nicht das richtige Wort. Denn ich bedaure weder meine philologisch-philosophische Vorstudien, die meine Methode und Klarheit des Vorstellungslebens erworben [hat], noch meine schauspielerische Tätigkeit, die nur meine Eigenart erhielt und den kräftigen Mut zum Kampfe, die Energie, die Arbeitslust. Bald soll Chýše als Musterdomäne gelten.“ Poldys Tagebuch 11. 10. 1889.

⁷²² „Es gelingt mir allmä[h]lich im Hause Ordnung herzustellen und neu da an mir der Kreis erweitert, bis Alles nach meinem Sinne und in meinem Sinne anbieten funktionieren wird. Ich fü[h]le mich se[h]r glücklich almä[h]lich die Stellung, in die mich Gott gesetzt, ganz und voll ausfüllen zu können.“ Poldys Tagebuch 6. 10. 1889.

hospodářských budov do budovy bývalého karmelitánského kláštera, který se nacházel při kostele Jména Panny Marie hned u zámeckého parku.⁷²³ Pak přistoupil k organizaci velkostatku a snažil se jeho chod osobně dozorovat. Vstával brzy ráno a dohlížel na prodej mléka. Jindy asistoval při prodeji zeleniny: „Sám jsem zeleninu omyl a při této činnosti jsem se cítil neobyčejně dobře. Zítra vstanu už vpět ráno.“⁷²⁴

Během snah o nápravu hospodářství přišel Lažanský na kdejaký šlendrián, menší podvody a zpronevěry. Rozkrádání odkryl v zeleninové zahradě či při šizení jídel v kuchyni, jindy jej rozčílil blíže nepojmenovaný skandál se zámeckým hlídačem, k němuž museli být povoláni četníci. Útěchu pak našel v náručí Anny, zřejmě služebné a tehdejší milenky. Stav majetku nebyl nikterak uspokojivý, což ostatně vyšlo plně najevo až po jeho smrti, nicméně Lažanský sám sebe přesvědčoval, že svým odhodláním a pilnou prací dokáže vše napravit: „Nepříjemné finanční starosti. Nijak zvlášť mě ale netíží, protože vím, že díky mé pilné práci se všechno zlepší.“⁷²⁵

V prosinci 1889 se Lažanský pokoušel zjednat pořádek i ve vídeňském sídle: „Od brzkých ranních hodin jsem dával do pořádku věci, nábytek, knihy, písemnosti, sebe. Pořádek a řád působí tak povzbudivě, zároveň uklidňuje dodává klid. Není Bůh vlastně Pořadatelem? Tímto tématem jsem se v poslední době vícekrát zabýval.“ Lažanský tehdy psal do deníku naposledy a tento zápis je pozoruhodný tím, že v něm podruhé zmiňuje svobodné zednářství.⁷²⁶ Kromě jisté enigmatičnosti je poslední zápis zajímavý také skutečností, že je i určitým způsobem sumarizační, a to i přesto, že Lažanskému zbýval ještě rok a půl života. Poznamenal si také, že byl na operetě v Divadle na Vídeňce a fascinovaně sledoval sbor zpěvaček a jejich nádherné siluety: „Umění je náboženství. Anzengruber, básník a autor

⁷²³ Kde přesně se kanceláře nacházely do té doby, není zřejmé. V budově bývalého kláštera však zůstaly až do znárodnění v roce 1945.

⁷²⁴ „Verkauf im Preduktelager angeordnet und durchgeführt. Selbst Gemüse gewaschen und fühle mich bei dieser restlosen Tätigkeit ungemein wohl. Morgen wird um 5 Uhr aufgestanden.“ Poldys Tagebuch 14. 10. 1889.

⁷²⁵ „Unangenehme Geldsorgen, die mich aber nicht mehr wiederdrücken, da ich weiß, dass es durch meine Arbeit besser werden muss.“ Poldys Tagebuch 19. 10. 1889.

⁷²⁶ „Von frühen Morgen bis zum späten Abend geordnet, Utensil[ien], Meubel [Möbel], Bücher, Schriften, mich. Die Ordnung wirkt so belebend und beruhigend und Frieden spendend. Ist Gott – Ordner? Dies Thema hat mich vielfach beschäftigt in letzter Zeit, angeregt durch – Brüder [?]. Dies Ahnende in der Freimauerei, das allen Sinnen [?] die Tuer [Tür] öffnet, lässt mich nicht zur Ruhe kommen. Ich glaube nicht, daß dies das Böse sei, was Frieden bringt.“ Poldys Tagebuch, b. d. Ze dvou zápisků v deníku nelze bohužel blíže charakterizovat Lažanského vztah ke svobodnému zednářství. Konzultovala jsem tuto problematiku s Mgr. Rudolfem Kardošem, PhD., a dospěli jsme k názoru, že Lažanského zájem o zednářství byl spíše intelektuální. Jeho jméno ostatně nefiguruje v žádném seznamu členů lóží, které tehdy na území českých zemí působily.

Faráře z Podlesí, je po smrti. To byla moje nejmilejší role,“ a ocitoval závěrečnou scénu hry, „Hleď zrakem zářícím k zemi budoucnosti.“⁷²⁷

Z posledních měsíců Lažanského života se dochovalo minimum osobních písemností, takže jsme odkázáni především na denní tisk a pak na zprávy o úmrtí a nekrology. V červnu 1890 hrabě jel z Mariánských Lázní přes Žlutice do Chyše kočárem, který sám řídil. Kůň se mu splašil a Lažanský si pádem z vozu přivodil zlomeninu pravé ruky.⁷²⁸ Od té doby prý postonával a jezdil se pravidelně radit k odborníkům do Vídně. V posledním dopise bratrovi z konce listopadu 1890 psal, že mu lékař diagnostikoval zápal plic a že se z něj sice zotavil, ale pořád má kašel a potřebuje si vzít volno, takže zůstane v Chyši.⁷²⁹ K 1. dubnu 1891 měl Lažanský sepsat poslední vůli.⁷³⁰

7.2 Poslední cesta do Chyše

V květnu 1891 odjel Lažanský opět na vyšetření do Vídně a začátkem července se vydal do Mariánských Lázní. Přijel tam se svou dcerou Zdenkou a ubytoval se v domě nazývaném Švédský dvůr.⁷³¹ V lázních se jeho zdravotní stav během prvních dvou týdnů zlepšoval, avšak v druhé polovině července se znatelně zhoršil a hrabě musel strávit deset dní na loži. Dne 16. srpna odpoledne jej prohlédl lékař, který sice konstatoval chřadnutí, ale pacientovi prý nehrozilo bezprostřední nebezpečí, sám prý byl dokonce veselé mysli. Před 16:45, dvě hodiny po lékařově odchodu, seděl na lůžku, ale pak náhle sklesl nazad a po dvou minutách tichého zápasu zemřel.⁷³² Jako příčinu úmrtí uvádí matrika *degeneratis cordis*, tedy srdeční slabost.⁷³³ Bylo mu 37 a půl roku.

O dva dny později bylo tělo zesnulého převezeno přes Teplou a Žlutice do Chyše, kde byly tělesné ostatky slavnostně vystaveny v zámecké dvoraně ve dvojité skleněné a kovové

⁷²⁷ „Kunst ist die Religion. Anzengruber ist tot. Der Dichter des „Pfarrers von Kirchfeld“. Meine Lieblingsrolle. Blick über Alles aus in's Land der Zukunft.“ Poldys Tagebuch, b. d. (podle zmínky o smrti Ludwiga Anzengruberera vznikl zápis po 10. 12. 1889).

⁷²⁸ *Linzer Volksblatt* 25. 6. 1890.

⁷²⁹ SOA Plzeň, RA Lažanský, pozůstalost Vladimíra Lažanského, dopisy od bratra Leopolda II. z let 1871–1890, inv. č. 480, dopis z 28. 11. 1890.

⁷³⁰ *Národní listy* (Praha) 4. 9. 1891.

⁷³¹ V rubrice informující, kdo přibyl do Mariánských Lázní: Graf Leopold Lazansky mit Comtesse. *Wiener Salonblatt* 12. 7. 1891. Švédský dvůr (Schwedischer Hof) byl zřejmě privát či malý hotel a nacházel se v čp. 132. SOA Plzeň, fond 1014, Sběrka matrik západních Čech, Mariánské Lázně 08, 1872–1892, fol. 111 (scan 113), [online]. [cit. 5. 5. 2021]. URL: <https://www.portafontium.eu/iipimage/30065551/marianske-lazne-08_1130-z?x=-27&y=27&w=499&h=187>

⁷³² *Plzeňské listy* 22. 8. 1891. Další oznámení o úmrtí viz nedatované výstřižky z novin v Lažanského pozůstalosti. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Leopolda II. Lažanského, nekrology otištěné v novinách, inv. č. 370.

⁷³³ SOA Plzeň, fond 1014, Sběrka matrik západních Čech, Mariánské Lázně 08, 1872–1892, fol. 111 (scan 113), [online]. [cit. 5. 5. 2021]. URL: <https://www.portafontium.eu/iipimage/30065551/marianske-lazne-08_1130-z?x=-27&y=27&w=499&h=187>

rakvi, ozdobené zelení. Čestnou stráž u rakve drželi úředníci a lesníci z panství. Následujícího dne v 11 hodin vyšel ze zámku pohřební průvod a vydal se směrem ke kostelu Zvěstování Panny Marie na Špičáku, za rakvi kráčeli Vladimír Lažanský s matkou Rosinou, Rosinin bývalý manžel kníže Alfred Wrede, Leopoldova poloviční sestra Olga Ponin-Poniňsky s manželem,⁷³⁴ hrabě Jan Lažanský z Manětína, hraběnka Marie Lažanská z Rabštejna a další příbuzní. Následovali je zastupitelé c. k. okresního hejtmanství a c. k. okresního soudu ve Žluticích, zástupci velkostatků z Manětína, Rabštejna, Valče a ze Štědré, pak chyšská městská rada. Před rakvi kráčeli zástupci místních spolků, jmenovitě chyšského sboru ostrostřelců, hasičského spolku, arimatejského spolku a spolku Dub. Následovaly je deputace z okolních hasičských a veteránských sdružení z celého panství, služebnictvo ze zámku, zaměstnanci velkostatku a také davy privátních osob. Po církevním obřadu bylo Leopoldovo tělo o poledni pochováno v hrobce hrabat Lažanských, jíž si mohla veřejnost zároveň prohlédnout. Následujícího dne, 20. srpna, se ve všech kostelích patronátu konaly zádušní mše. Téhož dne vyšlo parte v *Národních listech*, zaslané Vladimírem Lažanským.⁷³⁵

Rosina Wrede a Vladimír Lažanský obdrželi řadu kondolencí. Z Leopoldových politických souputníků kondolovali Vladimírovi Emanuel Engel, Josef Kaizl a též Leopoldův nástupce v říšské radě profesor Tomáš Garrigue Masaryk.⁷³⁶ Kromě vyjádření soustrasti, které bylo chápáno jako základní slušnost a povinnost (což byl právě případ Masarykův), odráží některé kondolence naději, kterou někteří představitelé českých elit a kulturní veřejnosti vkládali do Vladimíra jako představitele české zemské šlechty, přičemž jejich snahou bylo nově nastupující hlavu rodu zavázat k angažmá pro národní zájmy. Vedle známého vlastence Rudolfa knížete Thurn-Taxisa, tehdy už svobodného pána z Troskova, to byla například spisovatelka a dramatička Gabriela Preissová, která se na Vladimíra obrátila dopisem tohoto znění: „A tak mnohý to v tu chvíli ví, že ze dvou českých šlechticů Lažanských máme už jen jediného. Při jeho smrti i ti, kteří nebyli celkovými zbožňovateli osobnosti zesnulého, jen tušili s naším básníkem:

... *Co křehkého, to teď jež na něm zvadlo –
co lidského to jako slupka spadlo –*

⁷³⁴ Olžiným manželem byl Aleksander Ponin-Poniňsky (1856–1915), majitel panství v Horynici (dnes Horyniec-Zdrój), pozdější poslanec říšské rady za Halič (1903–1909) a zakladatel největší soukromé knihovny v Haliči (Bibliotheka Horyniecka Poniňskych).

⁷³⁵ *Národní listy* (Praha) 20. 8. 1891.

⁷³⁶ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Rosiny von Mack, kondolence k úmrtí syna Leopolda II, 1891, inv. č. 362; tamtéž: pozůstalost Vladimíra Lažanského, kondolence k smrti bratra Leopolda II., 1891, inv. č. 596. Masarykova kondolence je následujícího znění: „Vysokorodý pane hrabě, nad předčasným odchodem svého předchůdce poslance za Píseckou skupinu měst dovoluji si projevit svou upřímnou soustrast. S aktivním poručáním, prof. T. G. Masaryk. Bystřička per Turóz – Sgt. Márton dne 24. 9. 1891.“

*a pouze to, co v něm nesmrtelné zbylo –
se vrátí v lidstvo by vněm stále žilo...*

Tolik račte ke své potěše, že jméno Vašeho bratra zůstane ozářeno vděčnou pamětí. Náš lid není špatný ani nevděčný a dovede již žehnat za každou jiskru lásky monarchické: aristokratické, která je přece v každém národu tak vydatnou posilou v žití a moci. (...) My jsme národ na naší šlechtu, v pravdě českou šlechtu tak chudobný jako snad žádný jiný – a proto Vás v tuto chvíli i já prosím, pane hrabě, nezapomeňte toho nikdy – nezapomeňte všech těch nadějí, jež se do Vaší ušlechtilé i vážné vůle oprávněně mohou skládati, aby jednou po Vašem, kéž Bůh dá, dlouhém a požehnaném životě, nad vaším jménem milým do říše nadhvězdné, mohl národ český pověditi: To byl náš pravý přítel, šlechtic náš!“⁷³⁷

V novinových nekrolozích se odrážely, jak už jsme ostatně v Lažanského případě několikrát viděli, politické a národnostní preference. Český národovecký tisk hodnotil zesnulého jako člověka živé, energické povahy, dobromyslného, ale lehkého vznětlivého. „Překypující temperament zračil se ve všem jeho chování a vystupování a zjednal mu mnoho nepřátel, i křivých úsudků. Přese vše radikální smýšlení byl pyšný na svůj starý český rod a nikdy nepřestal býti aristokratem. Chtěl býti českým aristokratem a nebylo jeho vinou, že nemohl sám nové myšlenky opatřiti nové formy.“⁷³⁸ Hereckou kariéru, která ostatně trvala výrazně delší dobu než Lažanského politické angažmá, povětšinou taktně zamlčovaly. V liberálních vídeňských denících najdeme obšírněji propracovaný životopis i kritičtější hodnocení veřejného působení zesnulého. Například *Neue Freie Presse* detailně popisoval a zároveň střízlivě hodnotil Lažanského kariéru u divadla i v politice a byl, zdá se, také obstojně informován o jeho soukromém životě: „Hrabě Lažanský vedl rozvolněný život, na nějž byl od divadla zvyklý, ve kterém pokračoval i jako poslanec, a všemožné pouliční skandály, při nichž jsme mohli slyšet jméno hraběte, způsobily mladočeské straně nejednu obtíž. Také jako poslanec na sebe svým podivínským chováním poutal pozornost, například se objevil na dvorním plese ve vlastním pojetí českého národního kroje. Politická kariéra přinesla hraběti ještě méně vavříků než ta u divadla. Sám byl mizerný řečník a často se svým sonorním hlasem obracel svými interpelacemi na prezidenta sněmovny, jeho zvolání byla slyšet v bouřlivých debatách a často jeho vystoupení vyvolala takové obveselení, až je musel začasť ukončit sám prezident. V minulých volbách už Lažanský na kandidátce mladočechů

⁷³⁷ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšé, pozůstalost Vladimíra Lažanského, kondolence k smrti bratra Leopolda II., 1891, kondolence Gabriely Preissové datovaná k 22. 8. 1891 v Oslavanech u Brna, inv. č. 596.

⁷³⁸ Nekrolog, výstřižek bez datace a názvu periodika. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšé, pozůstalost Leopolda II. Lažanského, nekrology otištěné v novinách, inv. č. 370.

chyběl, tak si jej nikdo více nevšimal a on sám se zcela stáhl z veřejného života. Jeho náhlá smrt znovu probudila vzpomínku na již zapomenutého.“⁷³⁹

Úmrtí statného muže v nejlepších letech v exponovaných a kosmopolitních Mariánských Lázních zavdalo příčiny k nejrůznějším domněnkám a spekulacím, totiž že se hrabě Leopold Lažanský zastřelil anebo že příčinou jeho smrti byla pohlavní choroba.⁷⁴⁰ Není také bez zajímavosti, že přibližně měsíc před smrtí rozkryl Lažanský rozsáhlou zpronevěru v hospodaření velkostatku. Krátce po příjezdu do Mariánských Lázní totiž zaslal vrchnímu kontrolorovi panství Johanu Bradymu příkaz k prošetření vedoucího účetního Tomáše (Thomase) Kremličky, protože zjistil nemalé nesrovnalosti v příjmech a výdajích.⁷⁴¹

Jiné domněnky žily v ústním podání i několik desetiletí. Možné úmrtí Lažanského v důsledku pohlavní choroby naznačil ve svém fejetonu Karel Čapek: „Byl to kavalír dosti bouřlivý. V Chyši se alespoň vypravovalo, že na zámku choval tlupu herců a zejména hereček, v jejichž středu podstatně ukrátil svůj život *in dulci jubilo*.“⁷⁴² Lažanského bouřlivý milostný život, jež v Chyši pochopitelně nezůstal utajen, skutečně mohl mít za následek nákazu venerickou chorobou, přičemž se nejvíc nabízí tehdy již poměrně značně rozšířená syfilis. Této hypotéze nahrává také fakt, že se Lažanský v posledním roce života nesvěřil pod dohled žádného z místních lékařů, ale jezdil se léčit do Vídně. To by mu zaručilo jak odborný dohled, tak kýženou anonymitu. Syfilis se nemusela objevit jako příčina úmrtí v matričním záznamu, syfilitické často umírali na jiné choroby, mezi jinými také na zástavu srdce, tedy dříve, než jejich onemocnění nedostoupilo do terminální a viditelné fáze progresivní paralýzy. A konečně můžeme připomenout, že se syfilidě, jiným označením příjice a lues, říkalo též „divadelní choroba“, neboť se v tomto prostředí vyskytovala velice hojně. To jsou ale pouhé spekulace. Jakýkoliv důkaz, že příčinou Lažanského úmrtí byla právě syfilida či jiná pohlavní choroba, bohužel postrádáme.

Některé novinové nekrology z lokálních, a tedy i detailněji informovaných periodik, dávaly Lažanského úmrtí do souvislosti s jeho zraněním po pádu z kočáru, ke kterému došlo rok předtím. Kromě poranění pravé ruky, které může částečně vysvětlit malý počet

⁷³⁹ *Neue Freie Presse* (Wien) 17. 8. 1891. Nekrolog z *Neue Freie Presse* pak převzaly další noviny, mj. *Prager Tagblatt*

⁷⁴⁰ Možnou smrt zastřelením zachytila spisovatelka Marie ŠULCOVÁ, *Kruh mého času*, Plzeň 1989, s. 109.

⁷⁴¹ Lažanského dopisy Bradymu z 12. a 15. června 1891 jsou vloženy v jeho deníku. V Ndopise z 12. 7. je připsáno cizí rukou „Ein Monat von seinem Todt.“ Poldys Tagebuch, vložené listy. Údaje o úřednicích viz *Topographisch-statistischer Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen*, Hg. Johann F. Procházka, Prag 1891, s. 327.

⁷⁴² Karel ČAPEK, *Starý vlastenec*, Lidové noviny 25. 3. 1934. Fejeton pojednává o Vladimíru Lažanském, u nějž Čapek krátce pracoval jako vychovatel jeho syna Prokopa. V citované vzpomínce zaměnil spisovatel Leopolda II. za jeho strýce Prokopa III.

Lažanského autografů z posledních měsíců života, spekulovaly tyto noviny, že hrabě pádem z kočáru utrpěl vnitřní zranění.⁷⁴³ Možná ale také není na smrti Lažanské nic záhadného a odpovídá matričnímu záznamu. Hrabě mající sklony k hypochondrii se obával, že by mohl trpět stejnou chorobou jako jeho otec, jenž ve 52 letech zemřel právě na srdečná slabost. Není bez zajímavosti, že i v případě úmrtí Leopolda I. Lažanského byl zhoršující se zdravotní stav přičítán důsledkům zranění po pádu z koně.

Jednoznačnou odpověď na otázku po příčině úmrtí Leopolda II. Lažanského v písemných pramenech zřejmě už neobjevíme, na to by bylo třeba povolát specialisty jiné odbornosti. Ostatky hraběte snad dodnes spočívají v hrobce pod barokním kostelem Povýšení Panny Marie na vrchu Špičák nad Chyší. Kostel je z rozhodnutí plzeňské diecéze dlouhodobě uzavřen a nelze se dostat ani do něj, natožpak do hrobky.

7.3 Dědictví Vladimíra Lažanského

Bratrovou smrtí se tehdy svobodný, 34-letý Vladimír stal majitelem panství Chyše, pražského paláce a domu na Štěpánském náměstí ve Vídni.⁷⁴⁴ Na podzim 1891 začaly do tisku prosakovat informace o neutěšeném stavu dědictví, které mu Leopold zanechal. Těmto zprávám ale ještě začátkem září předcházelo zveřejnění Leopoldovy poslední vůle, přičemž vyšlo najevo, že hrabě měl dvě nemanželské dcery, kterým odkázal část svého disponibilního majetku. Vladimír Lažanský a Rosina Wrede měli dostat pouze díl pozůstalosti, neboť Leopold v závěti vyjádřil přání, aby se zbývající části při svém bohatství zřekli. Podle dnes nezvěstného testamentu měly alodní majetek zdědit dcery Zdenka Martinová a Regina Blum: „Požitky mého domu na Štěpánském náměstí ve Vídni odkazuji své dceři Zdeňce Martinové. Tato má dostati mimoto z výnosu budovy této vypadající částku 50 000 zlatých. Po smrti Zdenky Martinovy se má tato budova státi nadačním domem po českou školu. Z výtěžku ostatních lokalit, které mimo některé místnosti pro společenské účely pronajaty býti mají,

⁷⁴³ *Česká stráž* (Praha) 29. 8. 1891.

⁷⁴⁴ Vladimír studoval stejně jako jeho starší bratr na gymnáziích v Kalksburku, jako privatista v Salcburku, pak se vzdělával v mezinárodních vztazích na Orientální akademii ve Vídni a později vystudoval práva na univerzitách v Innsbrucku a ve Vídni. Protože rodinný majetek zdědil jako majorátní pán Leopold, nezbyvala Vladimírovi nic jiného než úřednická kariéra, což ostatně odpovídalo i rodinným tradicím. Roku 1880 nastoupil jako konceptní praktikant na tyrolské místodržitelství a do Čech se vrátil o čtyři roky později coby okresní komisař v Broumově. V létě 1889 byl zvolen do Českého zemského sněmu za stranu konzervativního velkostatku. Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí českých zemí*, s. 149.

bude škola tato udržována. Dům ten nazván buď národním domem a nápis na něm v české řeči „*Národu věnoval jeho věrný sluha Leopold Lažanský*“.⁷⁴⁵

Dva týdny po smrti se tak jeho jméno stalo původcem dalšího skandálu. Český národní dům na centrálním vídeňském náměstí pochopitelně vzbudil na jedné straně nelibost, na straně druhé byl přijat s nadšením. Vídeňské noviny *Neue Freie Presse* ale už tehdy upozornily, že domu nazývanému *Stock im Eisen* či *Lažanskýhaus* hrozí kvůli plánovaným regulacím demolice a jeho cena, původně odhadnutá na 33 562 zlatých, se radikálně sníží.⁷⁴⁶ Druhou rovinou skandálu s testamentem byly pochopitelně Lažanského nemanželské dcery. Soukromý majetek byl oceněn na jeden a půl milionu zlatých a měl být rozdělena tak, že Regina Blum měla dostat třetinu a Zdence měly připadnout dvě třetiny včetně zmíněného domu.⁷⁴⁷ Krátce po zveřejnění testamentu se podařilo ozřejmit také detaily o Lažanského soukromém životě, matkách jeho dcer, i to, že holčičky vyrůstaly přímo u hraběte na zámku.⁷⁴⁸ Matka Reginy Blum, která tou dobou měla být v angažmá v Tivolitheater v rumunských Jasích, si po zveřejnění závěti přijela pro svou dceru, kterou neviděla několik let – a též jistě i pro dědický podíl.⁷⁴⁹ To je zároveň poslední zpráva, kterou o matce a dceři máme.

V průběhu listopadu se pak v tisku začaly objevovat informace, že alodní pozůstalost je přetížena dluhy, Vladimír Lažanský se jí musel vzdát a zemský soud v Praze ustanovil jejím kurátorem advokáta Jana Javůrka. Na tyto zvěsti reagoval Vladimír Lažanský zasláním svého vyjádření do deníků *Bohemia* a *Politik*: „Ctěná redakce! Mezi tolika navzájem odporujícími, zcela, anebo alespoň zcela vymyšlenými zprávami novinářskými, které po smrti mého drahého bratra Leopolda hraběte Lažanského o jeho pozůstalosti na veřejnost vznikly, přinucen jsem opravit toliko poslední takovou zprávu. Není pravda, že jest alodní pozůstalost mého zesnulého bratra dluhy přetížena; není pravda, že z příčiny této odmítl jsem nastoupiti dědictví to.“⁷⁵⁰

⁷⁴⁵ *Národní listy* (Praha) 27. 10. 1891. Poslední vůle Lažanského měla být psaná jeho vlastní rukou na půlarchu papíru tmavomodré barvy, jež byl ale „značně sežmoulen a některá písmena bylo stěží možno přečísti“. Uvedly to *Národní listy* o měsíc později. *Národní listy* (Praha) 28. 11. 1891.

⁷⁴⁶ *Neue Freie Presse* (Wien) 4. a 5. 9. 1891.

⁷⁴⁷ Článek otiskly mj. *Neue Freie Presse* (Wien) 4. 9. 1891; *Národní listy* (Praha) 4. 9. 1891; *Pester Lloyd* (Budapest) 6. 9. 1891; *Národní politika* (Praha) 10. 9. 1891 či *Budivoj* 10. 9. 1891.

⁷⁴⁸ V případě Reginy Blum se jedná o zásadní informace, jiné pramenné zdroje se nedochovaly. Z těchto zdrojů čerpal o 40 let později autor článku „Das Testament eines Sonderlings. Die Kinder des Grafen Lažanský“ v *Illustrierte Wochenpost* 2. 5. 1930. Tomu se ale navíc podařilo dohledat matriční záznam o narození Reginy Blum ml.

⁷⁴⁹ Ve výčtu angažovaných hereček v Tivolitheater najdeme Fritzi Blum (nikoliv Reginu). *Neuer Theater Almanach*, Berlin 1892, s. 316.

⁷⁵⁰ *Bohemia* (Prag) 26. 11. 1891. Vladimírovo vyjádření přetiskly v češtině *Národní listy* v odpoledním vydání. *Národní listy* (Praha) 26. 11. 1891.

Dementi Vladimíra Lažanského však jednoznačně vyvrací dopisy advokáta Javůrka dochované v pozůstalosti hraběte. JUDr. Jan Javůrek měl advokátní kancelář v Mikulandské ulici čp. 122 (dnes čp. 4), kromě právnické praxe byl také stenografem českého zemského sněmu a po jedno volební období též starostou spolku českých právníků Všehrd (1875/1876).⁷⁵¹ Vladimírovým právníkem byl až do jeho smrti, přičemž pozůstalostní řízení po jeho bratru se táhlo přinejmenším po celá devadesátá léta. Z Javůrkových dopisů jednoznačně vyplývá, že se Leopold značně zadlužil, neboť jeho pasiva se vyšplhala na 222 500 zlatých. Javůrek k červnu 1892 spočetl veškeré dlužné částky a rozdělil je na tři skupiny: dluhy na vídeňském domě činily 80 000 zlatých, náhrady pohledávek 74 000 zlatých a přihlášené drobné dluhy čítaly 37 000 zlatých. S přičtením nehrazených dluhů na penzích to dělalo celkem 222 500 zlatých. Důsledkem bylo, že Vladimír Lažanský a jeho matka museli přistoupit k prodeji domu na Štěpánském náměstí, za nějž získali 225 000 zlatých, a mohli tak pokrýt Leopoldovy dluhy.

Z pozůstalostního řízení ale vyplývají i jiné skutečnosti. Například, že Leopold nebyl otcem pouze tří dcer, které jsme zmínili dříve, ale že jeho nemanželských dětí, respektive těch, jejichž zástupci se přihlásili o alimenty, bylo celkem šest. Kromě dcer Wilhelmine Sigl, Reginy Blum a Zdenky Martinové to byli synové Leopold Kniriem, Karel Weigert a dcera Leopoldina Volková. Leopold Lažanský však ve svém testamentu obmyslel pouze Reginu Blum a Zdenku Martinovou – ostatně o dalších dětech se nikdy nezmněl ani v deníku, ani v dochované korespondenci. Zástupci nezletilých dětí pak museli dokazovat, že se opravdu jedná o Lažanského levobočky. Poručník Karla Weigerta, domovník Josef Lenhart z Podbořan, podal žalobu nejen na kurátora pozůstalosti Javůrka, ale rovnou také na Vladimíra Lažanského a Rosinu Wrede. Žalobce uvedl, že na zámku v Chyši v letech 1880–1882 sloužila Anna Weigert, dcera nádeníka z nedalekých Podštět, jež porodila 19. října 1882 v Chyši nemanželského chlapce, jemuž bylo dáno jméno Karel.⁷⁵² Poručník, jenž byl ustanoven žlutickým soudem, se společně s chlapcovou matkou dovolával svědectví bývalého tělesného myslivce (ekvivalent osobního strážce) Leopolda Lažanského, podle kterého „pan hrabě v měsících lednu, únoru a březnu [1882] Weigertovou častěji v noci v kuchyni, kde spala, navštívil a tam s ní obcoval“.⁷⁵³ Po narození hochu jí prý dal 30 zlatých a slíbil, že se o ni jakož i o dítě postará. Své slovo ale nesplnil a poručník Lenhart se o dítě staral od

⁷⁵¹ Spolek českých právníků Všehrd je dodnes činný, [online]. [cit. 5. 5. 2021]. URL: <[<Starostové Všehrdu | Všehrd - Spolek Českých Právníků \(vsehrd.cz\)>](http://Starostové_Všehrdu_|Všehrd_-_Spolek_Českých_Právníků_(vsehrd.cz))>

⁷⁵² SOA Plzeň, Sběrka matrik západních Čech, č. fondu 1014, Matrika narozených Chyše 14, 1846–1882, scan 160.

⁷⁵³ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Vladimíra Lažanského, korespondence s JUDr. Janem Javůrkem a JUDr. Arnoštem Arnoštem z let 1891–1900, inv. č. 619, dopis z 22. 6. 1892.

1. dubna 1886. Svá vydání vyčíslil na 40 krejcarů na den a z pozůstalosti požadoval náhradu 900 zlatých. Wilhelmine Sigl, první nám známá milenka Lažanského, byla naopak odškodněna velice štědře. Po narození stejnojmenné dcery, která přišla na svět v roce 1877, měla dostávat doživotní rentu ve výši 800 zlatých. Snahou Javůrka bylo tento stav změnit, protože Lažanský prý byl tou dobou ještě nezletilý.

Nakonec byla výše alimentů stanovena k červnu 1892 následovně: Kniriem měl dostávat 600 zlatých ročně, Volková 240, Blum požadovala 600 zlatých, Martina 720 zlatých, Sigl 800 zlatých a Weigert 365 zlatých ročně.⁷⁵⁴ O tři roky později se Vladimír a Javůrek dohodli se zástupci nezletilých dětí na odstupném z celkové sumy 46 000 zlatých: Martina obdržela 15 000 zlatých, Blum 10 000 zlatých, Sigl 9000 zlatých a Kniriem a Volková po 6000.⁷⁵⁵ Stopy Reginy Blum, Wihlemine Sigl a Karla Weigerta pak ale mizí. O zbylých třech dětech se buďto dochovaly písemnosti anebo se jejich osudů se podařilo shodou okolností – a někdy i náhod – dobrat.

7.4 Odlišné osudy Lažanského nemanželských dětí

7.4.1 Zdenka Martina

Doposud máme nejlépe zmapovaný život Lažanského milované dcery Zdenky. Její vnučka Elfriede Hirschwer se před několika lety vypravila do Chyše, představila se současným majitelům zámku a také jim zde zanechala rodinou kroniku, již sepsal její bratranec Erich Frank. S paní Hirschwer a o pár dní později s Erichem Frankem jsem se poprvé setkala ve Vídni v září 2016. Erich Frank nazval kroniku jednoduše *Zdenka*, protože právě babičku Zdenku považoval za ústřední postavu celé rodiny. Před naším prvním setkáním neměl Erich k dispozici Idinu korespondenci, její jediný autograf se nacházel na zadní straně ateliérové fotografie, na němž bylo jemné krásce přibližně 20 let a na zadní stranu napsala věnování: „Mé milované dceři Zdence.“⁷⁵⁶ V rodině se tradovalo, že se Ida a Leopold velice milovali, ale Leopoldova rodina si sňatek nepřála. Idino manželství s Albertem Weitzingerem a její předčasná smrt v Bad Radkersburku byla pro Ericha a jeho rodinu překvapením.

⁷⁵⁴ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Vladimíra Lažanského, korespondence s JUDr. Janem Javůrkem a JUDr. Arnoštem Arnoštem z let 1891–1900, inv. č. 619, dopis z 28. 6. 1892.

⁷⁵⁵ Karl Wigert už v seznamu nefiguruje, je pravděpodobné, že hoch mezitím zemřel. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Vladimíra Lažanského, korespondence s JUDr. Janem Javůrkem a JUDr. Arnoštem Arnoštem z let 1891–1900, inv. č. 619, dopis z 8. 2. 1895.

⁷⁵⁶ „Meiner theuren Tochter Zdenka Ihr Mutter.“ Fotografie ve vlastnictví Ericha Franka.

Po Lažanského smrti byla Zdenčina situace poněkud nepřehledná. Zdenčiným poručníkem byl dlouholetý advokát jejího otce, žlutický právník Albert Krobshofer. Její matka Ida byla tehdy již provdána za knihkupce Alberta Wetzingera, žila v Bad Radkersburgu a požadovala, aby se Zdenčiným poručníkem stal její manžel. V této době projevil o poručenství nad Zdenkou zájem Vladimír Lažanský, jenž se patrně cítil zavázán poslední vůlí svého bratra. Referent poručenského soudu sdělil advokátu Javůrkovi, že by byl velmi rád, aby dítě prostřednictvím Vladimírova poručenství přešlo do nějakého ústavu, poněvadž „soud radkersburský rozhodně zrazuje z toho, aby dítě u matky bylo ponecháno a aby její manžel, třeba byl prý muž úctyhodný a zámožný, za poručníka byl ustanoven, poněvadž se nalézá pod vlivem excentrické matky“.⁷⁵⁷ Ida Weitzinger nakonec dala souhlas, že se Zdenčiným poručníkem stane Vladimír Lažanský. Nedlouho poté však Ida ve svých 34 letech v Radkersburku zemřela.⁷⁵⁸ Příčinu smrti uvádí úmrtní matrika jako *Leberentartung*, tedy degeneraci jater, což mohla být cirhóza. O posledních letech Idina života nemáme kromě Javůrkova sdělení žádné jiné zprávy. Zdenčini potomci netušili, co se s její matkou stalo, ani to, že se provdala. Zdenka sama o tom nikdy nemluvila.⁷⁵⁹

Než se vyřídilo poručenství Vladimíra Lažanského, zůstával Zdenčiným poručníkem Krobshofer, ale Javůrkovou snahou bylo Krobshofera péče o Zdenku zbavit, prý „pro nepřátelství k zesnulému hraběti Leopoldu Lažanskému“.⁷⁶⁰ Devítiletá Zdenka tou dobou pobývala ve Vídni v Hegelgasse u jistého Fidelise Nusbauma, jemuž Krobshofer platil měsíčně 70 zlatých za byt, stravu a oblečení. Krobshofer byl zbaven poručenství výměrem ze 7. srpna 1897 a jak Zdenka, tak její cenné papíry v hodnotě 33 800 zlatých, přešly na jejího strýce Vladimíra Lažanského. Zdenka byla záhy poslána na výchovu do klášterního internátu řádu svaté Voršily v belgickém Seroule. U uršulinek pak získala vynikající všeobecné

⁷⁵⁷ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Vladimíra Lažanského, poručenství nad Zdenkou Martinovou, inv. č. 616, dopis JUDr. Jana Javůrka z 16. 3. 1896.

⁷⁵⁸ Ida Weitzinger zemřela 21. 3. 1897, pohřbena byla o dva dny později. Matricula Online, Österreich, Steiermark, Rk. Diözese Graz-Seckau, Bad Radkersburg, Sterbebuch 9, 1888–1919, Sig. 15595, [online]. [cit. 5. 5. 2021]. URL: <[Sterbebuch 9 1888-1919 - 15595 | Bad Radkersburg | Steiermark: Rk. Diözese Graz-Seckau | Österreich | Matricula Online \(matricula-online.eu\)](#)>

⁷⁵⁹ Záznam v úmrtní matrice se podařilo dohledat na základě záznamů o kariérním postupu Václava Martiny a jeho rodinných poměrech. Za informaci děkuji – i za potomky Zdenky Martinové – doktoru Martinu Klečackému z Národního archivu v Praze.

⁷⁶⁰ JUDr. Albert Krobshofer (1843–1921) pocházel z Prahy, kde jeho děd provozoval prýmkařskou živnost v Železné ulici, otec Josef Krobshofer vystudoval práva a byl referentem fiskálního úřadu. Po studiu práv se Albert Krobshofer přestěhoval do Žlutic, kde v letech 1871–1891 působil jako notář a Leopold Lažanský využíval jeho služeb. V německém divadelním almanachu například figuruje jako právní konzultant hraběcího zámeckého divadla Leopolda Lažanského. *Deutscher Bühnen-Almanach*, Berlin 1880, s. 52. K rodině Krobshoferů blíže Alena SMĚTÁKOVÁ, *Rodokmen rodin Myška – Kohout*, [online]. [cit. 5. 5. 2021]. URL: <[Rodokmen rodiny Myškových - Krobshofer \(google.com\)](#)>

vzdělání, kromě němčiny se naučila francouzsky a anglicky, vzdělávala se ve zpěvu, hře na klavír, ale také základním dovednostem pro řízení domácnosti.

V 19 letech se vrátila do Chyše ke svému strýci, jenž už byl tehdy ženatý s Mechtildou Waldburg zu Zeil und Trauchburg a měl s ní tehdy čtyřletého syna Prokopa. Zdenčino postavení nebylo zcela jasné, ale pravděpodobně byla přijata do širšího rodinného kruhu jako společnice, k čemuž jí ostatně kvalifikovalo dosažené vzdělání. O jejím nemanželském původu se v rodině prý nemluvalo, ale Zdenka jej pocítovala jako diskvalifikující, zvláště při setkání s jinými aristokraty. Během jedné z návštěv v Manětíně hrála Zdenka na klavír a pak byla představena princezně Marii Gabriele Korff-Smising-Kressenbrock rozené Lobkowiz. Do deníku si zapsala: „Chtěla se ke mně chovat povýšeně, ale nakonec byla milá; tak pošetilí jsou lidé, kteří mají předsudky ke každému, koho neznají, a můj původ je vždy na obtíž. Já za něj přece nemohu! Ale když mě pak poznají, jsou na mě vždy milí!“⁷⁶¹ Při vánočních oslavách v roce 1906 se seznámila se synem bývalého osobního sekretáře jejího otce Leopolda Lažanského, Franzem Pachmannem mladším. Ten sloužil v c. a k. armádě v hodnosti poručíka a ona se do přitažlivého důstojníka zamilovala a záhy se spolu zasnoubili. Následujícího roku nastoupila na konzervatoř v Praze a absolvovala zde svou první plesovou sezonu. Za milovaného Franze se Zdenka provdala 15. srpna 1908 v kostele Svatého kříže při piaristické koleji v Praze na Příkopech.⁷⁶²

Zdenka a Franz měli sedm dětí, kteří dnes mají na 150 potomků. Zdenčin vnuk Erich Frank, který se mapování rodinné historie dlouhodobě věnuje, sepsal na mou žádost osobní vzpomínku na svou babičku Zdenku Pachmannovou.

Zdence von Martina byly čtyři roky, když roku 1891 zemřel její otec Leopold II. Lažanský. Po smrti matky pak byla Zdenka ve svých devíti letech úplným sirotkem. Žila na zámku v Chyši a vyrůstala pod poručenstvím svého strýce. O svém dětství později téměř nemluvila, ale z dopisů mezi Leopoldem a Idou vyplývá, že jí její otec Leopold velice miloval. V jedné novinové zprávě se můžeme dočíst, že jí jako dítě zachránil, když se jí Ida v pominutí smyslů pokusila usmrtit. Tato událost rozhodla o tom, že Ida byla umístěna na psychiatrickou kliniku, aby bylo uchráněno jak její okolí, tak ona sama před sebou.

⁷⁶¹ „Sie wollte mich sehr von oben behandeln, wurde aber dann doch lieb; so dumm sind die Leute; haben immer ein Vorurteil gegen jene, die sie nicht kennen und meine Geburt ist immer ein Stein. Ich kann doch nicht dafür! Aber wenn man mich dann kennt – nun dann sind die Leute auch immer lieb mit mir!“ Zdenka MARTINA, *Zdenka, Die Tagebücher (1907–1931)*, ed. Erich Frank, vyd. vlastním nákladem.

⁷⁶² Úřední zápis o svatbě Zdenky je vložen v matrice narozených.

Ve svém testamentu byl Leopold ke své dceři velice štědrý. Na jedné fotografii vidíme asi sedmiletou Zdenku, vážné dítě ve malém kočáře taženém oslem; kulisa odpovídající postavení dítěte. Jiná, obdobně komponovaná fotografie ukazuje Zdenku klečící při příležitosti prvního přijímání v novogotickém kostele. Zdenka byla až do vysokého věku velice zbožná.

Rodina Lažanských se k dívce zachovala v tom nejlepším smyslu šlechtně. Je ale otázka, zda se jí dostávalo také lásky a citové blízkosti, po materiální stránce jí ovšem nic nechybělo. Její děti později vzpomínaly na doby, kdy rodina měla ještě dostatek prostředků z jejího věna. Zažily pěstování šlechtických tradic a nenáviděly denní ranní rituál, který byl následující: pod dohledem guvernanky se ráno shromáždily v saloně, pak se otevřely velké dveře a do místnosti vplula matka, rozdala tu a tam pár polibků, ale hned zase zmizela a ponechala děti v péči vychovatelky. Později si to interpretovaly jako necitelnost. Zdenka ale očividně nemohla jinak. Pokoušela se žít v tradici stavu, do něž ale svým původem tak úplně nezapadala.

Aby získala adekvátní vzdělání, poslali jí do elitního dívčího penzionátu v Belgii. Výuka v klášteře uršulinek v Seroule byla zaměřená zejména na domácí práce, jazyky, ale také na výuku dějin a hudby. Dochovaly se dopisy hraběnky Lažanské [Mechtilde Lažanská, roz. Warburg-Zeil], Zdenčiny tety, z nichž vyplývá, že si vedoucí školy stěžovala na Zdenčinu nedostatečnou vůli ke vzdělání. Na okraj jeden detail: každá chovanka musela mít vlastní stříbrný příbor a ložní prádlo.

Když bylo Zdence devatenáct, vrátila se zpátky do chyšského zámku. Chtěla se stát koncertní pianistkou a složila přijímací zkoušky na konzervatoř v Praze. V témže roce si začala psát deník a tuto zvyklost dodržovala až do poloviny třicátých let. Oba svazky deníku se dochovaly a nabízejí zajímavý, často však také znepokojivý vhled do jejího života.

Zdenka se seznámila s mužem svého života, když jí bylo teprve 19 a toužila po životním štěstí a lásce. Franz byl fešácký důstojník, její první láska a syn naprosto loajálního vždy korektního správce statků Lažanských. Ten považoval synovo chování za naprosto nevhodné, neboť vztah Zdenky byl ranou i pro hraběcí rodinu, která měla se Zdenkou velké plány. Zdenka tehdy popsala své city slovy: „Ty jsi moje duše!“ a o 20 let později říkala: „Tak jako tak, Bůh mě za mou neposlušnost hořce potrestal!“

Život Zdenky po svatbě lze charakterizovat jako setrvalý pokles životní úrovně: velkorysé věno, které obdržela, se v důsledku nepromyšlených investic neustále tenčilo, Franz, důstojník císařské a královské armády bez obchodního vzdělání, byl povýšený člověk žijící uvnitř vlastní iluze o sobě jako o bohatém muži s manželkou šlechtičnou. Jména a statky

rodiny se rozkutálely a rodina zažívala trpkou nouzi: „Děti nemají přikrývky a já nosím odložené oblečení od jiných, skoro nemáme co jíst...“ Zdenka, drobná a jemná žena, přivedla na svět sedm dětí: Gudrun (1909–1994), Kremhildu (1910–2001), Gernota (1911–1957), Gislinde (1912–1977), Margarete (1915–1999), Ingeborg (1916–1985) a Thusneldu (1920–2002). Manželé se stále snažili postavit se na vlastní nohy, pořídili si třeba slepičí farmu, penzion nebo turisticky přístupnou jeskyni... Nakonec jim nic nezůstalo.

Po manželově smrti žila Zdenka u svých dcer. Skromně a vyrovnaná sama se sebou. Posílala svým dětem a vnukům přání k Vánocům a narozeninám a byla ráda, že mají více či méně zajištěné živobytí. Až do konce života striktně dodržovala naučenou etiketu: u stolu se nikdy neopírala o opěradlo židle a při jídle zakazovala mluvit o náboženství, politice a penězích, a zásady správného stolování vštěpovala nám vnoučatům. Často jsme seděli u stolu s prarodiči, kteří, když nechtěli, abychom jim rozuměli, spolu mluvili francouzsky. Když jsme jim ale začínali rozumět a začali chápat, o čem si povídají, přešli do češtiny.

Ještě v 80 letech hrála Zdenka třesoucímá se rukama na klavír, byla jemná, ale houževnatá, nikdy však křehká. Když v roce 1978 zemřela, neměla ani jeden šedivý vlas a její rozum byl zcela jasný. Hrob Zdenky Sidony Pachmann a jejího muže Franze se nachází na Ústředním hřbitově ve Vídni.⁷⁶³

7.4.2 Ilka Volková

Zřejmě nejpozoruhodnější osud prožila Leopoldina Klotilda Volková, přezdívaná Ilka. Vzhledem k jejím kontaktům v uměleckých kruzích, a především díky morganatickému sňatku s dědičným princem Ferdinandem Josefem Lobkowiczem z roudnické knížecí linie, jednoho z nejvýznamnějších a také nejmajetnějších šlechtických rodů v Čechách, můžeme prozatím alespoň stručně načrtnout Ilčin životopis. Její původ byl v aristokratických i uměleckých kruzích předmětem mnohých spekulací.⁷⁶⁴ V rodinném archivu Lažanských se k Ilce Volkové a její matce dochovalo jen několik dokumentů, ty však jednoznačně potvrzují, že byla Lažanského dcerou.

⁷⁶³ Erich Frank mi poslal svou vzpomínku na babičku Zdenku mailem 21. 2. 2018, z něm. originálu přeložila B. Z.

⁷⁶⁴ Ilčin záhadný původ zmiňuje mj. Václav Durych: „Dlouhou dobu jsem nemohl zjistit, kdo to ona princezna Clotilda vlastně byla, zda to není jen princezna z pohádky. (...) Nic o ní nevěděli ani význační členové rodiny Lobkowiczů, s nimiž jsem měl čest přímo či nepřímo se seznámit. Nepochodil jsem ani s dotazem u jistého významného olomouckého genealoga. Pražský genealog [Jan] Pařez pak přece jen po delším pátrání zjistil, že Clotilda Leopoldina Lobkowiczová žila na tomto světě více než 80 let, že to byla Vídeňka, za svobodna se jmenovala Volková a po první světové válce se stala ženou roudnického prince Ferdinanda Josefa.“ Václav DURYCH, *Dva dopisy Jaroslava Durycha Janu Zahradníčkovi*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity, D 43, 1996, s. 169.

Ilčina matka Františka Volková se narodila 9. března 1868 v Hulíně u Kroměříže jako nejmladší ze tří dcer podruha Josefa Volka a jeho ženy Anny, domovskou příslušnost měla rodina v sousední vesničce Věžky.⁷⁶⁵ Když Františka dosáhla vhodného věku, odešla sloužit do Vídně k Leopoldu Lažanskému a tam 6. prosince 1888 porodila v Marianengasse čp. 9 nemanželskou dceru, jež byla pokřtěna o devět dní později na faře v Alservorstadtu jako Leopoldina Klotilda.⁷⁶⁶ V Lažanského osobních dokumentech žádnou zmínku o dceři Ilce ani o její matce Františce nenajdeme, jen v jednom z Pachmannových hlášení se objevuje poznámka, že Františku Volkovou již nezastupuje vídeňský advokát JUDr. Ernst Franz Weisl, a proto jí nemohla být doručena směnka na 60 zlatých.⁷⁶⁷ Františka Volková se i s dítětem vrátila do Hulína, provdala se za stolaře Františka Hoffmana a společně s dcerou a svými rodiči pak žila v Hoffmanově domě na náměstí.⁷⁶⁸ Po Lažanského smrti byla výše alimentů stanovena na 240 zlatých ročně. V roce 1895 se advokát Javůrek dohodl se zástupci nezletilých nemanželských dětí na vyplacení pozůstalosti. Ilka měla obdržet 6000 zlatých, což byla nejnižší částka ze všech.⁷⁶⁹

Vzhledem k původu a sociálním poměrům rodiny to ale byla slušná částka, díky které mohla Ilka studovat, a zajistila jí natolik, aby po dosažení zletilosti mohla svobodně rozhodovat o svém životě. Ilka Volková vychodila v Hulíně s vynikajícím prospěchem nejdříve obecnou, pak dívčí měšťanskou školu.⁷⁷⁰ Ve vzdělání pak pokračovala na střední škole, kterou provozovala Ženská vzdělávací jednota Vesna. Vedle ústavu učitelek pro české dívky z Brna a okolí to byla jediná možnost jak dosáhnout vyššího vzdělání.⁷⁷¹ Jako sedmnáctiletá strávila Ilka plesovou sezonu v Praze. Na Žofíně se do ní zamiloval budoucí historik Karel Stloukal, tehdy ještě student oborů archivnictví a historie, který na ni zanechal

⁷⁶⁵ Františčin otec Josef Volek byl synem Martina Volka, domkaře ve vesnici Věžky a jeho manželky Anny, dcery Ondřeje Večeře, čtvrtlánika ve Věžkách. Matky Františky, Anna, byla dcerou Ignáce Frystackého, hospodského ve Skačticích, a jeho manželky Kateřiny, dcery Josefa Procházky, půllánika v Hulíně. MZA, sbírka matrik, matrika narozených Hulín, č. 7715, s. 288, 1849–1878, [online]. [cit. 5. 5. 2021]. URL: <[Matriky - ACTA PUBLICA \(mza.cz\)](#)> SOKA Kroměříž, fond A-8 Okresní úřad Kroměříž, sčítací operáty města Hulína č. p. 210 z r. 1869.

⁷⁶⁶ Matricula online, Österreich, Wien, Rk. Erzdiözese Wien, 08 Alservorstadt-pfarre, Taufbuch, sig. 01-42, [online]. [cit. 5. 5. 2021]. URL: <[Taufbuch - 01-42 | 08., Alservorstadt-pfarre | Wien/Niederösterreich \(Osten\): Rk. Erzdiözese Wien | Österreich | Matricula Online \(matricula-online.eu\)](#)>

⁷⁶⁷ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšě, pozůstalost Leopolda II. Lažanského, dopisy od sekretáře a správce velkostatku Franze Pachmanna 1889–1891, inv. č. 469, dopis z 4. 7. 1889.

⁷⁶⁸ SOKA Kroměříž, OkÚ Kroměříž 1850–1945, Sčítací operáty, rok sčítání 1900, Hulín, č.p. 121–238, inv. č. 1462.

⁷⁶⁹ SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyšě, pozůstalost Vladimíra Lažanského, korespondence s JUDr. Janem Javůrkem 1891–1900, dopis z 8. 2. 1895.

⁷⁷⁰ SOKA Kroměříž, fond B-e 25, obecná škola Hulín, školní docházka, inv. č. 54.

⁷⁷¹ Informace o tom, že Ilka vystudovala vyšší Vesninu školu: *Čas* (Praha), 1. 11. 1913. K Vesniným školám blíže Monika CRHOVÁ, *Brněnský spolek Vesna v letech 1870–1920, jeho činnost a cíle na poli ženské otázky*, diplomová práce, Masarykova univerzita, filosofická fakulta, Historický ústav, Brno 2010, s. 36.

ve svých pamětech nazvaných *Historie mého života. Skutečnost poněkud zbásněná* pozoruhodnou vzpomínku. Od spolužáka ze zlínského gymnázia Koplíka, jenž pocházel z Hulína, se Stloukal dozvěděl, že je Ilka nemanželskou dcerou hraběte Lažanského: „Společný nemanželský původ mi ji jen přiblížil, moje láska dostávala perutě. Proto je tak plachá, nepřístupná! Odjela z Prahy po plesích a vyměnili jsme si jen několik pohlednic. Psala: ‚Tady je zima a smutno.‘ Měla přijet do Prahy opět v květnu a měli jsme smluveno, že se setkáme na Majáles. Ale nepřijela a od té doby jsem ji neviděl, až příštího roku o prázdninách jsem se s ní náhodou setkal ve vlaku v Hulíně, když jsem se vracel ze sokolského sletu v Prostějově. V době, kdy jsem studoval ve Vídni, byla opět v Praze a stýkala se se zlínskými chlapci Gahurou a Krajčou.“⁷⁷²

Ještě před maturitou dosáhla Ilka plnoletosti a poručenský soud uvolnil její majetek. Patrně už tehdy měla rozsáhlé kontakty v uměleckých kruzích. Na jaře 1911 byla společnicí Růženě Svobodové na její cestě po Bosně a Hercegovině, kterou spisovatelka zaznamenala v impresionistickém cestopise *Barvy Jugoslávie*, vydaném však až posmrtně roku 1920.⁷⁷³ Ilka není jmenována a vystupuje zde jako mladá Češka, která s vypravěčkou navštíví muslimskou domácnost v Mostaru. V harému se setkají s několika dívkami a Ilka se ihned spřátelí s jednou z nich; Ilčinu evropskost staví Svobodová do kontrastu s muslimskými ženami: „Dívce [v harému] se zalíbila moje průvodkyně. Hledí na ni něžně; na její kadeřavé zlaté vlasy, na safírově modré oči, na evropské šaty, na jemnou tvářičku.“⁷⁷⁴ Následujícího roku pozvala Svobodová Ilku na letní pobyt na zámku ve Starém Hobzí, kde chtěla strávit léto ve společnosti F. X. Šaldy. Zámek patřil markraběti Alexandru Pallavicini a pronájem zajistila známá manželů Svobodových, překladatelka a ředitelka dívčí měšťanské školy v Jemnici Vojtěška Vaněčková, jež měla kontakty na úředníky panství, neboť vyučovala

⁷⁷² Zmíněný Gahura byl patrně budoucí proslavený zlínský architekt František Lýdie Gahura, propagátor funkcionalismu. Karel STLOUKAL, *Historie mého života*, s. 109. Stloukal uvádí, že Ilčina matka měla s Lažanským nemanželské děti dvě. Ilčina údajného sourozence se dohledat nepodařilo. Ve Stloukalově pozůstalosti se od Ilky dochoval jen jeden korespondenční lístek datovaný 17. 4. 1907: „Mile mne překvapily Vaše opětné řádky. Divím se jen, že jste dosud nezapomněl. Zpravidla se tak stává, že zájem vzniklý v tanečním sále trvá jen pokud září světla a mizívá při posledních zvucích valčíku (někdy i dřív). Věřím, že je teď v Praze krásně, ale příliš mnoho života, příliš hluku a někdy je třeba ticha – Zdravím Vás, Ilka Volková.“ ANM, f. Karel Stloukal, korespondence, Ilka Volková, inv. č. 1057.

⁷⁷³ Růžena SVOBODOVÁ, *Barvy Jugoslávie. Obrázky z cest 1911*, Praha 1920.

⁷⁷⁴ „Jistě šlechtična,“ ptá se dívka české paní, která nás sem zavedla. „Oh, věděla jsem to,“ libuje si, když jí paní přisvědčila. Laskavá paní vykládá, jak se zde mé průvodkyni líbí. Hned, že by se sem vdala. Mohamedánská dívka jí nabízí svého bratra (...) a položertem obě dívky domlouvají tyto námluvy. (...) Moje mladá spulcestopatelka šeptá si s tureckou dívkou, píše si její adresu, slibuje jí psátí, opakují své sliby, že se se sem vrátí, že se provdá ze jejího bratra, Turka, redaktora Musavatu. (...) Rozloučily jsme se s krásnými srbskými mohamedánkami. Má mladá průvodkyně objímala se s dívkami jako s budoucími švagrovými a myslím, že za týden na ně již zapomněla úplně.“ Růžena SVOBODOVÁ, *Barvy Jugoslávie*, s. 80–84.

dcery markraběte.⁷⁷⁵ Manželé Svobodovi, F. X. Šalda a Ilka Volková pobývali na Starém Hobzí od 8. července do začátku září 1912, nezbytný servis zajišťovala kuchařka Svobodových paní Bímová. Pobyt vylíčila Ilka o 50 let později literárnímu vědci Bohumíru Lifkovi, jenž se zabýval osobností F. X. Šaldy. Popsala mu svůj komplikovaný vztah k Růženě Svobodové a vzpomínala na dobu, kterou strávila v její blízkosti. Z jejího líčení vyplývá, že si byla dobře vědoma majetnického vztahu Svobodové ke koryfejovi české moderní literatury, a proto si počínala velice diplomaticky: „Paní Svobodová byla klidnější a vyrovnanější než v Praze. Konečně měla Šaldu v bezpečí jen pro sebe. Mne se nebála. Věděla, že neporuším zákon, že Šalda patří výhradně jí. Cítila jsem podvědomě, že kdybych se snažila se Šaldou někdy pohovořit sama, že by ji to zneklidnilo, že by to nesla nelibě a snažila se tomu zabránit.“⁷⁷⁶ Pro upovídanou Svobodovou byla Ilka, již říkala Ilona, ideální společníci, s níž si mohla po žensku popovídat, ale také se nechat inspirovat. Proto Svobodová po Ilce neustále vyžadovala, aby jí něco vyprávěla a nejzajímavější historky si znamenala do zápisníku, který nosila vždy při sobě. Pokud od Ilky slyšela něco zajímavého, pochvalovali si po návratu z procházky F. X. Svobodovi: „Ilonka je můj *Ausgusskübel*.“⁷⁷⁷ Po návratu z letního bytu bydlela Ilka nějaký čas u Svobodových a spisovatelce vypomáhala s domácností. Zároveň si pronajala byt na Malé Straně, dala tam umístit klavír a na doporučení Svobodové brala hodiny u učitelky hudby na smíchovském lyceu a v Budči Anny Dubské, pozdější profesorky na konzervatoři.

Ilka se zajímala o moderní tanec a Svobodová jí upozornila na novou metodu tzv. rytmické výchovy, kterou propagoval švýcarský hudebník, skladatel a pedagog Émile Jacques-Dalcroze (1865–1950). Pořídila jednu z jeho příruček a snažila se podle ní cvičit. Dalcroze vyučoval na konzervatoři v Ženevě hudební teorii a harmonii a jeho inovativní přístup spočíval v propojení výuky hudby s pohybem; přisuzoval různým hudebním rytům, výškám, harmonii, dynamice a barvě určitý pohyb, přičemž předpokládal, že když studenti

⁷⁷⁵ Vojtěška Vaněčková (1876–1951) studovala na arcibiskupském ústavu učitelek v Olomouci, učila na měšťanských školách v Olbramkostece a v Moravských Budějovicích. V letech 1910–1928 byla ředitelkou měšťanské dívčí školy v Jemnici, pak až do smrti ředitelkou škol v Praze VII. V literárním salonu Růženy Svobodové se seznámila s F. X. Šaldou, jehož pak doprovázela při cestě do Paříže, dále pak s F. X. Svobodou, Boženou Benešovou a jejich kruhem. Jako učitelka se Vaněčková poznala s kolegou Otokarem Březinou, který působil v Jaroměřicích nad Rokytnou. Bohumír LIFKA, *Moravské léto F. X. Šaldy ve Starém Hobzí 1912*, Dačice 1971, s. 59.

⁷⁷⁶ Dopis Ilky Volkové otiskl B. Lifka v kapitole *Jediná donedávna žijící účastnice* pod iniciálou „J. L.“ v drobné literárně vědné práci o Šaldově pobytu ve Starém Hobzí. Bohumír LIFKA, *Moravské léto F. X. Šaldy ve Starém Hobzí 1912*, Dačice 1971, s. 26–30.

⁷⁷⁷ Dřevěná nádoba, vědro. Bohumír LIFKA, *Moravské léto*, s. 26.

prožijí hudbu v pohybu, lépe jí pochopí.⁷⁷⁸ V předválečných letech se do jeho ústavu situovaného v zahradním městě Hellerau u Drážďan jezdili inspirovat umělci z celé Evropy a Dalcrozova škola výrazně ovlivnila rozvoj moderního tance a divadla.⁷⁷⁹

Ilka odjela studovat do Hellerau na přelomu let 1912 a 1913, a stala se tak jednou z prvních Dalcrozových žaček z českých zemí. Pravděpodobně se účastnila i proslaveného druhého ročníku veřejného festivalu, na který se přijelo podívat rekordních 5000 diváků, mezi nimiž nechyběli osobnosti jako George Bernard Shaw, Oskar Kokoschka, Stefan Zweig, Max Reinhardt, Franz Werfel, Rainer Maria Rilke, Gerhard Hauptmann či Paul Claudel. Toho ostatně Ilka poznala už v salonu Růženy Svobodové. Dalcrozovy myšlenky měly značnou odezvu a po světě záhy začaly vznikat pobočné školy, jež od mateřského ústavu v Hellerau přejímaly osnovy, pokyny, studijní plány, rozpis rozvrhů, za což pobočné školy odváděly hlavnímu ústavu povinný poplatek. Ústav v Hellerau je zásobil kvalifikovanými pedagogy a sám Dalcroze do nich jezdil na inspekce. Pražské veřejnosti se Dalcroze představil na veřejné přednášce v poprvé v březnu 1911, za dva roky 10. června 1913 vznikl Spolek Jacques Dalcroze, jehož iniciátory byl spisovatel a hudební kritik Richard Veselý a klavírní virtuóz Ferdinand Josef Lobkowicz, který sdružení financoval.⁷⁸⁰ Od podzimu 1913 pořádal spolek kurzy pro děti, pro dámy i pro pány a zároveň vyslal do Hellerau další adepty, mj. Ilčinu učitelku Annu Dubskou. Dubská a Volková začaly po návratu do Prahy Dalcrozovu metodu také vyučovat.⁷⁸¹

Podle Stloukala potkala Ilka Lobkowicze během války jako milosrdná sestra, nicméně pravděpodobnější je, že se poznali ještě před válkou v Dalcrozově společnosti. Ferdinand Josef Lobkowicz (1885–1953) vystudoval práva a získal doktorát, ale věnoval se převážně hudbě. Byl jedním z iniciátorů vzniku pražského Dalcrozova spolku a jeho dlouholetým předsedou. Podle vzpomínek současníků byl vynikajícím klavírním virtuózem a na klavír

⁷⁷⁸ Dalcrozova metoda byla součástí širšího modernistického proudu, který se snažil osvobodit lidské tělo. Podobným směrem byly zaměřeny snahy gymnasty Georgese Demenyho (1850–1917), jednoho ze zakladatelů moderní tělesné výchovy.

⁷⁷⁹ Modernistické tendence se uplatnily také v architektuře ústavu v Hellerau. Město bylo založeno roku 1906 na zelené louce podle inovativních urbanistických zásad. Architekt Wolf Dohrn (1878–1914) dbal, aby byly domy stavěny v rozestupech, a slunce tak mohlo svítit do přízemí každého z nich. Budova manufaktury byla řešena tak, aby měl každý pracovník své místo u okna. Organickému pojetí zahradního města odpovídal také Dalcrozův ústav, v jehož budovách se sice uplatnily v Hellerau jinak zapovězené pravé úhly, avšak jejich proporce byly koncipovány jako moduly lidského těla. Velký slavnostní sál, jenž se podobal chrámu, navrhl proslulý reformátor scénografie Adolph Appia (1862–1928).

⁷⁸⁰ *Pedagogické rozhledy. Věstník literárního a pedagogického odboru*, vyd. Ústřední spolek jednot učitelských v Čechách, Praha, 1912–1913, roč. 26, č. 10.

⁷⁸¹ *Čas* (Praha) 1. 11. 1913.

doprovázel rytmická cvičení.⁷⁸² Jako prvorozený dědičný princ měl ovšem závazky vůči rodině. Roudničtí Lobkowiczové vlastnili rozsáhlé majetky a svými pozemkovými držbami přesahujícími výměru 28 000 hektarů se počítali mezi největší vlastníky půdy v českých zemích. Před pozemkovou reformou se jejich majetek skládal z velkostatků Bílina, Libčeves, Nové Sedlo nad Bílinou, Nelahozeves, Lobkovice, Roudnice nad Labem, Encovany, Střekov, Vysoký Chlumec a z lesních revírů v Jezeří, Košťanech, Roudnici nad Labem a Vysokém Chlumci. Průmysl se provozoval v bílinských dolech, v rámci bílinských zřidel (produkce minerálních vod) a v cukrovaru v Židlovicích.⁷⁸³

Tohoto dědictví se však Ferdinand Josef kvůli Ilce vzdal. Na základě ustanovení o rodovém svěřenství byl 20. října 1920 pro své rozhodnutí uzavřít nerovnorodý sňatek zbaven práv k držení majorátu a titulů, mezi jinými titulu komoří.⁷⁸⁴ Jeho otec Ferdinand Zdeněk Lobkowicz tehdy rezignoval jako vladař domu a dědictví přešlo na druhorozeného syna Maximiliána Ervína z Lobkowicz. Ferdinand Josef se pak mohl věnovat hudbě, hmotně jej a jeho rodinu zabezpečila apanáž.⁷⁸⁵ Maxmilián Ervín se musel jako nová hlava rodiny po vzniku Československé republiky vyrovnat s velice obtížnou situací. Zákon o pozemkové reformě dolehl na roudnické Lobkowicze velice tvrdě, protože je připravil o více než 80 procent pozemkové držby. Tím se také značně zkomplikovala správa a údržba historických a uměleckých památek, jež zahrnovaly šest zámků, čtyři hrady, palác, archiv a knihovnu, obrazárnu, patronátní kostely aj. Státní pozemkový úřad to ale zohlednil a rodině propustil část zemědělské a lesní půdy, v majetku Lobkowiczů zůstaly také průmyslové podniky.⁷⁸⁶ I přes nastalou situaci Lobkowiczové podporovali československou republiku a Max měl úzké vazby na Tomáše Garrigue Masaryka, což se stvrdilo i skutečností, že se ve dvacátých letech stal legačním tajemníkem v Londýně a zaučoval v umění diplomacie Jana Masaryka.⁷⁸⁷

⁷⁸² Účastnil se 10. 5. 1925 matiné školy spolku Jacques-Dalcroze v Divadle na Královských Vinohradech. Na programu byla rytmická cvičení, plastické provedení skladeb od Bacha, Mozarta, Chopina a Bartóka, jež klavírem doprovázel právě Lobkowicz, dále bylo v rámci matiné předvedeno třetí dějství Gluckovy Armidy s M. Harlasovou v titulní úloze a paní M. Jiřinovou-Staňkovou v roli Nenávisti s doprovodem Filharmonického sboru. *Čech* (Praha) 8. 5. 1925.

⁷⁸³ Anna ČERMÁKOVÁ, *Vývoj a organizace majetkové držby roudnických Lobkowiczů od roku 1920 do jejího zániku*, in: Sborník archivních prací 22, č. 1, Praha 1972, s. 412.

⁷⁸⁴ K nerovnorodým šlechtickým sňatkům blíže Eva HRACHOVCOVÁ, *Šlechtické sňatky v druhé polovině 19. století*, diplomová práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, Historický ústav, s. 55 (sňatek Ferdinanda Josefa Lobkowicze s Ilkou Volkovou).

⁷⁸⁵ Podle pozdějšího výsledku Klotyldy Lobkowiczové se jednalo o apanáž o výši 5000 Kčs či 7000 Kčs. ABS, fond V/M, sig. V-21117 MV.

⁷⁸⁶ Anna ČERMÁKOVÁ, *Vývoj a organizace majetkové držby roudnických Lobkowiczů*, s. 412.

⁷⁸⁷ I on se však vzepřel přísným rodovým pravidlům a roku 1933 se oženil s rozvedenou Angličankou Gillian, dcerou šlechtice Aylmera Coghilla Somerville of Drishane. Téhož roku se titul panujícího knížete z Lobkowicz vrátil na otce Maxe a po jeho smrti přešel na křimickou linii rodu. Zdeněk HAZDRA, *Šlechta ve službách Masarykovy republiky. Mezi demokracií a totalitními režimy*, Praha 2014, s. 202; Markéta ŠÍBALOVÁ,

Sňatek šestatřicetiletého Ferdinanda Josefa Lobkowicze a o čtyři roky mladší Ilky Volkové se uskutečnil 5. února 1921 v Praze. Z téhož roku pochází fotografie manželského páru z ateliéru Františka Drtikola.⁷⁸⁸ Ilka porodila Ferdinandu Josefovi dva potomky. První přišla na svět 1. října 1922 dcera Ludmila, celým jménem Ludmila Marie Rozaria Anna, a 26. dubna 1924 se narodil Zdeněk Hyacint Ferdinand Maria Melchior Litvín Erhard Felix Mořic, zkráceně Zdeněk.⁷⁸⁹ Rodinné vztahy se vyhroutily po roce 1926, kdy Ferdinand Josef vznesl nárok na zrušené svěřenectví ve prospěch svého syna Zdeňka Hyacinta, jemuž nakonec bylo přisouzeno odstupné v hodnotě 26 milionů korun.⁷⁹⁰ Přibližně v této době však Ilčin manžel nervově onemocněl. První projevy choroby se projevily již krátce po narození syna; podle Ilky propadl manžel „tichému šílenství“.⁷⁹¹ Jeho stav se roku 1927 zhoršil a po zbytek života musel pobývat po sanatoriích.⁷⁹² Později byl zbaven svéprávnosti, soudem mu byl ustanoven opatrovník a jmění rodiny bylo soudně rozděleno. Talentovaný hudebník a původně také dědic obrovského lobkowiczského majetku zemřel 6. ledna 1953 v bohnické léčebně a pohřben byl v Praze-Břevnově.

Ilka Lobkowiczová se ocitla ve složité situaci. Bylo na ní, aby se postarala o výchovu svých dětí, přičemž vztahy se zbytkem rodiny Lobkowiczů rozhodně nebyly ideální. Karlu Stloukalovi vypravovala, jak jí manželova rodina pro její původ přezírala: „To si nedovedete představit, co jsem od těch lidí zkusila. Byl to hrozný život.“⁷⁹³ Dokázala se ale bránit. V procesu se starým knížetem vysoudila několik milionů, za něž koupila roku 1937 pro syna velkostatek Lčovice na Šumavě. Roku 1941 zdědil Ferdinand Josef po otci povinný díl lobkowiczského majetku, zámek Lobkovice, majetek však záhy zabrali Němci.

Navzdory komplikované rodinné situaci obývala Ilka s dětmi Lobkovický palác na Hradčanech, který se stal jejím prostřednictvím významnou, byť dnes zcela zapomenutou kulturní Mekkou předválečné, válečné a krátce i poválečné Prahy.⁷⁹⁴ Nedlouho po svatbě

Maxmilián Ervín Lobkowicz, biografie diplomata. Potomek šlechtického rodu ve státní správě, bakalářská práce, Univerzita Karlova v Praze, Filosofická fakulta, katedra archivnictví a pomocných věd historických, Praha 2009.

⁷⁸⁸ Archiv výtvarného umění (online), zdroj neuveden, [online]. [cit. 20. 6. 2021]. URL: <[Ferdinand Josef Lobkowicz | abart \(isabart.org\)](https://www.abart.org/ferdinand-josef-lobkowicz)>

⁷⁸⁹ Marie MŽYKOVÁ – Petr MAŠEK – Stanislav KASÍK, *Lobkowiczové. Dějiny a genealogie rodu*, České Budějovice 2002, s. 167–168; Karel STLOUKAL, *Historie mého života*, s. 109.

⁷⁹⁰ Anna ČERMÁKOVÁ, *Vývoj a organizace majetkové držby roudnických Lobkoviců*, s. 4.

⁷⁹¹ Karel STLOUKAL, *Historie mého života*, s. 109.

⁷⁹² Ferdinand Josef pobýval mj. v novogotickém zámku Vráž u Písku, původně lobkowiczském loveckém zámečku, zakoupeném v roce 1926 Podpůrným spolkem pro péči a zdraví soukromých úředníků v Praze, který zde zřídil zotavovnu. O šest let později zde bylo zřízeno sanatorium, [online]. [cit. 20. 6. 2021]. URL: <[Stará Vráž \(zámek\) – Wikipedie \(wikipedia.org\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Star%C3%AD_Vr%C3%A1%C5%99_(z%C3%A1mek))>

⁷⁹³ Karel STLOUKAL, *Historie mého života*, s. 109.

⁷⁹⁴ Že Ilka s manželem a později se svými dětmi obývala hradčanský Lobkovický palác, bylo překvapení i pro archivářku Lobkowiczů Soňu Černockou, s níž jsem tuto záležitost konzultovala. Dosvědčují to vzpomínky

vyučovala Ilka se svým mužem v hradčanském paláci rytmické gymnastice. Její žačkou byla významná tanečnice Jarmila Kröschlová, jež pak také prošla školením v Hellerau a později spolupracovala s řadou významných avantgardních scén a kamenných divadel.⁷⁹⁵ Ilka udržovala kontakty s významnými literáty, s nimiž se znala už ze salonu Růženy Svobodové, mj. s Boženou Benešovou, Otokarem Březinou, Bohdanem Kaminským, Otakarem Theerem, Janem Vrbou, Ivou Vojnovičem, Marií Pujmanovou či Milanem Rastislavem Štefánikem.⁷⁹⁶ Po smrti Svobodové zůstávala v kontaktu s F. X. Svobodou, Vojtěškou Vaněčkovou a sama se později stala mecenáškou mladých autorů, přičemž ve zvláštní oblibě měla spisovatele katolické moderny. Koncem třicátých let a v době protektorátu pořádala v Lobkovickém paláci nedělní odpolední literární dýchánky, jejichž pravidelnými návštěvníky byli Jan Zahradníček, Jan Čep, Jaroslav Durych či literární kritik a historik Bedřich Fučík. Ilka, které spisovatelé mezi sebou říkali „princezna“, nebo též „princezka“, je zvala také na zámky do Vysokého Chlumce, do Lobkovic a do Lčovic.⁷⁹⁷ Durych o ní psal Zahradníčkovi: „Jistě jsem Vám to nenapsal tak přesně a jasně, jak bych měl, ale jako básník si to už sám domyslíte a dokonaleji zformulujete. Já jsem trochu nedbalák – a jak mi tudyhle řekla princezna Klotylda – oh, ta baba! – sypu to z rukávu. Ona na Vás strašně drží, na Čepa také, nevím, na koho z vás více.“⁷⁹⁸ Podle vzpomínky spisovatelova syna Václava se Durych a Zahradníček během protektorátu scházeli výhradně u princezny Lobkowiczové, přičemž „baba“ rozhodně nebylo míněno nikterak urážlivě. Ilka ostatně „držela“ i na Jaroslava Durycha, který jí často navštěvoval a domů pak přinášel hojnou výslužku v naturáliích i v penězích.⁷⁹⁹ Když jej pozvala na zámek do Vysokého Chlumce, nechala pro něj poslat auto s řidičem. Pro okruh těchto spisovatelů byla Klotylda Lobkowiczová významnou mecenáškou, ve vzpomínkách

Karla Stloukala, Evy Kröschlové a nakonec tuto adresu jako bydliště Klotyldy Lobkowiczové uvádí také vyšetřovací spis SNB, uloženém v ABS, fond V/M, sig. V-21117 MV4.

⁷⁹⁵ Jarmila Kröschlová (1893–1983) působila v Osvobozeném divadle, Divadle Dada, v Moderním studiu, z kamenných divadel například v Národních divadlech v Praze a Brně. Spolupracovala s významnými režiséry své doby Emilem Františkem Burianem, Jiřím Frejkou, Karel Hugo Hilarem či Jindřichem Honzlem. Školení Jarmily Kröschlové u Ilky Lobkowiczové připomněla její dcera Eva Kröschlová ve vzpomínkovém textu napsaném pro Divadelní noviny. Eva KRÖSCHLOVÁ, *Sbližování těla s duší aneb Za osvobozeným tancem II*, Divadelní noviny, publikováno on-line 4. 4. 2014, [online]. [cit. 20. 6. 2021]. URL: <[Sbližování těla s duší aneb Za osvobozeným tancem II – Divadelní noviny \(divadelni-noviny.cz\)](http://Sbližování_těla_s_duší_aneb_Za_osvobozeným_tancem_II_-_Divadelní_noviny_(divadelni-noviny.cz))>

⁷⁹⁶ „Jediná donedávna žijící účastnice“, in: Bohumír LIFKA, *Moravské léto F. X. Šaldy ve Starém Hobzí*, s. 29–30.

⁷⁹⁷ Jan Čep – Jan Zahradníček. *Korespondence I. a II.* (rejstřík), ed. Mojmír Trávníček, Praha 1995, s. 98.

⁷⁹⁸ Václav DURYCH, *Dva dopisy Jaroslava Durycha Janu Zahradníčkovi*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity, D 43, 1996, s. 165–170.

⁷⁹⁹ „[Klotylda Lobkowiczová] pořádala ve svém paláci kávová odpoledne (se skutečnou zrnkovou kávou) s nějakým tím koláčkem a téměř vždy s nějakou výslužkou: v naturáliích a snad i v korunách. Maminka na tyhle tatínkovy návštěvy brblala, ale vždy byla uchváčena tu pytlíkem vajčiček, tu kostičkou margarínu nebo lahvičkou medu.“ Václav DURYCH, *Vzpomínky na mého otce*, Olomouc 2001, s. 401.

Václava Durycha, který jednou jako dvanáctiletý doprovázel otce na Vysoký Chlumeč, dokonce „princeznou z pohádky“.⁸⁰⁰

Do Lobkovického paláce za Ilkou docházel i její přítel z mládí Karel Stloukal, tehdy již profesor českých dějin na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy, se kterým se opětovně setkala v roce 1934 na valdštejnské výstavě: „Procházím výstavními sály ve Valdštejnském paláci a najednou stojí proti mně Ilka. Dívám se na ni – nepoznala mne. Když jsem zostřil pohled, zamračila se a tu jsem k ní přistoupil a představil se. Roztála, vzpomínali jsme na staré časy a pozvala mě k sobě do Lobkovického paláce na Hradčanech (...). Jednou jsem se v Lobkovicích Ilce přiznal, jak jsem byl do ní kdysi zamilován. ‚Proč jste mi to neřekl?‘ Jak jinak by se odvíjel i můj život. A ještě dovětek. Seděli jsme jednou, naše kavárenská profesorská společnost, u profesora Stuchlíka. Mezi jiným přišla řeč na Ilku Lobkowiczovou. Přiznal jsem se, že jsem ji kdysi miloval. Na to vyskočil ředitel Kraus: ‚Co? Já jsem ji miloval a dlouho s ní chodil‘. A profesor Příhoda: ‚A já jsem se z nešťastné lásky k ní otrávil! Vypsal jsem to dokonce v *Pedagogických listech* jako odstrašující případ romantické studentské lásky.‘ Náhoda někdy sehraje podivnou frašku. Tři milenci, kteří o sobě nevěděli, se po půl století sejdou a vyznají se z mladistvé lásky k dívence, která se stala princeznou. Ale moje představy o Ilce z doby žofinských plesů se poněkud zkalily.“⁸⁰¹

Protektorát a poúnorový vývoj dopadl na Ilčinu rodinu velice tvrdě. Stloukal vzpomínal její potomky: „Měla dvě děti, Zdeňka, kterému říkala Hyacint, a Ludmilu, krásnou dívku. Za protektorátu byla přihlášena jako dělnice u nájemce statku v Lobkovicích, zařídila si pokojík ve věži a pásala krocany. Po roce 1945 odjela studovat do Švýcarska a provdala se tu lehkomyšlně za nějakého hochštaplera. Skončila sebevraždou. Zdeněk chtěl studovat českou filologii. ‚U něho platí jen Havránek a Trávníček, nedá si to vymluvit. A já bych byla ráda, aby z něho byl myslivec nebo hospodář, stěžovala si Ilka.‘ Poznal jsem ho blíž po válce, když se dal zapsat na univerzitu. Jeho matka chtěla, abych se ho ujal a rozmluvil mu úmysl odjet za hranice. Byl krajně nervózní, rozháraný. Na filologii nevydržel, přešel na dějiny hudby. Po roce 1948 přišla na rodinu katastrofa. Byli vystěhováni z paláce na Hradčanech, zbaveni všech příjmů, neměli z čeho žít. Chodili ve starých rozedraných šatech a hledali

⁸⁰⁰ „Kterési prázdniny pozvala princezna mého otce k návštěvě zámku ve Vysokém Chlumci, který jí buď celý, anebo alespoň zčásti náležel. Otec mě vzal s sebou. Byl jsem štěstím bez sebe, že pro nás poslala auto. Večer mi její mnohem starší děti předváděly hru na klarinet a na hoboj, něco se mi podařilo pokazit, a tak následovaly zlé pohledy, a dokonce i zlá slova.“ Václav DURYCH, *Vzpomínky na mého otce*, Olomouc 2001, s. 401.

⁸⁰¹ Karel STLOUKAL, *Historie mého života*, s. 110.

zaměstnání. Ilka byla vystěhována z Prahy na Mělník, Ludmila se otráвила, manžel zemřel, Zdeněk se nakonec uchytil v cirkuse. Jedna z četných tragédií velkého sociálního převratu.“⁸⁰²

Stloukalovo vyprávění můžeme doplnit o údaje z vyšetřovacího spisu Státní bezpečnosti vedeného na jejího syna Zdenka pod jménem „Popel“ v druhé polovině padesátých let a ze spisu na Ilku zavedeném po její emigraci. Dcera Ludmila se roku 1947 ve Švýcarsku provdala za Belgičana Alberta de Riddera a porodila mu dvě děti, záhy se však rozvedla a žila v Praze. Z Lobkovického paláce byla rodina vystěhována roku 1950 v tzv. akci B (Byty) a přechodně bydlela v domě U labuti na Hradčanském náměstí; shodou okolností to byl týž dům, který patřil v letech 1833–1847 Ilčinu dědovi Leopoldu I. Lažanskému, o čemž ale Ilka zřejmě neměla tušení. O dva roky později musela opustit i toto bydliště a byla vystěhována do vesničky Žironín u Mělníka. V této době spáchala dcera Ludmila sebevraždu (1. prosince 1952 skokem pod vlak) a krátce poté zemřel i její otec Ferdinand Josef.⁸⁰³ Ludmila po sobě zanechala dvě malé děti, Magdalénu a Alexandra. V roce 1957 se Ilka přestěhovala zpátky do Prahy. Obývala jednu místnost v bytě na Vinohradech v Šumavské ulici, jenž vlastnil doktor inženýr Vratislav Velich, důchodce, dříve vedoucí Výzkumného ústavu pro vnitřní obchod; v bytě žila ještě Velichova bývalá služebná, Emílie Zikešová. Podle vyšetřovatelů žila Ilka v bytě zařízeném velmi starým nábytkem a začátkem šedesátých let nevlastnila žádný majetek, protože jej v předchozích letech byla nucena rozprodat. Finančně jí občas vypomáhal její syn.

Zdeněk Lobkowicz vychodil obecnou školu a pak osm tříd reálného gymnázia v Praze-Vršovicích v Kodaňské ulici. Za války byl nasazen v Chotěboři v továrně na plynové masky, v květnových dnech roku 1945 se účastnil bojů o radniční budovy a o rozhlas. Po válce se stal členem sociální demokracie, dodatečně odmaturoval a vychodil dva semestry na filosofické fakultě. Na doporučení ministerstva školství a osvěty odjel do Anglie studovat hudbu. Po roce 1948 se do Československa vrátil a nastoupil na prezenční službu, po roce však byl ze zdravotních důvodů propuštěn. Vzhledem k jeho původu mu nebylo povoleno dostudovat. Zprvu doučoval jazyky, poté se živil jako řidič a dělník, chodil na lesní brigády. V roce 1954 nastoupil jako nákupčí v Českém fondu výtvarných umělců. Pořádal čtvrtěční kulturní večery v Mánesu, později jazzové čtvrtky v paláci U Nováků. Po reorganizaci byl propuštěn z Českého fondu výtvarných umělců, poté pracoval jako taxikář.⁸⁰⁴

⁸⁰² Karel STLOUKAL, *Historie mého života* s. 110.

⁸⁰³ ANM, Sběrka úmrtních oznámení, parte Ludmily Rozario de Ridder-Lobkowiczové a Ferdinand Josefa Lobkowicze (neinventarizováno). Oba byli pohřbeni do rodinné hrobky při kapli sv. Lazara na Břevnově.

⁸⁰⁴ ABS, fond V/MV, sign. V-4051 MV, 2. díl.

Začátkem září 1960 Zdeněk matce sdělil, že odjíždí na dovolenou do Železného Brodu, ale z dovolené se nevrátil. Ilka pak od něj dostala dopis ze západního Německa, ve kterém jí syn sděloval, že už nemohl snést bezvýchodné a zoufalé životní podmínky a že na něj těžce dolehla poslední exekuční akce, která jej postihla na jaře téhož roku. Jako další důvod svého útěku uvedl zhoršující se zdraví; Zdeněk trpěl lupénkou a úřady mu zamítly ozdravný pobyt v Bulharsku. Ilka tvrdila, že o plánovaném útěku syna nevěděla a vyšetřovatelům ukázala synův dopis na rozloučenou. Na jaře 1964 vycestovala do Spolkové republiky Německo, protože dostala zprávu, že jedna její příbuzná byla těžce zraněna při autonehodě. Ilka se ve stanovené lhůtě 60 dní do Československa nevrátila. V červenci byla na bezpečnost předvolána její spolubydlící Emílie Zikešová, která uvedla, že jí Klotylda Lobkowiczová poslala dopis, ve kterém jí sdělila, že kromě těžce zraněné příbuzné byl v havarovaném autě i její syn, který nehodu nepřežil. Po této zprávě se Ilka zhroutila a její zdravotní stav byl tak vážný, že jí její ošetřující lékař nedoporučil návrat do Československa. Ilka pak pobyt v Německu několikrát prodloužila, ale k 1. lednu 1970 už úřady registrovaly její pobyt v cizině jako nepovolený a začaly vyšetřovat její případ jako trestný čin opuštění republiky. Po roce Státní bezpečnost případ uzavřela a spis uložila do archivu; učinila tak pro vysoký věk vyšetřované, již tehdy bylo 83 let, a také pro to, že vyhodnotila, že jí nepovažovala za „společensky nebezpečnou“, usoudila, že jejím pobytem v zahraničí nebyly výrazně ohroženy státní zájmy.⁸⁰⁵

Tou dobou už byla Ilka Lobkowiczová po smrti. Zemřela v Mnichově 23. ledna 1970 a Státní bezpečnost o tom informoval Krajský odbor pasů a víz v Praze ke dni 22. prosince 1971. O okolnostech úmrtí a vlastně ani o posledních letech života Ilky Lobkowiczové bohužel nemáme žádné bližší informace. Kromě několika přátel byla po emigraci v korespondenčním kontaktu s knihovníkem, archivářem a literárním vědcem Bohumírem Lifkou, pro něž těsně před svou smrtí sepsala vzpomínku na pobyt ve Starém Hobzí s F. X. Šaldou a manželi Svobodovými.⁸⁰⁶ Vytříbeným slohem a s obdivuhodnou vyrovnaností

⁸⁰⁵ ABS, fond V/MV, sig. V-21117 MN.

⁸⁰⁶ Zájem o osobnost F. X. Šaldy byla jen jednou z mnoha badatelských oblastí všestranného vědce; Bohumír Lifka se narodil 24. 3. 1900 v Radomyšli a absolvoval Jirsíkovo gymnázium v Českých Budějovicích, posléze filozofii a dějiny literatury na pražské univerzitě, kde získal také doktorát. Po studiích nastoupil jako knihovník do rodiny Stadionů a pracoval na jejich zámku Trhanov v Koutu u Domažlic. Poté působil v téže funkci u rodiny Colloredo-Mansfeld a od roku 1925 se podílel na přípravě a vydání Masarykova slovníku naučného, podílel se též na přípravě Ottova slovníku naučného. V roce 1934 se stal vedoucím knihovny Náprstkova muzea, a to až do roku 1959, kdy byl obviněn z velezrady a na rok uvězněn. Po propuštění pracoval jako skladník a antikvář, pak až do roku 1985 v knihovně Československé akademie věd. Zemřel 24. 11. 1987 v Praze. Doktor Lifka se zabýval zejména problematikou klášterních a zámeckých knihovnických fondů. V této oblasti provedl velmi záslužnou práci, neboť tyto knihovny třídil a katalogizoval, a v neposlední řadě také zachraňoval. Jeho snahou bylo tyto fondy zpřístupnit pomocí souborných a lokálních katalogů. Není bez zajímavosti, že Lifka pro Národní

vzpomínala osmdesátiletá žena, která přežila svého muže i svoje dvě děti a byla nucena dožít v emigraci, na dobu svého mládí; Lifka její identitu utajil a vzpomínku zveřejnil pouze pod iniciály K. L. Během přípravy brožury Ilka zemřela a Lifka její text otiskl pod titulem „Poslední, donedávna žijící účastnice.“

Ilčin příběh jsme zatím mohli popsat pouze na základě útržkovitých informací. Jistě by bylo zajímavé hlouběji prozkoumat její rozsáhlé kontakty s uměleckým světem, neboť je zřejmé, že byla účastná formování moderní taneční kultury v českých zemích a později v Československu, stejně tak byl zapomenut i její literární salon a vliv na autory katolické moderny.⁸⁰⁷

7.4.3 Leopold Kniriem

Osudy nemanželského Lažanského syna Leopolda Kniriema můžeme načrtnout jen ve velmi nejasných konturách, neboť máme k dispozici pouze dva prameny: korespondenci JUDr. Jana Javůrka, právníka Vladimíra Lažanského, a tři majitelem panství Chyše na Karlovarsku Kniriemovy dopisy taktéž adresované Vladimírovi Lažanskému. Nevíme, kdy se Leopold Kniriem narodil a kým byla jeho matka. Jmenovala se Friderika (Bedřiška), bydlela ve vídeňské čtvrti Währing na Sternwartenstraße a Leopold II. Lažanský jí po porodu přislíbil, že jí bude na alimentech vyplácet 600 zlatých ročně prostřednictvím jistého doktora Artholda. Tento Arthold se po smrti hraběte obrátil na Vladimírova advokáta Javůrka, že žádné peníze pro Bedřišku Knierimovou a jejího syna nedostal a požadoval jejich plnou náhradu včetně soudních výloh. Javůrek Vladimírovi sdělil, že matka a syn se nacházejí ve stísněné situaci a mělo by se jim pomoci co nejdříve, nicméně vzhledem k dalším pohledávkám je potřeba dohlédnout, aby všechny dluhy byly vypláceny rovnoměrně. Určitou částku se pak ve prospěch Knierimových rozhodli uvolnit, ale obávali se, aby se k nim peníze skutečně dostaly, protože chlapcovým poručníkem zůstal Arthold. Javůrkovi se nakonec podařilo Artholda přesvědčit, aby se vzdal poručnictví a na přechodnou dobu se těchto povinností sám ujal. Vladimír se Javůrkovým prostřednictvím postaral, aby Leopold Knierim na přání své

kulturní komisi v Praze katalogizoval knihovnu manětínských Lažanských a tyto výsledky pak publikoval v „Přehledu o knihovnách v objektech státní správy kulturního majetku při Ministerstvu kultury v Praze“ ve 21. zprávě, „Knihovna z Manětína, nyní v Kynžvartu.“ Roku 1954 navrhol její reinstalaci a spojení s chyšskou zámeckou knihovnou, která tehdy byla deponovaná na Krásném Dvoře. Ze stručné charakteristiky je zřejmé, že Lifka byl dobře obeznámen i s chyšskou zámeckou knihovnou. NA Praha, fond Státní památková správa, kart. 330. Heslo Bohumír Lifka in: *Biografický slovník archivářů českých zemí*, eds. Jaroslava Hoffmanová – Jana Pražáková, Praha 2000, s. 830.

⁸⁰⁷ Co se stalo s Ilčinou pozůstalostí po její smrti v Mnichově, bohužel nevíme, ale některé rodinné dokumenty a fotografie by měl mít její vnuk Alexander de Ridder, nynější majitel zámku v Lobkovicích, popřípadě jeho sestra, Magdalena de Ridder, která je výtvarnice a žije ve Francii.

matky nastoupil ve školním roce 1892/1893 na benediktinské gymnázium v Sietenstetten v Dolním Rakousku a zaplatil mu školné, školní potřeby, šatstvo a prádlo. Po hochově nástupu do gymnázia předal Javůrek poručenství bývalému osobnímu sekretáři Leopolda II. Janu Škrabalovi.⁸⁰⁸ Ten byl ujištěn, že bude poručníkem nemanželského syna svého bývalého zaměstnavatele pouze formálně a že všechny výlohy bude hradit Javůrek, respektive Vladimír Lažanský. Kniriemovi zůstaly až do dosažení plnoletosti ve věku 24 let zachovány alimenty ve výši 600 zlatých, a to i přes neutěšený stav pozůstalosti.

Další zprávy o Kniriemovi máme ze tří dopisů ve Vladimírově pozůstalosti. V roce 1904 mu Knireim psal, že by rád studoval vysokou zemědělskou školu ve Vídni a žádal jej o podporu. Další dva dopisy pocházejí z roku 1920 a Kniriem v nich popisuje svůj těžký úděl s nadějí, že jej jeho dřívější ochránce podpoří a finančně mu vypomůže. Leopold byl tehdy už úplným sirotkem a žil v Alservorstadt ve Vídni. Pracoval jako účetní a kromě podlomeného zdraví na něj těžce dolehla poválečná krize; Vladimírovi popisoval, že měsíční plat ve výši 1367 korun mu naprosto nedostačuje ani na nákup páru bot, které stojí 1600 korun. Jako jediné řešení bezvýchodné situace vidí výhodný sňatek. Prý nenašel vhodnou českou nevěstu – čímž chtěl nepochybně imponovat Vladimírovi – a zasnoubil se s dcerou vídeňského obchodníka a poslal mu její adresu. Zřejmě doufal ve svatební dar od svého dřívějšího zastávce. Další osudy Leopolda Knieriema neznáme.

Je pozoruhodné, jak se životní úděly Lažanského dětí liší a vlastně neodpovídají tomu, co bychom očekávali od jejich „startovací“ pozic determinované výší dědického podílu a možnostmi danými jejich vzděláním. Životy všech nepochybně ovlivnily turbulentní dějiny střední Evropy v 20. století – byť u Knieriema to platí jen částečně, protože jeho stopa mizí již po roce 1920. Privilegovaná Zdenka Martina své výsadní postavení postupně ztrácela mimo jiné i díky manželově neschopnosti. Paradoxní je, že se provdala za syna správce velkostatku, jehož zásluhou se podařilo držet jeho provoz v relativně dobré kondici i přes Leopoldovy nemalé dluhy. Leopold Kniriem se pak těšil se zvláštní přízni Vladimíra Lažanského, který se mu alespoň do jeho zletilosti pokoušel nahradit dřívější zanedbanou péčí. Jak on, tak Zdenka však toužili proniknout nebo se udržet ve vyšších vrstvách společnosti a trpěli skutečností, že jejich sociální postavení neodpovídalo jejich představám, a s postupem doby se navíc stále zhoršovalo. Opačným případem se zdá být Ilka Volková, již sice dalo dědické řízení do vínku

⁸⁰⁸ Jana (Johanna) Škrabala najdeme jako privátního sekretáře (Privatsekretär) ve schematismu z roku 1891. *Topographisch-statistischer Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen*, Hg. Johann F. Procházka, Prag 1891, s. 327.

nejmenší kapitál, ale ona jej dokázala maximálně využít a proměnit jej v kapitál sociální. Sňatkem s princem Lobkowiczem dosáhla postavení, po kterém marně toužili její dva (jí samotné zřejmě neznámí) sourozenci. I Ilku ale nakonec čekal fatální pokles životní úrovně, a především tragické osudy a předčasná úmrtí jejich nejbližších.

7.5 Lažanského život po životě

Postava kontroverzního hraběte dál žila vlastním životem a lákala žurnalisty a literáty. Po jeho smrti se tu a tam v novinách objevovaly senzační články, které se věnovaly jeho extravagantnímu kostýmu z dvorního plesu,⁸⁰⁹ nebo jeho nemanželským dcerám Rize Blumové a Zence Martinové.⁸¹⁰ Drobnou osobní vzpomínku na Lažanského jakožto neúspěšného herce Neuhoffa zanechal významný meziválečný brněnský divadelník Gustav Bondi, který se s ním potkal v letním divadle v Mödlingu.⁸¹¹

Koncem první světové války působil několik měsíců na chyšském zámku tehdy čerstvě graduovaný Karel Čapek jako vychovatel Vladimírova syna Prokopa IV. Lažanského a tímto pobytem jsou inspirovány jeho povídky *Modrá chryzantéma*, *Na zámku* a román *Krakatit*.⁸¹² Karel Čapek napsal později do *Lidových novin* dva fejetony, v nichž vzpomínal svého někdejšího zaměstnavatele. V jednom z nich zachytil, co se v Chyši vypravovalo o Leopoldu II. Lažanském, avšak zaměnil jej s jeho strýcem Prokopem III. Dnes už se nedovíme, jestli Čapek popletl jména, anebo se ve vzpomínkách místních začali dřívější majitelé panství splývat a překrývat se.⁸¹³ Z historického hlediska to nebyla jediná nepřesnost, které se slavný spisovatel dopustil, skandál na nádraží v Teplicích pro změnu přisoudil Vladimíru Lažanskému. Dějištěm se stal Salcburk, čímž se celá scéna stala ještě absurdnější, a navíc si její aktéři jaksi prohodili repliky: „Jeho češství bylo až krajně okázalé. Jednou před válkou v Salcburku na nádraží žádal česky o lístek do Prahy: ‚Ich verstehe nicht‘, řekla slečna v okénku pokladny. Starý hrabě se rozzuřil: ‚Co ty německá kdesi cosi, ty nebudeš

⁸⁰⁹ (Anonym): In der Tschamara, *Budweiser Kreisblatt* 19. 6. 1901.

⁸¹⁰ (Anonym): Ein Testament eines Sonderlings, *Der Sonntagsbote* (Budweis) 21. 9. 1930.

⁸¹¹ „In Mödling war es auch, wo ich einem Landsmann kennenlernte. Leopold Neuhoﬀ, richtig Graf Lažansky, der sich und der Welt einreden wollte, daß er ein guter Schauspieler sei. Es scheint, daß ihm dieser Versuch nicht gelang, denn nach einem erfolglosen Anstellungsgastspiel auf unserer Brünner Bühne war seinen Namen auf keinem Theaterzettel mehr zu finden.“ Gustav BONDI: *50 Jahre Theater*, in: *Tagesbote* (Brünn) 15. 9. 1932

⁸¹² Chyše nedodala Krakatitu pouze kulisy novogotického zámku, ale podle Marie Šulcové byl námět inspirován rodovou pověstí Lažanských; tu však Šulcová blíže nespecifikovala. Marie ŠULCOVÁ, *Karel Čapek v Chýších*, in: *Literární noviny. Týdeník pro kulturně politické a umělecké otázky* (Praha), 6. 8. 1966.

⁸¹³ Fungování kolektivní paměti, jež má tendenci zahlazovat posléze vymazávat jednotlivosti a tenduje k mytologičnosti, popsal Mircea ELIADE, *Mýtus o věčném návratu*, Praha 2019.

v Rakousku rozumět česky?‘ Tehdy na něho zavolali četníka – nevím, co z toho bylo dál.“⁸¹⁴ Konec konců, Čapek čerpal pouze z krátkého několikaměsíčního pobytu.

Silnější vazby na Chyši měl spisovatel Bruno Brehm (1892–1974), jehož rodina z otcovy strany patřila k místní honoraci. Na hřbitově na Špičáku se nachází jejich honosný a dnes už také opravený náhrobek. Brehm se narodil 23. července 1892 ve slovinské Lublani. Jeho otec byl c. a k. důstojníkem a budoucí spisovatel tak strávil dětství a mládí v posádkových městech v Plzni, Praze, Chebu a Znojmu. Jezdil však také za příbuznými do Chyše a ve své knize vzpomínek *Heimat in Böhmen* popisoval městečko, jak si jej pamatoval z dětství před první světovou válkou. Brehm, jenž o sobě v těchto pamětech psal ve třetí osobě, líčil, jak byl pro místní děti zámecký park tajemným, od města odděleným světem.⁸¹⁵ Brehmova univerzitní studia ve Vídni přerušila první světová válka, do níž se Brehm přihlásil jako dobrovolník. Po jejím skončení završil studia a od roku 1928 se věnoval už jen literatuře. Jednou z jeho prvních knih byl veselý román (*heiterer Roman*) *Ein Graf spielt Theater* s podtitulem *Ein Schloss in Böhmen* vydaný roku 1930, ve kterém se inspiroval osudy Leopolda II. Lažanského, respektive tím, co se o něm mohl v Chyši dozvědět od příbuzných a pamětníků.

V knize hrabě vystupuje jako Vladimír Bohuslavský a Chyši (německy Chiesch) romanopisec překřtil na Hüttnitz (*die Hütte* – chýše), jiné místní názvy, například Manětín, však romanopisec zachoval. Děj začíná příjezdem nového majitele na panství. Bohuslavský je třicátník s prořídilými světlými vlasy, nosí čamaru, ve které podle mínění ostatních vypadá jako krotitel lvů, a mylně se domnívá, že je talentovaným divadelníkem. Jeho příjezd v čele nevyvázané herecké družiny způsobí pozdvižení na zámku i v městečku. Vladimír je veskrze nesympatická postava, chová bezohledně a zavádí nové pořádky: na zámku nechá vybourat gotický interiér rytířského sálu, zruší kapli a přikáže sundat obrazy předků, aby zde mohl hrát divadlo, do kterého se snaží také angažovat služebný personál. Na panství naopak zve neotesané nádeníky ze Slovenska, kteří připravují místní obyvatelstvo o práci. Bohuslavský projevuje značný zájem o druhé pohlaví; svede Nanette, dceru místního ševce, kterou angažuje jako herečku a vezme jí s sebou na divadelní štaci po západočeských lázních. Zneuctěná dívka mu porodí nemanželského syna a později se vrátí do Hüttnitz. Veškeré počínání novopečeného majitele sleduje s nelibostí hraběnka vdova Josefina, která sama přišla o dva syny a nyní se musí dívat, jak její majetek uzurpuje bezohledný synovec. Částečně

⁸¹⁴ Karel ČAPEK, *Starý vlastenec*, Lidové noviny (Praha) 25. 3. 1934.

⁸¹⁵ „Auch in Chiesch gab es einen Park hinter ein hohen Ziegelmauer, den Park des Grafen, aber er war dem Knaben fremd geblieben wie eine andere Welt, auch wenn sich sein mächtiges Gittertor gegen den großen Marktplatz mit den niedern Häusern hin öffnete.“ Bruno BREHM, *Heimat in Böhmen*, Salzburg 1951, s. 12.

pochopení nalézá Vladimír u své zchudlé sestřenice, komtesy Sissy, které se svěruje se svými nejistotami a nepochopeními, jež mají kořeny v dětství v hádkách jeho rodičů a matčině nelásce; rozmluvy se Sissy dávají nahlédnout, že Vladimír je ve skutečnosti hluboce nejistý a nešťastný člověk, který žije uvnitř svého falešného sebeobrazu velkého umělce. Po návratu z divadelní štace, o které se po místních hospodách šeptá, že byla naprostým debaklem, se chystá první představení Vladimírova souboru v rytířském sále hüttnitzkého zámku. To však končí skandálem, protože po slabém Vladimírově hereckém výkonu v mizerném představení se v hledišti strhne mela, během níž Vladimíra napadne švec, aby pomstil zneuctěnou dceru. Hrabě pak s otřesem mozku v komnatě blouzní a promlouvá ke svému zemřelému dědovi o tom, že Češi už stojí před branami Vídně. Tvrdí, že aby jí ovládli, nepotřebují žádného generála, protože už teď do města proudí davy českých řemeslníků, zedníků a nádeníků.⁸¹⁶ Román končí Vladimírovým odjezdem z Chyše.

Kromě hlavního (anti)hrdiny mají i postavy románu zjevné předobrazy v reálných osobách. Hraběnka Josefina je Josefina Zdeborská a komtesa Sissy Anetta Cerato. Vladimírovým přísným poručníkem, který jej chce nechat zavřít do blázince, je hrabě Hartmann,⁸¹⁷ ve skutečnosti Carl Blankenstein, správce velkostatku Franz Pachmann se v knize jmenuje Bogner. Předobrazy jiných románových postav můžeme pouze odhadovat: osud Nanette sdílela dcera nádeníka z Podštěl Anna Weigert, jejíhož nemanželského syna ostatně křtil farář Anton Brehm. Zdenka Pachmann byla podle Ericha Franka schopná identifikovat většinu postav, kterými zámek i městečko zalidnil autor románu.

Román vyšel podruhé v roce 1942 pod názvem *Ein Schloss in Böhmen*. To už byl Brehm členem Národně socialistické německé dělnické strany a prominentním spisovatelem nacistického režimu. V roce 1939 obdržel Národní knižní cenu (*Deutscher Nationalpreis für Buch und Film*) a roku 1944 se objevil na seznamu význačných nacistických umělců, sestavený Hitlerem a Goebbelsem (*Gottbegnadeten-Liste*). Po válce byl zatčen a několik měsíců držen v americkém zajetí, ale od své politické orientace neupustil a roku 1960 vstoupil do extrémně pravicové Společnosti pro svobodnou publicistiku (*Gesellschaft für freie Publizistik*). Do NSDAP vstoupil Brehm už po anšlusu Rakouska, s nímž byl tak osudově spjat; není divu, že si v románu *Ein Graf spielt Theater* vyřizoval účty s právě s Leopoldem a částečně také Vladimírem Lažanskými. Lažanští byli pro rakouského a později všenněmeckého

⁸¹⁶ Je to zřejmý odkaz k národnostnímu složení hlavního města na konci monarchie, neboť před vypuknutím války patřila česká menšina ve Vídni k nejpobytnejším.

⁸¹⁷ Jméno Hartmann se objevuje v korespondenci Lažanských – podle korespondence Prokopa III. byla Anna Hartmann jeho sestřenicí. Dopisy od Anny Hartmann se dochovaly v pozůstalosti Vladimíra Lažanského. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Vladimíra Lažanského, korespondence s Annou Hartmann, inv. č. 512.

nacionalistu symbolem slovanského uzurpátorství a nenáviděného Československa, státu, který jej připravil o domovinu.

Zatím posledního románového zpracování se Leopold II. Lažanský dočkal v biografickém románu *Kruh mého času* od literární vědkyně a spisovatelky Marie Šulcové, která prožila dětství v Chyši a zajímala se o její dějiny. Celoživotně jí také fascinovalo dílo Karla Čapka, jemuž věnovala čtyři práce na pomezí beletrie a literatury faktu: *Čapci* (1885), *Ladění pro dvě struny* (1990), *Poločas nadějí* (1993) a *Brána věčnosti* (1997). Nejdřív ale publikovala zmíněný román, v němž se pokusila vcítit se do období, kdy Čapek pobýval v Chyši jako preceptor. *Kruh mého času* je sice beletrií, ale významně se opírá o archivní prameny a svědectví místních obyvatel, které ostatně uvádí po vzoru odborných publikací na konci knihy. Jméno Leopolda Lažanského se objevuje ve scéně, kdy Čapek obdivuje v zámeckých sklenících sbírku kaktusů a o bývalém majiteli zámku mu vypravuje starý německý zahradník Fiehmann:

*„Hrabě Leopold, ó to byl gentleman. Neráčil pan doktor o něm slyšet? Ein Künstler, víme, měl tady na zámku hereckou společnost, hrál s těmi lidmi dole pod zámkem divadlo, říkali o něm, že je ein bißchen mißuge. – Něco mi o něm říkal pan Šiml, prý se zastřelil, řekl. – Ja, zastřelil, přiznal Fiehmann. A našemu hraběti to vyneslo panství. I tyhle skleniky, pane, i tento Echinocactus grusonii, jak račte vidět.“*⁸¹⁸

7.6 Epilog: poslední Lažanští a opuštěná Chyše

Vladimír Lažanský, v soudobé historické paměti nepochybně nejznámější postava Lažanských, v mnohém následoval svého staršího bratra. Sice svůj nacionalismus neprojevoval tak halasně a jeho zájmy nebyly tak křiklavě extravagantní, ale podobně jako on se angažoval v českém nacionálním hnutí a ani jemu v tom nikterak nebránila nedostatečná znalost češtiny. Byl akcionářem Krasoumné jednoty a členem správního výboru Společnosti Musea království českého a s uměleckou veřejností udržoval kontakt prostřednictvím tehdy již oblíbené kavárny Slavia a prostory svého pražského paláce i nadále bezplatně propůjčoval Umělecké besedě.⁸¹⁹ Proslavil se zvláště tím, že převzal záštitu nad Národopisnou výstavou československou v roce 1895 a zastával funkci předsedy zábavního výboru.⁸²⁰ Tuto spíše čestnou funkci prý plnil s náramnou horlivostí, byť mu působila značný stres, protože se

⁸¹⁸ Marie ŠULCOVÁ, *Kruh mého času*, Plzeň 1989, s. 109.

⁸¹⁹ Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí českých zemí*, s. 153.

⁸²⁰ Dokumenty k národopisné výstavě se nacházejí ve Vladimírově pozůstalosti. SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, inv. č. 606–615.

musel z paměti učit českým proslavům. Podle Čapka byl Vladimír těžkým neurastenikem a veřejná vystoupení vyloženě nesnášel.⁸²¹

Vladimír Lažanský dosti dlouho váhal, než se odhodlal k ženitbě. Ve svých 43 letech v roce 1900 pojal za manželku Mechtildu z německého rodu Walburg zu Zeil und Trauchburg a o čtyři roky později se manželům narodil syn, jemuž bylo dáno jméno Prokop, v rodové posloupnosti čtvrtý (IV). Když bylo Prokopovi osm let, jeho matka zemřela.⁸²² Vladimír Lažanský se sice dočkal kýženého samostatného národního státu, ale republikánské zřízení mu nebylo blízké, neboť sám byl slovy Čapka korunním Čechem a v nových poměrech se již valně neorientoval.⁸²³ Nová republika navíc přijala pozemkovou reformu, čímž se chyšský velkostatek dostal do záboru a roku 1932 byl redukován o více než jednu třetinu: z původních 7017 ha zůstalo Lažanským 2846 ha půdy.⁸²⁴ Během tohoto zdlouhavého řízení Vladimír Lažanský roku 1925 zemřel.

Jako jeho starší bratr se i Vladimír vyznačoval obdobným nezájmem o hospodářské záležitosti a namísto investic do rozvoje zemědělství a průmyslové výroby se spokojil s příjmy z pronájmů.⁸²⁵ Za první republiky byl velkostatek Chyšce už víceméně pouze lesním hospodářstvím, zůstaly mu totiž všechny původní lesní revíry, ale jen dva zemědělské dvory.⁸²⁶ Ani Prokop IV. neprojevoval přílišný zájem o správu zděděného majetku. Po otcově smrti zanechal studií a prodal pražský palác. V Praze žil bujarým životem v prostředí pražské smetánky a také hojně cestoval. V roce 1929 podnikl na parníku *Resolute* cestu kolem světa, která trvala čtyři měsíce, během nichž navštívil na 37 přístavů a 59 měst ve 25 zemích. O rok později se vydal na loveckou výpravu do Mongolska.⁸²⁷ Jeho vášní bylo kromě cestování a lovu také létání. Pořídil si vlastní letadlo a v zámeckém parku nechal zřídit přistávací plochu. Stal se pak letcem u německé společnosti Lufthansa a seznámil se tu se svou nastávající

⁸²¹ Karel ČAPEK, *Starý vlastenec*, Lidové noviny (Praha) 25. 3. 1934.

⁸²² Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí českých zemí*, s. 153.

⁸²³ Podle vzpomínek Jana Herbena neměl Vladimír k budoucímu prezidentovi ČSR nikterak kladný poměr: „Potkal jsem na Jungmannově ulici hraběte Vladimíra Lažanského. Zavěsil se a chvíli jsme chodili. Byl v hotelu, když po císařské hymně zahráli Rakoczyho pochod, Lažanský zasykl, podle jeho mínění se to u nás nepatří. Maďarští oficiři udali ho u hlavního velitelství. Musí být nyní opatrnější. Profesor Drtina doporučil mu vychovatele k Prokúpkovi, protože dosavadní vychovatel byl odveden. Ale nevezal ho, protože Drtina je *ein Masarykianer*. Jeho syn musí mít ideály. Masaryk je bez ideálů, nemá ideálu národního, ani náboženského, ani vědeckého. On sám sobě jest ideál. Namítal jsem více žertem, že Prokúpek, nebude-li mít Masarykových ideálů, bude šosák. „Raději šosák než nic““ Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 490.

⁸²⁴ *Velkostatek Chyšce s příslušenstvím, inspekce účetních revisí a hlavní pokladna Lažanských*, archivní inventář, s. 24–25.

⁸²⁵ *Tamtéž*, s. 23.

⁸²⁶ *Tamtéž*, s. 25.

⁸²⁷ Fotografie z cest Prokopa IV. Lažanského prezentoval NPÚ Krásné Březno na samostatné výstavě. Její kurátorkou byla Marta Pavlíková. Vladimír MAYER, *Dědictví si hrabě užil plavbou kolem světa, ukážou fotky z roku 1929*, in: iDNES, 20. 12. 2015, [online]. [cit. 20. 6. 2021]. URL: <[Dědictví si hrabě užil plavbou kolem světa, ukážou fotky z roku 1929 - iDNES.cz](https://www.idnes.cz/fotografie-z-cest-prokopa-iv-lazanského-prezentoval-npú-krásné-březno-na-samostatné-výstavě-její-kurátorkou-byla-marta-pavlíková-vladimír-mayer-dědictví-si-hrabě-užil-plavbou-kolem-světa-ukážou-fotky-z-roku-1929_2012122015_idnes.cz)>

manželkou Ingeborg von Königswald, jež byla pilotkou sportovních letadel. Měli spolu dvě dcery, Mechtilde (nar. 1935) a Angeliku (nar. 1944). Na základě dekretu prezidenta republiky z 21. června 1945 číslo 12 sbírky „o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa“ byl Lažanskému zámek společně s velkostatkem zkonfiskován. Prokop s rodinou obýval vymezené zámecké místnosti do dubna 1946, po únoru 1948 opustil republiku a usadil se v jihoafrické Jižní Rhodesii, dnešním Zimbabwe, a farmařil poblíž Harare. Zde také roku 1969 zemřel. S ním vymřela po meči větev chyšských Lažanských.⁸²⁸

Chyši musela po válce opustit většina původních obyvatel. Už v roce 1938 odešla česká menšina (59 dospělých) a v roce 1945 zde bylo hlášených 2000 obyvatel, z toho 800 bylo válečných uprchlíků. Během následujícího roku bylo vystěhováno 1970 osob označených za Němce, které byly umístěny do sběrných táborů ve Žluticích a v Bochově, a to včetně místního faráře a lékaře. Zůstalo tu pouze 30 lidí žijících ve smíšených manželstvích, jimž bylo slíbeno, že dostanou československé občanství.⁸²⁹ Koncem května 1945 přišli první Češi, nejdříve příslušníci Sboru národní bezpečnosti, následovali je noví zaměstnanci velkostatku, kteří vzápětí založili revoluční národní výbor. Koncem roku 1946 bylo v obci už 496 nových českých osídlenců. „Noví obyvatelé Chyše, přišli z různých končin republiky, rychle se sžívají s novým prostředím. Až na malé výjimky pilně pracují na svěžené hroudě. Život tu jde v práci klidně vpřed. Rodí se noví lidé, mladí se žení a vdávají, staří umírají. A tak to má být.“⁸³⁰ Shrnul lakonicky fatální proměnu Chyše učitel Josef Benát v městské kronice.

Zkonfiskovaný zámek získalo pod svou správu Ředitelství státních lesů u statků. To jej opustilo koncem roku 1953 a v únoru 1954 zámek na čas obsadili vojáci. Koncem téhož roku byl zámek nově adaptován a sloužil jako zemědělská škola se zaměřením na výuku kolářského řemesla.⁸³¹ Je dílem historického paradoxu, že do bývalého sídla rodu honosícího se erbem s ulomenou loukotí byli umístěni právě kolářští učni. Z učiliště se později stala Střední zemědělská škola a od roku 1967 byly prostory zámku využívány jako školy v přírodě

⁸²⁸ *Rodinný archiv Lažanských z Bukové, Chyše (1625) 1630–1939*, archivní pomůcka, zpracovala Marie Mírková, EL NAD č. 160, AP 663, Klášter 2011, s. 7.

⁸²⁹ SOkA Karlovy Vary, fond MNV Chyše, č. 244; Kronika obce Chyše 1952–1969, s. 53, [online]. [cit. 20. 6. 2021]. URL: <http://www.portafontium.eu/iipimage/30360261/soap-kv_00244_obec-chyse-1952-1969_0520?x=-19&y=25&w=1488&h=637>

⁸³⁰ SOkA Karlovy Vary, fond MNV Chyše, č. 244; Kronika obce Chyše 1952–1969, s. 53, [online]. [cit. 20. 6. 2021]. URL: <http://www.portafontium.eu/iipimage/30360261/soap-kv_00244_obec-chyse-1952-1969_0520?x=-19&y=25&w=1488&h=637>

⁸³¹ SOkA Karlovy Vary, fond MNV Chyše, č. 244; Kronika obce Chyše 1952–1969, s. 16, [online]. [cit. 20. 6. 2021]. URL: <http://www.portafontium.eu/iipimage/30360261/soap-kv_00244_obec-chyse-1952-1969_0520?x=-19&y=25&w=1488&h=637>

pro děti z mostecké pánevní oblasti. Svědectví o zámku a městečku té doby zanechala spisovatelka Marie Šulcová:

Dnes jsou Chyše pramálo podobné té krásné živé obci z dob Karla Čapka. Obec, zejména náměstí, utrpěla demolicemi; objevily se proluky. Zámek chátrá. Zmizela tisícisvazková knihovna, hyne kdysi pěstěný park, „země zaslíbená“, do které se pouze jukalo přes zeď. Velkorysé heslo naší demokracie zpřístupnit všechny prostory zámku i parku mělo negativní vliv na myšlení lidí. Vzácné stromy kdosi vykácel, záhony zničil. Skleníky jsou pobořené, vzácné figurální majolikové kachle z hraběcích pokojů vroubí cestu k MNV. Výborný terč pro kluky. Strefují se praky. Čapkovské jezírko Mister Kennedyho z povídky Na zámku zarostlo nánosem bahna. Na chyšském mostě docela nedávno stály vzácné sochy z dílny žáků mistra Brauna. Už tam nejsou. Nejen proto, že dnes mají Chyše most nový, ale ony se ty sochy – zničily. Jediná hospoda, strašlivá putyka na rohu náměstí, stačí rdousit kulturní život obce. A tak kdysi krásné Chyše, první působiště Karla Čapka, kolébka Krakatitu, štace nešťastné Miss Olgy a siláka Mister Kennedyho z povídky Na zámku, se dnes staly zapadlou, zapomenutou obcí, kde se nechce ani liškám dobrou noc dávat.⁸³²

V roce 1976 byl zámek kompletně vyklizen a uzavřen, aby zde byla provedena generální oprava. Ačkoliv byla budova už v roce 1958 prohlášena za kulturní památku, chátrala až do devadesátých let.⁸³³ Kromě byrokratických průtahů zde mohlo sehrát roli i okolnost, že historizující slohy nebyly dlouho považovány za umělecky hodnotné, o čemž ostatně svědčí hanlivé synonymum „pseudo“; Chyše prostě platily za historickou památku druhé kategorie. Zámek se dočkal citlivé obnovy až v druhé polovině devadesátých let za nového majitele, inženýra Vladimíra Lažanského.

⁸³² Marie ŠULCOVÁ, *Karel Čapek v Chýších*, in: Literární noviny. Týdeník pro kulturně politické a umělecké otázky (Praha), 6. 8. 1966.

⁸³³ Zámek v Chýších byl zapsán na státní seznam kulturních památek Československé republiky 3. května 1958 pod č. 32490/4-1274, [online]. [cit. 20. 6. 2021]. URL: <<http://www.pamatkyaprirodakarlovarska.cz/chyse-zamek>>

ZÁVĚR

Předkládaná disertační práce se formou biografie pokusila zpracovat život hraběte Leopolda II. Lažanského v kontextu společenských změn druhé poloviny 19. století. Práce je založena na rozsáhlém výzkumu pramenné základny, především dokumentů z pozůstalosti Lažanských a tištěných periodik.

Zaměřila se v první řadě na osobnost hraběte. Lažanský byl zjevně extravagantní člověk, nevyrovnaný excentrik s touhou po vyniknutí, s nepříliš velkou schopností vytrvalé a cílevědomé práce, v důsledku čehož se setrvale potýkal s velkými duševními vzepětími a stejně hlubokými propady. Byl celoživotním hercem, jenž na sebe bral různé role, které přijímal bez zamyšlení a se stejnou lehkostí je zase odkládal. Projevovalo se to sklonem k dramatizaci banálních konfliktů, neadekvátní a často předstíranou afektivitou, četnými skandály, přehnanou teatrálností a v osobní rovině povrchní emocionalitou. Byl člověkem značně nespolehlivým, a to v závazcích veřejných i soukromých. Pokud se cítil nedoceněn, měl tendenci vyvolat konflikt a strhnout tak na sebe pozornost. Časté vyvolávání skandálů mohlo být částečně dáno určitou vypočítavostí, z části ale také vrozenou prudkostí jeho povahy. Pokud bychom si mohli dovolit zpětně psychologizovat, vykazoval Lažanský četné rysy historické poruchy osobnosti.

Při formování Lažanského osobnosti hrálo roli hned několik faktorů. Tím klíčovým byla brzká smrt otce, Leopoldovi bylo šest let a jeho mladšímu bratrovi Vladimírovi teprve tři. Matka Rosina rozená Mack, již zesnulý Leopold I. určil za jejich hlavní poručnici, se syny opustila domácí prostředí Brna a posléze prodala panství Milešov. Chybějící otcovskou autoritu chlapcům zčásti nahrazoval strýc Prokop III. Lažanský, matčin spoluporučník, ale jeho vliv byl omezen tím, že Rosina se syny pobývala většinou ve Vídni a Prokopa jeho zdravotní problémy poutaly v Chyši. Prokopův nepochybně dobrý vliv na výchovu obou chlapců skončil jeho smrtí v roce 1868. Poručníci se postupně vystřídali celkem čtyři, nicméně hlavní poručnicí zůstávala matka, která byla zřejmě poměrně slabá a co do výchovy nerozhodná. Když bylo Leopoldovi dvanáct, podruhé se provdala a založila novou rodinu. Je možné, že se její synové z prvního manželství cítili poněkud ostrčením. Čím byl Leopold starší, tím byl také zdatnější ve schopnostech manipulace okolí, matku nevyjímaje. Uměl být zřejmě velice přesvědčivý a zároveň okouzlující. O tom svědčí také to, že jej matka na jeho naléhání zplnoletnila, a to vysloveně proti vůli posledního poručníka, Karla von Blankensteina, který Lažanskému vyčítal mimo jiné nedostatek zodpovědnosti. Brzká

finanční nezávislost Lažanskému fakticky umožnila, že se mohl svobodně rozhodnout pro kariéru profesionálního herce.

Výše uvedené osobnostní rysy se promítaly i do Lažanského působení jako divadelníka, politika, majorátního pána a v neposlední řadě též do jeho osobních vztahů. V jinoštví prožil krátké období náboženské exaltovanosti, které ale bylo okolím zhodnoceno jako neupřímné a vzbuzovalo obavy jeho pedagogů na jezuitském gymnáziu. Když se hrabě rozhodl stát se hercem, neohlížel se na své okolí a svou divadelní kariéru si prosadil navzdory odporu matky, protestům příbuzných, a nakonec také všem zásadám a normám chování člověka svého společenského postavení. Do divadelních aktivit se pustil se značnou vervou. Domníval se, že je nadaným umělcem a herecké dráze obětoval mnohé; pověst rodiny a zjevně i značné finanční prostředky. Ve snaze prosadit se jako divadelník projevil na své poměry mimořádnou snahu, o čemž svědčí to, že se o to vytrvale pokoušel plných deset let. I zde se ale cele projevovala jeho nestálost a nespolehlivost, doprovázená překračováním pravidel, jakými bylo propachtování koncese, podplácení recenzentů, a hlavně nedodržování smluvených závazků, což nakonec ke krachu jeho hereckého působení přispělo měrou nemalou.

V politice se obdobně vyvíjelo přijetí role „češství“, jemuž scházela hlubší motivace a program; příznačné je, že přerod z německého herce v českého nacionalistu ve vlastních písemnostech nereflektoval. Politická kariéra Lažanského měla svá vyústění pouze ve pohoršlivých výstupech na půdě říšské rady a mimo ni. Jeho početné skandály a také neschopnost spolupráce začaly být brzy na obtíž i radikálním a populistickým mladočechům.

Ve správě panství se projevovala povětšinou Lažanského lhostejnost k finančním a organizačním záležitostem, která byla přerušovaná krátkodobými stadii intenzivní angažovanosti bez hlubšího dopadu. Důsledkem toho byla špatná kondice panství, kdy převážná část z výnosných hospodářských podniků byla po většinu Leopolda majorátu v pronájmu. V Chyši nebyl hrabě přijímán zrovna pozitivně, k poklesu jeho vážnosti i autority nepochybně přispěla řada jeho excesů. Nemalý dopad na Lažanského vnímání ze strany převážně německého obyvatelstva panství měly i jeho nárazové snahy o počesťování správy panství a prosazování češtiny v časech stále se vyhrocující národnostní situace v Čechách v 70. a 80. let.

V soukromém životě se Lažanského osobnostní specifika projevovala opakovanými konflikty s rodinou, bohatým milostným životem, nestálými vztahy a také skandální závětí. Z početných milenek známe blíže jen osud Idy von Martina, matky Lažanského nemanželské

dcery Zdenky, již možná dohnal bouřlivý vztah plný hádek a vzájemného usmiřování, ale i její situace svobodné matky, do psychiatrické internace. Důsledkem bujného milostného života hraběte bylo přinejmenším šest nemanželských potomků, což ale vyšlo najevo až po Leopoldově smrti, kdy se dědicům pozůstalosti bratru Vladimírovi a matce Rosině přihlásili zástupci nezletilých dětí jakožto věřitelé. Před veřejností se však tento potenciální skandál podařilo ututlat. Finanční nároky právních zástupců těchto levobočků ale dále zatěžovaly už tak nedobrý stav rodinných financí.

Předkládaná disertační práce detailně popisuje i vliv dobových společenských změn především ve dvou oblastech Lažanského působení. Velká pozornost je věnována transformaci divadla, kdy se v důsledku postupující modernizace zásadně měnil jeho charakter; divadelní život se především výrazně stratifikoval rozvojem zábavního divadla. Velkých změn doznala i provozní stránka divadelního života, a to zvláště v důsledku nových technologií (rozvoj železniční dopravy, vynález telegrafu aj.), přičemž tyto faktory byly v našem prostředí doposud jen málo reflektovány.

V oblasti politické je přiblížen proces fungování dobových volebních kampaní na pozadí zesilujícího česko-německého soupeření. Zároveň je reflektována situace, kdy nedostatečně vyvinutý parlamentarismus hledal svou formu a současníkům se jevil jak o divadlo svého druhu, do něž Lažanský v tomto ohledu hodil, přestože pro politiku reálnou, odehrávající se mimo arénu parlamentu, naopak žádné vlohy neprokázal. V případě nečekané politické kariéry Leopolda II. Lažanského se vyjevuje tehdejší potřeba české společnosti být dotvořeným národem s vlastními elitami včetně šlechty. Té se ovšem nedostávalo, a tak česká společnost vzala za vděk i Lažanským – německým zkrachovalým hercem.

V obecnější rovině dokládá postoj hraběte znatelný vývoj v chápání národnostní otázky, kdy se české zemské vlastenectví v případě chyšských Lažanských během jedné generace proměnilo v příklon k českému jazykovému nacionalismu. Proklamativní češství, k němuž se přihlásil jak Leopold, tak Vladimír Lažanský, bylo důsledkem zvyšující se nacionální polarizace společnosti v českých zemích. Faktorů zde bylo jistě víc, ale mezi ty hlavní nepochybně patřil zdůrazňovaný původ rodiny v Čechách, a tedy i její příslušnost ke staré české šlechtě. Na druhou stranu jistou roli pravděpodobně u obou hrálo i menší lpění na hodnotách a životním stylu privilegované vrstvy, neboť v průběhu 19. století se Lažanští svými nerovnorodými sňatky vědomě vyčleňovali z tzv. první společnosti. A nakonec zde jistě zapůsobila také výše popsaná individualita a osobnostní rysy Leopolda II.

Odlišné osudy Lažanského nemanželských dětí odráží i různý vztah Lažanského k jejich matkám, na něž mělo jistě i vliv jejich sociální postavení. O některé se zjevně

nezajímal, jiné přijal za vlastní do té míry, že byly vychovávány pod jeho dohledem a hrabě se nikterak netajil, že je jejich otcem. S přibývajícím věkem se o ně začal více zajímat a nakonec je i dobře zaopatřil, přičemž některé dokázaly tuto pozici zužitkovat. Zajímavým případem je dcera Ilka Volková, která jako potomek služky získala nejmenší odstupné, nicméně i tuto pozici dokázala skvěle využít. Díky prostředkům z hraběcí pokladny mohla vystudovat a svobodně se pohybovat v českém kulturním prostředí a navázat zde důležité kontakty s uměleckou a intelektuální elitou, které jí dovedly před oltář s dědičným princem Ferdinandem Josefem Lobkowiczem z roudnické knížecí linie.

Výzkum o Leopoldu II. Lažanském pomohl upřesnit mnohé z dějin této hraběcí rodiny, například opravit dlouho tradovaný omyl, že Leopoldova matka byla potomkem klenotníka Marie Terezie Franze Edlera Macka a přinesl mnohá další nová zjištění. Původně se vědělo pouze o dvou nemanželských dcerách, kterém Lažanský odkázal část svého majetku. Práce odhalila, že ji bylo celkem šest a jednou z dcer že byla právě výše zmíněná Ilka Lobkowiczová, jedna z prvních propagátorek moderního tance a později organizátorka literárního salonu v hradčanském Lobkowiczském paláci.

Biografie Leopolda II. Lažanského je tak příspěvkem k poznání života šlechty v Rakousko-Uhersku. Lažanský byl extravagantní solitér, kterému se nepodařilo prosadit ani na divadelní scéně a ani na politickém kolbišti. Jeho případ však také ukazuje, že důsledky modernizačních procesů, s nimiž bylo též spojené šíření individualismu, non-konformismu, ale také nacionalismu, zasáhly v posledních desetiletích 19. století všechny společenské vrstvy, a to včetně šlechty, která se doposud počítala mezi její nejkonzervativnější reprezentanty.

PRAMENY A LITERATURA

Archivní prameny

Prameny nevydané

Archiv bezpečnostních složek

- fond Vyšetřovací spisy MV

Archiv Národního muzea

- fond Karel Stloukal

- fond Sběrka úmrtních oznámení

- fond Julius Grégr

- fond Národní strana svobodomyslná (mladočeská)

Archiv výtvarného umění

Institut umění – Divadelní ústav

- Archiv Kabinetu pro studium českého divadla

Literární archiv Památníku národního písemnictví

- fond E. Špindler

Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky

- fond T. G. Masaryk

Moravský zemský archiv Brno

- fond Sběrka matrik

Museum im alten Zeughaus und Stadtarchiv, Bad Radkersburg

Národní památkový ústav, Ústřední odborné pracoviště v Ústí nad Labem

- svaz ze zámku Chyš, depozitář Krásný Dvůr

Národní archiv Praha

- fond Prezidium místodržitelství
- fond Policejní ředitelství Praha I. – všeobecná registratura
- fond Policejní ředitelství – prezidium
- fond Státní památková správa

Österreichische Nationalbibliothek

- Porträtsammlung

Státní oblastní archiv Litoměřice

- fond Krajský soud Litoměřice (1860–1949)

Státní oblastní archiv Plzeň

- fond Rodinný archiv Lažanských – Chyše
- fond Velkostatek Chyše
- fond Sběrka matrik západních Čech

Státní oblastní archiv Praha

- fond Trestnice pro ženy Řepy

Státní okresní archiv Karlovy Vary

- fond Archiv města Chyše (1660) 1740–1945 (1955)
- fond Místní národní výbor Chyše
- fond Okresní úřad Žlutice
- fond Sběrka soudobé dokumentace

Státní okresní archiv Kroměříž

- fond Obecná škola Hulín
- fond Okresní úřad Kroměříž

Státní okresní archiv Písek

- fond Archiv města – Městský úřad Písek

Theatermuseum Wien

- Sammlung der Theaterzettel

Národní muzeum Praha

- sbírka divadelních cedulí (Divadelní oddělení)

- sbírka Zámecká knihovna Chyše (Oddělení zámeckých knihoven)

Wien Bibliothek in Rathaus

- Sammlung des Theateragents Albert Sachse

Pozůstalost Zdenky Pachmannové (v osobním vlastnictví Ericha Franka)

Prameny vydané vlastním nákladem, rukopisy

Erich FRANK, *Familienchronik: Zdenka und Franz*, Wien 2012 (vlastním nákladem).

Zdenka MARTINA, *Die Tagebücher (1907 bis 1931)*, ed. Erich Frank, Wien 2013 (vl. nákladem).

E. A. HRUŠKA, *Staropražská divadelní topografie. Příspěvek k dějinám pražského divadelnictví od počátku až do konce 19. století* (strojopis se nachází v Kabinetu pro studium českého divadla Institutu umění – Divadelního ústavu).

Prameny vydané

Periodický tisk

Bade- und Reise-Journal (Wien) 1876,

Bohemia (Prag) 1873, 1878;

Bombe (Wien) 1887;

Bozner Zeitung (Bozen) 1876;

Brünner Zeitung 1876;

Budivoj (Budweis) 1873, 1875, 1887, 1891;
Budweiser Kreisblatt 1886, 1887, 1888, 1891, 1901;
Budweiser Zeitung 1873, 1882, 1883, 1887, 1888, 1891;
Čas (Praha) 1913;
Čech (Praha) 1925;
Česká stráž (Praha) 1891;
Deutsches Volksblatt (Wien) 1892;
Domažlické listy 1887;
Drau (Esseg) 1885, 1891;
Epoche (Prag) 1879;
Figaro (Wien) 1887;
Floh (Wien) 1873, 1879, 1887, 1890;
Freie Stimmen (Klagenfurt) 1883, 1891;
Fremdenblatt (Karlsbad) 1886;
Hlas národa (Praha) 1887;
Hlas jednoty katolické (Brno) 1856;
Humoristické listy (Praha) 1873, 1876, 1878, 1887, 1888;
Illustriertes Wiener Extrablatt 1873;
Innsbrucker Nachrichten 1873, 1875, 1880, 1883,
Innsbrucker Tagblatt 1875,
Karlsbader Badeblatt 1879;
Kiekeriki (Wien) 1873, 1888;
Kaschauer Zeitung 1873;
Klagenfurter Zeitung 1883;
Kurjer Lwowski 1888;
Leitmeritzer Zeitung 1872, 1877, 1878, 1879, 1880, 1883;
(Linzer) Tages-Post 1888;
Linzer Volksblatt 1890, 1891;
Literární noviny (Praha) 1966;
Mährisches Tagblatt (Olmütz) 1880, 1881, 1886, 1887;
Mährisch-schleisischer Correspondent (Brünn) 1887;
Marburger Zeitung 1890;
Mladá fronta DNES 2015;
Montagsrevue aus Böhmen 1887;

Moravská orlice 1873, 1888;
Morgen-Post (Wien) 1876, 1880, 1883;
Národní listy (Praha) 1873, 1878, 1883, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1897;
Národní politika 1891;
Našinec (Olomouc) 1881;
Neue Freie Presse 1873, 1879, 1891;
Neues Fremden-Blatt 1873;
Neuer Tirolen Stimmen (Innsbruck) 1874;
Neugigkeits Welt Blatt (Wien) 1883, 1886;
Oedenburger Zeitung 1888, 1891;
Otavan (Písek) 1883, 1887, 1888, 1891, 1910;
Pedagogické rozhledy (Praha) 1912, 1913;
Pester Lloyd 1891;
Plzeňské listy 1876, 1879, 1880, 1888, 1889;
Posel z Prahy 1879;
Prager Abendblatt 1873, 1876, 1878, 1879, 1880, 1881, 1883, 1886;
Prager Tagblatt 1878, 1879, 1880, 1881, 1883, 1884, 1887, 1891;
Rudé právo (Praha) 1946;
Rumburger Zeitung 1873;
Die Politik 1873;
Die Presse (Wien) 1876, 1887;
Salzburger Chronik 1883;
Salzburger Volksblatt 1873, 1876;
Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt 1888, 1890, 1891;
Sonntagsbote (Budweis) 1930;
Signale für die musikalische Welt (Leipzig) 1879;
Südsteirische Post (Maribor) 1888;
Světobor (Praha) 1887, 1888;
Šípy (Praha) 1888, 1889, 1891;
Tagesbote (Brünn) 1873, 1875, 1879, 1887, 1891, 1932;
Teplitz-Schönauer Anzeiger 1868, 1880, 1887, 1888;
Vaterland 1871, 1873, 1875;
Warnsdorfer Volkszeitung 1884;
Westungarischer Grenzbote (Pressburg) 1885, 1886, 1887, 1888, 1889, 1891;

Wiener Allgemeine Zeitung 1881, 1883, 1887;

Wiener Sonn- und Montags-Zeitung 1887;

Wiener Salonblatt 1883;

Wiener Theaterzeitung 1882, 1883, 1885;

Znaimer Wochenblatt 1886;

Další vydané prameny

Allerneueste Königinhofer Handschrift. Tschechische Geschichten aus Tausend und einer Nacht. Nejnovější rukopis Královédvorský, Düsseldorf 1890.

Ludwig ANZENGRUBER, *Farář z Podlesí. Obraz ze života ve 4 jednáních*, přel. Josef Jiří Stankovský, Praha 1871.

Jakub ARBES, *K. V. Šembera contra J. S. Skrejšovský*, in: *týž, Z ovzduší politiky*, Praha 1957.

Jakub ARBES, *Pláč koruny české neboli Persekuce lidu českého 1868–1873*, Praha 1894.

Beamten-Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen, Hg. Johann F. Procházka, Prag 1887.

[Charlotte BIRCH-PFEIFFER], *Sirotek lowoodský* [Die Waise aus Lowood]. Činohra ve dvou odděleních a čtyřech jednáních, s volným použitím románu *Currera Bella* [Charlotte Brontë] od Karol. Birch-Pfeifferové přeložil J. V. Lomnický, Praha 1890.

Böhmens land- und lehentäflicher Grundbesitz, Hg. Johann F. Procházka, Prag 1877.

Der Böhmisches Grossgrundbesitz, Hg. Johann H. Jechl, Prag 1874.

Gustav BONDI, *Mein erstes Theaterjahr, Tagesbote* (Brünn), roč. 82, 1932, č. 429, s. 7.

[Albert Emil BRACHVOGEL], *Narcis, drama v pateru jednání od Brachvogla*, přeložil J. J. Kolár, Praha 1859.

Bruno BREHM, *Ein Graf spielt Theater, (Ein Schloß in Böhmen). Ein heiterer Roman*, Karlsbad – Drahowitz – Leipzig 1930.

Bruno BREHM, *Heimat in Böhmen*, Salzburg 1951.

Eduard BREHM, *Chiesch, ein Beitrag zu Ortskunde*, Chiesch 1903, s. 88–89; SOkA Karlovy Vary, f. AM Chyšé.

Micu COUDENHOVE-KALERGI, *Paměti hraběnky*, ed. Zdeněk Procházka, Poběžovice 2014.

anon., In der Tschamara, *Budweiser Kreisblatt*, roč. 50, 1901, č. 49, s. 1–2.

Karel ČAPEK, *Starý hrabě*, *Lidové noviny* 30. 7. 1925.

Karel ČAPEK, *Starý vlastenec*, *Lidové noviny* 25. 3. 1934.

Jan ČEP – Jan ZAHRADNÍČEK, *Korespondence I. a II. (rejstřík)*, ed. Mojmír Trávníček, Praha 1995.

Deutscher Bühnen-Almanach, Herausgeben von A. Entsch, 40. Jahrgang, Berlin 1876.

Deutscher Bühnen-Almanach, Hg. von A. Entsch, 41. Jg., Berlin 1877.

Deutscher Bühnen-Almanach, Hg. von A. Entsch, 42. Jg., Berlin 1878.

Deutscher Bühnen-Almanach, Hg. von A. Entsch, 43. Jg., Berlin 1879.

Deutscher Bühnen-Almanach, Hg. von A. Entsch, 44. Jg., Berlin 1880.

Deutscher Bühnen-Almanach, Hg. von A. Entsch, 45. Jg., Berlin 1881.

Deutscher Bühnen-Almanach, Hg. von A. Entsch, 46. Jg., Berlin 1882.

Deutscher Bühnen-Almanach, Hg. von A. Entsch, 47. Jg., Berlin 1883.

Deutscher Bühnen-Almanach, Hg. von A. Entsch, 48. Jg., Berlin 1884.

Deutscher Bühnen-Almanach, Hg. von A. Entsch, 49. Jg., Berlin 1885.

Deutscher Bühnen-Almanach, Hg. von A. Entsch, 50. Jg., Berlin 1886.

Václav DURYCH, *Dva dopisy Jaroslava Durycha Janu Zahradníčkovi*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity, D 43, 1996, s. 165–170.

Václav DURYCH, *Vzpomínky na mého otce*, Olomouc 2001.

Marie von EBNER-ESCHENBACH, *Má dětská léta: životopisné črty*, Brno 2005.

Johann Wolfgang GOETHE, *Faust. 1. díl*, přel. Otokar Fischer, Praha 1973.

Eduard GRÉGR, *Denník I-II*, ed. Zdeněk V. Tobolka, Praha 1908–1914.

Karl GUTZKOW, *Uriel Acosta. Trauerspiel*, Leipzig 1853.

Jan HERBEN, *Knihy vzpomínek*, Praha 1936.

Josef HOLEČEK, *Česká šlechta*, Praha 1918.

Albína HONZÁKOVÁ, *Z dětského světa*, Listy starohradské kroniky. Kulturně-místopisný časopis pro Staré Hrady a okolí, roč. 22, 1999, č. 1 (nepaginováno).

anon., *Das Testament eines Sonderlings. Die Kinder des Grafen Lažansky*, *Illustriertes Wochenblatt für Stadt und Land* (Budweis), roč. 6, 1930, č. 37, s. 1–4. (přetištěno pod tímž názvem, *Pilsner Tagblatt*, roč. 32, 7. 1. 1931, č. 8, s. 3).

Alois JOHN, *Zur Geschichte des Stadttheaters*, in *Franzensbader Stadttheater 1928*. Festschrift zum 60 jährigen Jubiläum des Franzensbader Stadttheaters, Franzensbad 1928.

J. E. Korn [Josef KOHN], *Vzpomínka na volbu před dvacíti léty*, *Máj*, roč. 6, 1907, č. 4, s. 58–61.

Eva KRÖSCHLOVÁ, *Sbližování těla s duší aneb Za osvobozeným tancem II*, *Divadelní noviny*, publikováno on-line 4. 4. 2014.

Josef KUFFNER, Feuilleton, *Národní listy*, roč. 27, 23. 8. 1887, č. 230, s. 1.

Die landesfürstliche Pfarrkirche zum heil. Johann von Nepomuk in der Praterstrasse in Wien, Realis [Gerhard Dützele von Coeckelberghe], Wien 1846.

anon. [Leopold LAŽANSKÝ], *Von der böhmischen Anglücksstätte*, *Salzburger Chronik für die Stadt und Land*, roč. 8, 1872, č. 66, s. 371–372.

Bohumír LIFKA, *Moravské léto F. X. Šaldy ve Starém Hobzí 1912*, Dačice 1971.

Neuer Theater Almanach, Hg. von der Genossenschaft Deutscher Bühnen Angehöriger, 3. Jahrgang, Berlin 1892.

Politické programy českých národních stran 1860–1890, ed. Pavel Cibulka, Praha 2000.

Josef PEKAŘ, *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy*, Praha 1923.

Mayer von ROSENAU, *Gedenkschrift eines verdienstvollen Wiener Bürgers Franz Edler von Mack, Hofjuwelier der Kaiserin Maria Theresia und seine Bedeutung für Kalksburg, Mauer und Umgebung*, Alzgersdorf bei Wien 1904.

Joseph ROTH, *Pochod Radeckého. Kapucínská krypta*, Praha 1986.

Carl Albert SACHSE, *Beitrag zur Theateragentur-Frage*, Wien 1873.

Služební řád pro členy Hraběcího zámeckého divadla Leopolda Lažanského v Chyši (1879), edice a překlad Berenika Zemanová Urbanová, Praha 2017, on-line: [Studie a dokumenty k dějinám divadla – Divadelní Encyklopedie \(idu.cz\)](#)

Bedřich SMETANA, *Korespondence II*, eds. Olga Mojžíšová – Milan Pospíšil – Jana Vojtěšková – Jiří K. Kroupa, Praha 2020.

William SHAKESPEARE, *Jak se vám líbí?* přel. E. A. Saudek, Praha 1962.

Special Orts-Repertorium von Böhmen. Podrobný seznam míst v Čechách, Hg. Alfred Hödler, Wien 1885.

Statistische Nachweisungen über den land- und lehentäflichen Grundbesitz im Königreiche Böhmen, Hg. von Johann J. Jechl, Prag 1868.

Karel STLOUKAL, *Historie mého života. Skutečnost poněkud zbásněná*, ed. Milan Stloukal, Praha 2012.

Paul STZEMCHA, *Die Olmützer Dichterschule*, in: Zeitschrift des deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens, roč. 12 (1908), s. 278; roč. 14 (1910), s. 50. s. 793.

František Adolf ŠUBERT, *Dějiny samostatnosti českého divadla v Praze*, díl III., *Dějiny Národního divadla v Praze 1883–1900*, Praha 1910.

Marie ŠULCOVÁ, *Karel Čapek v Chýších*, Literární noviny, roč. 15, 1966, č. 32, s. 4.

Marie ŠULCOVÁ, *Kruh mého času*, Plzeň 1989.

Růžena SVOBODOVÁ, *Barvy Jugoslávie. Obrázky z cest 1911*, Praha 1920.

Statistik und Beamten-Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen, Hg. Ignaz Tittel, Prag 1881.

Topografisch-statistischer Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen, Hg. Johann F. Procházka, Prag 1880.

Topografisch-statistischer Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen, Hg. Johann F. Procházka, Prag 1891.

František Ladislav TURNOVSKÝ, *Paměti starého vlastence*, Praha (vyd. po 1900).

Úplný místopisný slovník Království českého, vyd. Václav Kotyška, Praha 1895.

Eine Unterredung mit Graf Lazansky (Neuhof), in: *Wiener Allgemeine Zeitung* 5. 10. 1887, č. 2731, s. 2.

Josef C. WIESER, *Chronik des Hauses der Grafen Lažanzky*, Brünn 1860.

Adolf WILDBRANDT, *Mladá láska. Veselohra o jednom jednání*, přel. František Zásnecký, Praha 1903.

Literatura

Pavel AMBROS, *Obnova Tovaryšstva Ježíšova v českých zemích po roce 1773 jako součást kulturních dějin*, in: *Jezuité a Klementinum*, eds. Alena Richterová – Ivana Čornejová, Praha 2006, s. 21–28.

Antonín BARTUŠEK, *Zámecká a školní divadla v českých zemích*, Český Krumlov 2010.

Alena BARVÍKOVÁ, *Chov psů v Čechách v letech 1848–1918*, Historický ústav Filosofické fakulty, Pedagogická fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2010.

Zdeněk BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, České Budějovice 2005.

Zdeněk BEZECNÝ, *Šlechta v české společnosti druhé poloviny 19. a počátku 20. století*, in: JUDr. Václav Kounic a jeho doba, s. 157–164.

Zdeněk BEZECNÝ – Milena LENDEROVÁ, *Několik poznámek k proměnám elit v Čechách*, in: *Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka*, eds. Milena Lenderová – Zdeněk Bezecný – Jiří Kubeš, České Budějovice 2003, s. 19–26.

Lena BLESSIG, *Das deutsche Theater im Spiegel des Theaterromans des 19. Jahrhunderts*, Berlin 2010.

Jiří BOŘECKÝ – Pavel POLICAR, *Dějiny Batelova II*, Batelov 2001.

Frank BOSCH, *Öffentliche Geheimnisse. Skandale, Politik und Medien in Deutschland und Großbritannien 1880–1914*, München 2009.

Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století, eds. Pavla Vošahlíková – Milan Řepa, Praha 1997.

Kazimierz BRAUN, *Druhá divadelní reforma?*, Praha 1993.

Oscar G. BROCKETT, *Dějiny divadla*, Praha 1999.

Brno Vídni, Vídeň Brnu. Zemské metropole a centrum říše v 19. století, eds. Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř, Brno 2008.

Alena BUDÍKOVÁ, *Výchova šlechtice v první polovině 19. století*, in: *Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice*, 9, Pardubice 2003, s. 89–124.

Anette BÜHLER-DIETRICH, *Theater und Psychiatrie im 19. Jahrhundert*, Tübingen 2012.

John W. BURROW, *Krise rozumu. Evropské myšlení 1848–1914*, Brno 2004.

Roger CAILLOIS, *Hry a lidé*, Praha 1998.

Ivo CERMAN, *Šlechtická kultura v 18. století. Filosofové, mystici, politici*, Praha 2011.

Jan CÍSAŘ, *Přehled dějin českého divadla*, Praha 2006.

Gary B. COHEN, *Němci v Praze 1861–1914*, Praha 2000.

Françoise COBLENCOVÁ, *Dandysmus. Povinnost pochybnosti*, Praha 2003.

Monika CRHOVÁ, *Brněnský spolek Vesna v letech 1870–1920, jeho činnost a cíle na poli ženské otázky*, diplomová práce, Masarykova univerzita, filosofická fakulta, Historický ústav, Brno 2010.

Anna ČERMÁKOVÁ, *Vývoj a organizace majetkové držby roudnických Lobkoviců od roku 1920 do jejího zániku*, in: Sborník archivních prací 22, č. 1, Praha 1972, s. 412–431.

Divadlo v české kultuře 19. století, Sborník symposia pořádaného Ústavem teorie a dějin umění ČSAV ve spolupráci s Národní galerií v Praze u příležitosti 3. ročníku Smetanova festivalu v Plzni ve dnech 10. – 12. března 1983, ed. Milena Freimanová, Praha 1985.

Dějiny českého divadla III. Činohra 1848–1918, eds. František ČERNÝ – Ljuba KLOSOVÁ, Praha 1977.

Anke DETKEN – Anja SCHONLAU, *Das Rollenfach – Definition, Theorie, Geschichte*, in: *Rollenfach und Drama*, eds. Anke Detken – Anja Schonlau, Tübingen 2014, s. 7–32.

Deutschsprachiges Theater in Prag. Begegnungen der Sprachen und Kulturen, eds. Alena Jakubcová – Jitka Ludvová – Václav Maidl, Prag 2001.

Bastian DEWENTER – Hans-Joachim JAKOB, *Theatergeschichte als Disziplinierungsgeschichte? Zur Theorie und Geschichte der Theatergesetze des 18. und 19. Jahrhunderts*, Heidelberg 2018.

Roman DUB, *Teorie elity (Filosofické zdroje)*, in: Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka, eds. Milena Lenderová – Zdeněk Bezecný – Jiří Kubeš, České Budějovice 2003, s. 43–68.

Judith EISERMANN, *Josef Kainz – Zwischen Tradition und Moderne. Der Weg eines epochalen Schauspielers*, München 2010.

Mircea ELIADE, *Mýtus o věčném návratu*, Praha 2019.

Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století, ed. Milena Lenderová, Praha 2002.

Eugen FINK, *Hra jako symbol světa*, Praha 1993.

Erika FISCHER-LICHTE, *Dejiny drámy*, Bratislava 2003.

Erika FISCHER-LICHTE, *Estetika performativity*, Mníšek pod Brdy 2011.

Martin FRANC – Luboš VELEK, *Karikatura jako historický pramen*, in: Problémy studia moderních a soudobých dějin, eds. Jana Čechurová – Jan Randák, Praha 2014, s. 360–385.

Bruce M. GARVER, *The Young Czech party 1874–1901 and the emergence of a multi-party system*, Massachusetts 1978.

Clifford GEERTZ, *Interpretace kultur. Vybrané eseje*, Praha 2000.

Jan GALANDAUER, *František kníže Thun, místodržící českého království*, Praha – Litomyšl 2007.

Jiří GEORGIEV, *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, Praha 2011.

Eagle GLASSHEIM, *Urození nacionalisté. Česká šlechta a národní otázka v 1. pol. 20. stol.*, Praha 2012.

Erwing GOFFMAN, *Všichni hrajeme divadlo*, Praha 1999.

Růžena GREBENÍČKOVÁ, „*Nesouměřitelný výtvar*“, in: *Kniha o Faustovi*, ed. Jiří Pokorný, Praha 1982.

Jan HALADA, *Lexikon české šlechty (erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti)*, Praha 1992.

Brigitte HAMANNOVÁ, „*Moje milá, dobrá přítelkyně.*“ *Milostný vztah císaře Františka Josefa I. a herečky Kateřiny Schrattové*, Praha 2000.

Margita HAVLÍČKOVÁ – Sylva PRACNÁ – Jiří ŠTEFANIDES, *Německojazyčné divadlo na Moravě a ve Slezsku*, 3 svazky, Olomouc 2011, 2013, 2014.

Zdeněk HAZDRA, *Mostem mezi dvěma světy. Osud Antonína hraběte Bořka-Dohalského z Dohalic – šlechtice, kněze a vlastence (1889–1942)*, Praha 2012.

Zdeněk HAZDRA, *Šlechta ve službách Masarykovy republiky*, Praha 2015.

Herzog Georg II. von Sachsen-Meiningen (1826–1914). Kultur als Behauptungsstrategie?, eds. Maren Goltz – Werner Greiling – Johannes Mötsch, Köln 2015.

Jiří HILMERA, *Direktoři a úřady*, in: *O divadle 2008*, ed. Jiří Štefanides, Olomouc 2009, s. 203–206.

Milan HLAVAČKA a kol., *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době I. – II.*, Praha 2016.

Milan HLAVAČKA, *Parlament jako divadlo světa*, in: *Umění a civilizace jako divadlo světa. Sborník z 11. symposia k problematice 19. století pořádaného Ústavem pro hudební vědu ČSAV v rámci Smetanovských dnů v Plzni ve dnech 14. – 16. března 1991*, eds. Marta Ottlová – Milan Pospíšil, Praha 1993, s. 41–44.

Milan HLAVAČKA, *Zlatý věk české samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářství, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913*, Praha 2006.

Radek HOLCEPL, *Šlechtic a lov. Příklady hlubockých Schwarzenbergů v letech 1848–1914*, diplomová práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, Historický ústav, České Budějovice 2010.

Eva HRACHOVCOVÁ, *Šlechtické sňatky v druhé polovině 19. století*, diplomová práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, Historický ústav, 2007.

Miroslav HROCH, *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*, Praha 1999.

Johan HUIZINGA, *Homo ludens. O původu kultury ve hře*, Praha 1971.

Johan HUIZINGA, *Podzim středověku*, Praha 1999.

Daniel HUPKO, *Manžel a otec, hospodář a podnikatel: příklad Jozefa Pállfyho*, in: *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepce, metody, perspektivy*, s. 100–109.

Hans Peter HYE, *Zum Vereinswesen in der Habsburgermonarchie*, in: *Organisierte Privatinteressen. Vereine in Österreich*, eds. Emil Brix – Rudolf Richter, Wien 2000.

Lynda G. CHRISTIAN, *Theatrum mundi. History of an Idea*, Oxford 1987.

Das 19. Jahrhundert und seine Helden. Literarische Figuration des (Post-)Heroistischen, eds. Jesko Reiling – Carsten Rhode, Bielefeld 2011.

Hans-Joachim JAKOB – Bastian DEWENTER, *Theater und Publikum in Autobiographien, Tagebüchern und Briefen des 19. und 20. Jahrhunderts*, Heidelberg 2016.

Alfred JAVORIN, *Pražské arény. Lidová divadla pražská v minulém století*, Praha 1958.

Petra JEŽKOVÁ, *Obležen národem dramatiků. Jan Lier (1852–1917)*, Praha 2014.

JUDr. Václav Kounic a jeho doba, eds. Jiří Malíř – Martin Rája, Brno 2009.

M. KAUFMANN, *Musikgeschichte des Karlsbader Stadttheaters*, Karlsbad 1932.

Heinz KINDERMANN, *Theatergeschichte Europas, VII. Band Realismus*, Salzburg 1965.

Pavel KLADIWA, *JUDr. Václav Kounic v poslanecké sněmovně říšské rady*, in: *JUDr. Václav Kounic a jeho doba*, s. 91–102.

Josef KNAP, *Umělcové na pouti. České divadelní společnosti v 19. století*, Praha 1961.

Josef KNAP, *Zöllnerové. Dějiny divadelního rodu*, Praha 1958.

Pavel KOBLASA, *Uherská šlechta v nových časech*, české Budějovice 2013.

František KONEČNÝ, *Národní garda březnická*, in: Hanuš Krakovský z Kolovrat, ed. Ludvík Fürst, Praha 1939.

Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepce, metody, perspektivy, eds. Radmila Švaříčková Slabáková – Jitka Kohoutová – Jiří Hutečka, Praha 2012.

Hermann KORTE – Hans-Joachim JAKOB – Bastian DEWENTER, *„Das böse Tier Teheaterpublikum. Zuschauerinnen und Zuschauer in Theater- und Literaturjournalen des 18. und frühen 19. Jahrhunderts*, Heidelberg 2014.

Hermann KORTE – Hans-Joachim JAKOB – Bastian DEWENTER, *Medien der Theatergeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts*, Heidelberg 2015.

Hermann KORTE – Hans-Joachim JAKOB, *„Das Thetaer gleich einem Irrenhause“. Das Publikum im Theater des 18. und 19. Jahrhundert*, Heidelberg 2012.

Jan KŘEN, *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005.

Bohumil KŘÍŽ – Čestmír BENEŠ, *Historie výskytu pravých neštovic v českých zemích od poloviny 19. století do současnosti*, in: Zprávy z epidemiologie a mikrobiologie, SZÚ, Praha 2010, 19 (1–2), s. 34.

Klára KUBEŠOVÁ, *Kněžna Vilemína ze Schwarzenbergu, rozená z Öttingen-Wallersteinu (1833–1910). Obraz šlechtičny v druhé polovině 19. století*, in: Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice, série C, Fakulta humanitních studií, Pardubice 2003.

Ludmila KYBALOVÁ, *Od empiru k druhému rokoku. Dějiny odívání*, Praha 2004.

Nic LEONHARDT, *Piktoral-Dramaturgie: Visuelle Kultur und Theater im 19. Jahrhundert (1869–1899)*, Bielefeld 2007.

Małgorzata LEYKO, *Teatr masowy – Teatr dla mas*, Łódź 2011.

Bohumír LIFKA, *Moravské léto F. X. Šaldy ve Starém Hobzí 1912*, Dačice 1971.

Marion LINHARDT, *Indigenous and imported elements in late-nineteen-century Viennese theatre: the Theater in der Josefstadt from Gründerzeit to Jahrhundertswende*, in: Austrian studies, vol. 16, From „Ausgleich“ to „Jahrhundertwende“: Literature and Culture, 1867–1890 (2008), s. 69–86.

Marion LINHARDT, *Inszenierung der Frau – Frau der Inszenierung. Operette in Wien zwischen 1865 und 1900*, Tutzing 1997.

Marion LINHARDT, *Residenzstadt und Metropole. Zu einer kulturellen Topographie des Wiener Unterhaltungstheaters (1858–1918)*, Tübingen 2006.

Marion LINHARDT, *Verwandlung – Verstellung – Virtuosität. Die Soubrette und die komische Alte im Theater des 19. Jahrhunderts*, in Rollenfach und Drama – Europäische Theaterkonvention im Text, eds. Anke Detken – Anja Schonlau, Tübingen 2014, s. 181–196.

Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999.

Milena LENDEROVÁ, *Kulturní dějiny? Kulturní dějiny!*, *Theatrum historiae* 2, 2007, s. 7–26.

Milena LENDEROVÁ, *Tragický bál. Život a smrt Pavlíny ze Schwarzenbergu*, Praha – Litomyšl 2005.

Milena LENDEROVÁ – Tomáš JIRÁNEK – Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, Praha 2010.

Jitka LUDVOVÁ, *Až k hořkému konci. Pražské německé divadlo 1845–1945*, Praha 2012.

Jitka LUDVOVÁ, *Pracovní řád pražského německého divadla*, in: *Divadelní revue*, roč. 18, č. 3 (2007), s. 82–85.

Vladimír MACURA, *Znamení zrodu a České sny*, ed. Kateřina Piorecká, Praha 2015.

Bernd MAHL, *Goethes Faust auf der Bühne (1806–1998). Fragment – Ideologiestück – Spieltext*, Berlin – Heidelberg 1998.

Jakub MACHEK, *Počátky populární kultury v českých zemích. Tištěná média a velkoměstská kultura kolem roku 1900*, Příbram 2017.

Jiří MALÍŘ, *Historická šlechta a občanská politika: poslanci konzervativní šlechty zvolení na Moravě mimo velkostatkářskou kurii*, in: *JUDr. Václav Kounic a jeho doba*, s. 183–222.

Irving MASSEY, *Philo-Semism in Nineteenth-Century German Literature*, Tübingen 2000.

Petr MAŠEK, *Knižní sbírky hrabat Lažanských z Bukové*, in: *Sborník Národního muzea v Praze*, sv. XXXII., 1987, sv. 3, s. 1–15.

Petr MAŠEK, *Modrá krev. Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*, Praha 1999.

Petr MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti I (A–M)*, Praha 2008.

Arno J. MAYER, *Adelsmacht und Bürgertum. Die Kreise der europäischen Gesellschaft 1848–1914*, München 1988.

Ralph MELVILLE, *Adel und Revolution in Böhmen. Strukturwandel von Herrschaft und Gesellschaft in Österreich um die Mitte des 19. Jahrhundert*, Mainz 1998.

Martina MUSILOVÁ, *Teatralita veřejných událostí – uvedení do problematiky*, in: *Theatralia* 2014, roč. 17, č. 1, s. 9–24.

Martina MUŽÁTKOVÁ, *Právní úpravy divadelní činnosti*, bakalářská práce, Masarykova univerzita, fakulta filosofická, Brno 2015.

Marie MŽYKOVÁ – Petr MAŠEK – Stanislav KASÍK, *Lobkowiczové. Dějiny a genealogie rodu*, České Budějovice 2002.

Nacionalizace společnosti v Čechách 1848–1914, eds. Kristina Kaiserová – Jiří Rak, Ústí nad Labem 2008.

Německojazyčné divadlo na Moravě a ve Slezsku I.–III., eds. Margita Havlíčková – Sylva Pracná – Jiří Štefanides, Olomouc 2011–2014.

Vojtěch NOVOTNÝ, *Obnovení pražské rezidence*, in: *Jezuité (bulletin řádu)*, 3/2016, roč. 25, s. 5–7.

Luboš PÁŤAL, *Česká šlechta ve druhé polovině 19. století. Šlechtický velkostatek v Čechách na přelomu věků: analýza ekonomických poměrů tří aristokratických rodů*, disertační práce, Filosofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze, Ústav českých dějin, Praha 2013.

Jan PELANT, *Erby české a moravské šlechty*, Praha 2013.

Kamil PODRUŽEK – Vilém ZÁBRANSKÝ a kol., *Katalog výstavy Milešov ve středověku a raném novověku. (Milešov: historie, kulturní památky a jejich dokumentace)*, Ústí nad Labem 2015.

Jindřich POKORNÝ, *Kniha o Faustovi*, Praha 1982.

Jan PÖMERL, *Zámecká divadla v Čechách a na Moravě*, in: *Divadelní revue 1992*, č. 4, s. 3–24.

Jana PŠENIČKOVÁ, *Statistické přehledy velkostatků v Čechách v období kapitalismu*, *Sborník archivních prací* 38, 1988, s. 553–567.

Jaroslav PURŠ, „*Chabrusové*“ *volby do Českého zemského sněmu v dubnu 1872*, Praha 1951.

Robert B. PYNSENT, *Pátrání po identitě*, Praha 1996.

Račte vstoupit do divadla (katalog k výstavě *Cesta k divadlu. Vývoj metodiky a specifických nástrojů pro uchování, exploataci a zpřístupnění historických divadelních cedulí se zvláštním zřetelem ke sbírkovým fondům Národního muzea v Praze a Moravského zemského muzea v Brně*), ed. Jitka Ludvová, Praha 2019.

Martin RÁJA, *Život JUDr. Václava Kounice*, in: *JUDr. Václav Kounic a jeho doba*, s. 17–30.

Jiří RAK, *Bývali Čechové... (české historické mýty a stereotypy)*, Jinočany 1994.

Jan RANDÁK, „*Kočičiny*“. *Neoblíbení a hlas ulice*, in: *Opomíjení a neoblíbení v české kultuře 19. století*, eds. T. Petrasová – H. Lorencová, Praha 2007, s. 68–75.

Jan RANDÁK, *Symbolické chování v revoluci 1848: revoluční móda*, *Český lid* 93, č. 1, 2006, s. 49–69.

Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století, ed. Milan Vojáček, Praha 2007.

Rollenfach und Drama, eds. Anke Detken – Anja Schonlau, Tübingen 2014.

Jan ROUBAL, *Několik slov o pár stránkách (z) německé divadelní teorie*, in: *Souřadnice a kontexty divadla. Antologie současné německé divadelní teorie*, ed. týž, Praha 2005, s. I–XIII.

Robert SAK – Zdeněk BEZECNÝ, *Dáma z rajskeho ostrova. Sidonie Nádherná a její svět*, Praha 2000.

August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze XIII. Plzeňsko a Loketsko*, Praha 1998.

Jiří SEHNAL, *Hudební život v Manětíně v první polovině 18. století*, in: *Opus musicum*, 5/9 1969, s. 147–154.

Lilian SCHACHERL, *Die Komödianten-Karren kommt*, München 1967.

Peter SCHMITT, *Schauspieler und Theaterbetrieb: Studien zur Sozialgeschichte des Schauspielstandes im deutschsprachigen Raum 1700–1900*, Tübingen 1990.

Hermann SCHWEDES, *Musikanten und Comödianten – eines Pack wie das andere. Die Lebensformen der Theterleute und das Problem ihrer bürgerlichen Akzeptanz*, Bonn 1993.

Skandalen zwischen Moderne und Postmoderne, eds. Andres Gelz – Dietmar Hüsler – Sabine Russ-Satar, Berlin 2014.

Ivona SOLČÁNIOVÁ, *Budova Horáckého divadla v Jihlavě*, magisterská diplomová práce, Masarykova univerzita, Brno 2016.

Sousedé. Česko-rakouské dějiny, eds. Václav ŠMIDRKAL – Ota KONRÁD – Hildegard SCHMOLLER, Nikolas PERZI, Praha 2019.

Hannes STEKL – Marja WAKOUNIG, *Windisch-Graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert*, Wien – Köln – Weimar 1992.

Jiří SUCHARDA, *Ohlédnutí se zpět aneb ztracené budovy města III. Stopy Itálie ve městě*, in: Hlas severu. Čtrnáctideník pro varnsdorfské občany 2018, č. 7.

Eva SUTTER, *Illegitimät und Armut im 19. Jahrhundert: ledige Mutter zwischen Not und Norm*, in: Schweizerische Gesellschaft für Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Band 7, 1989, s. 43–53.

Markéta ŠÍBALOVÁ, *Maxmilián Ervín Lobkowitz, biografie diplomata. Potomek šlechtického rodu ve státní správě*, bakalářská práce, Univerzita Karlova v Praze, Filosofická fakulta, katedra archivnictví a pomocných věd historických, Praha 2009.

Jiří ŠTAIF, *Česká národní mentalita 19. století v kontextu sociálních dějin*, in: Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka, eds. Milena Lenderová – Zdeněk Bezcený – Jiří Kubeš, České Budějovice 2003, s. 69–92.

Jiří ŠTAIF, *Modernizace na pokračování. Společnost v českých zemích (1770–1918)*, Praha 2020.

Jiří ŠTAIF, *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830–1851*, Praha 2005.

Jiří ŠTAIF, *Společenská modernizace a česká intelektuální elita v 19. století. (Několik úvah na dané téma)*, in: Blümová D. – Jiroušek, B. (eds.), Čas moderny, České Budějovice 2006, s. 10–26.

Jan ŠTĚPÁNEK, *Alžběta Lažanská-Pálffy a její svět: příspěvek k prosopografii uherské šlechty v Čechách*, in: Res Pálffyana. Příspěvky k dějinám rodu Pálffyovců, ed. Daniel Hupko, Bratislava 2018, s. 167–175.

Jan ŠTĚPÁNEK, *Rod Lažanských ve vztahu k uměleckému prostředí českých zemí*, disertační práce FF UK, Praha 2017.

Radmila ŠVARŤÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Mýtus šlechty u nás a v nás, Paměť a šlechta dvacátého století*, Praha 2012.

Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století*, Praha 2007.

Walther TAUFAR, *Das deutschsprachige Theater in Marburg an der Drau. Typologie eines Provinztheaters*, disertace, Universität Wien, Wien 1982.

Werner TELESKO, *Kulturraum Österreich. Die Identität der Regionen in der bildenden Kunst des 19. Jahrhundert*, Wien – Köln – Weimar 2008.

Oscar TEUBER, *Geschichte des Prager Theaters. Von den anfängen bis auf die neueste Zeit*, I.–III., Prag 1883–1887.

Philipp THER, *Národní divadlo v kontextu evropských operních dějin. Od založení do první světové války*, Praha 2008.

Tatjana TÖNSMEYER, *Der böhmische Adel zwischen Revolution und Reform, 1848–1918/21. Ein Forschungsbericht*, in: *Geschichte und Gesellschaft*, 32 Jahrg., s. 364–384.

Gertrud TRÄGER, *Denkmäler in Egerland Kreis Luditz, eine Topographie*, Eichstätt 1993.

Dalibor TUREČEK, *Rozporuplná sounáležitost. Německojazyčné kontexty obrozenského dramatu*, Praha 2001.

Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982.

Otto URBAN, *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám české společnosti v 19. století*, Praha 2003.

Otto URBAN, *Schmerlingovo divadlo – politika jako divadlo*, in: *Divadlo v české kultuře 19. století*, Praha 1985, s. 44–52.

Peter URBANITSCH, *Bezirkshauptmänner in Böhmen zwischen Nation und Staat (an Hand Wiener Quellen)*, in: *Úředník sluhou mnohá pánů?*, s. 11–42.

Berenika URBANOVÁ, *Theatrum mudi – divadlo jako interpretace světa (kulturologická analýza)*, diplomová práce, Katedra teorie kultury (kulturologie), Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2009.

Úředník sluhou mnohá pánů? Nacionalizace a politizace veřejné správy ve střední Evropě 1848–1948, ed. Martin Klečacký, Praha 2018.

Luboš VELEK, *Aristokrat demokratem: Václav hrabě Kounic a česká politika 1883 až 1897*, in: JUDr. Václav Kounic a jeho doba, s. 59–90.

Luboš VELEK, *Národní strana svobodomyšlná (mladočeská) 1889–1907. Příspěvek k dějinám politického stranictví v habsburské monarchii v období procesu politické modernizace*, disertační práce FF UK, Praha 2004.

Velké dějiny zemí koruny české, svazek XII.a, 1860–1890, hlava I., Michael BOROVIČKA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA – Pavel BĚLINA, Praha – Litomyšl 2012.

Vídeňské lidové divadlo od Hanswursta Stranitzkého k Nestroyovi, eds. Josef BALVÍN – Jindřich POKORNÝ – Adolf SCHERL, Praha 1990.

Velké dějiny zemí koruny české, svazek XII.a, 1860–1890, hlava I. (Michael Borovička, Jiří Kaše, Jan P. Kučera, Pavel Bělina), Praha – Litomyšl 2012.

Radomír VLČEK, *Václav Kounic a idea slovanské vzájemnosti*, in: JUDr. Václav Kounic a jeho doba, s. 103–118.

Jan VONDRÁČEK, *Počátky českých kočujících divadelních společností X.*, in: Budivoj (České Budějovice), 10. 7. 1914.

Josef C. WIESER von Mährenheim, *Chronik des Hauses der Grafen Lažanzky, Freiherren von Bukowa*, Brünn 1860.

W. E. YATES, *Continuity and discontinuity in Viennese theatrical life from 1860s to the turn of the century*, in: *Austrian Studies*, vol. 16. From „Ausgleich“ to „Jahrhundertwende“: *Literature and Culture 1867 – 1900*, s. 51–68.

Základní problémy studia moderních a soudobých dějin, eds. Jana Čechurová – Jan Randák, Praha 2014.

Berenika ZEMANOVÁ URBANOVÁ, *Hrabě hraje divadlo. Zámecké divadlo Leopolda II. Lažanského v Chyši*, *Dějiny a současnost. Kulturně historická revue* 41, č. 6, 2019, s. 14–17.

Berenika ZEMANOVÁ, *Hrabě Leopold Lažanský profesionálním divadelníkem (k problematice německojazyčného provinčního divadla druhé poloviny 19. století)*, *Divadelní revue* 6, č. 2, 2020, s. 7–27.

Berenika ZEMANOVÁ URBANOVÁ, *Případ divadelní ředitelky Laury Kalistové*, in: *Jak se u nás podvádělo: za monarchie i republiky*, eds. Marie Jílková – Marie Macková – Eliška Valová, Pardubice 2019, s. 175–186.

Marcela ZEMANOVÁ, *František Thun-Hohenstein (1809–1870). Biografie šlechtice v kontextu proměn společnosti 19. století*, disertační práce, Katedra historie Filosofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 2017.

Hana ZIMMERHAKLOVÁ, *Stavovské divadlo a společnost 1798–1888*, disertační práce, Univerzita Karlova, Filosofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin, Praha 2011.

Jan ŽUPANIČ, *Nová šlechta rakouského císařství*, Praha 2006.

Slovníky

Adelslexicon des österreichischen Kaisertums 1804–1918, Peter Frank-Döfering, Wien 1989.

Almanach českých šlechtických a rytířských rodů 2026, Karel Vavřínek, Praha 2016.

Allgemeine Deutsche Biographie, Leipzig 1875–1912.

Biografický slovník archivářů českých zemí, eds. Jaroslava Hoffmanová – Jana Pražáková, Praha 2000.

Biografický slovník českých zemí, Praha 2004–2020.

Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918, Jiří Malíř a kol., Brno 2012.

Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Constantin Wurzbach, Wien 1856–1891.

Biographisches Verzeichnis für Theater, Tanz und Musik. Fundstellennachweis aus deutschsprachigen Nachschlagewerken und Jahrbüchern, Paul S. Ulrich, Band 1 (A–L), Band 2 (M–Z), Berlin 1997.

Česká činohra 19. a začátku 20. století. I.–II., ed. Eva Šormová, Praha 2015.

Deutschsprachiges Theater in Tschechien (1777–1918). Dokumentation zu Topographie und Repertoire anhand von universalen Theateralmanachen und lokalen Theaterjournalen mit einem Überblick zu Zeitungen mit Theaterreferaten und deren Referenten, Hg. Paul S. Ulrich, Band I – II, Vorabdruck 16. Oktober 2018.

Divadelní slovník, Patrice Pavis, Praha 2003.

Handwörterbuch des Antisemitismus: Judenfeindschaft in Geschichte und Gegenwart. Begriffe, Theorien, Ideologien, Berlin 2010.

Historisches Lexikon Wien, Felix Czeike, Wien 1992–1995.

Hudební divadlo v Českých zemích. Osobnosti 19. století, ed. Jitka Ludvová, Praha 2006.

Internetová encyklopedie dějin Brna, <https://encyklopedie.brna.cz/>

Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918. Konstituierender Reichstag 1848–1849, Reichsrat 1861–1918. Ein biographisches Lexikon, ed. Franz Adlgasser, Wien 2014, s. 685.

Německá činohra v českých zemích 19. století, Česká divadelní encyklopedie (online), eds. Jitka Ludvová – Berenika Zemanová Urbanová, Praha 2013–2021. [Německá činohra v českých zemích v 19. století – Divadelní Encyklopedie \(idu.cz\)](#)

Neue deutsche Biographie (NDB), Berlin 1956–2021, [NDB - Neue Deutsche Biographie - Biographie-Portal - German Biography Portal - NDB-online \(badw-muenchen.de\)](#)

Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Karel Kuča, Praha 1999.

Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950 (ÖBL), Wien 2003–2020, <http://www.biographien.ac.at/>

Ottův slovník naučný, Praha 1888–1909.

Pražské paláce (encyklopedický ilustrovaný přehled), Václav Ledvinka – Bohumír Mráz – Vít Vlnas, Praha 1995.

Slovník představitelů politické správy v Čechách v letech 1849–1918, Martin Klečáček a kol., Praha 2020.

Slovník představitelů státní správy v Čechách 1850–1918, Alexandra Špiritová, Praha 1993.

Sociální a kulturní antropologie, eds. Alena Vodáková – Olga Vodáková – Václav Soukup, Praha 2000, s. 85–90.

Základní pojmy divadla. Teatrologický slovník, ed. Petr Pavlovský, Praha 2004.

Použité archivní pomůcky

Lokální a inventární katalog zámecké knihovny Chyšě I –II., zpracovala S. Heroutová 4. dubna 1973, Knihovna Národního muzea – Oddělení zámeckých knihoven.

Okresní úřad Žlutice, inventář 1848–1939, zpracovali Miroslav Sedlák a Rudolf Stránský, Karlovy Vary 1968.

Rodinný archiv Lažanských z Bukové, Chyšě (1625) 1630–1939, zpracovala Marie Mírková, Státní oblastní archiv v Plzni, EL NAD č. 160, AP 663, Klášter 2011.

Rodový archiv baronů z Bretfeld na Kronenburg 1770–1845, archivní inventář, zpracoval Antonín Cikánek, Okresní archiv v Blšanech, Blšany 1960.

Velkostatek Chyšě s příslušenstvím, inspekce účetních revisí a hlavní pokladna Lažanských, archivní inventář, zpracoval Jiří Kynčil, Státní archiv Kadaň, Zemědělsko-lesnické odd. Klášterec n. Ohří, Klášterec nad Ohří 1960.

SEZNAM OBRAZOVÝCH PŘÍLOH

1. Portrét Leopolda II. Lažanského od Josefa Rollera z roku 1891, olej na plátně
2. Hrabě Leopold I. Lažanský, moravský místodržitel, litografie Patricia Kittnera
3. Rosina hraběnka Lažanská, jeho manželka (60. léta 19. století), ateliérová fotografie
4. Devítiletý Leopold Lažanský s matkou Rosinou a slečnou Zülich
5. Cyril František Napp, opat starobrněnského kláštera, Leopoldův poručník
6. Leopold Lažanský v Kalksburgu
7. Pohled na městečko Chyšě
8. Zámek Chyšě
9. Hrabě Prokop III. Lažanský, Leopoldův strýc a poručník
10. Leopold Lažanský v době svých univerzitních studií
11. Kněžna Rosina von Wrede, dříve hraběnka Lažanská
12. Návěští k benefičnímu představení *Fausta* od J. W. Goetha v innsbruckém Národním divadle ve prospěch postavení pomníku básníka Walthera von Vogelweide s Leopoldem Lažanským v titulní roli
13. Domácí divadlo, 1872 Salzburg, Leopold Lažanský v roli sloužícího v livreji (druhá zprava), ateliérová fotografie
14. Leopold Lažanský jako farář Peter Hell (L. Anzengruber: *Der Pfarrer von Kirchfeld*), ateliérová fotografie
15. Cedule Hraběcího zámeckého divadla v Chyši, představení *Der Pfarrer von Kirchfeld* z 2. června 1879
16. Cedule Hraběcího zámeckého divadla v Chyši, představení *Faust* z 18. srpna 1879
17. Divadelní sál v Chyši
18. Pohled na městečko Chyšě se zámkem od rybníčku v židovské čtvrti
19. Zámek Chyšě začátkem 20. století, pohled od západu
20. Zámek Chyšě na začátku 20. století
21. Cedule Společnosti hraběcího zámeckého divadla v Chyši na štaci v Podbořanech, představení *Fausta* 28. 12. 1879
22. Budapeštské noviny *Saphir's Styx* s Leopoldem Neuhoffem / Lažanským na titulní straně, bez datace
23. Lažanského karikatura v „Nejnovějším rukopise královédvorském“
24. Scéna z teplického nádraží, karikatura (kasír překřtěn na biletáře)

25. Scéna z teplického nádraží, karikatura
26. Leopold Lažanský v čamaře a se skřipcem, ateliérová fotografie
27. Leopold Lažanský vjíždí jako vítězný rytíř do budovy říšské rady
28. „Jak se nynější poslanec hrabě Lažanský šminkuje na Čecha“
29. „Kde byl Český klub, když Herold a Lažanský obklopení zuřivostí germanomanů, bránili samostatnost naší?“
30. „...pracoval s vytrvalostí a sebezapřením bezpříkladným, jak se od takového sboru vážných, nezištných a věhlasných politiků ani jinak očekávati nedá.“
31. Divadelní ředitel v Mödlingu a hrabě Lažanský – Neuuhof
32. Leopold Lažanský v „národním kroji“, v němž se dostavil na dvorní ples do Hofburku, ateliérová fotografie
33. Leopold Lažanský v „národním kroji“, v němž se dostavil na dvorní ples do Hofburku, kresba
34. Leopold Lažanský s Ledou a labutí, výstřižek z novin (nedatováno)
35. Leopold Lažanský ve vycházkovém obleku, ateliérová fotografie
36. Ida von Martina, ateliérová fotografie
37. Ida von Martina s dcerou Zdenkou
38. Zdenka von Martina v klášterním internátu v Seroule
39. Zdenka von Martina v 19 letech
40. Zdenka Pachmann
41. „Ještě v osmdesáti hrála Zdenka třesoucícma se rukama na klavír.“
42. Ilka Volková
43. Ferdinand Josef Lobkowicz a Ilka Lobkowiczová, autor fotografie: František Drtikol
44. Obálka knihy *Ein Graf Spielt Theater* od Bruno Brehma
45. Busta Karla Čapka a zámek Chyšé koncem 80. let 20. století, autor fotografie: Jan Borecký
46. Zámek Chyšé, současný stav

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

1. Portrét Leopolda II. Lažanského od Josefa Rollera z roku 1891, olej na plátně

Národní památkový ústav, Ústřední odborné pracoviště Ústí nad Labem, svoz ze zámku Chyšce, depozitář Krásný Dvůr, inv. č. KD 00472

2. Hrabě Leopold I. Lažanský, moravský místodržitel, litografie Patricia Kittnera

Moravská galerie v Brně, inv. č. C870

3. Rosina hraběnka Lažanská, jeho manželka (60. léta 19. století)

Národní památkový ústav, Ústřední odborné pracoviště Ústí nad Labem, svoz ze zámku Chyšce, depozitář Krásný Dvůr, inv. č. KD 07619

4. Devítiletý Leopold Lažanský s matkou Rosinou a slečnou Zülich

Národní památkový ústav, Ústřední odborné pracoviště Ústí nad Labem, svoz ze zámku Chyšce, depozitář Krásný Dvůr, inv. č. KD 07632

5. Cyril František Napp, opat starobrněnského kláštera, jeden z Leopoldových poručníků

Moravská galerie v Brně, inv. č. 15814

6. Leopold Lažanský v Kalksburku

Národní památkový ústav, Ústřední odborné pracoviště Ústí nad Labem, svoz ze zámku Chyšce, depozitář Krásný Dvůr, inv. č. KD 06898

7. Pohled na městečko Chyšce

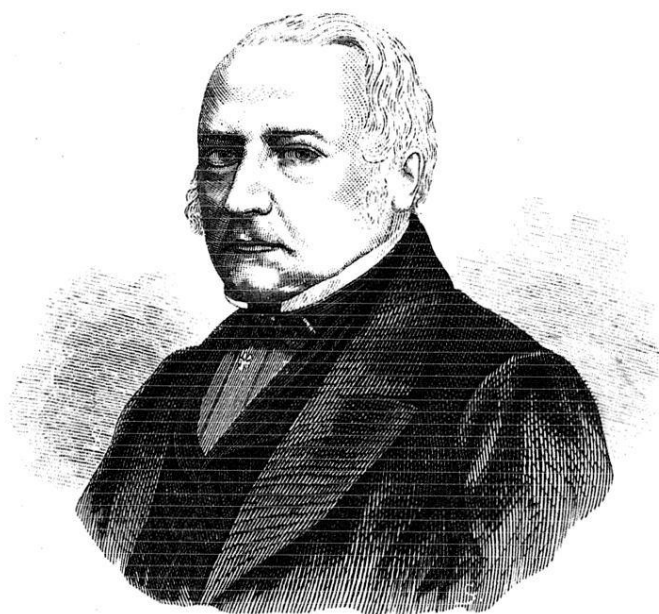
Národní památkový ústav, Ústřední odborné pracoviště Ústí nad Labem, svoz ze zámku Chyšce, depozitář Krásný Dvůr, inv. č. KD 00481

8. Zámek Chyšě

Národní památkový ústav, Ústřední odborné pracoviště Ústí nad Labem, svaz ze zámku Chyšě, depozitář Krásný Dvůr, inv. č. KD 00566

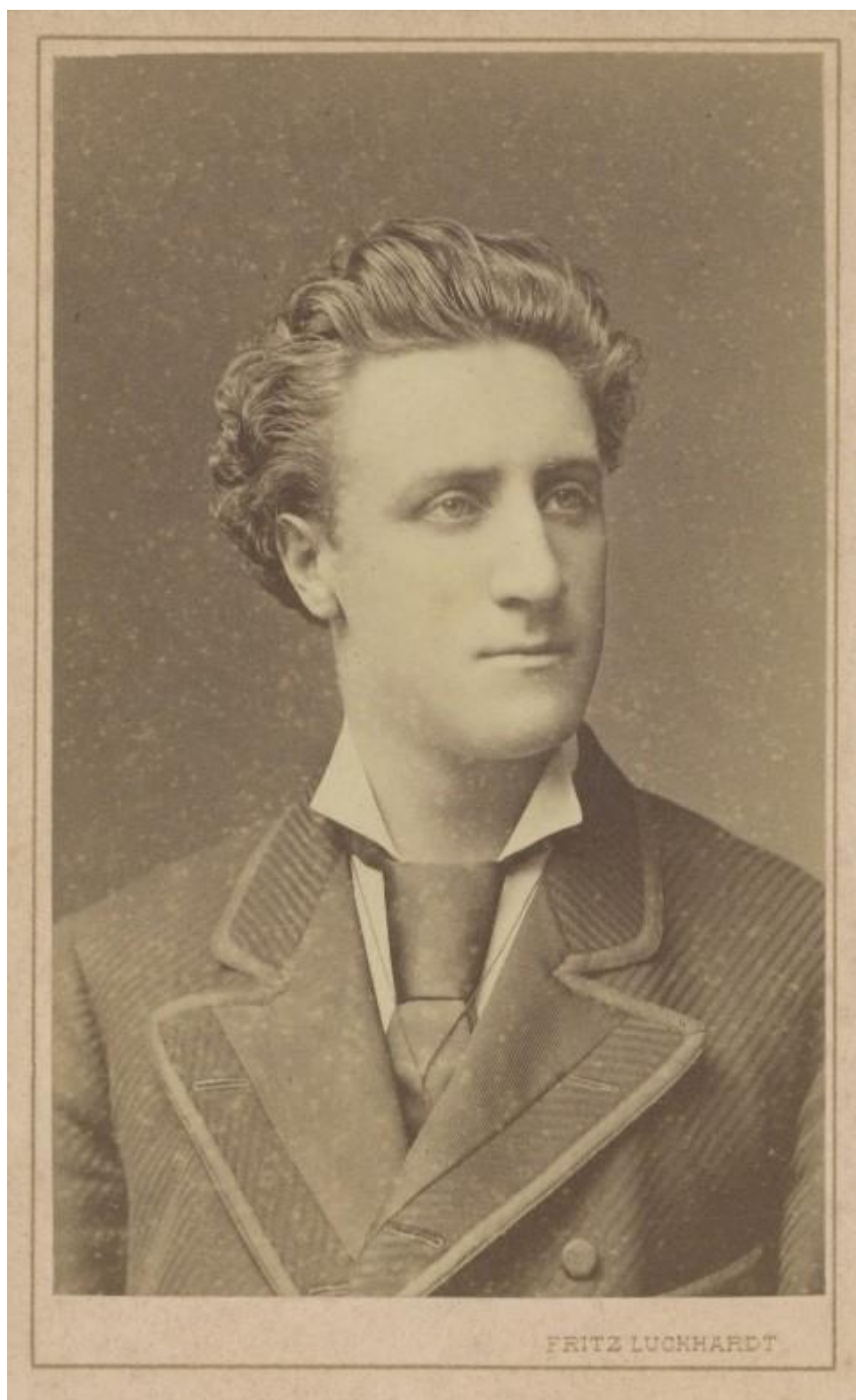
9. Hrabě Prokop III. Lažanský, Leopoldův strýc a poručík

Hrabě Prokop Lažanský.
Kraus H. Josef Scheiwl.

Autor kresby: Josef Scheiwl, otištěno v časopise *Světozor* 2. 10. 1868

10. Leopold Lažanský v době svých univerzitních studií

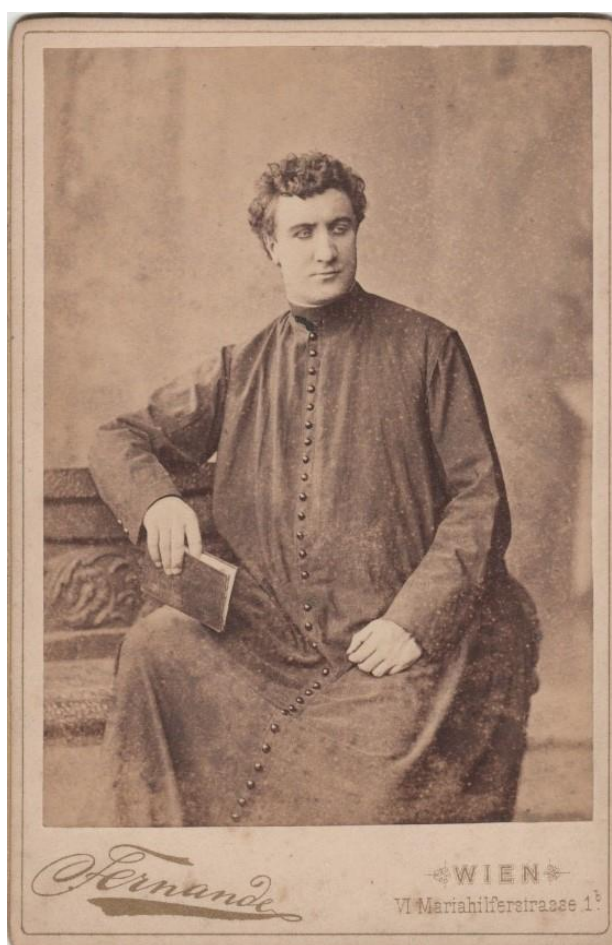
Národní památkový ústav, Ústřední odborné pracoviště Ústí nad Labem, svaz ze zámku Chyšce, depozitář Krásný Dvůr, inv. č. KD 07641

13. Domácí divadlo, 1872 Salzburg, Leopold Lažanský v roli sloužícího v livreji (druhý zprava), ateliérová fotografie

Národní památkový ústav, Ústřední odborné pracoviště Ústí nad Labem, svoz ze zámku Chyšce, depozitář Krásný Dvůr, inv. č. KD6677

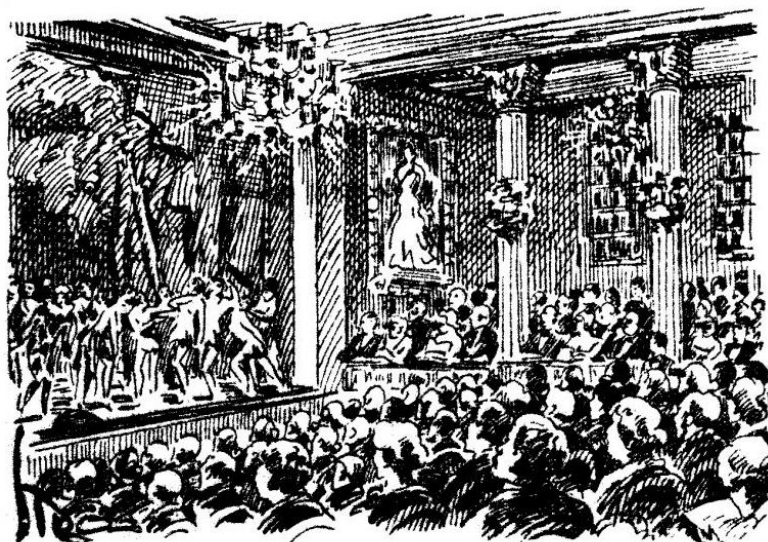
14. Leopold Lažanský jako farář Peter Hell (L. Anzengruber: *Der Pfarrer von Kirchfeld*), ateliérová fotografie

Národní památkový ústav, Ústřední odborné pracoviště Ústí nad Labem, svoz ze zámku Chyšce, depozitář Krásný Dvůr, inv. č. 6865

17. Divadelní sál v Chyši

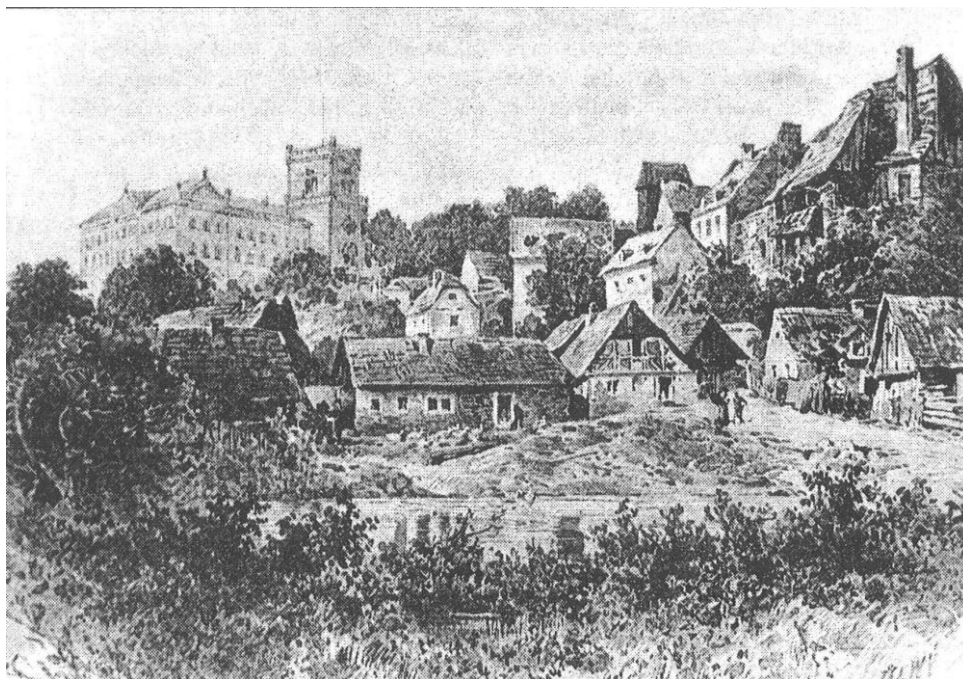
Ve vídeňských novinách *Illustrierte Wochenpost* vyšel roku 1930 článek o Leopoldu Lažanském a jeho nemanželských dcerách, v němž bylo zmiňováno tehdy již 50 let neexistující divadlo. Součástí článku byla i tato kresba, která měla znázornovat divadelní sál zámeckého divadla v Chyši. Podobu divadla sice neznáme, ale tak rozlehlý a honosný sál se na chyšském zámku ani nenachází.

Theatersaal im Schloß Chiesch.

Illustrierte Wochenpost 2. 5. 1930

18. Pohled na městečko Chyšě se zámekem od rybníčku v židovské čtvrti

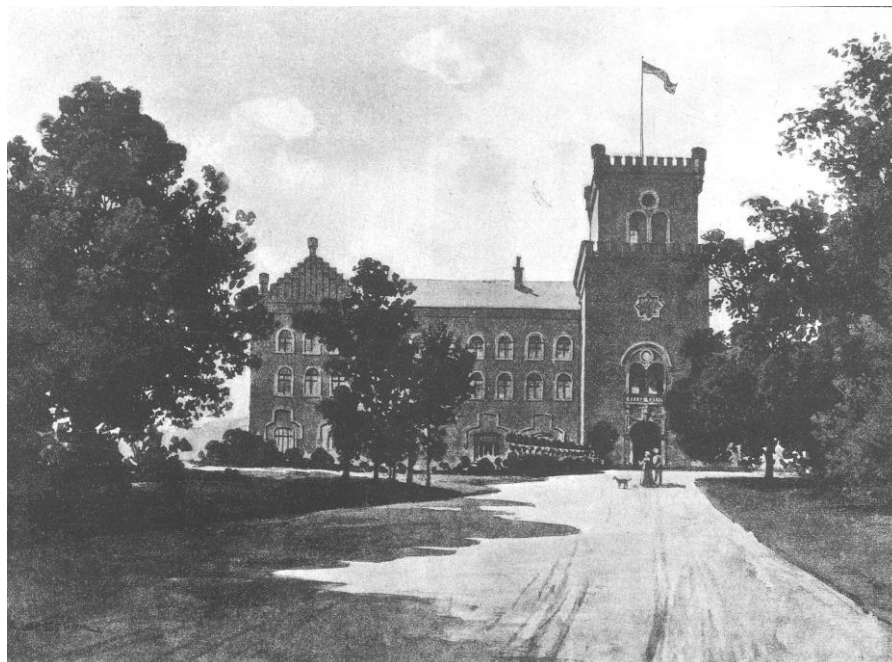
Repro: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Karel Kuča, Praha 1999

19. Zámek Chyšě začátkem 20. století, pohled od západu

Repro: Hrady, zámky a tvrze XIII. Plzeňsko a Loketsko, Praha 1998

20. Zámek Chyšě na začátku 20. století

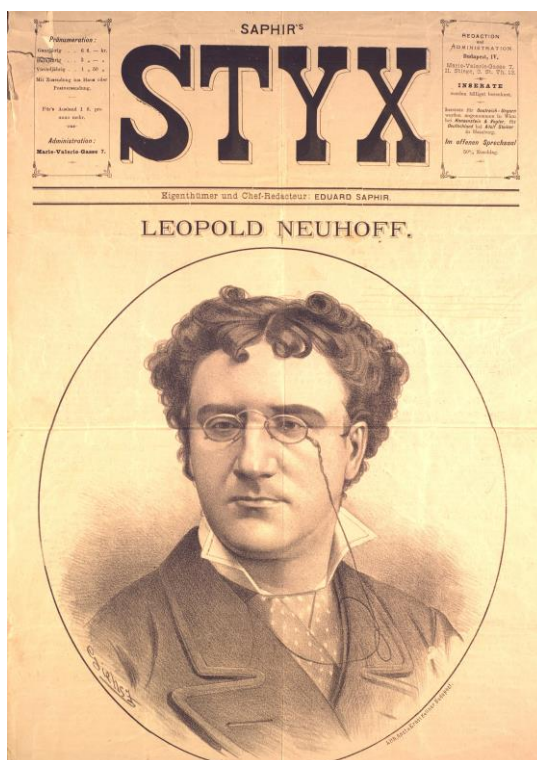
Repro: Hrady, zámky a tvrze XIII. Plzeňsko a Loketsko, Praha 1998

21. Cedule Společnosti hraběcího zámeckého divadla v Chyši na štaci v Podbořanech, představení *Fausta* 28. 12. 1879

SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Leopolda II., cedule Společnosti hraběcího zámeckého divadla v Chyši, inv. č. 439

22. Budapešťské noviny *Saphir's Styx* s Leopoldem Neuhoffem / Lažanským na titulní straně, bez datace

SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Leopolda II., výstřižky novinových článků, inv. č. 461

23. Lažanského karikatura v „Nejnovějším rukopise královédvorském“

*Allerneueste Königinhofer Handschrift. Tschechische Geschichten aus Tausend und einer Nacht, Düsseldorf
1890*

24. Scéna z teplického nádraží, karikatura

*Allerneueste Königinhofer Handschrift. Tschechische Geschichten aus Tausend und einer Nacht, Düsseldorf
1890*

25. Scéna z teplického nádraží, karikatura

*Allerneueste Königinhofer Handschrift. Tschechische Geschichten aus Tausend und einer Nacht, Düsseldorf
1890*

26. Leopold Lažanský v čamaře a se skřipcem, ateliérová fotografie

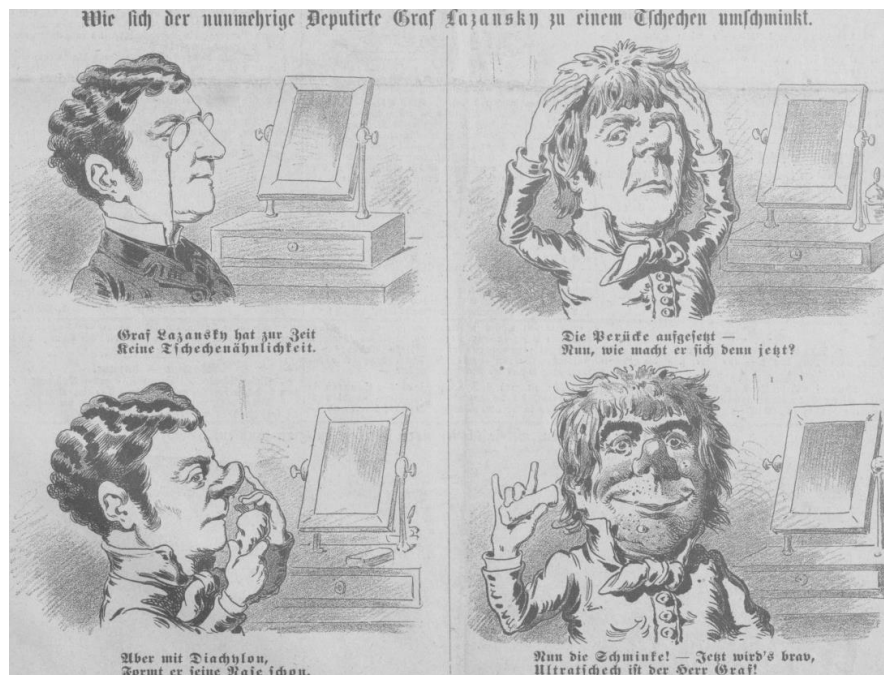
Národní památkový ústav, Ústřední odborné pracoviště Ústí nad Labem, svoz ze zámku Chyš, depozitář Krásný Dvůr, inv. č. KD06897

27. Leopold Lažanský vjíždí jako vítězný rytíř do budovy říšské rady

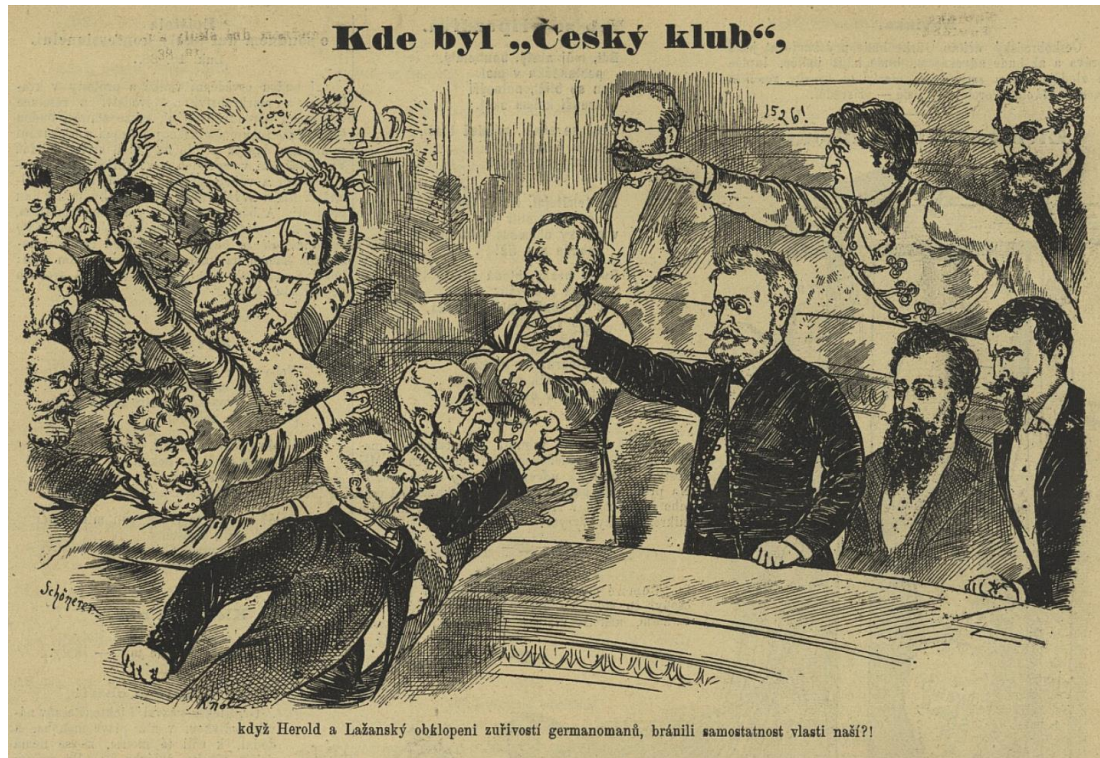
Satirický týdeník *Die Bombe* z 9. 10. 1887

28. „Jak se nyní poslanec hrabě Lažanský šminkuje na Čechy“

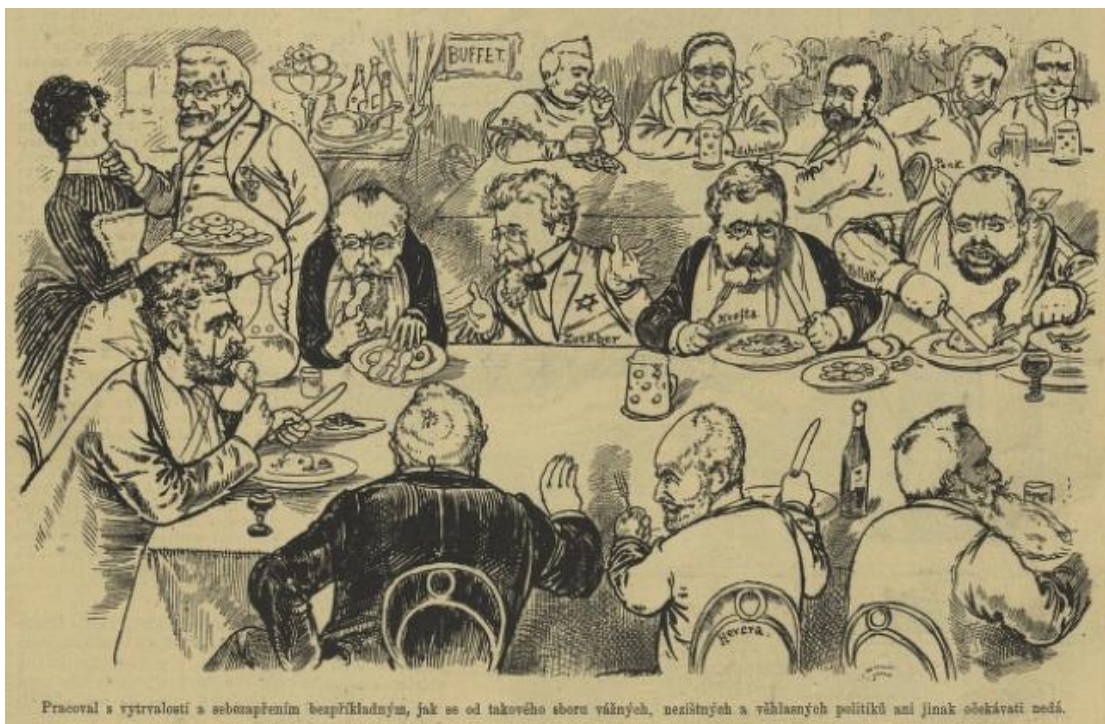
Kikeriki 20. 10. 1887

29. „Kde byl Český klub, když Herold a Lažanský obklopeni zuřivostí germanomanů, bránili samostatnost naši?“

Satiricko-obrázkový týdeník *Šípy* 18. 2. 1888

30. „...pracoval s vytrvalostí a sebezapřením bezpříkladným, jak se od takového sboru vážných, nezištných a věhlasných politiků ani jinak očekávat nedá.“

Satiricko-obrázkový týdeník *Šípy* 18. 2. 1888

31. Divadelní ředitel v Mödlingu a hrabě Lažanský – Neuhof

Ředitel Banzenhofer: Viděl jsem vás nedávno v parlamentu a byl jsem uchvácen! Nechcete u mě v létě hostovat? Budu uvádět „Böhm in Amerika“ a...

Lažanský (hněvivě): Co si to myslíte? Jako herec už se nenechám nikdy angažovat.

Ředitel: Ale já nemyslel angažovat vás jako herce, ale jako klaku, protože umíte tak báječně aplaudovat a volat „výborně“ a „dobře“.

Kikeriki 16. 2. 1888

32. Leopold Lažanský v „národním kroji“, v němž se dostavil na dvorní ples do Hofburku, ateliérová fotografie

Národní památkový ústav, Ústřední odborné pracoviště Ústí nad Labem, svaz ze zámku Chyšce, depozitář Krásný Dvůr, inv. č. KD06900

33. Leopold Lažanský v „národním kroji“, v němž se dostavil na dvorní ples do Hofburku, kresba

Národní památkový ústav, Ústřední odborné pracoviště Ústí nad Labem, svoz ze zámku Chyše, depozitář Krásný Dvůr, inv. č. KD00517

34. Leopold Lažanský s Ledou a labutí, výstřižek z novin (nedatováno)

SOA Plzeň, RA Lažanských – Chyše, pozůstalost Leopolda II., výstřižky novinových článků, inv. č. 461

35. Leopold Lažanský ve vycházkovém obleku, ateliérová fotografie

Národní památkový ústav, Ústřední odborné pracoviště Ústí nad Labem, svoz ze zámku Chyšce, depozitář Krásný Dvůr, inv. č. KD11060

36. Ida von Martina, ateliérová fotografie

Repro z rodinné kroniky. Erich Frank, *Familienchronik: Zdenka und Franz*, Wien 2012 (vlastním nákladem)

37. Ida von Martina s dcerou Zdenkou

Repro z rodinné kroniky. Erich Frank, *Familienchronik: Zdenka und Franz*, Wien 2012 (vlastním nákladem)

38. Zdenka von Martina v klášterním internátu v Seroule

Repro z rodinné kroniky. Erich Frank, *Familienchronik: Zdenka und Franz*, Wien 2012 (vlastním nákladem)

39. Zdenka von Martina v 19 letech

Repro z rodinné kroniky. Erich Frank, *Familienchronik: Zdenka und Franz*, Wien 2012 (vlastním nákladem)

40. Zdenka Pachmann

Repro z rodinné kroniky. Erich Frank, *Familienchronik: Zdenka und Franz*, Wien 2012 (vlastním nákladem)

**41. „Ještě v osmdesáti hrála Zdenka třesoucíma se rukama na klavír.“
(s. 213)**

Repro z rodinné kroniky. Erich Frank, *Familienchronik: Zdenka und Franz*, Wien 2012 (vlastním nákladem)

42. Ilka Volková

Zdoj: www.geni.com

43. Ferdinand Josef Lobkowicz a Ilka Lobkowiczová, autor fotografie František Drtikol

Josef Moucha, *František Drtikol*, Praha 2007, s. 90
Fotografii poskytl Archiv výtvarného umění, www.artarchiv.cz

44. Obálka knihy *Ein Graf spielt Theater* od Bruno Brehma

45. Busta Karla Čapka a zámek Chyše koncem 80. let 20. století, fotografie Jan Borecký

Foto : pomníček s bustou Karla Č a p k a znovuinstalován dne 13.8.1987 bez slavnostního aktu. Autorem busty je Doc. arch. Josef Adámek, autorem původního pískovcového podstavce byl arch. Zbořil z Prahy – busta byla slavnostně odhalena 27.5.1967. V roce 1970 byl však podstavec nešetrně stržen autobusem; busta zůstala uchována. Autorem nového podstavce je ing. arch. Karel Vodrážka a Emanuel Egermaier z Karlových Varů.

46. Zámek Chyšě, současný stav

Fotografie autorky